

**T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU HUKUKU ANABİLİM DALI**

DOKTORA TEZİ

**1700-1750 YILLARI ARASINDA OSMANLI
DEVLETİ'NDE ARAZİ HUKUKU
UYGULAMALARI: VİDİN VE ANTAKYA
ÖRNEĞİ**

FATMA GÜL KARAGÖZ

2502110142

**TEZ DANIŞMANI
PROF. DR. FETHİ GEDİKLİ**

İSTANBUL 2018

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

DOKTORA
TEZ ONAYI

ÖĞRENCİNİN;

Adı ve Soyadı : FATMA GÜL KARAGÖZ Numarası : 2502110142
Anabilim Dalı /
Anasanat Dalı / Programı : KAMU HUKUKU Danışmanı : PROF.DR.FETHİ GEDİKLİ
Tez Savunma Tarihi : 11.06.2018 Saati : 14:00
Tez Başlığı :
1700-1750 YILLARI ARASINDA OSMANLI DEVLETİNDE ARAZI HUKUKU
UYGULAMALARI:VIDİN VE ANTAKYA ÖRNEĞİ

TEZ SAVUNMA SINAVI, İÜ Lisansüstü Eğitim-Öğretim Yönetmeliği'nin 50. Maddesi uyarınca yapılmış,
sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin KABULÜNE OYBİRLİĞİ / OYÇOKLUĞUYLA karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATI (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- PROF.DR.FETHİ GEDİKLİ		Kabul
2- PROF.DR.ADEM SÖZÜER		Kabul
3- PROF.DR.HALİL AKKANAT		Kabul
4- PROF.DR.MEHMET AKİF AYDIN		Kabul
5- PROF.DR.MUSTAFA MACİT KENANOĞLU		

YEDEK JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATI (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- PROF.DR.AYHAN CEYLAN		Kabul
2- PROF.DR.CİHAN .O.KARAHASANOĞLU		

ÖZ

1700-1750 YILLARI ARASINDA OSMANLI DEVLETİ'NDE
ARAZİ HUKUKU UYGULAMALARI: VİDİN VE ANTAKYA
ÖRNEĞİ

FATMA GÜL KARAGÖZ

Bu tezin amacı, Osmanlı İmparatorluğu'nda 1700-1750 yılları arasında yürürlükte olan arazi hukuku hükümlerinin nasıl uygulanmış olduğunu araştırmaktır. Bu araştırma imparatorluk topraklarından iki farklı bölgeden iki farklı şehrin, Vidin ve Antakya'nın kıyaslanarak incelenmesiyle yapılmıştır. 18. yüzyılın Osmanlı tarihyazımının temel paradigmasını dikkate alan tezde, “merkezi hükümetin çöküşü”, “geri kalma” olarak tanımlanan geleneksel yaklaşıma karşılık; toplumun, hukukun ve devletin geçirdiği sürecin dönüşüm odaklı olduğunu ifade eden bir yaklaşım tercih edilmiş, bu değişimin sistemin temel kurallarını yıkmadan gerçekleştiği vurgulanmıştır.

Osmanlı İmparatorluğu'nda 18. yüzyıl, mîrî arazi rejiminin yıkılması, özel mülkiyetin ortaya çıkması, ticari tarıma yönelik çiftliklerin gelişimi ve ayanların yükselişi ile özdeşleşmiştir. Bu çalışma bu olguların tam olarak görülemediği bir dönemi anlatmaktadır. Çalışmanın odaklandığı dönemde, toprak üzerindeki hakları kadı huzurunda kullanabilen kişilerin küçük ve orta ölçekte üreticiler olduğu anlaşılmaktadır.

Tezde iki temel iddia yer almaktadır. İlk olarak, Osmanlı Devleti'nde 1700-1750 yılları arasında toprak hukukunun önceki dönemlere göre değişim geçirmediği üzerinde durulmuştur. İkinci olarak, toprağı meşru biçimde kullanan kişilerin, kendilerine hukuk tarafından sağlanan koruma hakkında belli bir bilinç sahibi oldukları ve haklarını korumak için hukuki kurallardan yararlandıkları iddia edilmektedir.

Anahtar kelimeler: mülkiyet, mîrî arazi, üretim, kanun, şer'îye sicili

ABSTRACT
THE PRACTICE OF LAND LAW IN THE OTTOMAN EMPIRE
BETWEEN 1700-1750: THE EXAMPLE OF VİDİN AND
ANTAKYA
FATMA GÜL KARAGÖZ

The aim of this thesis is to analyse the practice of Ottoman land law in vigor between 1700-1750. For this purpose, a comparative approach between two cities from different regions of the empire, Vidin and Antakya, is chosen. The thesis is shaped on the principal paradigms of history writing; rather than the traditional “decline and fall of the Ottoman Empire”, an approach based on “evolution and change” is preferred, and it is emphasized that this transformation occurred between the limits of the system.

The 18th century is labelled with the destruction of mîrî land system, the formation of private property, the evolution of commercial farms and the rise of ayans. This thesis is focused on a time when these trends were still unfamiliar and when the private property on land didn't exist in full terms. It could be seen that those who came to kadi court in the first half of the 18th century were the small and medium size producers.

The thesis has two principal claims. First, it is argued that Ottoman land law wasn't the subject of a change between 1700-1750. Secondly those who could legally use the land had a certain consideration about their own rights and they used the court in order to protect their rights upon the land, whether it was propert or usufruct.

KEYWORDS: property right, mîrî land, production, code, kadi court record

ÖNSÖZ

18. yüzyılın ilk yarısında Osmanlı Devleti'nde yürürlükte olan arazi hukukunu, imparatorluğun iki farklı bölgesinde yer alan iki şehirde görülen uygulamayla birlikte değerlendirmeyi hedefleyen bu çalışma iki temel soru üzerinde yoğunlaşmaktadır. Bahsi geçen dönemde toprak mülkiyetinin ve tasarrufunun hangi olgulardan etkilendiği ve toprak üzerindeki hakların ne şekilde el değiştirdiği tezin odak noktasında yer almaktadır. Bu sorular yürürlükte olan hukukun nasıl geliştiği ve uygulamada ne şekilde takip edildiği üzerinden cevaplandırılmaya çalışılmıştır.

Tezin yazım süreci boyunca bana çeşitli şekillerde destek olanlar kişiler arasında öncelikle tez danışmanım Prof. Dr Fethi Gedikli'ye ilgisi, benimle paylaştığı bilgisi, Osmanlıca metinlerdeki yardımları ve elbette sabrı için teşekkür ediyorum. Tez izleme komitesinin ve tez jürisinin üyeleri olan Prof. Dr Adem Sözüer ve Prof. Dr Halil Akkanat, farklı disiplinlerden gelen yaklaşımları ve eleştirileriyle bana destek oldular. Jüri üyelerinden Prof. Dr Mehmet Akif Aydın, Prof. Dr. Mustafa Macit Kenanoğlu ve Prof. Dr Ayhan Ceylan'ın metot ve yaklaşım üzerine eleştirileri, çalışmanın ilerleyen aşamalarında bana rehberlik etti. Ailem, lise ve üniversite hayatımı birlikte geçirdiğim ve artık ailemin bir parçası olmuş arkadaşlarım her zaman yanımda olmaya devam ediyorlar. Aralarında akademik kariyere bakış açısı ve pratik yaklaşımıyla annem Meral Erdemir Kızıltan'a ve iyi günde, kötü günde hep yanımda olan Ceren Arslan'a özellikle teşekkür ederim. Tez yazım sürecinin çilesi en çok akademik dünyadaki arkadaşlar, meslektaşlar tarafından bilinir ve bu sorunlar en çok onlarla paylaşılır. Etrafımda bu kadar iyi anlaşabildiğim insan olmasa bu süreç çok daha zor geçerdi. Kahve molası muhabbetleri ve desteği için Özen Ülgen Adadağ'a; "Neredesin, özledim" demekten hiç bıkmayacağım Gülşah Kurt'a; beni neşelendirmeyi hep beceren Ege Göktuna'ya; ablalıktan arkadaşlığa geçen Birden Güngören Bulgan'a ve Başak Karaman Derinel'e; öfke krizlerime sabırla katlanan Bilge Öztürk Göktuna'ya; evinin kapısı daima açık olan Ayça Akarçay'a; yaklaşık iki yıl önce başlattığı sosyal bilimler seminerleriyle tez yazım sürecime belki de bilmeden en büyük ivmeyi kazandıran Sezgin Polat'a; her gün "Yemeğe gittiniz mi" sorusunu eksik etmeme günlerine süratle geri dönmeyi umut ettiğim Ece Vitrinel'e, ne yazık ki

artık aynı mekânı paylaşamadığımız Doğu Toksöz'e; çeşitli iletişim kanallarıyla her zaman yanımda olan Selin Pelek'e, Ozan Çağlayan'a ve İlke Bereketli'ye teşekkür ediyorum. Artık aynı mekânda olamasak da tezin ilk yıllarında kader birliği ettiğim Gülen Sinem Tek'e ve Şebnem Kılıç'a, bana bir telefon kadar uzak olan Aslıhan Öztezel'e, ihtiyaç anında hızır gibi yetişen Pelin Manti'ya teşekkürler. Kürsü başkanım Prof. Dr Rıdvan Akın'a bu süreçteki sabrı ve ilgisi için teşekkür ediyorum. Son olarak, hukuk tarihine ilgimin müsebbibi olan ve bir ölçüde yolumu çizen hocam Prof. Dr İlber Ortaylı'ya teşekkür ediyorum.

Fatma Gül Karagöz,
İstanbul, Haziran 2018.

İÇİNDEKİLER

ÖZ	iii
ABSTRACT	iv
ÖNSÖZ	v
KISALTMALAR LİSTESİ	ix
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

18. YÜZYILIN İLK YARISINDA OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA ARAZİ HUKUKU

1.1. Osmanlı Devleti'nde Arazi Hukukunun Temel Kaynaklarının Gelişimi.....	14
1.2. Mîrî Arazinin Hukukî Tanımı	20
1.3. Reayanın Hak ve Yükümlülükleri.....	32
1.4. Raiyyetin Ölümü Halinde Mîrî Arazinin Akıbeti	39
1.5. Miri Arazi Üzerinde Raiyyetin Tasarruf Hakkı	48

İKİNCİ BÖLÜM

1700-1750 YILLARI ARASINDA VİDİN VE ANTAKYA

2.1. Sosyal Değişimin Arka Planı: 17. Yüzyıl Krizi	62
2.1.1. 17. Yüzyıl Krizinin Etkisi: Toprakların Boşalma Süreci	63
2.1.2. 18. Yüzyılın Eşiğinde Vidin ve Antakya	67
2.2. Osmanlı İmparatorluğu'nun 18. Yüzyılda Geçirdiği Değişim.....	72
2.2.1. Merkezi Siyasetin Yeni Aktörleri	74
2.2.2. Yerel Siyasetin Yeni Aktörleri.....	81
2.3. 18. Yüzyılın İlk Yarısında Vidin ve Antakya	92

2.3.1. Yeniden Yapılanma ve İskân Süreci 93

2.3.2. Çiftlik ve Ticari Tarım Tartışmaları Işığında Vidin ve Antakya 111

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

VIDİN VE ANTAKYA'DA TOPRAK ÜZERİNDEKİ

MESELELER VE ÇÖZÜMLERİ

3.1. Terk Edilmiş Topraklar Üzerindeki Hakların Kazanımı.....	124
3.1.1. Düzenleyici Hükümler: Vidin'de Sahipsiz Arazilerin Değerlendirilmesi	125
3.1.2. Toprağın Dağıtımı.....	132
3.2. Hakların Bedel Karşılığı Devir Yoluyla Kazanımı.....	143
3.2.1. Mülkiyet Hakkının Devri	144
3.2.1.1. Devir Sözleşmesi.....	144
3.2.1.2. Bağ ve Bahçelerin Mülkiyetinin Devri	148
3.2.1.3. Payın Devri	153
3.2.2. Tasarruf Hakkının Devri	157
3.2.2.1. Devir Sözleşmeleri.....	158
3.2.2.2. Devre Konu Olan Mallar.....	163
3.2.3. Devir Sırasında Kullanılan Hukuki Terimler.....	166
3.3. Arazi Üzerindeki Uyuşmazlıklar ve Çözümleri.....	171
3.3.1. Uyuşmazlığın Anlaşma Yoluyla Çözümlendiği Haller	173
3.3.2. Mahkeme Kararı ile Çözüm.....	179
SONUÇ	190
KAYNAKÇA	195
ÖZGEÇMİŞ	236

KISALTMALAR LİSTESİ

AE	: Ali Emîrî Tasnifi
a.e.	: Aynı eser
a.g.e.	: Adı geçen eser
A.DVNS.NŞT.d.	: Divan-ı Hümayun Nişan Kalemi Defteri
aş.	: Aşağıda
AŞŞ	: Antakya Şer'ıye Sicili
AÜDTCFD	: Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi
a.y.	: Aynı yer
Bkz.	: Bakınız
BOA	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
bs.	: Baskı
C.	: Cilt
C.DH	: Cevdet Dahiliye
C.TZ	: Cevdet Timar
Çev.	: Çeviri
DİA	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
EI²	: Encyclopedia of Islam, Leiden Baskısı.
H.	: Hicri
Haz.	: Hazırlayan
IRSH	: Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis
İA	: İslam Ansiklopedisi (MEB baskısı)
İE.TZ	: İbnü'l-Emin Timar ve Zeamet
JESHO	: Journal of the Economic and Social History of the Orient
Karş.	: Karşılaştır
md.	: Madde
MŞH.ŞSC.d	: Meşihat Şer'ıye Sicil Defterleri
No	: Sayı
s.	: Sayfa

vr. : varaka
VŞS : Vidin Şer' iye Sicili
yty. : Yayın tarihi yok
yuk. : Yukarıda
yyy. : Yayın yeri yok

GİRİŞ

Osmanlı İmparatorluğu'nda temel üretim biçimi, erken modern olarak değerlendirilebilecek pek çok toplumdaki gibi, tarım ve hayvancılıktır. Devletin topladığı vergilerin önemli bir kısmı bu faaliyetlere dayanır. Tarımsal üretimin önemli bir bölümü, aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin askeri gücünün de temel kaynaklarından birini oluşturan mîrî statüdeki araziler üzerinde sürdürülmüştür. Mîrî arazi sistemine göre, toprağın **rakabesi**¹ devlete aittir. Devlet, toprağın ekilip biçilme amacıyla kullanılmasını köylüye bırakmıştır; bunun karşılığında köylü sipahiye vergi ödeyecektir. Köylünün toprak üzerindeki hakları mülkiyet kabul edilmez, ancak sınırlı bir tasarruf hakkı olarak tarif edilebilir. Sipahi sefer zamanında devlete asker sağlamak karşılığında üretimden kaynaklanan vergileri toplama hakkına sahiptir.² Basitçe bu şekilde özetlenebilecek sistem toplumun yapısını farklı şekillerde etkilemektedir. Bu nedenle Osmanlı Devleti'nde arazi hukukunun hangi esaslara göre şekillendiği, bu esasların hangi yorumlarla desteklendiği (ya da “doktrindeki yerleri”) ve uygulanan hukukun devlet tarafından düzenlenen esaslara ne derece uyduğu araştırmacıların ilgisini çeken sorular arasında yer almaktadır.

Osmanlı Devleti'nde toprak sistemi ve bu sistemin nasıl bir hukuki çerçeve dahilinde düzenlendiği hakkında yapılmış araştırmaların önemli bir kısmı, mîrî arazi sisteminin en iyi biçimiyle uygulandığı düşünülen ve 14. yüzyıldan başlayarak 16. yüzyılın sonuna kadar devam eden süreci kapsamaktadır. 16. yüzyılın sonundan itibaren Osmanlı Devleti'nin kendisini özgün kılan özelliklerini yitirdiği, kurulu düzenin bozulduğu, eski parlak gücün kaybedildiği fikri, arazi sistemi üzerine yapılan çalışmaları ister istemez etkilemektedir. Genel olarak 17. yüzyıl, Osmanlı İmparatorluğu'nda “kriz” ve düzenin bozulması ile özdeşleştirilmiştir.³ Bu dönemdeki

¹ Çıplak mülkiyet.

² Bu sisteme hukuki çerçeveyi kazandıran metinler için Bkz. 1. Bölüm 18. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı İmparatorluğu'nda Arazi Hukuku.

³ Klasik tarihyazını literatüründe 1300-1600 yılları arası imparatorluğun en parlak zamanı olarak kabul edilir, onu takip eden iki yüz yıllık dönem ise Osmanlı Devleti'nin tipik kurumlarının, toplumsal yapısının değişim geçirdiği bir süreç olarak anlatılır. Halil İnalcık Osmanlı tarihçilerinin, Farabi (ö. 950), Gazali (ö. 1111), Nasreddin Tusi (ö. 1274), Devvani (ö. 1502) ve İbn Haldun (ö. 1406) gibi

değişimlerin bozulma olmadığını, bu süreçte Osmanlı İmparatorluğu'nun yeni siyasi, sosyal ve ekonomik koşullarına uyum sağlamayı başardığını ve devletin 20. yüzyıla kadar varlığını sürdürebilmesinin de bu uyum kabiliyetinin bir sonucu olduğunu ifade eden bir tarihyazımı, farklı fikir akımlarından etkilenerek 1970'lerde ortaya çıkmıştır. Günümüzde “Duraklama” ve “Gerileme” anlatısı pek taraftar bulmamakta ve bu düşünce giderek terk edilmektedir. Öte yandan, kriz sürecinde devletin ve toplumun uyum özelliklerini öne çıkaran akım da eleştiriye tabii tutulmaktadır.⁴ Her halükârda, 17. ve 18. yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğu'nda bir değişimin yaşandığı kesindir, bu değişim toplumun pek çok kesimini etkilemiştir ve bu değişimden etkilenenler arasında **reaya**⁵, yani vergi veren köylüler de bulunmaktadır. Onların yaşadığı sorunlar, toprak sistemine ve üretim biçimine yansımaktadır.

17. yüzyıl sadece Osmanlı tarihi açısından değil, genel olarak Dünya tarihi açısından da krizle özdeşleştirilir. Bu krizin sosyo-ekonomik boyutları vardır ve Küçük Buz Çağı olarak adlandırılan iklimsel fenomenle bağlantılı olarak açıklanmaktadır. Küçük Buz Çağı olarak geçen dönem, 1300-1850 yıllarını

düşünürlerin tarih ve siyaset hakkındaki teori ve anlayışlarından etkilenmiş olduklarını ifade etmektedir. Antropomorfik terimiyle açıklanan bu tarih anlayışına göre, toplumlar da tıpkı insanlar gibi büyüme, olgunluk ve çöküş dönemlerinden geçer. Bu fikrinsel yapıya dayanan tarihyazımında, Osmanlı Devleti'nin çöküş döneminin 16. yüzyıl sonundan itibaren başlatıldığını görmek mümkündür. Buna ek olarak siyasî-askeri başarısızlıklar bakımından 1683 Viyana Kuşatması sonrası ön plana çıkaran bir görüş de mevcuttur. İncalcık'a göre bahsi geçen bu düşünürler, Kâtip Çelebi (ö. 1657) ve Naima (ö. 1716) gibi tarihçilere ilham vermiştir. İncalcık, bu tarihçilerin temelde doğru tespitler yaptıklarını, ancak sorunların arka planını vermek konusunda aynı başarıyı gösteremediklerini belirtir, bu durumun sebebi de yazara göre Doğu tipi siyaset teorilerinin etkisidir. Osmanlı tarihinin bu fikirler üzerinden sistematik olarak dönemlere bölünmesi, 19. yüzyılda Mustafa Nuri Paşa (ö. 1890) ve Cevdet Paşa (ö. 1895) gibi tarihçiler tarafından gerçekleştirilmiştir.

Bkz. Halil İncalcık, **Devlet-i Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar**, İstanbul, İş Bankası Kültür Yayınları, 2016, C. IV, s. 24; Halil İncalcık, “Periods in Ottoman History”, **Essays in Ottoman History**, İstanbul, Eren Yayınevi, 1998, s. 17-18; Cemal Kafadar, “The Question of Ottoman Decline”, **Harvard Middle Eastern and Islamic Review**, C. IV, No: 1-2, 1997-1998, s. 31.

⁴ Sam White, Osmanlı Devleti'nin gerileme paradigmasından çıkarılıp esnekliğe ve uyuma önem verilmesi sürecinde başka bir sorun yaratıldığını ifade eder. Bu yeni anlatı biçimini benimseyen tarihçilerin eserlerinde, hem “Yükselme Devri”ndeki başarıyı hem de 17. yüzyılda görülen açmazları önemsiz kabul etme ve bu olguları gerektiği gibi irdeleyememe gibi bir problem görülmektedir.

Bkz. Sam White, **Osmanlı'da İsyân İklimi Erken Modern Dönemde Celali İsyânları**, Çev. Nurettin ElHüseyni, İstanbul, Alfa Yayınları, 2013, s. 26-27; Dana Sajdi, “Gerileme Hoşnutsuzlukları ve Osmanlı Kültürel Tarihi: Giriş Yerine”, **Osmanlı Laleleri Osmanlı Kahvehaneleri, 18 Yüzyılda Hayat Tarzı ve Boş Vakit Eğlenceleri**, İstanbul, Koç Üniversitesi Yayınları, 2014, s. 13-14; Karen Barkey, **Empire of Differences The Ottomans in Comparative Perspective**, New York, Cambridge University Press, 2008, s. 23.

⁵ Reaya hakkında daha fazla bilgi için Bkz. aş. 1.3. Reayanın Hak ve Yükümlülükleri.

kapsamaktadır.⁶ Bu dönemde tam anlamıyla bir buz çağından söz etmek mümkün değildir, bu süreçte baskın eğilim, dengesiz hava koşullarıdır. Dönem dönem yaşanan soğuk hava, bazı yıllar çok soğuk geçen kışlar, bazı yıllar şiddetli bahar yağmurları, bazı yıllar da kurak yazlar kayda geçmiştir. Tutarsız hava şartları, süregiden bir soğuk veya sıcak hava dalgası kadar sorun yaratmaktadır. Bu iklim ve kriz sürecinin Dünya'nın her tarafında yaşandığı üzerinde duran literatürde karşılaştırmalı çalışmaların ön plana çıktığı dikkati çeker; bu anlatıya siyasi krizler ve dengesizlik dönemleri de eklenir. 17. yüzyıl krizini inceleyen yazarlar, Otuz Yıl Savaşları'nın etkisiyle birleşen kötü hava koşullarının Kıta Avrupası'nda nüfus dengelerini değiştirdiğini ifade edecektir. Örneğin Almanya bu savaşlar nedeniyle nüfusunun üçte birini kaybetmişti, kıtlık daha da fazla can alıyordu.⁷ Bu dönemi küresel bir biçimde incelemek isteyenler Çin'de Ming Hanedanı'nın yaşadığı sorunları, İngiltere'de İç Savaş dönemini, Fransa'da Fronde gibi olayları ön plana çıkaracaktır. Öte yandan, dünyanın geneline yayılmış benzeyen kriz olgusunun, her yerde farklı bir mücadeleye konu olduğu dikkati çeker. Bazı ülkelerin bu süreci daha başarılı bir biçimde atlattığı iddia edilecektir. Japonya, Çin, Britanya ve Hollanda bu kriz döneminden muzaffer çıkan yerlerden kabul edilmektedir.⁸ Bu tip karşılaştırmalı çalışmalar, devletin ve toplumun krizle başa çıkabilme dinamiklerini bütüncül bir yaklaşımla irdelemek açısından önemlidir. Öte yandan karşılaştırma yaparken bir toplumun kendine özgü yapısını ve gelişimini göz ardı etmek gibi bir sonuç da ortaya çıkabilir.

Osmanlı İmparatorluğu'nda, iklim değişikliği, kuraklık gibi doğal olgular⁹, 16. yüzyılın ikinci yarısından itibaren devam eden isyan silsilesi ile birleşince 17. yüzyıla

⁶ Özlem Sert, "Kelemen Mikes'in Mektuplarına Göre 1716-1758 Mevsim Takvimi", **Kebikeç**, No: 23, 2007, s. 81.

⁷ White, **a.g.e.**, s. 29.

⁸ **a.e.**, s. 31.

⁹ Küçük Buz Çağı olarak adlandırılan sürecin Osmanlı toprakları içinde ne derece etkili olduğunu tam olarak teyit edecek verilerin eksik kalması bu olgunun ne derece etkili olduğunu tespit edebilmek açısından bir sorundur. Kuraklık ve kıtlığa dair William Griswold'un, Sam White'in ve Zafer Karademir'in çalışmalarında belli ölçüde doğal sebeplere dayanan bir tarımsal krizden bahsedilir. Geoffrey Parker'ın verdiği bilgiye göre, Akdeniz'i çevreleyen ve imparatorluğun kalbini oluşturan sahildeki ovalar görece daha korunaklı durumdadır. Buna karşın denize bakan yaylalardaki ve tepelerdeki köylüler en ufak hava değişiminden bile etkilenen, kırılğan bir üretim tipine dayanmaktadırlar. Yazarın vardığı sonuca göre, 1576'dan 1642'ye geçen süreç içinde Anadolu'daki köylerin neredeyse yarısı harap olmuştur. Bu bağlamda, hava koşullarının etkisinin de bölgesel kabul edilmesinde fayda vardır. Öte yandan Kayhan Orbay, Anadolu ve Osmanlı coğrafyası için iklimsel verilerin yeterli olmadığını iddia eder. Orbay ayrıca, bazı bölgeler için iklimde meydana gelen

gelindiğinde, köylüler buldukları yeri terk etmiş, bunun sonucu olarak bazı köyler dağılmıştır. Bu terk sürecinin sonunda, boş kalan arazilerin belirli kişilerin elinde toplanması gibi bir durum ortaya çıkmıştır ki bu olgu aslında devlet tarafından öngörülmüş olan toprak düzenine de aykırıdır. 18. yüzyılda ayanların ortaya çıkışının arka planında yatan olgulardan biri de budur. Süreç içinde arazi hukukunda bu gibi sorunları giderecek bazı tedbirlere başvurulmuştur.

Osmanlı İmparatorluğu'nun 17. yüzyılda içinde bulunduğu durumu inceleyen çalışmalarda, daha ziyade krizin ekonomik boyutunun ve siyasi alanda görülen değişimlerin ön plana çıkarılmış olduğu söylenebilir. Arazi sisteminde yaşanan sorunlar, bazı örnekler dışında, hukuk tarihinden ziyade iktisat tarihi ve sosyal tarih çalışmalarında değerlendirilmiştir. Benzer bir sonuca 18. yüzyıl için de ulaşmak mümkündür. Bu yüzyıl, bir önceki yüzyılın sorunlarının belirginleştiği ve adem-i merkeziyet, ayanların yükselişi, büyük çiftliklerin ortaya çıkışı, ticari tarımın bu çiftliklerde yapılması gibi olguların belirdiği bir dönem olarak incelenmiştir. Hem 17. hem de 18. yüzyıl için ortak bir paradigma ise, Immanuel Wallerstein'in fikirlerinden beslenmekte, Dünya ticaret sistemine dahil olma veya bu sistemin dışında kalma fenomenine dayanmaktadır. 1970'lerin sonundan itibaren Osmanlı tarihini ve toprak düzenini bu çerçevede inceleyen eserlere rastlamak mümkündür.

Bu tez, tarih ve hukuk tarihi çalışmalarında nispeten araştırılmamış bir konuya odaklanmaktadır. "1700-1750 yılları arasında Osmanlı Devleti'nde arazi hukuku ne şekilde uygulanmaktadır?" sorusu, tezin odak noktasındaki meseledir. Ancak imparatorluğun 18. yüzyılın ilk yarısındaki sınırları düşünüldüğünde, tek bir çalışmada bu soruya bütüncül bir cevabın verilmesi mümkün değildir, bu nedenle çalışma iki bölgeden birer örnek ile sınırlandırılmıştır.

Osmanlı Devleti için mîrî arazi sistemi devlet için önemli bir yer taşır, ancak yeri geldiğinde üzerinde durulacağı üzere, imparatorluğun sınırlarında mîrî arazi rejimi dışında işletilen topraklar da mevcuttur. Mîrî arazi sisteminin tam anlamıyla uygulanabildiği bölgelerle ilgili tarih çalışmaları dikkate alındığında, bazı yerlerin ön

dalgalanmaların olumlu yapıda olabileceğini de belirtir, örneğin Akdeniz ve İç Anadolu gibi kurak bölgelerde yağışın artması tahıl üretiminde bolluk yaratmış olabilir.

Bkz. Sert, **a.g.e.**, s. 81; Kayhan Orbay, "Osmanlı Topraklarında Küçük Buz Çağı'nın Etkileri", **Kebikeç**, No: 23, 2007, s. 88-89; Geoffrey Parker, **Global Crisis: war, climate change and catastrophe in the seventeenth century**, New Haven, Yale University Press, 2013, s. 188.

plana çıkarıldığı görülebilir. Halil İnalıcık, devletin temel tarımsal üretim biçimi ve asker kaynağı olan timar sisteminin temel olarak Anadolu ve Balkanlarda uygulanabildiğini ifade eder.¹⁰ Karen Barkey de, Osmanlı Devleti'nin Balkanlarda ve Anadolu'da toprak rejimi ve vergiler bakımından belli bir yeknesaklığı sağlamış olduğunu ifade eder ve bu iki bölgeyi "İmparatorluğun çekirdeği" olarak tanımlar.¹¹ Engin Deniz Akarlı, vergi toplama ve toprak ilişkilerini düzenleyen kuralların en etkin biçimde Balkanlar, Anadolu ve Suriye'nin bazı bölümlerinde uygulanmış olduğunu söylemektedir.¹² Bu bağlamda, yazara göre diğer bölgeler mesafenin de etkisiyle merkezden uzaktır ve belli ölçüde bağımsız bir yönetim yapısını haizdir; Osmanlı öncesi kurullarla Osmanlı döneminin kurallarını bağdaştırmak için daha fazla olanağa sahip durumdadır. Benzer bir bilgi Gilles Veinstein'in söylediklerinin mefhum-u muhalifinden de çıkarılabilir. Yazara göre, Arap topraklarında Osmanlı hâkimiyeti değerlendirilirken Balkanlar ve Anadolu'da yerleşmiş olan timar uygulamalarını nirengi noktası olarak almayı bir tarafa bırakmak gerekmektedir.¹³ Veinstein, timar sisteminin temel amaçlarının "kamu düzenini sağlamak, reayayı korumak ve vergi toplamak" olarak kabul edilmesinin, Arap topraklarının önemli bir kısmında Osmanlı varlığının gerçeklerini açıklanamaz hale getireceğini ifade etmektedir.¹⁴ Yazar aynı zamanda, imparatorluğun Güney ve Arap vilayetlerinde devletin kontrolünün zayıf olduğuna, vergi toplanmasından problem ve suistimallerin yaşandığına dair literatürdeki çıkarımları haklı bulmaktadır.¹⁵ Burada dikkat edilmesi gereken bir husus, hem Barkey'nin hem de Veinstein'in bu tespitleri 17. yüzyıl öncesi Osmanlı İmparatorluğu toprak düzeni ve idari sistemiyle ilgili yapılarıdır. İmparatorluğun Mısır'da, Güneydoğu Anadolu'da uyguladığı sistemlerin tipik bir timar sistemi

¹⁰ Halil İnalıcık, "Çiftliklerin Doğuşu: Devlet, Toprak Sahipleri ve Kiracılar", **Osmanlı'da Toprak Mülkiyeti ve Ticari Tarım**, Haz. Çağlar Keyder ve Faruk Tabak, Çev. Zeynep Altok, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1998, s. 17.

¹¹ Karen Barkey, **Bandits and Bureaucrats The Ottoman Route to State Centralization**, New York, Cornell University Press, 1997, s. 26.

¹² Engin Deniz Akarlı, "The Ruler and Law Making in the Ottoman Empire", **Law and empire: ideas, practices, actors**, Haz. Jeroen Duindam, Jill Harries, Caroline Humfress, Nimrod Hurvitz, Leiden, Brill, 2013, s. 100-101.

¹³ Gilles Veinstein, "Some Remarks on Provincial Organization of the Arab Lands in the Time of Süleyman the Magnificent", **The Ottoman Response to European Expansion**, Haz. Salih Özbaran, İstanbul, Isis Press, 1994, 27.

¹⁴ a.e., s. 29.

¹⁵ a.e., s. 32.

olmadığı söylenebilir. Toprak hukukunun bu iki bölgede farklı bir şekil almış olması kuvvetli bir olasılıktır.

Literatürdeki bu örneklerden de anlaşılacağı üzere, mîrî araziye dair sorunların uygulamada ne şekilde çözüldüğünü değerlendirebilmek için “İmparatorluğun Çekirdeği” olarak tanımlanan ve sisteme uygun olan bölgeden örnekleri incelemek gerekecektir. Bu çalışmada Balkanlardan Vidin, Anadolu ve Arap yarımadasının sınırından Antakya şehirlerinin karşılaştırmalı olarak incelenmesi tercih edilmiştir. Bu iki şehrin seçilmesinde belli faktörler etkili olmuştur. Vidin şehri, 19. yüzyılda çeşitli köylü isyanlarına tanık olmuştur. Bu durum sadece Vidin’e özgü sayılmaz. Balkanlarda, sınır bölgelerinde devletin uyguladığı isyan karşıtı politikalara rağmen, 18. yüzyılda çeşitli hareketlenmeler yaşanmış, o dönemde bu hareketlenmeler “dağlı isyanı” olarak tanımlanmıştır.¹⁶ Tezin konusu bakımından asıl önemli olan ise 1850 tarihli Vidin isyanıdır. Bu dönem isyanlarında akla ilk gelen sebep ve etken 18. yüzyılın sonunda ortaya çıkmış ve 19. yüzyılda etkisini arttıran ulusçuluk hareketleridir. Ancak, söz konusu isyanların pek çok boyutu olduğu dikkati çekmektedir. Halil İnalçık, bu dönemde temel meselenin sadece ulusçuluk akımından ibaret olmadığını ifade etmektedir. Buna göre:

Vidin bölgesinde hemen bütün arazinin, menşeleri çok gerilere giden feodal karakterde mahdut bir Müslüman ağalar zümresinin eline geçmiş olması; buna karşı reyanın, asırlardan beri işlediği topraklar üzerinde iktisaden gittikçe daha fena şartlar altına düşmüş bulunması, isyanın hakiki ve en mühim sebebidir. Gerçekten burada, daha ziyade, angaryaya tâbi topraksız bir reaya kitlesinin, Müslüman büyük arazi sahiplerinden mürekkep bir ağalar zümresine karşı ayaklanışını görüyoruz.¹⁷

Yazar buna ek olarak Balkanlarda Osmanlı hâkimiyetinde mevcut olan toprak sisteminin bir tür çerçevesini çizerek halkı isyana sevkeden nedenleri ortaya koymaya çalışır. Bir diğer eserinde, 18. yüzyılın ikinci yarısında imparatorluğun pek çok yerine fetihten önceki durumu hatırlatan feodal bir anarşinin varlığından bahseder ve bu

¹⁶ Reşat Kasaba, **A Moveable Empire, Ottoman Nomads, Migrants and Refugees**, University of Washington Press, Washington, 2009, s. 80.

¹⁷ Halil İnalçık, **Tanzimat ve Bulgar Meselesi**, İstanbul Eren Yayınevi 1992 s. 83

durumun Vidin’de de belirgin olduğunu ifade eder.¹⁸ 18. yüzyılın ikinci yarısını Vidin için “anarşi” kavramını kullanan bir diğer tarihçi Vera Moutafchieva’dır. Yazarın iddiasına göre bu dönemde ayanların çoğu bu bölgede istediklerini elde edebilmiştir. Bu istekler arasında gayrimeşru yollarla elde edilmiş mülkiyetin garanti edilmesi, ordu kullanma veya silahlı kuvvet tayin etme gibi yetkiler de mevcuttu.¹⁹ Bu garantilerin kalıcı ve kurumsal nitelikte olup olmadığı ise tartışmalı bir konudur.

Antakya’nın içinde bulunduğu bölge, özellikle 19. yüzyıl boyunca yapılan tarımsal üretim söz konusu olduğunda, imparatorluk toprakları içerisinde, Kilis, Antep Urfa gibi yerlerle birlikte en verimli olan bölgelerden kabul edilmektedir.²⁰ Şehir Anadolu’da üç önemli yoldan birinin, “Sağ kol yolu” ya da “Hac yolu” olarak adlandırılan ve Üsküdar-Gebze-Eskişehir-Akşehir-Konya-Adana-Antakya hattından geçerek Halep ve Şam güzergâhını izleyen yolun üzerinde bulunmaktadır.²¹ Ticari açıdan önemli bir bölgede yer alan bu şehir, dönem dönem iç isyanların ve “haydutların” etkisinde kalsa da önemini koruyacaktır. Antakya’da 17. yüzyıldan itibaren etkisini gösteren çatışmaların asıl sonuçları 18. yüzyıldan itibaren hissedilir hale gelmiştir. Bu dönemde bazı köy ve mezraların çeşitli sebeplerden ötürü terk edilmiş olduğu dikkati çekmektedir.²² Abraham Marcus, kabile gruplarının saldırılarının köylülerin yurtlarını terk etmelerinde önemli rol oynadığını belirterek,

¹⁸ Halil İnalçık, “Vidin Gospodarlık Rejimi ve İlgası”, **Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi**, 2. Bs., İstanbul, Eren Yayınevi, 1996, s. 120.

18. yüzyılın ikinci yarısında Vidin’de Osman Pazvantoğlu gibi, III. Selim’in dönemindeki merkezileşme çabalarına karşı bir duruş sergilemiş ve belli oranda başarılı da olmuş bir ayan ortaya çıkar. McGowan’a göre, Pazvantoğlu “yüzlerce çiftliğe tasarruf eden... buraların bütün rantları üzerinde öncelikli hak sahibi” olarak tanımlanan bir ayandır, hukuken merkezi hükümete ödenmesi gereken vergilerin önemli bir kısmına el koyabilmektedir. Öte yandan Ivanovna, Pazvantoğlu’nun Vidin şehrinde 18. yüzyılın ikinci yarısında İslam-Osmanlı kültürünü yaymış olduğu, açtığı kütüphanenin bu noktada rol oynadığı ifade edilmiştir. Farklı tarihçilerin yaptığı değerlendirmelere bir bütün olarak bakıldığında ortaya çıkan sonuç, Pazvantoğlu isyanının kültürel ve dinsel bir boyutunun olmadığını göstermektedir.

Bkz. Robert Zens, **The Ayanlık and Pazvantoğlu Osman Paşa of Vidin in the Age of Ottoman Social Change 1791-1815**, Basılmamış doktora tezi, Wisconsin Üniversitesi, 2004, s. 3; Bruce McGowan, “Ayanlar Çağı 1699-1812”, **Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi C. II 1600-1914**, Haz. Halil İnalçık ve Donald Quataert, Çev. Ayşe Berktaş, İstanbul, Eren Yayınevi, 2004, s. s. 789; Svetlana Ivanovna, “Widin”, **EI²**, C. XI, s. 207.

¹⁹ Vera Moutafchieva, **Anarchie Dans Les Balkans à la Fin du XVIIIe Siècle**, İstanbul, Les Editions İsis, 2005, s. 317.

²⁰ Charles Issawi, **The Fertile Crescent 1800-1914**, New York, Oxford University Press, 1988, s. 75.

²¹ Abdülkadir Gül, **Antakya Kazasının Sosyal ve Ekonomik Yapısı 1709-1806**, Basılmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008, s. 58-59.

²² a.e., s. 87.

bu süreçte tarım alanlarının küçüldüğünü ve yiyecek kaynaklarının azaldığını ifade eder.²³ Bu süreç, devletin bu bölgede çeşitli iskân faaliyetleri yürütmesine sebep olmaktadır. Osmanlı Devleti bu bölgede reyanın hoş tutulmasını, yereldeki yöneticilerin görevlerinden elde ettikleri gücü kötüye kullanmamasını amaçlayan geleneksel devlet politikasını devam ettirmiştir.

Bu tezde 18. yüzyılın ilk yarısında Vidin ve Antakya'da arazi üzerindeki mülkiyet ve tasarruf haklarının ne şekilde kullanıldığı sorusu cevaplandırılmaya çalışılacaktır. İmparatorluğun farklı bölgelerinde yer alan bu iki şehirde, 18. yüzyılın ilk yarısında ortak kabul edilebilecek bir nokta, farklı sebeplerden kaynaklansa da boşaltılan köyler ve iskân olgusudur. Bu fenomenin toprak hukukunu, kadı huzurunda kayda geçirilen ve çözüme bağlanan vakaları ne şekilde etkilediği gibi sorular Osmanlı köylüsünün toprak ile kurduğu hukuki ilişkiyi anlamak üzerinden kurgulanmaktadır. Burada yine bir diğer çekinceyi dikkate almak gerekir. Bu da modern devletin, halkın hayatına pre-modern devlete oranla daha fazla karışması meselesidir. Kudret Emiroğlu'nun bu duruma dair sözleri bir uyarı olarak kabul edilebilir: "Modern devlet, halkının her türlü ilişkisine karışır, onları hukuk konusu haline getirir ve bu hukukun üstün ve ülkenin her yerinde geçerli ve aynı biçimde uygulandığı iddiasını taşır."²⁴ Yazar bu bağlamda Osmanlı İmparatorluğu'nda mahkeme sisteminin doğrudan köylüye ulaşmadığını iddia etmektedir.²⁵ Tarih literatüründe ve hukuk tarihi literatüründe, kadı huzurunda herhangi bir konuda talepte bulunabilen kişilerin ait oldukları sosyal gruplar hakkında geniş kapsamlı istatistik bilgi veren eserlere seyrek rastlanmaktadır, o nedenle bu iddianın desteklenmesi icap eder. Ancak 1700-1750 yılları arasında pre-modern bir devlet olarak kabul edilebilecek Osmanlı İmparatorluğu'nda, mahkeme kayıtları dışında kalmış vakaların olabileceği de hesaba katılması gereken bir gerçektir; nitekim bu ihtimalin gerçeklik payının olduğu, yani kişilerin hak sahibi olmadıkları halde toprağı işgal etmek suretiyle fiilen kullandıkları veya toprağı hukuka uygun olmayan bir biçimde devrettikleri, devir sırasında

²³ Abraham Marcus, **Modernliğin Eşiğinde Bir Osmanlı Şehri Halep**, Çev. Mehmet Emin Baş, İstanbul, Küre Yayınları, 2013, s. 164.

²⁴ Kudret Emiroğlu, **Kısa Osmanlı-Türkiye Tarihi Padişahlık Kültürü ve Demokrasi Ülküsü**, 2. bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2015, s. 25.

²⁵ a.e., s. 27.

yapılması gereken bazı işlemleri yerine getirmedikleri şer‘iye sicillerinde yer alan bazı şikayet tipinde belgelerden de anlaşılmaktadır.

Bu çalışmada kullanılan orijinal kaynakların önemli bir bölümü, 18. yüzyılın ilk yarısında Vidin ve Antakya için kaleme alınmış arşiv belgeleridir. Vidin Kazası için, Sofya’da Cyril ve Methodius Kütüphanesi’nin çevrimiçi kaynaklarından yararlanılmış; toplamda 19 defter incelenmiştir. Antakya Kazası için ise Başbakanlık Osmanlı Arşivi’nde yer alan beş adet defter incelenmiştir. Şer‘iye sicillerinden elde edilecek veriye dair temel bir sorun, Antakya’daki boşluktur. Bu şehre ait ilk defter 1711’den sonrasını içermezken, ikinci defterde olaylar 1734 tarihinde açılmaktadır. Bu boyutta bir kopukluk Vidin’de yer almaz, ancak her iki şehirde incelenen olayların belli yıllara yığıldığı göze çarpar.²⁶ Sicillerde incelenen işlemler Vidin ve Antakya’da toprağın hangi şekillerde el değiştirdiğini, toprak üzerinde ne gibi hukuki meselelerin ortaya çıktığını ve topraktan kimin hangi hak ve yetkiye dayanarak yararlandığını göstermektedir. Sicil kaynakları dönemin hukukunun nasıl uygulandığını gösterebilir de hukukun tespit edilebilmesi için dönemin kanunlarının dikkate alınması gerekmektedir. Nitekim tezin ilk bölümünde, Osmanlı arazi hukukunun 18. yüzyılda aldığı şekil tespit edilirken kullanılan temel kaynaklar kanunnameler ve onları yorumlayan fetvalardır.

18. yüzyıla dair arazi hukuku çalışmalarının hukuk tarihi literatüründe nispeten az yer kaplaması, bu konuda genel literatürün belli ölçüde dikkate alınmasını gerektirmektedir. Bu bakımdan literatürde yer alan birkaç eğilimden bahsedilebilir ve bazı sorunların üzerinde durulabilir. Öncelikle bu yüzyılda toprak hukukunu dolaylı bir biçimde etkileyen bir fenomen olarak çiftliklerin ortaya çıkış süreci ön plana çıkarılmaktadır. Nitekim Vidin için, gerek 18. yüzyıl gerek 19. yüzyıl çalışmalarında çiftlik ve **gospodarlık** meselesi, Osman Pazvantoglu’nun ayanlığı, köylü isyanları gibi

²⁶ Antakya’da en erken vaka 14 Mart 1709 tarihine aittir. Bu şehirde 1709 yılında bir yığılma olduğu söylenebilir. İkinci yoğunlaşma dönemi 1734-1736 yılları arasındadır. Bunu başka bir kopukluk takip eder, 1743-1744 yılları arasında kaydedilen olaylardan sonra yine 1750’ye kadar kopukluk bulunmakta, 1750-1754 arası yine yoğunluk göze çarpmaktadır. Vidin’de ise 1699-1710 yılları arasında geçen süreçte, 1701’de, 1703’de, 1707 ve 1710’da herhangi bir vaka tespit edilmemiştir. 1711-1720 yılları arasında başlangıçta iki yıllık boşluk mevcuttur, 1713-1715 arasında yoğunlaşma bulunur, arada üç yıl yine vaka görülmez, sonra 1718-1720 arasında yine yoğunlaşma vardır. 1721-1723 arası yoğunluk devam eder, daha sonra 1729’a kadar kesinti vardır ve 1729-1730’da birer vaka görülür. 1731-1740 arasında toplam iki vaka kaydedilir. 1741-1753 yılları arasında ise 1742 ve 1745 yıllarında ve daha sonra 1748-1751 arası yine vaka kaydedilmemiştir.

konular tarihçilerin ilgisini çekmiştir.²⁷ Ancak yapılan farklı çalışmalar çerçevesinde çiftlik tipi üretim birimlerinin, tarım arazisinin statüsünü mîrîden mülke doğru değiştiren bir sürecin parçası olmadıkları ortaya çıkmıştır. Ticari tarımın büyük çiftliklerde yapılmış olduğu teorisi de sorgulanmıştır; Balkanlar söz konusu olduğunda ticarete yönelik tarımsal üretim küçük birimlerde yapıldığı, büyük çiftliklerin önemli bir kısmında ise hayvancılık faaliyetlerinin tercih edildiği üzerinde durulmuştur.²⁸ Çiftlik, ayanlar ve ticari üretim ilişkileri arasındaki ilişkileri belirleyen bu tip yeni çalışmaların yapılması Wallerstein'in fikirlerinin de eleştirilmesine sebep olmuştur.²⁹

Literatüre dair ikinci sorun, Osmanlı Devleti'nin Balkanlarda tesis etmiş olduğu idareye dair bazı yaklaşımlardan kaynaklanmaktadır. Osmanlıların Balkanlardaki hakimiyetiyle ilgili, birbirine zıt kabul edilebilecek iki bakış açısından bahsedilebilir. İlk görüş, bu olguyu olumlu değerlendirirken ikinci görüş, Balkanlarda Osmanlı varlığına olumsuz bir anlam yüklemektedir. Feodal yükümlülüklerle ezilen Balkan köylüsünün, Osmanlı Devleti sayesinde bu angaryalardan kurtulması anlatısı

²⁷ Rossitsa Gradeva bu konuda Hristo Gandev, Vera Mutafchieva ve Dimitrov'un Bulgar dilindeki çalışmalarını zikreder. Bkz. "War and Peace Along The Danube: Vidin at The End of The Seventeenth Century", **Oriente Moderno, The Ottomans and The Sea**, No: 20-1, 2001, s. 150.

(Çevrimiçi) <http://www.jstor.org/stable/25817750> 20%20%20%20%20%20%20 16 Nisan 2014.

²⁸ Çağlar Keyder'e göre, 80'ler ve 90'larda yapılan araştırmalar sayesinde, Osmanlı Devleti'nde küçük mülkiyete dayalı, yani köylülerin sadece vergi/kira ödeme yükümlülüğü bulunan çiftlik tipinden, büyük ölçekli işletmelere geçilmesinin, kapitalist pazarla bütünleşme süreci açısından çok büyük bir önem arz etmediği ortaya konulmuştur. Ancak Keyder, büyük ölçekli toprağa bir şekilde hâkim olanların, örneğin ayanların, değişen koşullardan, tacirlerin ve köylülerin ürettiği artık değere sahip olmak suretiyle yararlandıklarını da ifade eder. Bkz. Çağlar Keyder, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Büyük Ölçekli Ticari Tarım Var mıydı?", **Osmanlı'da Toprak Mülkiyeti ve Ticari Tarım**, Haz. Çağlar Keyder ve Faruk Tabak, Çev. Zeynep Altok, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1998, s. 4-5.

²⁹ Cenk Reyhan bu hususta Immanuel Wallerstein ile Max Weber arasında benzer bir sorun görmektedir; buna göre her iki yazar da bir toplumu diğer bir toplumun ölçütüne göre değerlendirir. Weber'in temel problemi, kapitalizmin Doğu toplumlarında gelişmemiş olması iken Wallerstein'da bu problem kapitalizmin Batıda ortaya çıktıktan sonra Dünya'nın geri kalanını nasıl etkilediği üzerinden şekillenmiştir. Reyhan Osmanlı Devleti'nde hem 16. yüzyılda hem de "Wallersteinci" Dünya kapitalist sistemi içinde kalındığı ifade edilen 19. yüzyılda, Anadolu'da küçük köylü girişimlerinin varlığının ağır bastığını belirtir. Yazar, Avrupa'nın artan pamuk talebinin ya da İngiltere'nin Osmanlı hükümetlerine yönelik yönlendirme ve baskılarının önemli bir sonucu olmadığını, hatta hükümetin yer yer direndiğini ifade etmiştir. Reyhan, bu sonuçlara özellikle Güney Mezopotamya, Doğu Arabistan, Güneybatı İran ve Musul üzerindeki son çalışmaları dikkate alarak ulaştığını ekleyerek, bu bölgedeki "uluslararası" ticaretin bölgesel ve yerel pazarların doğuşunda çok da etkili olmadığını söyler. Benzer bir görüş, Haim Gerber tarafından da dile getirilmektedir. Gerber'e göre büyük çiftliklerin ortaya çıkışı Osmanlı İmparatorluğu'nun Balkanlarda yer alan topraklarında gerçekleşmiş iken, Asya topraklarında böyle bir durum söz konusu değildir. Bkz. Cenk Reyhan, **Osmanlı'da Kapitalizmin Kökenleri Kent-Kapitalizm İlişkisi Üzerine Tarihsel-Sosyolojik Bir Çözümleme**, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2008, s. 79-90, 89; Haim Gerber, **The Social Origins of the Modern Middle East**, Colorado, Lynne Rienner Publishers, 1987, s. 43.

belli ölçüde doğruluk payı olan ve destek bulabilecek bir anlatıdır. Bu anlatıya Ömer Lütfü Barkan gibi Osmanlı tarihyazımının kurucu babalarından birinin eserlerinde rastlamak mümkündür.³⁰ Buna karşın Vera Moutafchieva Balkanlarda köylülerin durumunun Osmanlı fethi sonrasında iyileştiğine dair anlatıyı bir burjuva tarih anlatısı olarak tanımlamakta ve böyle bir iyileşmenin meydana gelmediğini belirtmektedir.³¹ Bu fikir belli ölçüde Marksist tarihyazımından beslenmektedir. Bulgar tarihçiler arasında bu konuda Moutafchieva'ya göre çok daha radikal olan kişi, Osmanlı fethinin yıkım dönemi olduğunu ifade eden ve Bulgaristan'da Hristiyan-Bulgar kültürünün fetihle birlikte kaybolduğu fikrini geliştiren Hristo Gandev'dir ki onun çalışmalarıyla ortaya koyduğu sistem “felaket teorisi” olarak anılmaktadır.³²

Osmanlı Devleti'nin Balkanlarda gerçek anlamda bir feodalizmin kurulmasına engel olduğu, bu nedenle de Batı Avrupa'da görülen feodalizmin çözülmesiyle kapitalizme geçiş sürecinin Balkanlarda gerçekleşmediği değerlendirilmesine literatürde sıkça rastlanır. Bu teori Bulgaristan özelinde öncelikle 19. yüzyıldaki ulus-devlet hareketlerinde ve bu dönemin tarihyazımında görülür. Nikolai Todorov, bu dönem yazarlarından K. Jirecek'in “İstoriia Bulgar” eserinden ve V. Zlatarski'den bahseder, her iki yazar da bu dönemin etkileri konusunda benzer düşüncelere sahiptirler.³³ İlginç bir şekilde, fikri, ulus-devletin oluşum sürecinden sonra, 1960'larda Marksist tarihyazımı ekolü içinde de aynı fikirler etkili olmuştur. Ancak 1980'lerden sonra bu fikirler giderek etkisini yitirmiştir.

Osmanlı egemenliğinin Balkan Yarımadasındaki kaos ve anarşi devrine son verdiği anlatısına bir diğer alternatif ise, Osmanlıların bölgede yerleşmesinden sonra köylünün durumunda ortaya çıktığı varsayılan iyileşmenin zannedildiği kadar yüksek

³⁰ Ömer Lütfü Barkan, “Harp Sonu Tarımsal Reform Hareketleri”, **Türkiye’de Toprak Meselesi, İstanbul**, Gözlem Yayınevi, 1980, s. 30. (İlk yayın yeri: **Siyasal Bilgiler Okulu Dergisi**, No: 55, 1935, s. 1-8.)

Benzer görüşte bir diğer yazar için Bkz. Mustafa Akdağ, “Osmanlı Müesseseleri Hakkında Notlar”, **AÜDTCFD**, C. XIII, No: 1-2, 1955, s. 28-51.

³¹ Vera P. Moutafchieva, **Agrarian Relations in the Ottoman Empire in the 15th and 16th Centuries**, New York, Columbia University Press, 1988, s. 139. Karş. Norman Itzkowitz, “Algılamalar Sorunu”, **İmparatorluk Mirası Balkanlar’da ve Ortadoğu’da Osmanlı Damgası**, Çev. Gül Çağalı Güven, 2. bs., İstanbul, İletişim Yayınları, s. 52-53.

³² Nuray Ocaklı, **Demographic Structure and Settlement Patterns of Bulgaria: A Case Study of Niğbolu Sandjack 1479-1483**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Bilkent Üniversitesi Ekonomik ve Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006, s. 74.

³³ Nikolai Todorov, **The Balkan City 1400-1900**, Washington, University of Washington Press, 1983, s. 15.

seviyede olmadığıdır. İkinci iddia bağlamında Mark Mazower coğrafi bir ayırım yapmaktadır. Yazar, Eflak, Boğdan ve Bosna'da eski toprak sahiplerinin Osmanlı egemenliği altında da bu bölgedeki varlıklarını sürdürebildiklerini ifade eder. Bu bakımdan fetih öncesi hâkim olan gruplar, fetih sonrasında da hak ve imtiyazlarının önemli bir kısmını koruyabilmiş ve Osmanlı taşra bürokrasisi içinde kendilerine bir yer edinmişlerdir. Bu durum, Mazower'e göre Eflak, Boğdan ve Bosna'da köylünün, Balkanların bütünü göz önüne alındığında istisnai bir biçimde, zayıf ve bir ölçüde korumasız bırakılmasıyla sonuçlanmıştır.³⁴ Ancak yazar genel olarak Osmanlı Devleti'nin işgali ile Balkanların belli ölçüde düzene kavuştuğunu, 14. yüzyıldan beri bu bölgede süregelen savaşların Osmanlıların hâkimiyeti sırasında seyrekleştiğini ifade eder. Castellan da 16. yüzyıl sonunda Bosna ve Hersek'te köylünün bir tür ortakçı kula dönüştüğünü, üretimin yaklaşık 1/3'ünü "mülk sahibi"ne verdiğini söylemektedir. Bu sistemde köylü bir yandan beye borçlanmaktaydı ve ailesini geçindirmek için ek olarak başka bir beyin toprağında da çalışırdı.³⁵ Son olarak, Osmanlı İmparatorluğu'nda toprak sisteminin niteliğine dair feodalizm ve ATÜT tartışmalarından bahsedilebilir. Ancak günümüzde mîrî arazi sisteminin –eğer böyle bir şeyden bahsetmek mümkünse- tipik bir feodal sistem özelliği göstermediği genel olarak kabul edilmektedir. Literatürdeki bu üç akım, belli bir dönemin dinamiklerinin farklı ekoller tarafından hangi şekillerde değerlendirilmiş olduklarını görmek bakımından önemlidir. Öte yandan hukukun nasıl uygulandığı, toprak üzerindeki hakların ne şekilde tanımlandığı konusunda tam olarak doğru bir değerlendirme yapılmış olduğunu söyleyebilmek mümkün değildir.

Bu çalışmada öncelikle yürürlükte olan arazi hukukunun tespit edilmesi, daha sonra ise bu hukukun bölgesel özellikler sebebiyle farklı bir biçimde uygulanıp uygulanmadığı sorusuna cevap verilmesi tercih edilmiştir. Bu nedenle tezin ilk bölümünde Osmanlı İmparatorluğu'nda 1700-1750 yılları arasında yürürlükte olan arazi hukuku hükümleri incelenecektir. 18. yüzyılda hukukun önceki dönemdeki hukuka göre fark içerip içermediği, bu bölümde üzerinde durulacak meselelerin

³⁴ Mark Mazower, **Bizans'ın Çöküşünden Günümüze Balkanlar**, Çev. Ayşe Özil, İstanbul, Alfa Yayınları, 2014, s. 62.

³⁵ Georges Castellan, **Balkanların Tarihi**, Çev. Ayşegül Yaraman-Başbuğu, İstanbul, Milliyet Yayınları, 1993, s. 187-188.

başında gelmektedir, bölümün temel kaynakları 18. yüzyılda ve daha öncesinde yürürlükte olan hukuku içeren kanunname derlemeleridir. İkinci bölümde ise, Vidin ve Antakya'nın 1700-1750 yılları arasında içinde bulunduğu sosyal ve ekonomik düzenden bahsedilecektir; bu bağlamda belli ölçüde Osmanlı İmparatorluğu'nun siyasi, ekonomik ve sosyal tarihine değinmek gerekmektedir. Bölümün temel kaynağı, ağırlıklı olarak Osmanlı tarih literatürüne dayanmaktadır. Üçüncü bölüm ilk iki bölümde tartışılan bilgilerin çerçevesinde, Osmanlı arazi hukukunun Vidin ve Antakya'da kadı tarafından ne şekilde tesis edildiği üzerinde durulacaktır. Bu yapılırken toprak üzerinde tesis edilmiş hakların kimin tarafından kullanıldığı ve bu hakların hukuk dilinde ne şekilde tanımlandığı da dikkate alınacaktır. Bu bölüm temelde iki şehrin şer'îye sicil kayıtlarından yararlanmaktadır. Son olarak, tezdeki bulguların genel bir değerlendirmesi yapılacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

18. YÜZYILIN İLK YARISINDA OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA ARAZİ HUKUKU

Tezin bu bölümünde Osmanlı İmparatorluğu'nda 1700-1750 yılları arasında arazi hukukunun çerçevesi, 18. yüzyılda yürürlükte olan kaynaklardan yola çıkarak çizilecektir. Bölümün odak noktası reayanın hak ve borçları olarak özetlenebilir. 18. yüzyılın arazi hukukunun önceki dönemin hukukuna göre farklı hüküm içerip içermediği, mîrî arazinin ne şekilde tanımlandığı, reayanın toprak üzerindeki haklarının nasıl düzenlenmiş olduğu, öngörülen çerçevede bu hakların hangi yetki ve sorumlulukları kapsadığı, nasıl devredildiği gibi soruların cevabı verilmeye çalışılacaktır.

1.1. Osmanlı Devleti'nde Arazi Hukukunun Temel Kaynaklarının Gelişimi

Halil İnalçık 1528 yılında Osmanlı İmparatorluğu'nda toprağın %87'sinin mîrî arazi statüsünde olduğunu belirtir.¹ Bu derece yaygın olan ve devlet için önem taşıyan bir sistemin hukuken korunması gerekmektedir. Osmanlı İmparatorluğu'nda arazi rejimini düzenleyen hükümler temel olarak kanunlar ve kanunnamelerde yer almaktadır. Bu metinlerin en tipik örnekleri 1300-1600 yılları arasında, II. Mehmed, II. Bayezid ve I. Süleyman dönemine aittir. Bu üç sultan zamanında kaleme alınmış ve onların isimlerini taşıyan kanunname metinleri “genel kanunname” olarak kabul edilir; bu tip kanunnameler ülkenin her yerinde yürürlükte olmak üzere düzenlenmiş kanunlardır. Bu tip genel kanunnamelerde cezai hükümler, has ve timar gelirlerine dair hükümler, reayanın hak ve yükümlülüklerine ve askeri görevleri yerine getiren bazı gruplara dair düzenlemeler bir arada yer almaktadır.²

¹ Halil İnalçık, *The Ottoman Empire Classical Age 1300-1600*, Londra, Phoenix, 1988, s. 110.

² Halil İnalçık, “Kanunname”, *DİA*, C. XXIV, 2001, s. 335-336.

Devlete imparatorluk özelliğini kazandıran II. (Fatih) Mehmed döneminde (1451-1481) yürürlüğe girmiş olan reaya kanunnamesi, daha sonraki dönemlerde yapılacak kanunnameler için örnek teşkil etmektedir. II. Mehmed kadar ön plana çıkmasa da II. Bayezid'in kanunnamesi de haleflerini etkilemek bakımından değerlidir. Bayezid döneminde (1481-1512) II. Mehmed'in kanunnamesi belli ölçüde genişletilmiş ve **Kitâb-ı Kavânîn-i Örfiye-i Osmaniye** başlığı ile yürürlüğe girmiştir. I. Süleyman (Kanunî) devrinde (1520-1566) ise Nişancı Celalzade Mustafa Çelebi (ö. 1567) tarafından hazırlanan kanunname, daha sonraki dönemlerde "... klasik Osmanlı rejiminin temeli"³ olarak kabul edilmiş bir metindir. Bu dönemde arazi hukukunun belli bir düzene oturtulması bakımından Celalzade kadar etkili bir kişi olan Şeyhülislam Ebussuud Efendi'nin (ö. 1574) ismini de zikretmek gerekir. Nişancı ve şeyhülislamın bu süreçte uyumlu bir şekilde çalışmaları ve Osmanlı arazi hukuku alanında örfî hukuk-şer'î hukuk arasında bir dengeyi yerleştirdikleri bazı çalışmalarda ifade edilmiştir.⁴ Dolayısıyla Osmanlı arazi hukukunun anlaşılabilmesi için Ebussuud'un fetvalarının dikkate alınması ve değerlendirilmesi gerekmektedir.

18. yüzyıl öncesinde arazi hukukunun bir diğer kaynağı olarak bölgesel nitelik taşıyan sancak kanunnamelerinden bahsetmek gerekir. Bu kanunnameler her sancak için hazırlanan **tahrir**⁵ defterlerinin başında yer alır. Sancak kanunnameleri hazırlandığı idari birimin yerel bazı özelliklerine uygun farklılıklar içerebilir; alınan vergi türü, miktarı, hangi verginin hangi dönemde alınacağı veya bazı para cezaları buna örnek gösterilebilir. Ömer Lütfü Barkan, Osmanlı Devleti'nin vergi politikasını "En iyi vergi halkın öteden beri vermeye alışık olduğu vergidir." prensibiyle

³ a.e., s. 335-336.

⁴ Celia J. Kerslake, "Celalzade Mustafa Çelebi", **DİA**, C. VII, 1993, s. 261.

Celalzade Mustafa Çelebi hakkında daha geniş bir inceleme için bkz. Mehmet Şakir Yılmaz, **Koca Nişancı of Kanuni: Celalzade Mustafa Çelebi, Bureaucracy and Kanun in The Reign of Süleyman The Magnificent (1520-1566)**, Basılmamış doktora tezi, Ankara, İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi, 2006.

⁵ Osmanlı İmparatorluğu'nda tahrir, basit bir biçimde yeni fethedilen bir yerde tarımsal üretimin vergilendirilmesi amacıyla yapılan bir nüfus sayımı olarak özetlenebilir. Timar sisteminin uygulandığı bölgelerde yapılan tahrir sayımları ile köylünün tasarruf ettiği mülk, ürettiği değer kayıt altına alınır. Sabit olmayan aralıklarla bu kayıt yenilenir. 16. yüzyılın sonuna doğru tahrir kayıtlarının zayıfladığı dikkati çeker, bu durum o yıllarda yaşanan isyan ve göç süreçleriyle de bağlantılıdır. Nitekim 17. yüzyıldan itibaren avarız ve cizye tahrirlerinin ön plana çıkması söz konusu olmuştur, bu durum devletin gelir kaynağı bakımından avarız vergisini tercih etmeye başlamasıyla açıklanmıştır. 17. ve 18. yüzyıla gelindiğinde, tahrir kayıtlarının düzensiz hale gelmesinin yarattığı bir sorun, vergilerin adaletsiz hale gelmesi ve köylülerin yer değiştirmesi olarak açıklanmaktadır. Bkz. Mehmet Öz, "Tahrir", **DİA**, C. XXXIX, 2010, s. 425-429; McGowan, a.g.e., s. 835.

açıklamaktadır.⁶ Doğu Anadolu’da Uzun Hasan (ö. 1478), Alaüddeve Bey (ö. 1515) gibi yöneticilerin koymuş olduğu kanunların Osmanlı Devleti tarafından uzun bir süre boyunca korunduğu dikkati çekmektedir. Bu sürenin yöre halkının şikâyetlerine veya memnuniyetine göre değişebildiğini söylemek mümkündür.⁷ Aynı şekilde Balkanlarda ve Macaristan’da da fetih öncesindeki bazı hukuki düzenlemelerin, Osmanlı sistemine uyumlu kılınacak bir şekilde devam ettirildiği görülebilir. Örneğin feodal sistemin öngördüğü bazı çalışma yükümlülüklerinin yerine vergi ödeme kolaylığı getirilmiştir. Çalışma yükümlülüğü devam eden köylü vergiden muaf olurken, vergi ödeyen köylü zorunlu çalışma yükümlülüğünü yerine getirmekten başışık tutulmuştur.⁸

Osmanlı İmparatorluğu’nda 17. yüzyıldan sonra, önceki dönemlerde yapılanlara benzeyen, hukukun farklı alanlarına dair hükümleri bir araya getiren kanunname metinlerine rastlamak mümkün değildir. Bu hususta Ahmet Akgündüz’ün Osmanlı Kanunnameleri neşriyatında yer alan iki istisnadan söz edilebilir. 17. yüzyıl başında I. Ahmed devrine (1603-1617) atfedilen bir metin ile 18. yüzyıla ait III. Ahmed dönemine (1703-1730) atfedilen bir metin, 1300-1600 yılları arasındaki genel kanunnamelerle aynı teknik özellikleri taşımaktadır. Bu iki metin haricinde 17. ve 18.

⁶ Ömer Lütfü Barkan, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Çiftçi Sınıfların Hukuki Statüsü”, **Türkiye’de Toprak Meselesi**, İstanbul, Gözlem Yayınları, 1980, s. 730. (İlk yayın yeri: **Ülkü**, C. IX, No: 49, 1937, s. 33-48.)

⁷ 1570 tarihli Halep Sancağı Kanunnamesinde yer alan “Çerakise zamanında ihdas olunan bidatlar ref olunup” ibaresinden, Memluklerden kalma bazı hükümlerin bu döneme kadar yürürlükte kaldığını anlamak mümkündür. Nitekim 1570 kanunnamesinin hükümlerinin bir kısmı, Halep’de daha önce yapılmış sancak kanunnamelerinde de yer almaktadır. Ahmet Akgündüz, bu hükmün geçtiği kanunnamelerden birinin, 1536 (H. 943) yılındaki tahrirden sonra yapıldığını iddia etmektedir. Akgündüz, Barkan’ın transkripsiyonunu yaptığı ve yukarıda alıntısı yapılan 1570 tarihli kanunnameye esas örnek teşkil eden diğer bir kanunnameden bahseder, bu kanunname de Halep Kanunnamesi olarak geçmekle birlikte tarihi belli değildir. Barkan’ın neşrettiği kanunnamede yer alan ve Çerkezlerden, dolayısıyla Memluklerden kalma bidatlerin ilgasını içeren hükmün her üç kanunnamede de yerini almış olduğunu görmek ilgi çekicidir.

Bkz. Ömer Lütfü Barkan, **XV ve XVI. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu’nda Zirai Ekonominin Hukuki ve Mali Esasları, C. I Kanunlar**, İstanbul, Burhaneddin Matbaası, s. 206; Ahmet Akgündüz, **Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri**, C. V, İstanbul, Fey Vakfı Yayınları, 1992, s. 657.

⁸ İnalcık, “Kanunname”, s. 335. 14. yüzyılda Balkanlarda yaşayan bir köylünün, sipahi toprağında çalışması gereken süreler Osmanlılar tarafından yerleştirilecek olan uygulamaya nazaran daha uzundur. Avrupa’da bir köylü haftanın üç günü beyin toprağında çalışmaya zorlanabilirken Osmanlıların hâkimiyetinde bu süre senede iki üç günlük bir zorunlu çalışmayla sınırlı tutuluyordu. Ayrıca Balkanlarda fetihten önce köylüden alınan vergi bazen 1/3, bazen 1/2 oranına kadar yükseldi. Bkz. Anton Minkov, **Conversion to Islam in the Balkans : Kısve Bahasi Petitions and Ottoman Social Life, 1670-1730**, Leiden, NLD, Brill Academic Publishers, 2004, s. 33; Ömer Lütfü Barkan, “Türkiye’de Toprak Meselesinin Tarihi Esasları”, **Türkiye’de Toprak Meselesi**, İstanbul, Gözlem Yayınları, 1980, s. 135. (ilk yayın yeri **Ülkü**, C. XI, No: 61, s. 51-63; No: 63, s. 233-240; No: 64: 339-346.)

yüzyıllarda sancak kanunnamelerinin ve çeşitli amaçlara yönelik derlemelerin hazırlanmış olduğu görülür. Bu dönemde, 16. yüzyılın sonundan 17. yüzyılın başına kadar yaşanan sorunları çözmeye yönelik ve hukuki bir boyutu olan bazı çabalar dikkati çekmektedir. Bunların arasında Ayn Ali Efendi (ö. ?) tarafından 1607 yılında, Sultan I. Ahmed'in talebi üzerine hazırlanarak Kuyucu Murad Paşa'ya (ö. 1611) sunulan **Kavânîn-i Âl-i Osman der Hulâsa Mezâmin-i Defter-i Dîvân**'dan bahsedilebilir. Bu metin, ülke topraklarındaki **beylerbeyilik, sancak, defter kethüdası, timar defterdârı** gibi görevlilerin sayılarını ve durumlarını kontrol etmek ve timarlarda geçerli olan kanunları tespit etmek amacıyla kaleme alınmıştır.⁹ Bunun haricinde 17. yüzyılda arazi hukukunun düzenleyici ve yorumlayıcı metinlerini bir araya getiren külliyatlar dikkati çekmektedir; bu metinlerde nişancı tarafından kaleme alınmış kanunlar ve bu hükümlerin şeyhülislam ve müftüler tarafından yorumlanmasıyla ortaya çıkan fetvalar yer almaktadır.

16. ve 17. yüzyıllarda arazi sistemini düzenleyen hukuki metinlerin önemli bir kısmı, 18. yüzyılda kaleme alınmış, Sultan III. Ahmed'e atfedilen bir arazi kanunnamesinde yer almaktadır. Bu durum önceki dönemin bazı kurallarının 18. yüzyılda da yürürlükte olduğunu göstermektedir. Bu kanunnamenin bir transkripsiyonunu Oğuz Ergene tarafından verilen bir yüksek lisans tezinde bulabilmek mümkündür. Teze göre, kanunnamenin yer aldığı el yazması, 1798 tarihinde Yanyevi Bilgezade Ömer Efendi tarafından istinsah edilmiştir.¹⁰ Yine yazarın verdiği bilgiye göre, el yazmasında çeşitli konuları düzenleyen farklı kanunlar bulunmaktadır. Bunların arasında 22 Şubat 1609 (H. 17 Zilkade 1017) tarihli "araziye müteallik kanun", "Kanunname-i Sultan ibn Sultan Ahmed Han" başlıklı metin, Ebussuud'un "Maruzat" başlıklı fetva koleksiyonu ve "Kanunname-i Cedid" başlıklı metin sayılabilir. Ergene yazmanın "Kanunname-i Sultan ibn Sultan Ahmed Han" başlıklı bölümü üzerinde çalışmış ve sadece o kısmın transkripsiyonunu yapmıştır. Çalışma bir hukuk tarihi veya bir tarih çalışmasından ziyade edebiyat çalışmasıdır ve tez, metnin grameri ve kelime yapısı üzerine kurulmuştur.

⁹ Ayn Ali Efendi, **Kavânîn-i Âl-i Osman**, Haz. Tayyip Gökbilgin, İstanbul, Enderun Yayınevi, 1979, s. 7.

¹⁰ Oğuz Ergene, **III. Ahmet Dönemi Osmanlı Kanunnamesi (İnceleme, Metin, Dizin)**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1997, s. 3.

Sultan III. Ahmed'e atfedilen diğ er bir arazi kanunnamesi metni Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi'nin Serkis Karakoç Külliyyatı bölümünde yer almaktadır. Bu kanunnamenin başlığı, yazmanın kapak sayfasında "Araziye Dair Sultan Ahmed Han-ı Salis Kanunnamesi" olarak geçmektedir. Bu başlığın altında "11 Zilkade 1117" (M. 24 Şubat 1706) tarihinin atılmış olduğu görülmektedir.¹¹ Halil Cin, III. Ahmed'e arz edilen bir kanunnamenin bu tarihte hazırlanmış olduğu bilgisini vermektedir.¹² Yazmanın ilk sayfasında da "Kanunname-dir ki 1117 senesi Zilkadesinin 11. günü arz olundu" ve "Araziye müteallik kanundur" ibarelerinin tekrar edildiği görülür. Ergene'nin transkripsiyonunu yaptığı metinde ise başlık ve tarih şu şekilde geçtiği görülmektedir: "Kanunname-i Sultan ibn Sultan Ahmed Han arz-ı mîrîye müteallik olup hâlâ bu minval üzere amel oluna, sene 1118."¹³ Ergene, tezinde yararlandığı metnin el yazması olduğunu belirtmiş, ancak kaynağından detaylı bir biçimde bahsetmemiştir. İstinsah tarihine dair kaydın ise yazmanın başında verildiğini belirtmiştir. Farklı tarihlerde derlenmiş ve istinsah edilmiş bu iki metnin içinde, ortak bazı hükümlerin yer aldığı görülmektedir.¹⁴

Ahmet Akgündüz'ün transkripsiyonunu yapmış olduğu III. Ahmed'in Kanunname-i Osmanîsi'nde, arazi hukukuna dair geniş bir bölümün yer aldığı görülmektedir. Metnin istinsah tarihi üzerine bir bilgi yer almamaktadır.¹⁵ Metinde voynuklara dair düzenlemeleri içeren kısımda, I. Ahmed döneminde aynı konuda yazılmış bir hüküm tekrar edilmiştir. Yine Eflaklere ait düzenlemeler arasında II. Bayezid döneminden kalma bir hükmün tekrarlandığı görülür. Bir diğ er atıf ise Hamza Paşa dönemine yapılmıştır.¹⁶ Bu kanunnamenin beşinci bâbında reayanın vergi

¹¹ **Araziye Dair Sultan Ahmed Han-ı Salis Kanunnamesi**, Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi, Serkis Karakoç Külliyyatı, 6108.

¹² Halil Cin, "Arazi", **DİA**, C. III, 1991, s. 346. (Çevrimiçi): <http://www.islamansiklopedisi.info> 01.04.2017.

¹³ Ergene, **a.g.e.**, s. 43.

¹⁴ Öte yandan, iki metin arasındaki bir yıllık fark, 7 ve 8 rakamlarının Osmanlıca yazımının karıştırılmış olmasından da kaynaklanabilir.

¹⁵ Ahmet Akgündüz, **Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri**, C. XI, İstanbul, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 2016, s. 227. Yazar metnin İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar Bölümünde yer aldığını belirtir.

¹⁶ "Ve muharririn vech-i maaşî için voynuk yazduğı yerlerden haneden haneye ikiş er akçe buyurulmuşdur. Fi Evasıt-ı Şaban li-sene 1012. (Der zaman-ı Sultan Ahmed Han)". a.e, s. 256, 261, 263.

mükellefiyeti ve **adi intikâl**¹⁷ ile ilgili kurallara yer verilmiştir. Bu bâbda Ebussuud Efendi'nin mîrî arazi hakkındaki fetvalarının metnin içinde yer aldığı görülür. Buna ek olarak, mîrî araziye dair bazı fetva ve hükümlerin asıl metne derkenar edildiği dikkati çeker. Bu durum yine Akgündüz tarafından neşredilmiş olan I. Ahmed'in genel kanunnamesinde ve önceki döneme ait pek çok genel kanunnamede var olmayan bir özelliktir. Kanunname yazım tekniği açısından farklı dönemlerde yürürlüğe girmiş veya derlenmiş olan bu metinlerin karşılaştırılmalı olarak incelenmesi bu konuda daha detaylı bilgi verebilir.

III. Ahmed'den sonraki dönemde klasik anlamda genel kanunname çıkarılmamış olduğu görülmektedir. İsmail Hakkı Uzunçarşılı ve Alan Palmer eserlerinde 18. yüzyılın ilk yarısında yapılan arazi hukuku düzenlemeleri bakımından önem teşkil edebilecek bir metnin varlığından bahsederler. Uzunçarşılı 29 Ocak 1732 (H. 1 Şaban 1144) tarihinde, bozulan toprak düzenini yeniden tesis etmek için çıkarılan ve **zeamet**¹⁸ ve timarların düzenlenmesini içeren bir kanuna kısaca değinir. Yazara göre bu kanun timar sistemi konusunda önemli hükümler getirmiştir ancak yine de Avrupa'daki toprak düzenine göre eksikleri vardır.¹⁹ Ancak Uzunçarşılı'nın bu "eksikliğin" niteliği konusunda çok fazla durmadığını söylemek gerekir. Yazar sadece genel bilgi vermiştir. Verilen referansa göre, metin, Başbakanlık Arşivi Tahvil ve Nizam Defteri'nde yer almaktadır. Alan Palmer ise Uzunçarşılı'nın aksine, kaynak referansı vermez, ancak Sultan I. Mahmud'un 1732 yılının Ocak ayında yeni bir kanun çıkardığını ve bu şekilde timar sistemini yeniden etkin hale getirmeye çalıştığını belirtir.²⁰

¹⁷ Osmanlı İmparatorluğu'nda mîrî arazinin intikâli şer'î miras hukukuna göre farklı kurallara tâbidir. Adi intikâl olarak tanımlanabilecek bu işlemin, şer'î hukukun tanıdığı bir hak değil, kanunen, padişahın lutfuna dayanan bir işlem olduğunu Halil Cin ve Gül Akyılmaz belirtmektedir. Bu nedenle şer'î hukuka dayanan mülk arazinin intikâlinde feraiz sistemi kuralları geçerli olup mülkiyet hakkı elde edilirken, adi intikâlde menfaat mülkiyeti devredilmektedir. Bu tip intikâlin padişahın lutfu olduğu fikrini Mustafa Avcı da benimsemiştir. Bu noktada akla elbette "Kimse sahip olduğundan fazlasını devredemez." ilkesi gelmektedir. Terekeye giren metanın özel mülke konu olabilen, toprağın üzerindeki mallar olması bu bakımdan önemlidir. Bkz. Halil Cin ve Gül Akyılmaz, **Türk Hukuk Tarihi**, 3. bs., Konya, Sayram Yayınları, 2009, s. 396-398; Mustafa Avcı, **Türk Hukuk Tarihi Dersleri**, Konya, Mimoza Yayınevi, 2012, s. 328.

¹⁸ Osmanlı timar sisteminde bedel olarak 20.000 akçeden fazla dirlik tasarrufuna zeamet adı verilmektedir.

¹⁹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi IV. Cilt I. Kısım Karlofça Antlaşmasından XVIII. Yüzyılın Sonuna Kadar**, 6. bs., Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2007, s. 325.

²⁰ Yazar hicri takvim kullanmış ve tarihi "Receb-Şaban 1144" olarak belirtmiştir.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde Tahvil Kalemi Defterleri arasında, "Tahvil-i Nizam Defteri" olarak kayıtlı olan defter, bahsi geçen tarihte kaleme alındığı belirtilen ve timar ve zeametleri düzenleyen bir metni içermektedir. Bu defterin bir külliyyat olduğu bellidir, kaleme alınış tarihi I. Mahmud döneminden (1730-1754) çok sonradır ve söz konusu 29 Ocak 1732 tarihli kanun haricinde, daha ileri döneme ait metinleri de içeren bir "mevzuat derlemesi" niteliğini taşır. Metin köylünün toprak tasarrufundan doğan hak ve borçlarını ve sipahi ve devletle olan ilişkisini ikinci planda tutmakta ve daha ziyade timar, zeamet ve gediklerin rejimi üzerine düzenlemeleri içermektedir. Metinde bahsi geçen ve şikâyet konusu olmuş uygulamalardan biri sancakbeylerinin çeşitli sebeplerle timarları ve görev yerleri başında durmayı ihmal etme alışkanlıklarıdır. Kanunda temel olarak timardan yararlanan sipahilerin hak ve yükümlülüklerine, timar sahipliğinin ölüme bağlı intikâlinin ne şekilde gerçekleşeceğine dair kurallar yer almaktadır. Yine metinde vurgulanan bir husus, timarın "ırgad" ve reayaya temlik edilmemesi gerektiği kuralıdır. Bu metin toprak hukukunu düzenleyen diğer kanunname metinlerine göre farklı bir yapıdadır. Bu bakımdan metni kanunnameden ziyade ferman ya da kanun olarak tanımlamak yerinde olacaktır.²¹

1.2. Mîrî Arazinin Hukukî Tanımı

Hukuki statüleri farklı olan arazi tiplerinin sistematik bir tasnifi Osmanlı İmparatorluğu'nda ilk defa 1858 tarihli Arazi Kanunnamesi ile yapılmıştır. Bu kanunnamenin klasik Osmanlı ekonomik sistemi ve toprak rejimine aykırı olmadığını iddia etmek mümkündür; kanunnamenin önce yüzyıllarda görülen düzenlemelerde olduğu gibi küçük üreticiyi ve küçük arazi sahibini korumaya yönelik önlemler içerdiği ifade edilmektedir.²² Kanunnamede arazinin beş kategoriye ayrıldığı dikkati çekmektedir. Bunlar metruk arazi, mülk arazi, mîrî arazi, mevat arazi ve vakıf

²⁰ Alan Palmer, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Gerileyiş ve Çöküş Tarihi**, Çev. Belkis Çorakçı Dişbudak, İstanbul, Alfa Yayınevi, 2014, s. 70.

²¹ A.DVNS.NŞT.d 84, vr. 1a-3b.

²² Mustafa Macit Kenanoğlu, **1858 Arazi Kanunnamesinin Osmanlı Siyasal ve Toplumsal Yapısı Üzerine Etkileri**, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2002, s. 182.

arazisidir. Metruk arazi, “kamu” kullanımına bırakılmış ve özgülendirilmiş arazi niteliğindedir. Mülk arazi, sahibinin özel mülkü olan arazidir. Mevat arazi kimsenin tasarrufunda olmayan, herhangi bir köy veya kasabanın ortak kullanımına da tahsis edilmemiş arazileri ifade eden terimdir. Bu tip arazilerin ihya edilmek suretiyle özel mülke konu olabileceği veya miri araziye dönüşebileceği hem Arazi Kanunnamesinde (md. 103-107 arası) hem de Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye’de düzenlenmiştir. (md. 1270-1291 arası.) Vakıf arazisi ise mülkiyeti vakfa bırakılmış arazidir.

1858 tarihli Arazi Kanunnamesi, mülk arazinin ve mülk arazi üzerinde kurulan sahih vakıfların tanımını ve hukuki rejimini içermez. Ancak mîrî arazi, metruk arazi ve mevat arazinin tâbi olduğu hukuki statü bu kanunla düzenlenmiştir.²³ Bu ayrımın sebebi Tanzimat dönemi öncesinde mevcut hukuk sistemine dayanmaktadır: Sultanın koyduğu kurallarla şekillenen örfî hukuk, mülkiyet hakkının varlığı çerçevesinde kurulabilen vakıf kurumuna dair temel kurallar getirmemiştir. Mîrî arazi, ağırlıklı olarak örfî hukukun ürünleri olan kanunlar ile şekillenmiştir. Mülkiyete ve vakfa dair teorik bilgi ve düzenleyici kurallar fıkıh eserlerinde ve fetvalarda bulunur. Mehmet Akif Aydın, Arazi Kanunnamesi’nin yapıldığı dönemde “İslam hukukuyla doğrudan ilgili bir sahanın henüz hiç kanunlaştırılmış bulunmamasının da kanunu hazırlayan heyeti bu konuda çekingen davranmaya zorlamış”²⁴ olabileceğini ifade etmektedir. Dolayısıyla bu kanunda örfî kaynaklı hükümlere yer verilmiş ama mülkiyet hakkını düzenleyen şer’î hukuk kuralları kanunlaştırılmamıştır.

Arazi Kanunnamesi’yle düzenlenmiş olan farklı toprak kategorileri ilk defa bu dönemde ortaya çıkmamıştır. 19. yüzyıl öncesine ait olan hukuk metinlerinde aynı terimlerin kullanıldığı görülebilir. Halil Cin Tanzimat öncesi dönemde mülk, mîrî ve vakıf arazi ayrımından söz etmektedir.²⁵ Margaret L. Venzke ise Arazi Kanunnamesi

²³ Ekrem Buğra Ekinci meraların hepsinin metruk arazi niteliğinde olmadığını, bir kısmının şahsa ait olabildiğini belirtir. Meralar haricinde yaylak ve kışlaklar, baltalık olarak da geçen kuru ve ormanlar metruk arazi niteliğindedir. Metruk arazi üzerindeki hak, bir tür kullanım, ya da intifa hakkıdır. Ancak bu hak arazi üzerinde bina inşa etme veya toprağa ağaç dikme gibi eylemlere izin veren bir tasarruf değildir. Metruk arazinin mülkiyetinin zamanaşımı yoluyla kazanılması da mümkün değildir. Bkz. Ekrem Buğra Ekinci, **Osmanlı Hukuku, Adalet ve Mülk**, 2. bs., İstanbul, Arı Sanat Yayınevi, 2012, s. 496; Halil Cin, **Türk Hukukunda Mera, Yaylak ve Kışlaklar**, 2. bs., Ankara, Turhan Kitabevi, 1980, s. 30-31.

²⁴ Mehmet Akif Aydın, “Arazi Kanunnamesi”, **DİA**, C. III, 1991, s. 347.

(çevrimiçi:) <http://www.islamansiklopedisi.info>, 01.04.2017.

²⁵ Cin, **Türk Hukukunda Mera, Yaylak ve Kışlaklar**, s. 26.

öncesi dönem için, topraktan elde edilen gelire göre bir ayırım yapmıştır.²⁶ Buna göre, **hass-ı şahî** yani gelirleri doğrudan devlete (ya da sultana) bağlı olan arazi²⁷; gelirleri belli bir süre için devlete yararlılık göstermiş çeşitli derecelerdeki memurlara (askeri sınıfının üyelerine) bırakılmış ve büyüklüğüne göre has, zeamet veya timar adını alabilen arazi (yani mîrî arazi); vakıf veya mülk statüsüyle devlet hazinesinden tamamen koparılmış arazi ve son olarak iki başlı da denen mâlikane-divani arazisinden bahsedilebilir.²⁸ Osmanlı İmparatorluğu'nda timar sisteminin geçerli olmadığı **salyaneli** eyaletler (Mısır, Yemen, Bağdat, Lahsa)²⁹ ile **yurtluk-ocaklık** statüsündeki eyaletleri dikkate alarak “idare hukuku” çerçevesinde bir ayırım yapmak da mümkündür. Reayanın toprak üzerindeki hak ve borçları bakımından bir sınıflandırma yapmak gerekirse; reayanın timar sınırında veya malikane-divani sistemiyle işletilen toprak sınırında yaşaması onu, ödediği vergiler bakımından etkileyecektir fakat köylünün toprak üzerindeki hakları, her iki durumda da mülkiyet hakkı olarak kabul edilemez.³⁰

²⁶ Margaret L. Venzke, “Aleppo’s Mâlikane-Divani System”, **Journal of The American Oriental Study**, C. CVI, No: 3, 1986, s. 452.

²⁷ Padişah hassında ortakçı kulların çalıştırılması da mümkün olabiliyordu, fakat bu sistem 16. yüzyılın başında kaybolma noktasına gelmiştir. Uygulandığı süreçte de imparatorluğun kısıtlı bir bölgesinde görülmüştür. Ortakçı kul, statü itibarıyla reaya ile köle arasında bir yerdedir. Bkz. Ömer Lütfü Barkan, “XV. ve XVI. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu'nda Toprak İşçiliğinin Organizasyonu Şekilleri: Kulluklar ve Ortakçı Kullar”, **Osmanlı Devleti'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi: Tetkikler Makaleler**, C. I, Haz. Hüseyin Özdeğer, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Rektörlük Yayınları, s. 4-5. (ilk yayın yeri: **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası**, C. I, No: 1, 1939, s. 29-74.)

²⁸ Venzke, **a.g.e.**, s. 452-453.

²⁹ Öz, **a.g.e.**, s. 426.

³⁰ Malikane-divani sistemi iki “baştan tasarruf” olarak da anılmaktadır. Bu sistemde, bir üniteden elde edilen gelir, ikiye bölünmekte, bir tarafta devlete –ajan ve memurları vasıtasıyla- giden bir vergi bulunmakta, diğer tarafta ise vakfî veya mülkü elinde bulundurana ödeme yapılmaktadır. Venzke'ye göre, malikane-divani tipi gelirler daha ziyade köy ve mezralar üzerinden toplanmaktadır. Yazar, malikane-divani sistemini, Osmanlı Devleti'nde toprağın mülkiyetinin temelinde devlete ait olduğu kuralı ile birlikte değerlendirmekte ve bu sistemin aslında bir toprak tasarrufu değil bir gelir tasarrufu veya vergi tasarrufu sistemi olduğunu düşünmektedir. Barkan'a göre malikane-divani sisteminde “vakıf veya mülk olan şey, topraktan ve toprak üzerinde yaşayan köylüden alınan her türlü vergi olmayıp, sadece toprağın kuru bir mülkiyet hakkıdır.” Yazara göre bu nedenle vakıf veya mülk sahipleri köylüden sadece toprak kirası isteyebilirler. Bunun haricinde, reaya devlete divani adı altında bazı vergileri ödemekle yükümlüdür ve bu vergiler şeri ve/veya örfî nitelikte vergileri kapsamaktadır. Ancak, Barkan, malikane sahiplerinin kira konusunda tam bir serbesti içinde bulunmadıklarından hareketle, sahip oldukları hakkın tam bir mülkiyet hakkı olamayacağını, zira kiranın kurallarının örf ve kanunlarla tespit edilmiş olduğunu belirtir. Malikane-divani sistemi, Anadolu'da Osmanlı Devleti'nin varlığından önce de mevcuttur. Barkan, bu sistemin Amasya, Çorum, Tokat, Sivas ve Şarkî Karahisar livalarını içeren Kadim Rum vilayetinde geniş bir biçimde uygulandığını belirtir ve daha sonra malikane-divaniye benzeyen, sistemin başlangıç dönemini andıran uygulamaların imparatorluğa yayılmış olduğunu ekler. Nitekim, Venzke'nin çalışma sahası Halep'tir, yazara göre, 1570 tahrir kaydından Antakya'da toplam kırk köyden on altısı malikane-divani sistemine bağlıdır ve dört köy ise öşr köyü olarak geçmektedir.

Bir arazinin mülk, mîrî, mevat ve metruk statülerinden hangisine dahil olduğunu gösteren kriterler arasında süregelen kullanım önem taşımaktadır. Bir otlak veya mera uzun süreden beri toplu olarak kullanılıyor ise, bu kullanım o araziye metruk arazi kılabilir, hiçbir şekilde kullanılmayan arazi ise mevat arazi niteliğindedir. III. Ahmed'in Kanunname-i Osmanisi'nde adi intikâl ve tapu meselesini düzenleyen faslın altında merayı tanımlayan hükümler arasında yer alan "kadimden beri kullanım" şartı görülebilir: "Bir karye sınırdaş olsa, koyunları kadimden sabah evlerinden çıkub akşam girü evlerine gelse ana mera derler; otlak hakkı alınmaz, ol vechle aldıkları hilaf-ı kanundur."³¹ Metin hem meranın tanımını vermekte hem de meradan otlak hakkı alınmaması gerektiğini belirtmektedir. Aynı kanunnamede metruk statüde olduğu anlaşılan meranın tarım arazisine çevrilemeyeceği de hükme bağlanmıştır: "Merada bağ gars olunmak ve ziraat olunmak caiz değildir. Cebren gars veya ziraat olursa dahi mera mukaddemdir girü meralığa hükm olunur."³²

Kanun metinlerinde bazen arazi tanımlarının, üzerinde yetişen ürüne veya fiziki özelliklere göre yapıldığı görülebilir; örneğin I. Süleyman döneminde hazırlanan Mora Kanunnamesinde "Ve zikr olunan kadılıkta çayır deyu tasarruf eyledikleri yerler su batağı olup ve ziraate kabil olmayup ve ziraat olunugelmemiş ve reayaya zararı olmaz yerlerdir. Şöyle ki, ziraate kabil ola ve reayaya zararı ola, çayır olmak men olunup ziraat ola."³³ 1650 tarihli Girit Kanunnamesinde de çayır ile ilgili böyle bir hüküm yer alır: "Ve çayır deyu tasarruf eyledikleri yerler su batağı olup ziraate kabil olmayan yerler ola."³⁴ İkinci kanunnamede "reayaya zararı olmaz" ifadesinin yer almadığı dikkati çekmektedir. Çayırın su basar toprak olmasıyla ilgili bir diğer düzenleme ise Celalzade'ye atfedilmektedir: "Şöyle ki bir çayır kadim çayır olmayup raiyyetin çiftliğinden olup su basmağla çayır olsa, raiyyetin elinden alınmaz, oşrî hükm

Bkz. Ömer Lütfü Barkan, "Türk-İslam Toprak Hukuku Tatbikatının Osmanlı İmparatorluğu'nda Aldığı Şekiller I: Mâlikane-Divani Sistemi", **Türkiye'de Toprak Meselesi: Toplu Eserler I**, İstanbul, Gözlem Yayınları, 1980, s. 154-156, 165-166 (ilk yayın yeri **Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası**, 1939, No: 2, s. 119-184); Venzke, "Aleppo's Malikane-Divani System", s. 452, 469.

³¹ Akgündüz, **Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri**, C. XI, s. 285.

³² a.y.

³³ Akgündüz, **Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri**, C. VI, İstanbul, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 1993, s. 625. Yine I. Süleyman dönemine denk gelen Sofya Sancağı Kanunnamesinde bila-zahmet ve bila-hizmet su basar hüdayî çayırların tapusu ve veraseti ve hibesinin caiz olmadığı, bunların sipahi tasarrufunda olması gerektiği düzenlenmiştir. a.e., s. 654.

³⁴ Akgündüz, **Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri**, C. X, İstanbul, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 2015, s. 932.

olunur. Amma şimdi ol çayırın suyu olmayup ziraate kabil olsa ve ziraat olıcak sipahi olana çayır olmaktan nafi ise, bozdurulup yine ziraat ettirilir.”³⁵ Bu metinde meselenin hukuki statü ve özellikle verginin niteliği ile ilgili olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim III. Ahmed’in Kanunname-i Osmani’sinin “Çayır öşrüne müteallik olan kanunu beyan eder” başlıklı beşinci faslında “Ve ziraat olunan tarlaları üç yıl durduktan sonra çayır hükmündedir. Anlardan dahi resm-i **kiyah** alınır.”³⁶ ifadesi yer almıştır. Bu son hükme benzer düzenlemelerin daha erken tarihli kanun ve fetva derlemelerinde yer aldığı görülebilir.³⁷ Kanunnamelerde çayır tipi arazilerin mülk veya mîrî statüye dahil edilmesi söz konusu olmuştur. Arazinin fiziksel özellikleri bazen o araziden alınacak verginin niteliğini etkilemektedir, nitekim bu durum çayır ile ilgili örneklerden ortaya çıkmaktadır.

Kural olarak timar sistemine dahil olan, köy sınırları içinde kalan yerler mîrî arazi statüsünde kabul edilmektedir; bu husus kanunnamelerde yer almış, Ebussuud Efendi’nin fetvalarında da tekrar edilmiştir.³⁸ Tarlaların ve çayırların kural olarak mîrî arazi statüsünde kabul edildiği çeşitli kanun metinlerinden anlaşılmaktadır. Ancak bu gibi kuralların, imparatorluk topraklarında yer alan her tarlanın mîrî olduğu şeklinde yorumlanmaması gerekmektedir. Bu konudaki temel düzenlemelerden biri, 17. yüzyıla aittir; önceki dönemin ekonomik zihniyetinin ve hukuki düzenlemelerinin bu

³⁵ Akgündüz, **Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri**, C. VII, s. 241.

³⁶ Akgündüz, **Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri**, C. XI, s. 300. Kiyah veya giyah farşça otlak, çayır anlamına gelen bir kelimedir.

³⁷ “Mesele: Reayanın tasarruflarında olan tarlaların bazı çayır olmağla kabil olup ziraat etmeyüp çayıra koyub bir yıl hasıl olan otluğun biçüb intifa ietseler mîrî tarafından ihtiyac olıcak ol tarlalar reayadan mîrî için alınmak şer’an câiz olur mu? Beyan buyurula.

El-cevab: Reayanın ellerindeki yerleri mülkleri değildir. Arazi-i memleketdir. Hîne fethde kimesneye temlik olunmayup ziraat ve hırâset idüb öşr adına harâc-ı mukâsesin ve resm-i çift adına harâc-ı muvazzafın virmek emr/murad olunmuştur. Reayanın hakkı ziraat ve hırâset idüb öşr adına harac-ı mukâseme ve resm-i çift adına harâc-ı muvazzafın virmek emr olunmuştur. Reayanın heman ziraat ve hırâset ile müennet ve zahmet çeküb tahsîl itdiğinün hukuk-ı mezkûresi virildikten sonra kalandan almaktır. Hatta üç yıl tatil eylese elinden alınıp ahara virilmek meşrudur. Tarlayı çayıra komak tatildir. Mukabelesindeki mukata ziraatden hâsıl olıcak öşre muadil olmaz. Ve hâsılın öşri alınmak ile bakisi reayanın olmak amel ile hâsıl olan galledir. Reayanın amelinsiz hâsıl olanın öşri alınmak ile bâkisi raiyyetin hakkı olmaz. Belki müennetlerine hâsıl viren yerlerin hâsılına (kıyasdır) beytülmalde hacet olıcak ahara virilmek meşrû değildir, lakin ellerinde olan tarlaları mukabelesinde her çiftliğe tayin olunan harac-ı muvazzafın bir mikdarı ref’ olunmak lazımdır. Ketebe el-fakir Ebussuud”

“Ve şol tarlalar ki dinlenmek için alıkonulup otu hasıl oldukda bir iki sene de bir nesne alınmaz. Ana gelembe dirlir. Üçüncü sene oldukda çayır hükmünde olur, öşr alınur. Bu husus defterde yazılmak lazım değildir. Bu takdirce buna tatil denmez. Tapuya düşmez. Fi kanun-ı sultani der Zaman-ı Katib Lütfi.”

Osmanlı Kanunnameleri, **Milli Tettebular Mecmuası**, s. 55-56, 89.

³⁸ Bkz. aş.

metinde tekrarlanmış olduğunu söylemek mümkündür. Bu metne göre mülk toprak ile mîrî arazi arasındaki ayırım açıkça üretimde kullanılan aracın niteliğine göre yapılmıştır:

Der beyan-ı kanun ve ahkâm-ı bağçe ve bostan ve yurd yeri ve saban ile sürülen yerler nicedir?

Bir kimesne kendi mülk bağçesinin içine saban koyub ziraat eylese hâsıl olan terekeden sahib-i arz öşr almak kanundur. Hem mülkdür deyu nizâ edemez zira saban girüb ziraat olunan yerler arz-ı mîrîdir, tapu ile verilür, kanundur.

Kanun: Mukaddema bir yer bağçe iken eşcâr-ı müsmiresi kalmayup içine saban girüb ziraat ederler iken ol yer üç sene ‘ale’-tevâli bila-mâni boz ve hâli kalup tapuya müstehak oldukda bir kimesnede sahib-i arzdan tapu ile alup ziraat ider iken ol yerlerin içinde hüdâyî ceviz ağacı oldukda eski sahibi olan ol yer mukaddema bağçe idi, tapuya müstehak olmaz ve içinde ceviz ağaçları vardır deyu nizâ eylese hüdâyî ceviz ağacı yere tâbidir yeri tapu ile alan kimesne ağaçları dahi zabt ider deyu merhum Hamza Paşa Nişancı iken emri şerif-i verilmiştir, kanundur. 1011.³⁹

Yukarıdaki iki hükmün bir arada değerlendirilmesi gerekmektedir. Hükümde, aslen mülk statüsünde olsa bile, saban ile işlenebilen bir bahçeden alınacak vergi öşr olarak tanımlanmıştır. Bu noktada aslen belirleyici olan, bahçe ile üzerinde yer aldığı arazinin (kanun metninde “yer”in) farklı hukuki statüde olabilmesidir. Osmanlı hukukunda, bir bahçenin mülk nitelikte olması, bu bahçenin mîrî statüdeki bir toprak üzerinde bulunmasına engel teşkil etmemektedir.⁴⁰ İkinci hükümde konuya dair daha açık bir ifade yer almaktadır; bozulan, içinde ağaç vb. kalmayan, bir bakıma bahçe niteliğini yitirmiş bir bahçenin, daha sonra saban ile sürülmesi halinde farklı bir hukuki rejime tabi olacağı anlaşılmaktadır. Bu durumda, yani ağaçların sökülmesi veya zarar görmesinden sonra saban ile sürülen arazi, üç yıl boş kaldığı takdirde, tasarruf hakkı

³⁹ “Osmanlı Kanunnameleri”, **Milli Tettebular Mecmuası**, C. I, No: 1, İstanbul, Matbaa-yı Amire, 1331, s. 87. Nişancı Hamza Paşa tarafından yazılan metinde geçen ve toprağın saban ile işlenmesine bağlı olan temel kural, daha sonra III. Ahmed Kanunnamesinde de tekrar edilmiştir: “Bir kimesne kendi mülk bağçesini saban koyub ziraat eylese hasıl olan terekeden sahib-i arz öşr almak kanundur ‘benim mülkumdür’ deyu niza’ edemez, zira saban girüb ziraat olunan yerler arz-ı mîrîdir tapu ile kanundur.” **Araziye Dair Sultan Ahmed Han-ı Salis Kanunnamesi**, TTK, 6108 vr. 70b.

⁴⁰ Bkz. aş.

tapu ile başka kişiye verilebilecektir.⁴¹ Burada belirleyici kısım, bahçenin bozulması ve bozulma sonrası zirai tarıma açılmasıdır.

Metin ayrıca mîrî arazi içinde kendiliğinden yetişen (hüdâyî, hüdâyî nabit) ağaçların yere tâbi olduğunu da düzenlemektedir; bu bakımdan insan emeğinin ürünü olan ağaç ile kendiliğinden yetişen ağacın statüsü farklıdır: “Kanun: Dikme ve aşılama ağaç mülk olur. Amma saban girüb ziraat olunan yer mülk olmaz madam ki padişahlardan sahîh mülkname-i hümayun olmaya ve defâtirde yazılmaya. Makbul değildir, öşrleri ve resmleri alınur.”⁴² Bu ikinci düzenleme hem saban ile işleme kuralını tekrar etmekte hem de bu kuralın istisnasını belirtmektedir: Mîrî arazi ancak padişahın verdiği “mülkname-i hümayun” ile temlik edilip deftere mülk olarak kaydedilirse statüsü değişecek ve özel mülk haline gelecektir. Bu düzenlemede de, toprağın üzerindeki ürünün hukuki statüsü ile toprağın hukuki statüsünün aynı olması gerekmediği anlaşılmaktadır.

Bu iki kural, Osmanlı arazi hukukuna dair kanun ve fetvaları bir araya getiren bazı derlemelerde yer almaktadır. Bu derlemelerin bir kısmında, yer alan bir diğer hüküm konuya açıklık getirebilir: “Kanun: Mutlakan saban girüb ziraat olunan yer mülk olmaz, tahrirden sonra gars olunan bağlardan öşr alınur, kanundur.”⁴³ Bu hükmün yer aldığı bazı metinlerde “Kanun der zaman-ı Hamza Paşa ve Celalzade” ifadesi de metne eklenmiştir. Bu bağlamda tahrirden sonra mîrî arazi üzerine bağ ekildiği takdirde, bağdan öşr alınacağı düzenlenmektedir.

Hükümlerin hemen akabinde açıklayıcı bazı fetvalar yer almaktadır. İncelenebilecek ilk fetvada ağaçların arasında saban ile tarım yapan bir kişinin bahçeyi bey⁴⁴ yoluyla devretmesi sonrasında ürün üzerinden sipahinin öşr alıp alamayacağı sorusu cevaplanmıştır:

Zeyd eşcâr arasında saban yürüdüp ziraat olunan bağçesini bey‘
etdikden sonra sipahi semeninden öşr almağa kâdir olur mu?
El-cevab: Eğer mülk olmayup tapu ile virilüb sipahi yerleri ise
marifet-i sipahi lazımdır, amma hususla öşr ne tarikle alınur

⁴¹ Toprağın üç yıl boyunca sebepsiz boş bırakılmasına bağlanan hukuki sonuç için Bkz. aş.

⁴² **Kanunname-i Sultan Süleyman Han**, Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi, Y-358, vr. 51

⁴³ “Osmanlı Kanunnameleri”, **Milli Tetebbular Mecmuası**, s. 87; **Kanunname-i Cedid**, Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, 854-1, vr. 41b.

⁴⁴ Bey‘ akdi ile ilgili detaylı açıklama için Bkz. aş. 3.2.1.1. Devir Sözleşmesi

görölmek gerekdir bu suret-i şer'îden olmadıkça olmaz ketebe el-fakir Mehmed Çivizade.⁴⁵

Bu fetvada, “mülk olmayup” ifadesinin geçmesinden, bahçenin hali hazırda mîrî arazi üzerinde bulunduğunu; bu tip bir bahçenin toprağı üzerinde tarım yapıldığı takdirde, bu faaliyetin öşr ile vergilendirileceğini anlamak gerekmektedir. Şeyhülislam (Zekeriya) Yahya Efendi (ö. 1644) tarafından verilen aşağıdaki fetvada ise, **mülteffe** yani birbirine karışmış ağaçların yer aldığı bir bahçe içinde, ziraat edip üründen öşr veren bir kişinin ölümü sonrasında arazinin akıbeti ile ilgili bir soru söz konusudur. Arkasında erkek evlat bırakmayan köylünün bu toprağına, sipahi el koyup resm-i tapu ile üçüncü bir şahsa vermek istemekte, kız evlatlar ise “mülkümüzdür” diyerek duruma itiraz etmektedir. Bu noktada Yahya Efendi, toprak mîrî ise, yabancidan evvel kızların hakları olduğunu kabul etmektedir:

Zeyd'in bağçesinin eşcar-ı mülteffe altında ziraat edüp sipahiye öşr verdiği, fevt oldukça evlad-ı zükuru olmamak ile sipahi yeri zabt ve tapu ile Amr'a verse Zeyd'in kızları babamızdan intikâl itmiş mülkümüzdür deyu tapu ile vermekden men'e kadir olur mu?
El-cevab: Arz-ı mîrî olup mukata'-yı muayyenesi yok ise kızlarına verilür ketebe el-fakir Yahya.⁴⁶

Birazdan görüleceğı üzere, mîrî araziyi kullanan bir raiyyetin ölümünden sonra, arazi üzerindeki hakları belli şartlar altında evlatlarına devrolunmaktadır ancak bu şartların niteliğı, hakları devralabilecek “mirasçılarının” kimler olduğu zaman içinde değışim geçirmiştir. Esasen bu durumda mirasçılıktan söz etmek doğru değıldir. Son olarak 17. yüzyılda yaşamış şeyhülislamlardan Mehmed Bahâ't'e (ö. 1654) ait olan fetvada ise, mülk olduğu anlaşılan bir arazi üzerinde zirai üretim yapmanın o arazinin hukuki niteliğini değıştirmeyeceğıne dair bir görüş verilmiştir:

Zeyd kendinin yurd yerini tarla edüp ziraat etdikden sonra bilâ veled-i zükur fevt olmağla kızı ve hasren vârisi Hind ol yurd yerin mülkiyet üzere zabt murad edüp sahib-i arz tapu ile al ve illa ahara veririn dimeğ'e kâdir olur mu?

⁴⁵ **Kanunname-i Cedid**, Esad Efendi, 854-1, vr. 41b-42a; **Kanunname-i Sultan Süleyman Han**, Y 358, vr. 52

⁴⁶ **Kanunname**, Esad Efendi, 854-1, vr. 42a.

El-cevab: Olmaz. Ketebe Mehmed Bahâî.⁴⁷

Mîrî arazinin kural olarak saban ile işlenen, tarla niteliğinde toprakları kapsamaması, saban giren arazinin hukuk düzeni içinde özel bir statüde tutulması Osmanlı İmparatorluğu'nun temelde tarımsal üretime bağlı bir ekonomik sisteme dayanması ile açıklanabilir. Nitekim reyanın toprak üzerindeki miras, devir ve diğer bazı haklarının kısıtlı olması da temelde üretim yapılan arazinin bütünlüğünü koruma amaçlı bir tedbir olarak kabul edilebilir.⁴⁸ III. Ahmed Kanunnamesinde, yukarıdaki hükümlere ek olarak, Ebussuud Efendi'nin toprağın hukuki durumunu açıklamak için yazdığı bir fetvaya özet olarak yer verilmiş olduğu dikkati çeker. Bu fetvanın cevap bölümünde açıkça: “Şehirler içinde olan ev yerleri ve bağlar ve bağçeler yerleri külliye mülkdür ve taşrada olan memleket gibi değildir.”⁴⁹ ifadesi yer almaktadır. Buna göre, şehir içindeki evlerin üzerinde bulunduğu zemin, bağlar ve bahçeler, arz-ı memleket ya da arz-ı mîrîden sayılmaz. Aynı kanunnameye yer alan diğer bir hüküm ise bu ayrımı daha net bir biçimde ortaya koymaktadır:

Bir raiyyet fevt olup baştinası tapu ile verilmeli olıcak değirmeni ve bağ ve bağçesi ve ev yeri için sipahi baştinadandır deyu cebren alup gayra tapuya vermek isterler imiş. Öyle olsa değirmen ve bağ ve bağçesi baştinadan değildir irsle evladına ve akrabasına intikâl eder. Baştina dedükleri ziraat olunur yerlerdür min bad bu makuleler ahara verilmeye.⁵⁰

Mîrî arazinin niteliğini, hangi durumda hangi araziden nasıl bir vergi alınacağını açıklayan bu kanun ve fetvalarda kullanıldığı anlamıyla **tapu** terimi, çeşitli sebeplerle düzenlenebilen bir hukuki belgedir:

Fıkıh kitaplarında kısaca müske veya meşedd-i müske diye isimlendirilen uygulamaya Osmanlı toplumunda tapu denildiği anlaşılmaktadır. Müske veya tapu, bir arazide ziraat etme hakkına

⁴⁷ “Osmanlı Kanunnameleri”, **Millî Tettebbular Mecmuası**, s. 87; TTK. Y 358, vr. 52.

⁴⁸ Bu konuda daha fazla bilgi için bkz. Halil İnalçık, “Köy, Köylü ve İmparatorluk”, **Osmanlı İmparatorluğu, Toplum ve Ekonomi**, 2. Bs., İstanbul, Eren Yayınevi, 1996, s. 1-14; Halil İnalçık: “Osmanlılarda Raiyyet Rüsümü”, **Osmanlı İmparatorluğu, Toplum ve Ekonomi**, 2. Bs., İstanbul, Eren Yayınevi, 1996, s. 31-65, Mehmet Genç, **Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi**, 7. Bs., İstanbul, Ötüken Yayınevi, 2010.

⁴⁹ Ergene, **a.g.e.**, s. 51.

⁵⁰ **a.e.**, s. 76-77.

kayd-ı hayat şartıyla malik olmak şeklinde tanımlanabilir. Yine bir araziyi kayd-ı hayat şartıyla ziraat etmek üzere kiralamak şeklinde de tanımlanabilir. Yani bu akdin kendisine tapu denildiği gibi bu akitle elde edilen hakka da tapu denir. Hatta bu akitte ödenen peşin bedele ve düzenlenen belgeye de tapu denir.⁵¹

Mîrî araziyi tasarruf etmek isteyen kişilerin bunu yapabilmek için **resm-i tapu** denen bir bedeli ödemeleri gerekmektedir. Bunun haricinde mîrî arazi üzerinde yapılmış bazı bina ve ambarların inşaatı için ödenmesi gereken vergi de resm-i tapu olarak adlandırılmıştır. Resm-i tapu aynı zamanda bir araziyi ölüme bağlı intikâl ile devralan bazı kişilerin de ödemesi gereken bir bedeli ifade eder. Kanun metinlerinde bu kişilerin bazen “hakk-ı tapu sahipleri” veya “erbab-ı tapu” olarak zikredildiği görülmektedir. Yine kanunnamelerde geçen “tapuya müstehak” ifadesi, mîrî arazinin resm-i tapunun ödenmesi karşılığında tefviz edilebilir hale gelmesini anlatan bir terimdir. Bir arazinin tapuya müstehak olması, boş bırakılan, sahihsiz kalmış bir arazinin devri sırasında söz konusu olabileceği gibi ölüm halinde toprağın adi intikâl ile devredilmesi sırasında da gerçekleşebilir.⁵²

Mîrî arazi-mülk arazi arasındaki ayrıma bağlanan hukuki bir sonuç, mülk kabul edilen bağların ve bahçelerin irsen yani miras yoluyla akrabalara intikâl etmesi kuralıdır. Bağ ve bahçe bir **baştina** içinde yer alsın bile sipahi tarafından resm-i tapu vasıtasıyla üçüncü kişiye devredilememektedir. **Baştina/baştine**⁵³ terimi burada mîrî arazi üzerinde yer alan çift(hane)⁵⁴ veya tarla anlamında kullanılmış olabilir. Bununla birlikte terimin farklı dönemlerde farklı anlamları ihtiva etmiş olduğu literatürde konuya değinen eserlerden anlaşılmaktadır. Cin ve Akyılmaz, Osmanlı Devleti’nde baştina adıyla Balkanlarda görülen, mülk timar diye tanımlanabilecek ve satım akdi,

⁵¹ Kaya, **Osmanlı Hukukunda İcareteyn**, s. 64.

⁵² “Tapu hakk-ı tasarruf mukabelesinde verilen muaccelede ki canib-i mîrî için memuru tarafından ahz ve istifa kılınır. Tapu lafz-i türki olup itaat ve inkiyad manasındandır. İstilah kanunda zer‘ ve gars ve bina gibi tasarruf hakkı mukabelesinde canib-i mîrî için araziye tefevvüz eden kimesneden peşin alınan akçedir.” Atıf Bey (Meclis-i İdare-i Evkaf-ı Hümayun Reisi ve Mekteb-i Mülkiye-i Şahane Mecelle-i Ahkam-ı Adliye ve Kanun-ı Arazi Muallimi Merhum), **Arazi Kanunname-i Hümayunu Şerhi**, Mahmud Bey Matbaası, H. 1319, s. 31-32.

⁵³ Farklı kaynaklarda iki şekilde de transkripsiyonu yer alan bu kelimeyi baştina olarak kullanmayı tercih ettim. DIA’nın ilgili maddesinde de kelime bu şekilde geçmektedir.

⁵⁴ Çifhane, Osmanlı timar sisteminin temel üretim birimidir. İki öküz ve bir sabanla sürülebilen boyutta tarlayı ifade etmektedir. Bu sistemde işçiler, haneyi oluşturan ailenin fertlerinden oluşmaktadır. Bkz. İnalçık, “Köy, Köylü ve İmparatorluk”, s. 3.

vakıf ve mirasa konu olabilen timarların varlığından bahsederler.⁵⁵ Barkan, Balkanlarda görülen baştinalardan bahsederken kelimeyi benzer bir anlamda kullanmıştır, ancak yazarın bir diğer eserinde baştınanın farklı bir anlamda kullanıldığı görülür: Bizans İmparatorluğu'nun henüz yıkılmamış olduğu dönemde, baştına, Bizans ve Balkan topraklarındaki mutlak aile mülkü olarak tanımlanır.⁵⁶ Fakat Barkan baştınanın klasik **raiyyet çiftliği** olarak kullanılabileceğini de ifade etmiş ve bu ikinci uygulamada hukuki ilişkiyi daimi ve irsi bir kiracılık mukavelesi olarak tanımlamıştır.⁵⁷ Yazara göre bu sınırlama “serbest ve mutlak mülkiyet taraftarlarını ürkütecek bir nitelik almamakta ve her şey sanki köylü toprağın sahibiymiş gibi cereyan etmektedir.”⁵⁸ Ancak, Barkan, bunu söyledikten hemen sonra, köylünün uymak zorunda olduğu ve toprak üzerinde mülkiyet hakkının köylüye ait olmamasından kaynaklanan kuralları ve kısıtlamaları sayar. Yazar, bu ilişkinin “tam bir mülkiyet” olmadığını, köylünün yapamadığı eylemler üzerinden açıklar. Barkan’a göre, ortada bir tür kira akdi vardır: “...devlet namına bu arazinin kiraya verilmesine ve idaresine memur olan sipahi ve emine, tapu resmi altında tanınan bir peşin kira vererek kiralamış ve mukavele şartlarına riayet etmeyecek olursa kiraladığı toprağın elinden alınmasıyla beraber bu tapu bedelinin de yanmasına razı olmuştur.”⁵⁹ İlişkinin kiradan temel farkı pazarlık imkânının bulunmaması ve sözleşme serbestisinin mümkün olmaması ve hukuki ilişkinin “bâ kayd-ı hayat” şartıyla devam etmesidir.⁶⁰

⁵⁵ Yazarlara göre bu tip mülk timar Doğu ve Güneydoğu Anadolu’da da bulunmaktadır. Bkz. Cin ve Akyılmaz, **a.g.e.**, s. 425.

⁵⁶ Barkan, “Türkiye’de Toprak Meselesinin Tarihi Esasları”, s. 135.

⁵⁷ Ömer Lütfü Barkan, “Çiftlik”, **Türkiye’de Toprak Meselesi**, İstanbul, Gözlem Yayınları, 1980, s. 789. (ilk yayın yeri, **İA**, C. III, 1945, s. 392-397.) İnalçık, mîrî arazinin temel birimini “raiyyet çiftliği” terimi ile kullanırken, tek başına “çiftlik” kelimesini farklı bir anlamda kullanmıştır. Bu ikinci anlamıyla kullanıldığında, çiftlik ticari tarıma yönelik, genelde tek bir kişi tarafından tasarruf edilen, köylü-üreticinin işçiye dönüştüğü bir birim olarak kabul edilebilir. Bkz. Halil İnalçık, “Çiftliklerin Doğuşu: Devlet, Toprak Sahipleri ve Kiracılar”, **Osmanlı’da Toprak Mülkiyeti ve Ticari Tarım**, Haz. Çağlar Keyder ve Faruk Tabak, Çev. Zeynep Altok, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1998, s. 17. Bu konuda daha geniş bir tartışma için bkz. İkinci Bölüm.

⁵⁸ Barkan, “Türkiye’de Toprak Meselesinin Tarihi Esasları”, s. 128.

⁵⁹ **a.y.**

⁶⁰ Reyanın içinde bulunduğu durumu kiradan ziyade icare ile değerlendiren Baber Johansen ise icare akdinden üç sözleşme tipinin bir arada görüldüğünü belirtir: Bu sözleşmeler kira (**locatio conductio rei**), iş (**locatio conductio operarum**) ve **ju’l (locatio conductio operis)** sözleşmeleridir. İcare toprakların çiftçiye bırakılmasını değil ama kira ödeme karşılığında ekilebilir toprakların kullanımının bırakılmasını ifade eder. Ürün yetiştirmek, ağaç dikmek ve bina inşa etmek ile beraber kira nin temeli sayılabilir. Emil Tyan, icareyi bedel karşılığı bir şeyin veya bir tasarrufun, diğer bir kişiye, hakka dayanarak tesis edilmesi olarak tanımlar. Yazar iki tip icareden bahseder, şeylerin kirası (icarati’l-ayan) ve hizmetin kirası (icarati’l-amal). İkinci tipte icare hem istisna hem de hizmet akdini içermektedir.

Yukarıda alıntılanan kanun metninde sipahinin “baştinadandır” diyerek bir arazi parçasını tapuya verebilmesi, terimin raiyyet çiftliği ya da çiftthane anlamında kullanıldığını düşündürmektedir. Bu hüküm, bağ ve bahçelerin mîrî statüde işletilen yerin üzerinde bulunduğu takdirde, bu arazinin tâbi olduğu sistemden farklı bir biçimde el değiştireceklerini göstermektedir. Arazi resm-i tapu ile devredilse bile, değirmen, bağ ve bahçe miras yoluyla intikâl edebilecektir.⁶¹ Bu düzenleme ister istemez yeni bir soru üzerinde durulmasını gerektirmektedir: Osmanlı Devleti’nde teoride ve uygulamada mîrî arazi statüsünde olan yerler her zaman hububat üretiminin yapılmasına uygun, tarımsal niteliği haiz yerler midir?

Nicoara Beldiceanu bu hususta doğrudan sipahiye tahsis edilen ve “hasa çiftlik” veya “hasa yeri” olarak bilinen toprakların, yerel koşullar sebebiyle çift veya çiftlik şeklinde tahsis edilmeye uygun olmadığı durumlarda yapılabilen bir istisnadan söz eder. Bu gibi durumlarda meyve, zeytin bahçelerinden veya bağlardan meydana gelen tahsisler yapılabilir; Trabzon İmparatorluğu’nun yıkılmasıyla ele geçirilen topraklardaki uygulama bu şekilde olmuştur.⁶² Yazar ayrıca timarın sadece bir arazi işletim tipi anlamına gelmediğini, gelir anlamında kullanıldığını sıklıkla hatırlatır. Bu şekilde düşünülürse toprak ve mîrî arazi dışında birimlerin de timar geliri olarak bahşedilmiş olması makuldür. Nitekim Beldiceanu, hasa yeri olarak verilen değirmenlerin, hamamların, dalyanların varlığından bahsetmektedir.⁶³ Bu tip hasa yer ve çiftlikler, mutasarrıf olan sipahi tarafından bizzat işlenmediği takdirde kiraya verilebiliyordu. Barkan bu kiranın serbest nitelikte ve şahsi olduğunu söyler ve bu şekilde mîrî arazinin kira özelliğinden hasa çiftliğinin kirasını ayırır.⁶⁴ Bu sistemde raiyyet çiftlikleri gibi, bağlar, bahçeler de hasa arazinin parçası olabilmekteydi ve bu tip araziler bazen ortakçılık usulüyle işletilmekteydi. Barkan ve Beldiceanu’nun gösterdiği örneklerden de anlaşılmaktadır ki, Osmanlı İmparatorluğu’nun erken dönemlerinde bile mîrî arazi bazı bölgelerde, tarım arazisinin dışında bağ ve

Süleyman Kaya da icareyi “bir aynın kullanım hakkının, bir diğer ifadeyle menfaatinin bedel karşılığı temliki” olarak tanımlamıştır. Bkz. Baber Johansen, **The Islamic Law on Land Tax and Rent**, New York, Croom Helm, 1988, s. 25-26; Emil Tyan, “İdjar, idjara”, **EIF**, C. III, 1978, tekrar baskı, s. 1018; Süleyman Kaya, **Osmanlı Hukukunda İcareteyn**, İstanbul, Klasik Yayınevi, 2014, s. 19.

⁶¹ Bkz. aş. 1.4. Mîrî Arazinin Ölümüne Bağlı Devri

⁶² Nicoara Beldiceanu, **XIV. Yüzyıldan XVI. Yüzyıla Osmanlı Devleti’nde Timar**, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Teori Yayınları, s. 51.

⁶³ **a.e.**, s. 52-53.

⁶⁴ Barkan, “Çiftlik”, s. 792.

bahçelerden kurulabilmektedir. Her halükârda timar arazisinin satım yoluyla devredilmesi mümkün değildi. Bu ve benzeri pek çok kısıtlama nedeniyle mîrî araziye tasarruf eden bir kişinin, mülkiyet hakkının vereceği yetkilere göre daha kısıtlı haklardan yararlandığını söylemek gerekir.

1.3. Reayanın Hak ve Yükümlülükleri

Raiyyet kelimesinin çoğul hali olan reaya, Osmanlı İmparatorluğu'nda askerî tabaka ve ulema dışında kalan, vergi ödeyen kesimi ifade eden bir kelimedir, yeri geldiğinde (ve bu çalışmada) köylü anlamında da kullanılmaktadır. Kelimenin kökeni “sığır, koyun sürüsü” anlamına gelmektedir; Osmanlı İmparatorluğu'nun yönetim anlayışı, Türk-İran, Roma ve İslam geleneklerinin bir tür karışımı olarak kabul edilebilir; dönem dönem farklı geleneklerin ağır bastığı söylenebilir. Türk-İran geleneğinde yönetim anlayışı reayanın haksızlıklardan korunması usulüne dayanmaktadır. Bu anlayış “Daire-i Adliye” sistemiyle ortaya çıkar.⁶⁵

Reaya kelimesinin zamanla anlam değişikliğine uğradığı anlaşılmaktadır. 19. yüzyıl öncesinde hem müslüman hem gayrimüslim kesim için kullanılan bir terim olan reaya, zaman içinde anlam değiştirmiş ve sadece gayrimüslim kesim için kullanılmaya başlamıştır. Osmanlı kanunnamelerinde ise reaya ve raiyyet daha ziyade toprakla uğraşan, köyde yaşayan çiftçilerin kastedildiği görülmektedir.⁶⁶

Mîrî statüdeki bir araziye tasarruf eden raiyyet, bu toprağı beli şartlar çerçevesinde kullanma hakkına sahiptir. Bu kullanım karşılığında reyadan beklenen sipahiye vergi ödemesidir.⁶⁷ Avrupa köylüsünün yerine getirmek zorunda olduğu angarya gibi görevler, Osmanlı İmparatorluğu sınırları içinde yaşayan bir köylü için mevcut değildir. Feodal sistemin bir ürünü olan angaryanın ülkeden ülkeye farklı yükümlülükler şeklinde ortaya çıktığı anlaşılmaktadır. Hukuken tam anlamıyla özgür bir birey olduğu söylenemeyecek serflerin tâbi oldukları bu sistemde yaşayan Avrupalı bir köylü, Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan muadillerine göre çok daha ağır

⁶⁵ Daha fazla bilgi için bkz. Halil İnalçık, “Kutadgu Bilig’de Türk ve İnan Siyaset Nazariye ve Gelenekleri”, **Osmanlı’da Devlet, Hukuk, Adalet**, 2. Bs., İstanbul, Eren Yayınevi, 2005, s. 11-23.

⁶⁶ Mehmet Öz, “Reaya”, **DİA**, C. XXXIV, 2007, s. 490.

⁶⁷ Bu konuyla ilgili detaylı bilgi için bkz. İnalçık, “Osmanlılarda Raiyyet Rüsümü”.

yükümlülükler altında yaşamaktadır. Serflik benzeri uygulamalar Avrupa'nın bazı bölgelerinde, arada kesintiler olsa da 19. yüzyıla kadar devam etmiştir.⁶⁸

Mîrî arazi üzerinde reayaya bırakılmış olan tasarruf hakkı sınırsız bir hak değildir. Toprak üzerindeki temel faaliyet tarımsal üretim olduğu için, bu üretime zarar verebileceği düşünülen bazı hukuki işlemlerin yapılması yasaklanmış veya izne bağlanmıştır. Bu işlemlerin ne şekilde gerçekleştirileceği öncelikle kanunnamelerde düzenlenmiş, bu maddeler müftüler ve şeyhülislamlar tarafından verilen fetvalarla detaylı bir biçimde açıklanmış ve yorumlanmıştır.⁶⁹ Buna göre, bir köylü, tasarruf ettiği toprağı işlemek ve bu faaliyetten elde ettiği ürünün vergisini sipahiye ödemekle yükümlüdür. Toprağın işlenmesi, kural olarak “kesintisiz” olarak sürdürülmesi gereken bir faaliyettir; üç yıl üst üste toprağını işlemeyen bir köylünün toprağı elinden

⁶⁸ Serflik konusunda Avrupa'da kendi içinde tutarlı bir sürecin bulunduğunu söylemek mümkün değildir. Birkaç örnek üzerinden karşılaştırmalı bir açıklama yapmak gerekirse, 1617 yılında İsveç'te üç tip köylüden söz edilir: Kraliyet toprakları üzerindeki köylü, soylu toprakları üzerindeki köylü, vergi ödeyen yani özgür köylü. Özgür köylünün ödediği vergi ile kraliyet toprağında yaşayan köylünün ödediği kira miktarı olarak aşağı yukarı eşittir ama hukuken özgür köylünün daha güvenceli bir durumda olduğu söylenebilir. Onlara nazaran en zayıf durumda olanlar soyluların toprağında yaşayan köylülerdir, fakat onların da ödedikleri vergi diğer köylülerin yükümlülüğünden düşüktür, miktar olarak oran yarı yarıyadır. Serflerin sorumlulukları ise yılda otuz gün lord adına zorunlu iş yapmayı (angarya) kapsar. Bu noktada lordun, toprağı üzerinde yaşayan köylünün doğal yargıcı olması önemli bir unsurdur ve bu köylüler kolaylıkla topraklarından edilebilirler. Serflüğün kural, özgür köylülüğün istisna olduğu yer Doğu Avrupa olacaktır. 15. yüzyıldan itibaren Orta Avrupa'nın bir bölümünde ve Doğu Avrupa'da serflik tekrar ortaya çıkacaktır. Köylülerin elindeki topraklar müsadere edilmiş, köylüler toprağına bağlanmış ve angaryalar çoğaltılmıştır. 15. ve 16. yüzyıllarda Bohemya'da, Macaristan'da, Prusya'da ve diğer pek çok yerde serflik yasal olarak da düzenlenecektir. Avrupa'yı kendi içinde siyasi gelişimlere, coğrafi konuma, dine göre sınıflandırma eğiliminin yanı sıra serflik üzerinden sınıflandıran bir literatür de mevcuttur. Buna göre Batı Avrupa'da köylü nüfusun neredeyse bağımsız niteliğine kavuştuğu, ancak Doğu Avrupa'da, Pomeranya, Brandenburg, Doğu Prusya ve Polonya'da köylü nüfusun, 14. yüzyılda başlayan bir sürecin sonucunda serfleştigi ifade edilmektedir. Bu farklılık köylünün gündelik hayatını belli ölçüde etkilemiştir. Örnek olarak 1497'de Rusya'da ceza yasası köylülerin seyahat etme hakkını iki hafta ile sınırlandırmaktayken, 1603 yılında bu hak tamamen ortadan kaldırılmış, 1649 yılında ise köylüler, toprak sahipleri tarafından satım veya takas gibi hukuki işlemlerle el değiştirebilen varlıklar haline gelmişlerdir. 16. ve 17. yüzyılda Doğu Avrupa'da da soylu toprak sahiplerinin şehirleşmeyi ve tarımsal üretim sisteminde yeniliği engelleyen bazı yasalar koymaları dahi mümkün olabilmiştir. Bkz. Immanuel Wallerstein, **The Modern World-System II: Mercantilism and The Consolidation of the European World Economy 1600-1750**, New York, Academic Press, 1980, 212; Clive Ponting, **Yeni bir bakış açısıyla Dünya Tarihi**, Çev. Eşref Bengi Özbilgen, 4. Bs., İstanbul, Alfa Yayınları, 2015, s. 567; Robert Brenner, “Agrarian Class Structure and Economic Development in Pre-Industrial Europe”, **Past and Present**, No: 70, 1976, s. 41; Merry E. Wiesner-Hanks, **Erken Modern Dönemde Avrupa 1450-1789**, Çev. Hamit Çalışkan, İstanbul Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2009, s. 295.

⁶⁹ Uriel Heyd'e göre, fetva temelde gerçek bir vakada ortaya çıkan hukuki bir meseleyi çözmek için verilmektedir. Ancak yazar, Osmanlı şeyhülislamlarının teorik meselelerde de fetva vermiş olduklarını belirtir. Bk. Uriel Heyd “Some Aspects of Ottoman Fetva”, **Bulletin of The School of Oriental and African Studies**, C. XXXII, No: 1, 1969, s. 53-55. (Eserin tercümesi: “Osmanlı'da Fetva Müessesesinin Bazı Tezahürleri (III Levha ile Birlikte)”, Çev. Fethi Gedikli, **Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi**, C. IX, No: 1-3, 1995, s. 310-312.)

alınabilir. Bu toprak, üretimi sürdürebilecek bir diğer köylüye tefviz edilir; bu kural II. Bayezid Kanunnamesinde yer almış ve daha sonra I. Süleyman döneminde kaleme alınan diğer kanun metinlerinde de tekrar edilmiştir:

“Ve bir raiyyet ziraata kabil yerin üç yıl boz kosa sipâhiye zarardır. Ol zararın def'i için üç yıl boz kalan yeri sahibinin elinden alup gayri kimesneye tapuya vermek örfen caizdir. Amma dağ ve kır yerler olup veya su basub her yıl ziraate kabil olmayup boz kalsa, alup gayra virmek memnu zira zürra tarafından taksîrât-ı mütevâliye olmamışdır.”⁷⁰

Kanunnamede toprağı boş bırakıp başka bir yere gidenler hakkında sipahiye seçim hakkı tanınmıştır. Buna göre, boş bırakılan toprağın mutlak surette varise intikâl etmesi gerekmemektedir, resm-i tapuyu ödeyen herhangi biri toprağı devralabilir.⁷¹ 1623 yılına ait olduğı anlaşılan diğer bir kanun metninde, sipahinin işlenmeyen bir toprağı dağıtması gerektiğı açık bir biçimde belirtilmiştir: “Sahib-i arz kendü için timarı içinde yer alup ziraat etmek ve ahar veçhile tasarruf etmek caiz değildir. Sipahi timarı toprağında tapuya müstehak olan yerleri ve çayırları kendü tasarruf etmek ve oğullarına vermek hilaf-ı kanundur. Tahriren fi evasıt-ı Muharremi'l-Haram li sene 1033.”⁷² **Sahib-i arz**, timar toprağı üzerinde hak sahibi olan kişidir. Bu terim yerine **sahib-i raiyyet** de sipahi de kullanılabilir.⁷³

Toprağın üç sene boş bırakılması halinde diğer bir raiyyete tefviz edilmesi kuralı, Osmanlı İmparatorluğu'nda ideal sistemin köylünün toprağı kullanabilmesine dayandığını ve bu çerçevede toprağın belli bir kesimin elinde toplanmasının kabul

⁷⁰ Ahmet Akgündüz, **Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri**, C. II, İstanbul, Fey Vakfı Yayınları, 1990, s. 68.

Celalzade Mustafa Efendi'ye atfedilen düzenleme ise şu şekildedir: “Kanun-ı sultâni der Zaman-ı Celalzâde Et-tevki, arz-ı mîrî yerlerine mutasarrıf olan üç sene bilâ-mani ziraat etmeyüp tatil eylese tapuya müstehak olup sahib-i arz muhayyerdir. İsterse hakk-ı tapu olanlara virür, isterse ahara virür. Vefata göre değildir.”

Kanunname, Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi 855-1, vr. 30.

⁷¹ “Bir tarla mutasarrıfı olan ahar diyara gidüp üç sene tatil itmekle tapuya müstehak olur. Sahib-i arz muhayyerdir, isterse hakk-ı tapusu olanlara virür, isterse ahara virür, vefata göre değildir.”

⁷² Akgündüz, **Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri**, C. XI, s. 275.

⁷³ “Timar sahibine ‘sâhib-i arz’ (sâhib-i raiyyet) denilirdi; çünkü buradaki arazi ve çiftçi üzerinde mîrî arazi ve reâyâ ile ilgili kanunlarda belirtilen şartları uygulamada tam yetkiye sahip tek kişiydi. Bu kanunları çiğnediğı takdirde soruşturmaya tâbi tutulurdu ve hakkını kaybetme tehlikesiyle karşı karşıya gelirdi.” Bkz. Halil İnalçık, “Timar”, **DİA**, C. XLI, 2012, s. 170

edilmediğini gösteren hükümlerden sadece biridir. Bu kuralın bir istisnası, her yıl ziraatı mümkün olmayan, su basan veya boz ve çorak yerlerdeki araziler hakkındadır; bu arazilere kanunda düzenlenen şekilde el konamayacağı belirtilmiştir. Bu istisnanın aslında reayanın toprak üzerindeki haklarını korumaya yönelik bir tedbir olduğu söylenebilir. Üretimin sürekliliğine engel olan ve raiyyetin sorumluluğu kapsamında kabul edilemeyecek doğal etkenler, kanun koyucu tarafından dikkate alınmıştır; bu durumda toprağı ziraat edenin kusurlu olmadığı düzenlenmiştir. Meşru bir sebebe dayanmadan üç sene üst üste boş bırakılan bir toprağı sipahi tarafından el konması hükmünün bir diğer istisnası, III. Ahmed'in Arazi Kanunnamesinde yer almaktadır. Bu düzenlemeye göre, bir raiyyet esir düştüğü için toprağı boş bırakmak zorunda kaldıysa ve bu toprak üçüncü bir şahsa resm-i tapu karşılığı tefviz edildiyse, ilk mutasarrıf, esaretten kurtulduktan sonraki on yıl içinde toprağı talep edebilecektir; bu durumda toprağı devralmış olan üçüncü kişinin dava hakkı olmadığı kanunda yer almaktadır:

“Bir kimesne yer tasarruf ederken esir olup yerlerin sahib-i arz üç yıl boz ve hali kaldı deyu tapu ile verse bade esir halas olup geldikte yerlerin zilyed olandan alur, üç yıl boz ve hali kalmağla sahib-i arzdan aldım deyu niza' edemez. Esirlik özr-ü şer'îdir. Esirlikden halas olduktan sonra on yıl tamamına değin alur. Kanundur.⁷⁴

Toprak üzerindeki üretimin meşru bir gerekçe olmadan, keyfi bir biçimde kesintiye uğratılması, tarımsal üretimden alınan vergiye dayanan hazine gelirini etkileyen bir husustur. Toprağın bu şekilde boş bırakılması halinde raiyyetten **çiftbozan** adı verilen bir tür cezai verginin alınması gerektiğine dair düzenlemeler farklı tarihlerde yürürlüğe girmiş kanunnamelerde yer almaktadır. Çiftbozan vergisinin alınmasını gerektiren nitelikte bir kesinti, çeşitli sebeplerle meydana gelmiş olabilir. Örneğin 1569 tarihli Silistire Kanunnamesinde yer alan hüküm, raiyyetin çiftçilik harici faaliyetlere yöneldiği bir durumu düzenlemektedir: “Çiftbozan resmi dahi bir raiyyet çiftini biragub arabacılık veya ahar sanat ihtiyar eylese eğer müslüman ise bedel-i öşür elli akçe ve yigirmi iki akçe resm-i çift vire, cümle yetmiş iki akçe olur. Ve eğer kâfir ise bedel-i öşür altmış iki akçe ve hem yigirmi beş akçe ispence

⁷⁴ **Araziye Dair Sultan Ahmed Han-ı Salis Kanunnamesi**, TTK 6108 vr. 12b.

vire cümle seksen yedi akçe olur.”⁷⁵ Yine toprağı boş bırakan bazı kişilerin içinde sayıca azımsanmayacak bir grubun **levend** adı verilen silahlı gruba katıldıkları bilinmektedir; bu nedenle bazı metinlerde çiftbozan resmi yerine levendlik akçesi teriminin kullanıldığı düşünülmektedir.⁷⁶ Toprağı hukuken geçerli bir sebep olmaksızın terk eden köylüden de çiftbozan resmi alınmaktadır.⁷⁷

III. Ahmed’in Kanunname-i Osmanîsi’nde yer alan bir maddeden 17. yüzyıl başında çiftbozan resminin miktar olarak arttırıldığı anlaşılmaktadır. 1604 (H. 1013 Cemaziyülahir) yılında düzenlenmiş bir kuralı içeren bu maddeye göre, çiftçiliğı bırakıp başka bir işle meşgul olan köylüden 1604 tarihinden önce çiftbozan resmi olarak 70 akçe alınmaktadır. 1604 tarihinde bütün çiftten 300, yarım çiftten 200, yarımdan daha az çiftten 100 akçe alınacak şekilde bir düzenleme yapılmıştır.⁷⁸ Bu artışın dönemin sosyal olaylarıyla bağlantılı olduğu tahmin edilebilir; Celali İsyanlarını takip eden ve köylünün toprağı boşaltmasına, tarım arazilerinin dağılmasına sebep olan “Büyük Kaçgun” adıyla bilinen göç süreci tam da bu döneme denk gelmektedir.

Toprağın meşru olmayan bir sebeple terk edilmesi pek çok kanun metninde **cela-yı vatan** olarak kabul edilmektedir. Bu durumda sipahinin reayayı takip edip kayıtlı bulunduğu köye geri dönmeye zorlayacağına dair düzenleme II. Bayezid Kanunnamesinde yer almaktadır.⁷⁹ Kural olarak, sipahi herhangi başka bir yerde on yıldan fazla sakin kaydedilmiş köylüyü geri gelmeye zorlayamayacaktır; bu düzenlemeye III. Ahmed’in Arazi Kanunnamesinde de yer verilmiştir.⁸⁰ III. Ahmed Kanunname-i Osmanisi’nde ise Budin ve Temeşvar eyaletlerinde raiyyet için bu sürenin on beş yıl olarak belirlendiğı dikkati çeker, bu düzenlemeye göre toprağı

⁷⁵ Ömer Lütfü Barkan, **XV. ve XVI. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu’nda Zirai Ekonominin Hukuki ve Mali Esasları: Kanunlar**, 1941, İstanbul, Burhaneddin Matbaası, s. 288.

⁷⁶ Mustafa Akdağ, **Türk Halkının Dirlik Düzenlik Kavgası “Celali İsyanları”**, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2009, s. 16.

⁷⁷ Neşet Çağatay, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Reayadan Alınan Vergi ve Resimler”, **AÜDTCFD**, C. V. No: 5, 1947, s. 501.

⁷⁸ Akgündüz, **Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri**, C. XI, s. 291.

⁷⁹ “Ve timarlardan müteferrik olan reayayı cem’ etmek kanundur. Amma on yıldan ziyade mütemekkin olanı kaldırmak ref’ olunmuştur. Ve şehirde yirmi yıl mütemekkin olanı oturduğu şehre yazılmak buyurulmuştur. Ve İstanbul’da bir kimesne mütemekkin olsa göçürmek memnudur.” Akgündüz, **Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri**, C. II, s. 68.

⁸⁰ “İmdi bir raiyyet yerinden kalkup ahâr diyârda on seneden ziyade sakin olunmuş bulunsa kaldırmak olmaz hilaf-ı kanundur. Nihayet vilayet muharriri çıkup anı sakin bulunduğu karyeye raiyyet yazınca sipahisine ancak rüsum-ı raiyyetin virür.” Ergene, **a.g.e.**, s. 75.

bırakıp gittiği yerde on beş yıldan fazla kalan ve orada “mütemekkin olan” mücerred raiyyeti geri getirmek mümkün değildir. Yine aynı kanunun aynı faslında Rumeli için sürenin on yıl ile sınırlı tutulduğu görülebilir.⁸¹ Aynı dönemde bölgesel farklılıkların bulunması yerel düzlemde örf-adet hukukunun etkisiyle açıklanabilir.

Bir raiyyetin mîrî arazi üzerinde hangi hukuki işlemleri yapıp hangilerini gerçekleştiremeyeceğine dair kuralların Ebussuud’un Budin Kanunnamesi olarak da bilinen fetvasında açıklanmış olduğu görülebilir. Yine bu fetva ile hangi toprağın mülk, hangi toprağın mîrî nitelikte olduğu açıklığa kavuşturulmuş, farklı tip toprakları tasarruf edenlerin bunu nasıl kullanabileceklerinden bahsedilmiştir. Ebussuud’un bu fetva ile yaptığı diğer bir önemli iş, toprak üzerinden alınan örfî nitelikteki vergileri şer‘î hukuk terimleriyle açıklamak ve bu şekilde Osmanlı arazi hukuku dilini yeknesak bir hale getirmektir.⁸² Bu metin, menkul malların, kasaba ve köy sınırları içinde yer alan ev, bağ ve bahçelerin mülk statüsünde kabul edileceğine dair genel kuralı bir kere daha açıklığa kavuşturmaktadır. Tarlalar ise hukuken mülk niteliğinde değildir, mîrî arazi olarak kabul edilmektedir. Bu bakımdan mülk arazi üzerinde “bey’e ve hibeye ve sâir vücûh-i temlikât’a izin verilmiş iken, mîrî arazi üzerinde bazı kısıtlamalar getirildiği açıklanmıştır. Yine fetvada açıkça belirtildiği üzere, mîrî toprak özel mülk niteliğinde kabul edilmediği için kural olarak vakıf, rehin, kira gibi işlemlere konu olamaz. Benzer bir biçimde, III. Ahmed Kanunname-i Osmanîsi’nde de “Çiftlikde ve

⁸¹ Akgündüz, **Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri**, C. XI, s. 263-264.

⁸² “... Vilâyet-i Budin’i feth ve teshîr buyurub kâffe-i reaya ve âmme-i berâyâ üzerine ahkâm-ı ma‘delet zâhireleri icrâ olunmağa tasaddî olundukda emr-i celîlü’l-mikdâr ve ferman-ı cemîlü’l-âsârları bu vechle sâdir olmuşdur ki umûmen vilâyet-i merkumenin ehli yerlü yerinde mukarrer olup ellerinde olan emvâl-i menkuleleri ve kasabâtta ve kurâda olan evleri ve bağlarının ve bağçelerinin imâretleri kendülerinin mülkleri olup her nice dilerler ise tasarruf edeler, bey’e ve hibeye ve sair vücûh-i temlikâta kâdir olalar, bağlarının ve bağçelerinin hukukın edâ edeler, fevt olduklarında vereselerine temlik tarîkiyle intikâl eyleye asla kimesne dahl ve taarruz eylemeye ve ziraat ve hırâset idegeldikleri tarlaları dahi ellerinde mukarrer ola lâkin zikr olunan esnaf gibi malları mülk olduğu gibi tarlaları mülkleri olmayup belki sair memâlik-i mahrûsede arz-ı mîrî dimekle marûf olan arazi memleket/mülk kabilinden olup rakabe-i arz beyti’l-mal-i müslimîn için âriyet tarîkiyle reayanın tasarruflarında olup envâi hubûbdan ve sâir mezzrûâtdan her ne dilerler ise eküp biçüp öşr adına olan hârâc-ı mukâsesinin ve sâir hukukın edâ edüp nice diler ise istiglâl edeler, madâm ki araziye muattıl etmeyüp kemâ yenbagi ziraat ve hırâset ve tamir edüp bî kusur hukukın edâ ideler kimesne dahl ve taarruz eylemeye, fevt oluncaya değin nice dilerler ise tasarruf edeler, fevt olduklarında oğulları kendiler makamlarına kâim olup tafsîl-i mezkûr üzere tasarruf eyleyeler, oğulları kalmaz ise sâir memâlik-i mahrûse gibi arazileri üslub-ı sâbık üzere hâricden tamire kadir kimesnelere ücret-i muaccele alınup tapuya virile anlar dahi tafsîl-i sâbık üzere tasarruf edeler, ve bağlarının ve bağçelerinin yerleri bu kâbilden olup bağ ve bağçeleri harap oldukda yerleri sâir tarlaları gibi olup tasarruflarında olan imaretleri gibi mülkleri olmak tevêhüm olunmaya.” Ahmet Akgündüz, **Osmanlı Kânûnnâmeleri ve Hukuki Tahlilleri**, C.IV, İstanbul, Fey Vakfı, 1992, s. 79.

baştinada bey' u şira ve hibe ve sair tasarrufat örfen memnudur.”⁸³ hükmü yer almaktadır.

Köylünün mîrî arazinin mülkiyetini devreden işlemleri yapabilmesi mümkün değildir. Bu yasak hem bedel karşılığı devir işleminin hem de ölüme bağlı intikâlin niteliğini etkilemektedir. Hukuken mülk sayılan malların intikâli hakkında kanun metinlerinde kullanılan terim **irsensentikâl** iken mîrî nitelikte arazi için miras değil, **intikâl-i adi** olarak nitelendirilen bir devir söz konusudur. Erkek evlat bırakmadan ölen bir raiyyetin arazisinin ücret karşılığında tapuya verileceği, yani üçüncü bir şahsa devredileceği anlaşılmaktadır. Yine bu metinle, bağ ve bahçenin mülk olabileceği ama harap olduğu, bozulduğu takdirde üzerinde buldukları yerin mîrî statüde sayılacağı belirtilmektedir. Tüm bu hükümler, Osmanlı Devleti'nin o dönemde mîrî arazi üzerinde uygulamakta olduğu hukuku özetlemektedir ve yeni fethedilmiş olan Budin'de toprağın hukuki statüsünü belirlemektedir. Bu bakımdan Barkan ve İnalçık gibi yazarlar, Ebussuud'un var olan hukuk sistemine yeni bir düzen getirmemiş olduğunu ifade etmektedirler.⁸⁴ Nitekim Ebussuud'un arazi rejimini, mîrî arazinin ne şekilde kullanılması gerektiğini açıklayan pek çok fetvası bulunmaktadır.⁸⁵ Bu fetvalar birlikte değerlendirildiğinde, mîrî arazinin üzerinde bey' ve şira, ariyet, vedia, şufa ve rehin gibi işlemlerin yapılamayacağı, buna karşılık mülk arazide bu tip işlemlerin

⁸³ Akgündüz, **Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri**, C. XI, s. 276.

⁸⁴ Bu hususta bkz. Halil İnalçık, "Islamization of Ottoman Laws on land and land tax", **Essays in Ottoman History**, İstanbul, Eren Yayınları, 1998, 155-173.

⁸⁵ "Mesele: Bi hasbe'ş-şer'-i şerif, memleket-i Rum'da reaya elinde olan arz-ı öşriyenin ve arz-ı haraciyenin bey'i ve rehni ve vedia ve ariyeti ve şufası ve istibdâli üzerine teamül-i nâs vaki olup kudat hüccet vermeleri şer'î midir beyan buyurula.

El-cevab: Arz-ı öşriye ve arz-ı haraciye sahife-i uhrada beyân olunmuşdur, ikisinde bile tasarrufât-ı mezkûrenin cümlesi şer'îdir, amma reaya ellerinde olan arazi ne öşriye ve ne harâciyedir belki arz-ı memleketdir ki arz-ı mîrî demekle marufdur ve meşhurdur, rakabesi beytiülmalindir. Reayaya tasarrufu tefviz olunmuştur, ekerler ve biçerler, harac-ı muvazzafını çift akçesi adına virirler ve harac-ı mukasemesini öşr adına verirler, biri fevt olup oğlu kalsa kendi gibi tasarruf ider kimesne dahl edemez, ve illa sipahi ahara tapuya virirse kızı kalsa, il virdiği tapu ile ana virir, mutasarrıf olanlar asla tasarrufât-ı mezkûreden hiçbirine şer' ile kâdir olmazlar, eğer birisi birinden hakk-ı kararın alup tasarrufun tefvîz etdikde sipâhi eğer câiz görürse tasarrufa kâdirdir, ve illa değildir, kudat bey' ve şirâ hüccetin vermek bâtil muhazdır, anın gibi vaki' olıcak sipâhi izniyle filandan şu kadar akçe alup yerinin tasarrufun ana tefvîz idüb sipâhi dahi ana tapuya virdi deyu hakk-ı kararın yazmak gerekdir, vediat komak ve âriyet vermek bir hükm-i şer'î icâb ider nesne değildir ve reaya yerlerini kullanmağa yahud hıfz etmeğe bir kimesneye verse dilediği vakitte yine almağa kadirlerdir. Ketebe Ebussuud." "Osmanlı Kanunnameleri", **Milli Tetebbular Mecmuası**, s. 50-51. Aynı el yazmasının farklı bir nüshasında metnin bir kısmı şu şekildedir: "...biri fevt olup oğlu kalsa kendi gibi tasarruf eder kimesne dahl edemez, ve illa sipahi ahara tapuya virirse, kadime muhalif, il virdiği tapu ile ana verir..." bkz. **Kanunname**, Süleymaniye Kütüphanesi, Çelebi Abdullah 159, vr. 4b, 5a.

mümkün olduğu görülmektedir. Mîrî arazinin devri, sipahinin bu işlemi “caiz” görmesine ve işleme izin vermesine bağlıdır, bu devir **tefviz** olarak nitelendirilmiştir. Yine metinde, kadının mîrî arazi hakkında hukuken izin verilmemiş olan bir işleme hüccet vermemesi gerektiği belirtilmiştir. Ölüme halinde intikâlin erkek evlada doğrudan intikâl edeceği, erkek evladı olmayan kişilerde ise bu intikâlin kıza bedel karşılığı yapılacağı kuralı da bu metinde açıklanmaktadır.

1.4. Raiyyetin Ölümü Halinde Mîrî Arazinin Akıbeti

Bir raiyyetin ölümü halinde tasarruf ettiği toprağın nasıl bir işleme tâbi tutulması gerektiği kanunnamelerde düzenlenmiştir. Ebussuud’un yukarıda alıntılanan iki fetvasında yer alan adi intikâle ilişkin kısım, bu kanunnamelerde yer alan hükümlerin bir tekrarı niteliğindedir. Ancak adi intikâle ilişkin kurallar zaman içinde değişim geçirmiştir. Bu bağlamda öncelikle bir ayırım yapmak ve mîrî arazinin ölüm sonrası durumuna dair literatürde yer alan iki görüşten bahsetmek gerekir. Birinci görüşe göre 1567 (H. 975) yılına kadar mîrî araziye babasından devralmak isteyen bir erkek evlat, bunu yapabilmek için resm-i tapu ödemek zorunda idi. Bu görüşü savunanlara göre 1567 yılında verilen bir fermanla bu durum değişmiştir.⁸⁶ Diğer görüşe göre ise erkek evlat için bedelsiz, “miras benzeri” intikâl Osmanlı İmparatorluğu’nun kurulduğu ilk dönemlerden beri mevcuttur.⁸⁷

Doktrinadaki bu çatışmanın sebebi, 1567 yılından önceki kanunnamelerde kız evladın adi intikâl konusunda durumunun açık bir şekilde düzenlenmiş olması, buna karşın erkek evladın durumunda belirgin bir açıklığın bulunmamasıdır. Osmanlı İmparatorluğu’nda 1567 yılına kadar, bazı istisnai durumlar mevcut olmakla beraber, erkek evlat haricinde hiçbir akrabanın -bedelli veya bedelsiz- adi intikâl yoluyla toprak tasarrufunu kazanması mümkün değildi. Ahmet Akgündüz, II. Bayezid ve I. Selim kanunnamelerinde erkek evlada bedelsiz adi intikâl hükümlerinin yer aldığını ifade etmiştir. II. Bayezid Kanunnamesi’ne bakıldığı zaman bu metinde yer alan bedelsiz

⁸⁶ Hasan Tahsin Fendoğlu, Türk Hukuk Tarihi, İstanbul, Filiz Kitabevi, 2000, s. 566; Mustafa Macit Kenanoğlu, “Mîrî arazi”, **DİA**, C. XXX, 2005, s. 159.

⁸⁷ Halil Cın, “Osmanlı Toprak Hukukunda Miri Arazinin Hukuki Rejimi ve Bu Arazinin TMK Karşısındaki Durumu”, **AÜHF**, C. XXII, No: 1, 1966, 777-778; Ahmet Akgündüz, “İntikâl”, **DİA**, C. XXII, 2000, s. 354. Her iki görüşü savunan örnekler çoğaltılabilir.

intikâl hükmü, raiyyetin ölümü anında erkek evladın yaşının küçük olması durumunda getirilmiş bir istisna olarak kabul edilebilir. Zira kanun yetişkin oğlu olan raiyyetin ölümü halinde resm-i tapu konusunu açıkça düzenlememiştir.⁸⁸ Buna karşın, 1539 tarihli Vize Kanunnamesindeki hüküm, erkek evlada intikâlin en azından bu bölgede bedelsiz olduğunu düşündürmektedir: “Ve bir raiyyet fevt olup sülbi oğlu kalursa çiftlik anındır. Ve eğer kalmaz ise anun dahi kanun üzere sipahi tapusun alup ahara vire.”⁸⁹ Bu düzenleme, erkek evlat kalmadıysa toprağın tapuya verileceğini açıkça belirtmekte ancak erkek evlat için tapu ödeme zorunluluğundan bahsetmemektedir. Bu boşluğun ne şekilde yorumlanması gerektiğine dair bir çözüm, bu döneme ait şer‘iye sicillerinde hangi durumlarda adi intikâlin geçerli, hangi durumlarda geçersiz kabul edilmiş olduğuna dair bir çalışmadan yola çıkarak bulunabilir.

Özetle 1567 yılı öncesinde resm-i tapu ile intikâlin kural olduğunu, bunun istisnası olabilecek hükümlerin mevcut olduğunu söylemek mümkündür. Nitekim yine II. Bayezid Kanunnamesinde babalarının ölümünden sonra bir çiftliği ortaklaşa (**müşa’en**) tasarruf eden erkek evlatlardan birinin ölümü halinde, sipahinin ölen kardeşin hissesi için tapu talep edemeyeceği hükmü de bu tip bir istisna olarak kabul edilebilir.⁹⁰ Yine dul bir kadın, erkek evlatları çalışma yaşına gelene kadar, çiftliği işletebilirse, arazinin onun üzerinde kalması ve kadının deftere **bive**⁹¹ olarak kaydedilmesi mümkündür.⁹² Öte yandan 1567 yılından önce kız evladın adi intikâl yoluyla araziye devralabilmesi, tasarruf etmesi hiçbir şekilde mümkün gözükmemektedir. Bu konuda erkek kardeşin varlığı veya kızın tek çocuk olması da farklı bir hukuki sonuç doğurmamaktadır.⁹³ 1567 tarihli ferman bir bakıma yukarıda

⁸⁸ “Bir raiyyet fevt olup sagir oğlu ve çiftliği kalsa, sagir çiftliğin uhdesinden gelmeyecek atan çiftliğidir deyu sipahi resm-i çift talep etmeye. Sagir yarayınca ahara verüb ziraat etdürüb kulluğun çekdüre. Hatta teftişde sagirin velileri çiftliğin hakkından gelürüz deyu talep edenlerin üzerlerine kayd oluna ve başaramazuz deyu kabul etmeyenlere yazılmayıb sagir yarayınca sürmeğe mültezim olanlara yazıla. Sagir çifte yaradıktan sonra atası çiftliği her kimin elinde bulunsa tapuya dahi almışsa, hasılını tasarruf etmiştir; kanun üzere çiftlik yine sagire hükm oluna. Ve öksüzden tapu alınmak yokdur. Zira atasından kalmışdır.” Akgündüz, **Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri**, C. II, s. 65.

⁸⁹ Barkan, **Kanunlar**, s. 233.

⁹⁰ Akgündüz, **Osmanlı Kanunnameleri**, C. II s. 48.

⁹¹ Dul kadın.

⁹² İnalçık, “Köy, Köylü ve İmparatorluk”, s. 3. II. Bayezid Kanunnamesinde yer alan hükme göre de: “Ve avret yerin boz komayub öşrin ve rüsûmın eda etse, elinden almak hayfıdır.” Akgündüz, **Osmanlı Kânûnnâmeleri**, C. II s. 66.

⁹³ II. Bayezid Kanunnamesindeki düzenlemeye göre “Ve bir raiyyet fevt olup oğlu ve kızı kalsa, cem‘î çiftlik olup oğlu elinde ola, kızına hisse yok; kızı dahi benüm de hissem vardır deyu hisse talep eylemeye.” Akgündüz, **Osmanlı Kânûnnâmeleri**, C. II s. 67. Karş. Hedda Reindl-Kiel, “A Woman

bahsi geçen ve II. Bayezid Kanunnamesinde yer alan hükümleri bir araya getirmiş ve bazı yeni düzenlemeleri bunlara eklemiştir:

Arazi-i mîrîyede yerler ve çayırlar tasarruf eylerken vefat edüp oğulları ve kızları ve sair veresei kalsa, cümle yerleri ve çayırları resmi tapusuz 'ale's-seviye oğullarına intikâl eder ve sairlerine yer ve çayır verilmez. Eğer müteveffanın oğulları, babaları vefat eylediği zamanda sagir bulunmağla babaları yerleri ve çayırları aharın eline düşse tasarrufa kadir ve baliğ olduktan sonra on yıla değin her kimin elinde bulunursa alurlar on yıldan sonra almayalar. Yerler ve çayırlar tasarruf edenin olur. Eğer müteveffanın oğlu kalmayup kızları ve baba bir er karındaşları kalsa, er karındaşından kız takdim olunmuştur. Bî-garaz Müslimanlar takdir eyledükleri resm-i tapu ile babaları yerleri ve çayırları kızlarına verilmek 975 Cemaziyülevvelinin on birinci gününde ferman olunmuştur.⁹⁴

Bu şekilde daha önceden mîrî arazi üzerinde intikâl yoluyla toprağı devralma hakkı olmayan kız evlada resm-i tapunun ödenmesi şartıyla bu hak tanınmış ve kız evladın hakkının, vefat eden kişinin erkek kardeşinden önce geleceğı düzenlenmiştir. Görüldüğü üzere bu metinde de, mîrî arazi üzerinde yer ve çayır tasarruf eden bir kişinin ölümü halinde, araziyi devralacak kişinin öncelikle erkek evlat olduğu açık bir biçimde belirtilmiştir; bu bakımdan babaları öldüğü zaman yaş küçüklüğü sebebiyle araziyi tasarruf edemeyecek erkekler buluğa erdikten sonra on yıl içinde araziyi talep edebileceklerdir. Eğer ölen kişinin erkek evladı kalmayıp kız evladı ve erkek kardeşi kaldıysa bu durumda öncelik resm-i tapu ödenmesi karşılığında kız evladındır. III. Ahmed Kanunnamesindeki bir fetvada, babasının vefatı sırasında küçük olan bir kız evladın, babasının ölümüyle tapuya müstehak olan bir toprağı resm-i tapu karşılığı talep edip edemeyeceğı sorusuna, on yıl içinde talebi gerçekleştirmek kaydıyla olumlu cevap verilmiştir. Bu bakımdan küçüklerin durumunda talep süresi bakımından eşit bir yaklaşımın gelişmiş olduğu söylenebilir.⁹⁵

Timar-holder in Ankara Province during the Second Half of the 16th Century”, **JESHO**, C. XL, No: 2, 1997, s. 207-238.

⁹⁴ Ergene, **a.g.e.**, s. 43.

⁹⁵ **Araziye Dair Sultan Ahmed Han-ı Salis Kanunnamesi**, TTK 6108, vr. 31b. Aynı kanunnamede yer alan ve kız evladın durumuna dair bir diğer hüküm, “...babaları vefatından 10 yıla dek alır, gerek kebire olsun gerek sagire olsun heman babası vefatından 10 yıla dek dava ider, 10 yıl mürur ettikten sonra dava edemez” ifadesinin yer aldığı da eklemek gerekir. TTK 6108 vr.35b.

Ardında kız veya erkek evladı kalmayan bir kimsenin toprağı ise baba bir erkek kardeşe resm-i tapu bedelinin ödenmesi karşılığında verilebilir. Bu kişilerin de yaşlarına bakılmaksızın ölümden itibaren on yıllık süre içinde talepte bulunabilecekleri 17. yüzyılda hükme bağlanmış (H. 1014 Gurre-i Ramazan); bu hüküm 3-13 Kasım 1623 (H. 1033 Evasıt-ı Muharrem) tarihinde tecdid edilmiştir.⁹⁶ İntikâle dair bu kuralların kaleme alınışından da anlaşılacağı üzere, mîrî arazinin intikâli, toprak mirasçılar arasında hisselerle bölünmeden yapılmaktadır. Birden fazla erkek kardeş var ise bu kişilerin toprağı ortaklaşa tasarruf etmeleri mümkündür ama bu tasarrufun toprak bölünmeden yapılması gerekmektedir. Nitekim mîrî arazi rejiminde, şer‘i miras hukuku hükümlerine göre farklı bir intikâl düzeninin kabul edilmiş olması da olası bir bölünmenin önüne geçmek ve üretim yapılan arazinin bütünlüğünü korumaktır.

Resm-i tapu bedelinin ödenmesi yoluyla toprağın tasarrufunu devralma hakkının zaman içinde kız evlatlar haricindeki akrabaları kapsayacak şekilde genişletilmiş olduğu kanun metinlerinden anlaşılmaktadır. Ancak arada bazı hakların tersine bir gelişim göstererek kısıtlanmış olması da mümkündür; I. Süleyman Kanunnamesinde, II. Bayezid Kanunnamesinden farklı olarak, babalarının ölümünden sonra toprağı ortak tasarruf eden kardeşlerden birinin ölümü durumunda sipahinin diğer kardeşlerden tapu talep edebileceği düzenlenmiştir.⁹⁷ Bunun dışında, Nişancı Okçuzade (ö. 1630) ve Şeyhülislam (Zekeriya) Yahya Efendi'nin dönemine atfedilen bir düzenlemenin içeriğinden, belli bir dönemde uygulamada arazinin babadan olduğu gibi anneden de bedelsiz intikâl etmiş olduğunu anlamak mümkündür. Bu kanun metnine göre, daha sonra yapılan bir düzenleme ile anneden oğula intikâl imkânı ortadan kalkmıştır, ancak en son olarak getirilen kural ile erkek evladın, annesinden kalan toprağı resm-i tapu ödeyerek alabilmesi mümkün kılınmıştır.⁹⁸

⁹⁶ “Müceddeden mukarrer buyuruldu”. Akgündüz, **Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri**, C. XI, s. 280.

⁹⁷ Ahmet Akgündüz, **Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri**, C. IV, İstanbul, Fey Vakfı Yayınları, 1992, s. 373.

⁹⁸ “Kanun: Arazi babadan intikâl ettiği gibi anadan dahi intikâl etmek anlanırdı. Amma intikâl etmemek babında emr-i şerif vârid olmuşdur. Badehu tapu ile oğluna virilmek fermân olunmuşdur. Bilâ-tapu intikâl eylemez. Müteveffanın mahlûl olan yerleri tapu ile ancak oğluna virilür. Ez kanun Yahya Efendi bi hattı Okçuzade.” **Kanunname**, Çelebi Abdullah 159, vr. 16a.

Nişancı Okçuzade tarafından, Şeyhülislam Yahya Efendi'nin talebiyle kaleme alınmış olduğu kayda geçmiş olan bir diğer kanun metninde, mîrî arazi rejimine dair farklı dönemlerde düzenlenen hükümler derlenmiştir.⁹⁹ Bu hükümler hem miri arazinin adi intikâline hem de arazinin nasıl kullanılması gerektiğine dair kuralları bir araya getirmektedir. Mirasçılar arasında erkek evladın olmadığı durumda, toprağın resm-i tapu karşılığında adi intikâl yolu ile devralınması konusunda bir tür derecelendirmenin mevcut olduğu söylenebilir. İlk sıra ölenin kızıdır, ondan sonra sırayla erkek kardeşe, aynı mahallede ikamet eden kız kardeşe, babaya ve en nihayet anneye tapu ile toprağın tasarruf hakkını devralma ihtimali doğar. Buna ek olarak tapu ile intikâl konusunda baba bir ve anne-baba bir kardeşlerin eşit durumda olduğu hükme bağlanmıştır: “Ve tapu hususunda li-ebeveyn karındaş ile li-eb karındaş müsavidir. Li-ebeveyn zeviyü'l-karabeteyndir deyu tercih olunmaz, miras gibi değildir, gaflet olunmaya.” Bu düzenleme, adi intikâlin mirastan farklı bir hukuki kavram olduğunun altını çizmektedir. Metindeki bir diğer dikkate değer düzenleme “Müteveffa zimminin yeri müslim oğluna intikâl itmez.” kuralıdır. III. Ahmed Kanunname-i Osmanisi'nde bu hüküm tekrar edilmektedir. Öte yandan bu kanunnamede yer alan diğer bir hüküm müslüman ile zimmi arasında adi intikâlin mümkün olup olmadığına dair çelişki yaratmaktadır:

Yer hususunda müslüman ve kâfir beraberdir. Kafirin müslüman oğlu veya müslüman karındaşı kalsa veyahut hilafınca, oğlu bila-tapu ve karındaşı tapu ile müstehak olur. Vech-i meşruh üzere zabt ettirmek kanundur. Tapuya ihtilaf-ı din itibarı olmaz.¹⁰⁰

Metinde iki farklı hükmün yer alması, bu tip genel kanunnamelerin aynı zamanda derleme niteliğinde olduğunu düşündürmektedir. İkinci hükmün dikkat çekici tarafı, gayrimüslim baba ve kardeşten müslüman evlada veya kardeşe, adi intikâl yoluyla tasarruf hakkının geçişini mümkün kabul edilmiş olmasıdır.

Okçuzade'nin yazmış olduğu kanunnameye göre, toprağı adi intikâl yoluyla devralabilecek bir kişi kalmadığı durumda, müşterek tasarruf edilen bir toprak söz

⁹⁹ Bkz. EK. Okçuzade Kanunnamesi “Şeyhülislam merhum Yahya Efendi'nin talebiyle Divân-ı Humâyun'dan Okçuzade Efendi'nin ihrâc eylediği kanundur ki hâlâ muteberdir.” Bu metin 18. yüzyılda istinsah edilmiş farklı el yazmalarında yer almaktadır.

¹⁰⁰ Akgündüz, **Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri**, C. XI, s. 282.

konusu ise bu ilk önce ortaklardan biri resm-i tapuyu ödeyerek hisseyi alabilecektir; ortağın bu hakkı sadece ölüme bağlı devri değil, hukuken gerçekleşen herhangi bir el değiştirmeyi de kapsamaktadır: “Müşterek yer tasarruf edenlerden biri fevt oldukça yahud haricden bir kimesneye tefvîz ettikte şeriki ahar kimesneye verdirmeyüb resm-i misli ile alur. Beş seneye dek hakk-ı talep vardır.”¹⁰¹ Ortakların durumunda, talep etme süresi akrabalarından daha kısa tutulmuştur.

Görüldüğü üzere 1567 yılından, bu metnin yazıldığı döneme kadar geçen süreçte, resm-i tapu ile devirden yararlanabilecek kişiler genişletilmiştir, yukarıda anneden oğula geçen devir kuralı da bu metinde tekrar edilmiştir. Okçuzade'nin bu kanunnamesinde, daha önceden kabul edilmiş bir hükmün eksik olduğu dikkati çekmektedir. Bu hüküm dede-torun arasında resm-i tapu bedeli karşılığında intikâl ihtimalidir. Bu ihtimalde de kuralın zaman içinde değişim geçirdiği kanun metinlerinden görülebilir. I. Selim Kanunnamesinde, defterde çift olarak kaydedilmiş bir köylünün oğlu kendinden önce vefat ettiği takdirde, tasarruf edilen yerin resm-i tapu bedeli alınmadan toruna intikâl edeceği düzenlenmiştir:

Ve dahi bir raiyyet ki defterde çift yazılmış olsa ol kimsenin oğlu atasından evvel fevt olsa, müteveffanın yeri oğluna intikâl etmek nice kanun ise oğlu oğluna dahi öyle kanundur anın gibi vaki olsa sipahi ana deden yeridir baban yeri değildir deyu dahl etmeye ve resm-i tapu talep etmeye.”¹⁰²

Buna karşın, 1570 tarihli Gürcistan Kanunnamesinde “Dedesi yeri oğlu oğluna tapu ile intikâl etmez.” hükmü yer almaktadır.¹⁰³ **Millî Tetebbular Mecmuası**'nda yer alan Osmanlı Kanunnameleri başlıklı metinde ise, dededen toruna geçiş konusunda on yıllık bir talep süresinden bahsedilmektedir:

“Der beyân-ı kanun-ı ahvâl-i ibn-i ibn yani kanun-ı cedîd
Babası dedesinden mukaddem fevt olup dede yerleri oğlu oğluna
nice intikâl eder?
Evvela baba bir er karındaşı kalmayup babası dedesinden
mukaddem fevt olup on yıl geçmiş değil ise dedesi yerlerin bî-garaz

¹⁰¹ Bkz. EK “Okçuzade Kanunnamesi”.

¹⁰² “Selami Pulaha ve Yaşar Yücel, **I. Selim Kanunnamesi (1512-1520) ve XVI. Yüzyılın İkinci Yarısının Kimi Kanunnameleri**, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1988, s. 23.

¹⁰³ Barkan, **Kanunlar**, s. 197.

Müslimin takdîr eyledikleri tapu ile sahib-i arzdan alıvirilüp tasarruf etdiresin deyu emr-i şerif virilür.”¹⁰⁴

Bu hükmün hemen akabinde Şeyhülislam Yahya Efendi’nin bu konuda vermiş olduğu bir fetva da yer almaktadır.¹⁰⁵ Bu iki metnin, Okçuzade’nin derlemesiyle birlikte değerlendirilmesi gerekmektedir. Büyük bir olasılıkla, belli bir dönemde, mîrî arazinin dededen oğula bedelsiz bir biçimde adi intikâl ile geçmesi mümkün olabilmıştır. Ancak Gürcistan Kanunnamesinde sistemin değişmiş olduğu görülmektedir. Nitekim I. Süleyman Kanunnamesinde de dededen toruna bedelsiz devre dair bir hüküm yer almamaktadır. Öte yandan, III. Ahmed’in Kanunname-i Osmanisi’nde aynı konuda yer alan bir hüküm şu şekildedir:

“Dede yeri oğluna intikâl etmez, el virdüğü resm-i tapu ile teklif olunur; kabul ederse fiha ve illa sipahi ahara vermek kanun idi. Sonra merhum Nişancı Celalzade mukabele ettiği cedid kanunname yazılmışdır ki bir raiyyet çift yazılmış olsa, ol kimesnenin oğlu ve oğlunun oğlu olsa, dahi kendi hayatta iken oğlu atasından evvel fevt olsa, badehu kendi fevt olsa, müteveffanın yeri oğluna intikâl etmek nice kanun ise, oğlu oğluna dahi öyle kanundur. Anın gibi olucak sipahi ana, deden yeridir, atan yeri değildir diye dahl etmeye ve resm-i tapu talep etmeye.”¹⁰⁶

Celalzade’nin düzenlemesini tecdid eden bu metinde, yukarıda Yücel ve Pulaha tarafından neşredilen I. Selim Kanunnamesinde yer alan kuralın Celalzade tarafından konmuş olduğu belirtilmektedir. I. Selim döneminde geçerli olan dededen toruna bedelsiz intikâl kısa bir süre yasaklanmış olabilir.

Adi intikâle ilişkin genişlemeleri içeren hükümlerin bir bölümünün III. Ahmed’in Arazi Kanunnamesinde yer aldığı dikkati çekmektedir. Bu metnin önemi, aynı zamanda hangi tarihte hangi akrabaların hak sahibi olarak kabul edilmiş olduğu bilgisini de içermesidir. Metindeki tarihlere göre 1602 (H. Gurre-i Ramazan 1010) yılında “yurdu üzerinde (arazi içinde) sakine hemşire”ye resm-i tapu ödenmesi karşılığı toprağın tasarrufunu devralabilme hakkı kabul edilmiştir. Yine aynı tarihte

¹⁰⁴ “Osmanlı Kanunnameleri”, Milli Tetebbular Mecmuası, s. 63.

¹⁰⁵ a.y. “Mesele: Zeyd-i müteveffanın mutasarrıf olduğu arazi-i mîrîyesi kendüden mukaddem fevt olan oğlunun oğlu Amr’e intikâl eder mi? El-cevab: Etmez. Tapu ile alur. Ketebe el fakir Yahya.”

¹⁰⁶ Akgündüz, **Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri**, C. XI, s. 279. Orijinal metinde kelime “atan” olarak geçmektedir, ancak transkripsiyon “anan” olarak yapılmıştır.

“Fevt hemşirenin yeri karındaşına ferman olunmuştur.”¹⁰⁷ 1604 yılında ise anneden oğula ve oğuldan anne ve babaya intikâlin mümkün olduğu kabul edilmiştir.¹⁰⁸ Metnin devamında yer alan “Valideden kızına tapu ile yer intikâl eylemez. Sahib-i arz muhtardır, dilediğine verir. Ve kız karındaş yeri kezalik karındaşa tapu ile intikâl eylemez, sahib-i arz muhtardır.”¹⁰⁹ ifadesindeki kural, 1602 tarihli “...karındaşına ferman olunmuştur” hükmüyle çelişkili gözükmektedir. Ancak bu ikinci metinde önce anneden kıza intikâlin düzenlenmiş olduğu göz önünde bulundurulursa, ikinci kuralın birden çok kız kardeşten birinin ölümü durumunda diğerlerinin resm-i tapu ödeyerek toprağı devralması hakkında olduğu yorumu yapılabilir.¹¹⁰

Vefat eden kişinin resm-i tapu ödeyerek toprağı devralma hakkına sahip hiçbir akrabası veya toprağı birlikte tasarruf ettiği bir ortağı yok ise, bu durumda karar verecek kişi sipahidir. Genelde toprak, resm-i tapu ödenmesi karşılığında aynı köyde sakin reayadan birine teklif edilmektedir. Bu son halde, sipahinin toprağı köyde sakin olmayan birine tefviz etmesi söz konusu olmuş ise, köyde sakin olanların toprağı bir yıl içinde alma hakları vardır: “Bir karye toprağında kanun üzere tapuya müstehak yeri sahib-i arz karye ahalisine virmeyüb haric-i karye ahalisine virirse bir yıl geçmedi ise karye-i evveli ahalisi alır, bir sene mürur etmiş ise almaz.”¹¹¹ III. Ahmed Kanunnamesinde yer alan bir hüküm, üzerinde ağaç yer alan mîrî arazinin bu durumda ağaçlar üzerinde kimin miras hakkı varsa ona devredilebileceğini düzenlemektedir. Ancak bu durumda da toprak resm-i tapu karşılığında devredilmektedir: “Müşterekleri yoksa ol yerler ve çayır üzerinde eşcar-ı müsmire olup eşcar varise intikâl etmekle eşcar intikâl eden varislerine dahi tapu ile verilir.”¹¹²

Görüldüğü üzere Osmanlı İmparatorluğu’nda mîrî arazinin ölüme bağlı intikâlini düzenleyen kurallar, bir anda ortaya çıkmamış, farklı dönemlerde yapılan kanunlarla kümülatif bir şekilde oluşmuştur. Çeşitli metinlerinden görüldüğü

¹⁰⁷ **Araziye Dair Sultan Ahmed Han-ı Salis Kanunnamesi**, TTK 6108 vr. 3. III. Ahmed döneminde de “Bundan sonra müteveffanın yurdu üzerinde sakine olan hemşiresine karındaşı yeri verilmek 1033 Muharremü’l-haram evasıtında müceddeden emr olunmuştur.” Akgündüz, **Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri**, C. XI, s. 281.

¹⁰⁸ “Valide yeri oğluna oğlu yeri validesine ve babaya virilmek hususu isna aşara ve elf şevvalinin 15. Günü ferman olunmuştur.” **Araziye Dair Sultan Ahmed Han-ı Salis Kanunnamesi**, TTK, 6108 vr. 3. ¹⁰⁹ **a.y.**

¹¹⁰ Yararlanılan metinde sıklıkla bu tip kelime eksiklikleri bulunmaktadır.

¹¹¹ **Araziye Dair Sultan Ahmed Han-ı Salis Kanunnamesi**, TTK, 6108 vr. 5.

¹¹² Ergene, **a.g.e.**, s. 109.

kadarıyla bedel karşılığı veya bedelsiz olarak gerçekleşen adi intikâlden kimlerin yararlanabileceği konusunda bir dönem bazı yerlerde daha geniş bir kural ve uygulama mevcut olmuştur. 16. yüzyılın ikinci yarısından itibaren kuralın daraltıldığı söylenebilir. Adi intikâlden yararlanabilecek kişilerin kapsamı 17. yüzyılın başında tekrar genişletilmiş ve vefat edenin farklı derecelerden akrabaları bu haktan yararlanabilmiştir. Yerel kanunnamelerde bazı istisnai uygulamaların kabul edilmiş olması, imparatorlukta uygulanan toprak sisteminde bölgesel farklılıkların varlığının bir göstergesi olarak kabul edilebilir.

Farklı dönemlerde düzenlenmiş kanun metinlerine rağmen, uygulamada intikâlin ne şekilde gerçekleşeceğine dair bazı sorunların yaşandığını düşündüren metinler de mevcuttur; bu ikinci tip metinlerin kanunname derlemelerinde yer aldığı görülmektedir. III. Ahmed Kanunnamesi metninde, 17. yüzyılda Üsküp Kadısına yollanan bir ferman bu duruma örnek gösterilebilir. Fermada yukarıda açıklanmaya çalışılan tüm bu kuralların tecdid edildiği görülmektedir. Bu tekrarın neden yapıldığı fermanın nakil kısmında kadıya hitap eden ifadelerden anlaşılmaktadır: “... sen ki kadısın, dergâh-ı muallama arz edüp oğulları kalmayanların yer ve çayırları sahib-i arz istediklerine vermeleriyle tapu hususunda külli ihtilal olduğun bildirdiğin eelden...” cümlesinden, Üsküp’te sipahinin hukuk kuralları dışında hareket ettiği, muhtemelen adi intikâl ile ilgili öncelikleri gözetmeden toprağı istediği gibi tefvîz ettiği ve kadının bu durumdan şikâyetçi olduğu anlaşılmaktadır.¹¹³ Bu metinde yer verilen bilgi çerçevesinde 17. yüzyılda toprağın intikâli konusunda uygulamada sorun yaşandığı söylenebilir. Yine bu metinde, sahib-i arzın toprağı dağıtırken sahip olduğu yetkinin sınırsız olmadığı üzerinde durulmuştur. Öte yandan bir önceki yüzyılda Ebussuud’un vermiş olduğu bir diğer fetvada da buna benzer bir şekilde, reayanın tasarruf ettiği toprağın hukuki özelliklerine vakıf olmadığı, bu nedenle arazinin hukuka aykırı işlemlere konu olduğu üzerinde durulmaktadır.¹¹⁴ Bu fetvanın başında da, defterde

¹¹³ a.y.

¹¹⁴ “...lâkin defâtir-i kerime-i kadimde arz-ı memâlik-i mahmiyyenin tefâsil-i ahvâline taarruz olunmayup küh ve hakikati nedir öşriyye midir harâciyye midir, ve tasarruf idenlerin mülkleri midir değil midir? Keşf ve beyan olunmadığı sebebden reaya ellerinde olan yerleri öşriye sanub sekizde bir virmekte niza’ edüp ve kendilerinin mülkleri sanub sair mülkleri gibi birbirlerine bey’ ü şirâ idüb bazı dahi zu’mlarınca vakf idüb vulat ve hükâm dahi hakikat-i hâle vâkıf olmayup hilâf-ı şer’-i şerif bey’ u şirâ hüccetleri ve vakfiyeleri virmekle nizâm-ı umur ve mesâlih-i cumhura halel-i azim gelmeğın defâtir-i şerife-i hakâniyyenin mu’attallarında arazi-i memâlik-i mahmiyyenin hakikat keşf ve tavzih ve mutasarrıfların keyfiyyet-i tasarrufları beyan ve tasrih olunmak fermân buyurulub bu fakire vilâyet-i

arazinin niteliği açık bir biçimde belirtilmemiş olduğundan mutasarrıfların yapılmaması gereken işlemleri yapmakta oldukları, valilerin dahi arazinin hukuki niteliği konusunda tam bilgi sahibi olmadıkları için bu işlemlere olur verdikleri ifade edilmiş, akabinde mîrî arazinin niteliği bir kere daha tanımlanmıştır. Fetva, Üsküp ve Selanik tahriri sırasında verilmiştir. Bu tip ifadeler, toprak rejimi konusunda hem 16. yüzyılda hem de 17. yüzyılda bölgesel uygulamada bazı sorunların yaşandığına dair birer ipucu olarak kabul edilebilir. Bu sorunların bir kısmının, mîrî arazi üzerinde, toprağın ölüme bağlı devri haricinde izin verilen hukuki ve fiili işlemlere dair olduğu görülmektedir.

1.5. Miri Arazi Üzerinde Raiyyetin Tasarruf Hakkı

Miri arazi üzerinde yapılan üretimin devamını ve bu üretimden alınan verginin sürekliliğini sağlamak için getirilmiş olan hukuki sınırların bir kısmının, miras benzeri ve/veya sağlar arasındaki işlemleri kısıtlamak şeklinde geliştiğini inceledikten sonra, arazi üzerinde yapılabilecek işlemlerin sınırının ne şekilde çizilmiş olduğunu değerlendirmek gerekir. Bu kurallar bir bütün olarak değerlendirildiğinde, mîrî arazinin tasarrufu sırasında arazi üzerinde yapılacak pek çok işlem için, raiyyetin sahib-i arzdan izin alması gerektiği söylenebilir. Bu işlemlerin ilki, mîrî arazi üzerinde bina inşa etmektir:

Kanun: Eğer dahil-i raiyyet ve haric-i raiyyet bir karyede sahib-i arz marifeti ile yeniden düzen kurup damlar bina eylese, âlâsından elli akçe vasatından otuz akçe ve kırk akçe, ednasından yirmi akçe dam tapusu alınmak kanundur. Eğer sahib-i arzın izni olmadan bina olunsa sahib-i arz muhtardır, dilerse kanun üzere dam tapusun alur, isterse kal' eder. Eğer evvelden dam yeri harap olmağla sonradan bina olunsa nesne alınmaz. Ve ziraat ve hırsaset olunur tarlaya sahib-i arz marifetiyle yeniden damlar bina olunsa sahib-i arz kanun üzere dam tapusun alur. Hem ol tarlalar ziraat olunduğu takdirce oşr ve resminden her sene ne mikdar nesne hasıl olursa ana göre mukataa takdir olunup mukataasın alur. Ol sahib-i arz gidüp yerine aharı gelse on yıl mürur itmemiş ise ol dahi mukataasın alur, zira yerde on yıllık davanın istimai yokdur, kanundur.¹¹⁵

Rumili'nde Liva-ı Üsküp ve Liva-ı Selanik tahriri tefvîz buyuruldukda..." "Osmanlı Kanunnameleri", **Milli Tettebbular Mecmuası**, s. 46.

¹¹⁵ "Osmanlı Kanunnameleri", **Milli Tettebbular Mecmuası**, s. 83.

Yukarıdaki hüküm, bina inşaatı ile ilgili birkaç meseleye açıklık getirmektedir. Öncelikle köyde yapılacak bir binanın sahib-i arzın bilgisi çerçevesinde inşa edilmiş olması gerektiği anlaşılmaktadır. İkinci olarak izin çerçevesinde inşa edilen binadan “dam tapusu” adı verilen bir resmin alınacağı görülmektedir; bu verginin miktarının belirlenmesiyle ilgili olarak “âlâ-evsat-edna” ayrımı yapılmıştır. Bu bağlamda dam tapusu vergisinin tarh edilmesi esnasında raiyyetin ekonomik durumu önem taşımaktadır. Sahib-i arzdaki izin alınmadan bina inşa edilmesi durumunda iki olasılık vardır, sahib-i arz ya dam tapusu alacak ya da binayı yıktıracaktır. Bu kuralın istisnası, yıkılmış bir binanın yerine yeni binanın dikilmesidir. Bina tarla üzerinde ise bu durumda, eski bir binanın yerine yapılmış olması fark yaratmaz, yine sahib-i arz dam tapusunun ödenmesini talep edebilecektir.

Mîrî arazi üzerinde izin çerçevesinde dikilmiş bir binanın mülk olduğu ve kız evlada intikâl edebileceği III. Ahmed’in Arazi Kanunnamesinde yer alan bir fetvada tekrar edilmiştir: “Mesele: Arsası arz-ı mîrî ve binası mülk olan değirmeni Zeyd mutasarrıf olup resm-i zemin verirken hâlâ vefat edüp değirmen kızı Hind’e intikâl ettikde sahib-i arz, arsa-yı mezbure tapuya müstehak olmuştur, deyu Hind’den resm-i tapu almağa kadir olur mu? El-cevab: Olmaz.”¹¹⁶ Ancak binayı ve toprak üzerindeki diğer bazı malları miras yoluyla devralabilen akrabaların, resm-i tapu ödeyerek toprağı elde etme hakları yok ise bu durumda sonuç farklı olacaktır; en azından III. Ahmed Kanunnamesinde buna dair bir hüküm yer almaktadır:

Ve bir kimesne fevt olup vech-i meşruh üzere tapu ferman olunanlarından kimesnesi kalmayup tasarrufunda olan çiftlik evleri, hayvanatı irs-i şer‘iyle intikâl edüp varisi “araziye dahi biz tapu ile aluruz” deyu niza‘ idemez. Sahib-i arz ol çiftlik yerlerini tapu ile dilediğine virir, çiftlik yerleri bizde olmağla, yerleri dahi tapu ile biz aluruz deyu niza‘ edemezler.”¹¹⁷

Mîrî arazi üzerinde kısıtlanmış olan işlemlerin ikincisi tarım toprağı üzerinde bağ-bahçe tarımı yapılması ve toprağa ağaç dikilmesi hakkındadır. Bina inşaatı durumunda geçerli olan kuralın burada da temel olarak mevcut olduğu söylenebilir;

¹¹⁶ Araziye Dair Sultan Ahmed Han-ı Salis Kanunnamesi, TTK 6108, vr. 31b.

¹¹⁷ Araziye Dair Sultan Ahmed Han-ı Salis Kanunnamesi, TTK 6108, vr. 36b.

bir mîrî arazi üzerinde sahib-i arz izni olmadan dikilen bağ, bahçe veya ağaç sökülme riski taşımaktadır. Raiyyetin söz konusu işlemi kendi tasarruf ettiği toprakta veya başkasının toprağı üzerinde yapması durumunda sonuç bakımından fark yoktur. Yine de kurala dair üç yıllık bir üst sınırın mevcut olduğu görülmektedir. Şöyle ki söz konusu emtianın ekilmesinden itibaren üç yıl geçmiş ve ürün alınmaya başlanmışsa sökülme yapılmaz, bu durumda bir sonraki tahrir dönemine kadar söz konusu bağ, bahçe veya ağaçların verdiği ürün üzerinden öşr vergisi alınır:

Der beyan-ı ahvâl-i kanun-ı gars-ı bağ ve bağçe ve eşcâr ve hüdâyi nâbit eşcâr nicedir?

Bir timarda yahud gayrinin toprağında reayadan ve hâricden ba'z kimesneler tahrîrden sonra bağ ve bağçe gars edüp ol bağ üç sene geçmeyüb meyveye gelmiş değil ise kal' olunmak kanundur. Sahib-i arzın izniyle olmadıkça sahib-i arz dilerse kal' eder. Amma ol bağ ve bağçe eşcârı üç sene geçüp üzüme ve meyveye gelmiş ise sahib-i arz kal' etdiremez nihayet müceddeden tahrîr-i vilâyet oluncaya değin öşr alınmak kanundur deyu minvâl-i meşrûh üzere hükm-i şerîf virilür.¹¹⁸

Mustafa Akdağ, mîrî arazi üzerinde bağ, bahçe tarımı yapılmasının veya ağaç dikilmesinin arazinin hukuki statüsünü mülk araziye çevireceğini iddia etmiştir.¹¹⁹ Yazar, imparatorluğun görece erken dönemlerinde bu değişimin yaşandığını gösteren çeşitli örneklerin mevcut olduğunu belirtir. Bu örneklerde sipahi ve toprağı tasarruf eden köylünün karşı karşıya geldiği görülmekte, genellikle sipahi köylünün mîrî araziye ağaçlandırması nedeniyle şikâyette bulunmaktadır. Akdağ'ın arazi üzerinde yapılan bağcılık ve bahçecilik gibi faaliyetleri bir tür ihya olarak kabul ettiği anlaşılmaktadır; dolayısıyla mîrî arazinin statü değiştirmesine ilişkin fikirleri bu görüşüyle bağlantılıdır. Yazar ihya edilmiş toprakların özel mülke dönüşeceğini ifade etmektedir ve bağ, bahçe tarımını bir tür “şenlendirme” olarak görür.

Teknik olarak meyve üretimi tahıl üretimine göre daha fazla çaba gösterilmesini gerektirebilmektedir ve meyve bahçeleri daha ılıman bir iklime ihtiyaç duymaktadır. Akdağ bu doğal üretim koşullarından yola çıkar ve öncelikle bağcılık ve bahçe tarımının Türkiye'nin bütününe uygun olmadığından bahseder, bunun sebebini

¹¹⁸ “Osmanlı Kanunnameleri”, **Milli Tettebbular Mecmuası**, s. 87-88.

¹¹⁹ Mustafa Akdağ, **Türkiye'nin İktisadi ve İctimai Tarihi**, C. II, Ankara, Barış Yayınevi, 1999, s. 141. Akdağ aynı görüşü, “Osmanlı Müesseseleri Hakkında Notlar” başlıklı makalede de dile getirmiştir.

kuraklık olarak gösterir. Akdağ'ın düşüncesine göre bu nedenle bağ-bahçe tarımı, özellikle sulama olanaklarının elverişli olduğu yerlerde ve kentlerde yapılmaktadır. Yazar bağcılığın Anadolu topraklarında kayda değer bir gelişme gösterdiğini iddia etmektedir, bu gelişimin arka planında Akdağ'a göre yukarıda zikredilen hukuki dönüşüm vardır: "... bağcılığı geliştiren bir cihet de, bağ dikmek, ağaç yetiştirmek ve duvar çevirmek gibi emeklerle tarlanın mîrî toprak durumundan kurtarılıp mülk haline geçmesi kuralı idi."¹²⁰ Kuraklık ve sulama çerçevesinden bakıldığında bir arazinin meyve yetiştirmeye uygun hale getirilmesi ihya olarak kabul edilebilir, yazarın görüşü de tüm bu emeklerin toprağın şenlendirilmesi olduğu yönündedir. Bu sayede köylünün toprak üzerinde hak iddia ettiğini belirten Akdağ'ın ifadesine göre, bu süreçte köylü kendini toprağın sahibi kabul etmiştir. Fakat yazarın hukuk kurallarıyla ilgili olarak gözden kaçırmış olduğu bir mesele vardır.

Kural olarak mîrî arazi ihya faaliyetine konu olamaz veya ihya edilmek suretiyle özel mülk haline gelemez. İhya edilerek kazanılabilecek arazinin hukuken mevat statüde olması gerekir. 1858 Arazi Kanunnamesinde yer alan mevat arazi, 18. yüzyıl ve öncesindeki bazı hukuk metinlerinde yer alan bir kategoridir. Muhammed Mevkufati'nin **Mülteka Tercümesi**'nde otlak ve mera niteliğindeki yerlerin, İmam Muhammed ile Ebu Yusuf'a dayanarak mevat arazi olarak tanımlandığı dikkati çeker:

İmam Muhammed'e göre ise, işlenmiş yerlerin sahiplerinin merası, baltalığı, otlığı gibi bir suretle kendisinden faydalanmadıkları bir yer, işlenmiş yerlere yakın olsa da mevattan sayılır. Buna göre, böyle bir yeri ziraata elverişli hale getirmek caizdir.
Şemsü'l-Eimme Ebu Yusuf'un kavline itimat etmiştir.
Hahezade İmam-ı Muhammed'in kavlini ihtiyar etmiştir.
Fetva da İmam-ı Muhammed'in kavli üzerinedir.¹²¹

Burada dikkati çeken unsur, İmam Muhammed'in "kullanılmama" unsuruna yaptığı vurgudur. İşlenen bir yere yakın nitelikte de olsa, verimli de olsa, bir arazi hiçbir şekilde kullanılmıyor ise mevat kabul edilecektir. Yine **Mülteka Tercümesi**'nde geçen diğer bir ifadeye göre meraların (otlakların) satışı ve kiraya verilmesi sahih değildir; Hz. Muhammed'in "Üç şey insanlar arasında ortaktır. Su, ateş, ot." hadisine

¹²⁰ Akdağ, **Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi**, s. 141.

¹²¹ Muhammed Mevkufati, **Mülteka Tercümesi**, Haz. Ahmed Davudoğlu, C. IV, İstanbul, Sağlam Yayınevi, 2007, s. 132.

dayanarak bunların satılamayacağı yorumu yapılmıştır.¹²² Mevat arazinin tanımı için daha sonra Ömer Nasuhi Bilmen “Mevat denilen yerlerde olup da veliyülemrin izniyle ihya edilen arazidir” açıklamasını getirecektir. Bilmen bu açıklamayı yaptıktan sonra Ebu Yusuf ve İmam Muhammed’in görüşlerinin bu konuda ayrıldığından bahseder: Ebu Yusuf’a göre mevat arazi, arazi-yi öşriyye civarında ise öşriyye, haraciyyeye tabiyse haraciye olur. İmam Muhammed’e göre ise mevat arazinin tabiiyeti, kendisini ihya eden suya bağlıdır. “Mai haraç ile sulanıyorsa haraciyye, mai öşr ile sulanıyorsa öşriyye olur”.¹²³

Toprağın ihya edilmesi ve resm-i tapunun ödenmesiyle birlikte mülkiyet hakkı değil kullanım hakkı kazanılabilecek bir diğer durum, **kühî** yani dağlık yer üzerinde tarım arazisi açmak yoluyla mümkün olmaktadır. Aşağıda III. Ahmed Kanunnamesinde de tekrar edilmiş olan ferman, 16 Şubat 1609 günü kayda geçmiş bir arzuhale dayanmaktadır:

Bir sahib-i arzın sınırı dahilinde olan kühî yerleri bazı kimesne sahib-i arz zamanında izni yoğiken baltaları ile açup ziraat edüp, sahib-i arz resm-i tapu talep eyledikde ziraat edüp öşr ve resm virmek öşr ve resm almak izindir deyu talil eylediklerinde 1017 Zilkadesinin on birinci günü paye-i serir-i âlâya arz olundukda anın gibi yerleri baltasıyla açanlara tapu ile teklif olunup alurlarsa anlara virilür. Almazlarsa sahib-i arz dilediğine vire deyu ferman olundu.¹²⁴

Bu fermadan sahib-i arzın bir timar dahilinde dağlık arazide izin olmadan toprağı ihya eden kişilerden resm-i tapu talep etmiş olduğu anlaşılmaktadır. Toprağı kullanan kişiler ise öşr ve resim verdiklerini, bu durumun izne delalet ettiğini bahane etmişlerdir. Karışıklığın çözülmesi için arz gönderilmiştir. Arz üzerine verilen fermada, sahib-i arzın toprağı resm-i tapu karşılığı öncelikle ihya edenlere teklif edeceği, eğer onlar resm-i tapu ödemeye yanaşmazsa bu sefer toprağı dilediği herhangi üçüncü bir şahsa tefviz edeceği düzenlenmiştir. Fermanın tarihi, Anadolu’da Celali İsyanları olarak bilinen sürecin son dönemine denk gelmektedir; bu süreçte reaya

¹²² Muhammed Mevkufati, **Mülteka Tercümesi**, Haz. Ahmed Davudoğlu, C. III, İstanbul, Sağlam Yayınevi, 2007, s. 117.

¹²³ Ömer Nasuhi Bilmen, **Hukuk-ı İslamiyye ve Istılahat-ı Fıkhiyye Kamusu**, C. IV, Sarmaşık Yayınevi, s. 73.

¹²⁴ **Araziye Dair Sultan Ahmed Han-ı Salis Kanunnamesi**, TTK 6108, vr. 7b.

köyünü terk etmiş, topraklar boş kalmış ve üretimin aksamıştır. Tarımsal üretime açılan bir arazinin üzerindeki hakların, öncelikle bu araziye değerlendiren kişiye teklif edilmesi, bir tür ödüllendirilme olarak da düşünülebilir. Öte yandan, emek unsuru, resm-i tapu ödenmediği takdirde, tek başına hukuki ilişkiyi kurucu nitelikte değildir; dolayısıyla söz konusu bedel ödenmediği takdirde, sipahinin toprağı başka birine vermesi icap etmektedir.

Akdağ'ın gözden kaçırmış olduğu ikinci husus şudur: İslam hukukunda ve Osmanlı hukukunda toprağın mülkiyeti ile toprak üzerinde olan şeyin mülkiyetinin ayrı statüde kalabilmesine izin veren bir anlayış mevcuttur. Dolayısıyla mîrî arazinin üzerine dikilen ağacın, kurulan bağın, ekilen bahçe ürünlerinin veya inşa edilen binanın arazinin niteliğini değiştirmiş olması mümkün değildir. Bağ, bahçe veya ağaçlar mülk olarak kalabilir ve mal sahibinin bunlar üzerindeki tasarrufu mülkiyet hakkının prensipleri çerçevesinde gerçekleşebilir, buna karşın toprağın hukukî statüsü ayrı tutulabilir. Colin Imber, 16. yüzyılda verilmiş fetvalardan yola çıkarak Akdağ'ın bu konudaki görüşlerini eleştirmektedir. Bu bağlamda Imber Osmanlı hukukunun Hanefî doktrini çerçevesinde hareket ettiğini vurgulayarak ikili bir ayrıma gider.¹²⁵ Yazar öncelikle mîrî arazi üzerinde bağ ve bahçelerin hukuki statüsünden bahseder, bu durumda arazi ile üzerinde bulunan bahçe veya bağın statüsü ayrıdır. İkinci olarak,

¹²⁵ Colin Imber, "The Status of Orchards and Fruit-Trees in Ottoman Law", **Studies in Ottoman History and Law**, İstanbul, Isis Press, 1996, s. 207.

İslam hukukunda mülkiyet, işgal sonrası temlik yoluyla elde edilebileceği gibi "sahipsiz ve daha önce mülkiyet konusu olmamış bir malın bir şahıs tarafından mâlik olma kasdıyla korunan bir yere konmasına ve ele geçirilmesi"yle yani ihraz yoluyla da elde edilebilir. Halil Cin ve Ahmet Akgündüz'e göre, istila, işgal ve ihya yolu ile arazi üzerinde gerçekleşen kazanımlar ihraza dahildir. Barkan'a göre, İslam hukukunda boş kalan toprakların mülkiyetinin nasıl elde edileceği üzerinde fikir birliği mevcut değildir. Yazar üç farklı mezhebe dair farklılıkların altını çizer; Şafii mezhebine göre, boş kalan yer, yeri işgal eden kişinin mülkiyetine hiçbir şekilde dahil olamaz. Mâliki mezhebinde ise, toprağı açan ve işleyen kimse, mülkiyeti elde edebilir. Yine Barkan'ın ifade ettiği kadarıyla, Ebu Hanife bu noktada bir ayırım yaparak, toprağın eski sahiplerinin, yeni zilyedin durumunu tanıyıp tanımamasına göre bir yorumda bulunur. Buna göre, yeni sahip mülkün eski sahiplerini tanırsa kazanım gerçekleşmez. Ayrıca toprağın ihyası üç yıl içinde gerçekleştirilmelidir.

Bu son konuyla ilgili olarak, Ebu Yusuf'un Kitabı'l-Harac'ında yer alan hüküm şu şekildedir: "Hz. Ömer şöyle buyurdu... Sonra şöyle dedi: Her kim elindeki araziye üç sene boş bırakıp işlemezse sonra başka kimseler gelir de o araziye imar ederse imar edenler bu arazide daha fazla hak sahibi olurlar." Osmanlı uygulamasının Ebu Yusuf'un görüşleri üzerinden şekillendiği anlaşılabilir.

Bkz. Halil Cin ve Ahmet Akgündüz, **Türk Hukuk Tarihi**, İstanbul, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 2011, s. 677; Ömer Lütfü Barkan, "Türk-İslam Toprak Hukuku Tatbikatının Osmanlı İmparatorluğu'nda Aldığı Şekiller: Mülk Toprak ve Sultanların Temlik Hakkı", **Türkiye'de Toprak Meselesi**, İstanbul, Gözlem Yayınları, 1980, s. 242. (İlk yayın yeri: İÜHF, C. VII, No: 1, 1941, s. 157-176.); Ebu Yusuf, **Kitabu'l-Harac**, çev. Ali Özek, İstanbul, Fakülteler Matbaası, 1970, s. 105.

Imber komşusunun veya herhangi üçüncü bir şahsın tasarruf ettiği toprak üzerinde ekim-dikim yapan kişilerin durumuyla ilgili düzenlemelere dikkat çeker. Bu ikinci durum söz konusu olduğu zaman, iki taraflı bir kopukluk söz konusudur; nasıl ki bir kişi diğzerinin toprağına izinsiz olarak ekim yaptığı için o tarlanın mülkiyetini kazanamıyor ise, tarlayı hali hazırda elinde bulunduran kişi de üzerindeki mülkiyetini kazanmaz. Imber, toprağın üzerindeki ile toprağın kendisi arasında bu kopukluğun İbn Kemal'in (ö. 1536), Ebussuud'un fetvalarında ve I. Süleyman kanunnamelerinde görüldüğünü belirtir.¹²⁶ Yazar bu metinlerde farklı olasılıklar için farklı uygulamaların benimsenmiş olduğuna dikkati çeker. Örneğin başkasının arazisine yabancı meyve ağaçları ekildiği takdirde bu ağaçlar ekenin mülkü haline gelebilmektedir. Ancak bu değişim için ekimin yeni yapılmış olması esastır. Yine raiyyet araziye tasarruf etmeye başlamadan önce toprak üzerinde mevcut olan ceviz ağaçlarının sahib-i arz tarafından kontrol edileceği kanunnamede geçmektedir.¹²⁷ Çeşitli kanun hükümlerinde ve fetvalarda görüldüğü kadarıyla hangi üretim tipinden hangi verginin alınabileceği bu farklı ekim zamanlarına göre de değişmektedir, bu nedenle küçük farklılıklar en azından teoride önem kazanmaktadır. Imber son olarak İbn Kemal'in bazı fetvalarında herhangi bir toprağın üzerine ağaç diken kişinin diktiği ağaçların etrafındaki belli bir bölgeye müdahale edebileceğini gösteren deliller bulmuştur.¹²⁸ Buna göre, mutasarrıf veya mâlik olmayan birinin dikmiş olduğu ağaçların sökülmesi, toprak üzerinde bu şeylerin toprağına verdiği zarara bağlıdır. Ancak Imber, İbn Kemal'den verdiği örneklerin daha basit olaylara dair olduğunu ifade etmektedir. Şöyle ki, bu fetvalarda ağaçların veya bitkilerin ekimi yapan kişinin mülkü olup olmadığı üzerinde durulmaz. Imber arazi üzerinde ağaç veya bağ ekiminin karmaşık kurallar sebebiyle literatürde "Ağacı diken toprağı elde eder" fikrinin ortaya çıkmış olabileceğinden bahsetmektedir.¹²⁹ Bu son ifadenin çok da yerinde olmadığını belirtmek gerekir, nitekim Imber'in başlangıçta örnek verdiği fetvalarda da böyle bir

¹²⁶ Imber, "The Status of Orchards and Fruit-Trees in Ottoman Law", s. 209.

¹²⁷ a.e., s. 209-210. Bkz. yuk. Hamza Paşa Kanunnamesi: "Hüdâyî ceviz ağacı yere tâbidir."

¹²⁸ a.e., s. 208.

¹²⁹ a.e., s. 211. Colin Imber'in bu makalesini değil ama toprak hukuku hakkındaki bazı görüşlerini de içeren **Şeriattan Kanuna Ebussuud ve Osmanlı'da İslami Hukuk** isimli kitabını eleştiren bir yazı için bkz. Mehmet Akif Aydın, "Colin Imber'in Ebussuud İsimli Eserine Dair", **Osmanlı Devleti'nde Hukuk ve Adalet**, 2.bs. İstanbul, Klasik Yayınları, 2017, s. 189-196. Imber'in bu eserinde arazi devirlerinde bey' ve tefviz akitlerinin arasında sadece şekli bir fark olduğuna dair yorum yapması; rehin aktinin mülkiyeti geçirme özelliği olduğunu öne sürmesi gibi meseleler Aydın tarafından eleştirilmiştir.

sonuç çıkmamaktadır. Yazarın kendisi de bu fetvalardan tip bir sonucun ortaya çıkabileceğine dair bir iddia kaleme almamıştır; bunun tek istisnası, “meyve ağacının gölgesinin düştüğü yere dahletme”¹³⁰ olabilir. Bu bağlamda bir toprağı tasarruf eden kişinin başkasının kendi toprağına diktiğı ağaçların ne kadar yakınına müdahale hakkı olduğu düzenlenmiştir. Esasen İbn Kemal’in meyve bahçeleriyle ilgili fetvalarına dayanarak verilen bir telhise göre, kendiliğinden büyüyen bir ağacın sipahiye, emek ile büyüyen bir ağacın ise emek verene ait olacağı açıktır, fakat bu durum toprağın statüsünü etkilememektedir.¹³¹

Özer Ergenç ve Hülya Taş, bazı şer‘iye sicillerinden yola çıkarak 18. yüzyılda toprak tasarrufunun toprak mülkiyeti gibi algılanmış olduğunu iddia ederler; bu siciller Antakya, Amasya ve Konya’dan seçilmiştir. Yazarların Antakya şer‘iye sicillerindeki vakalardan yola çıkarak vardıkları sonuca göre Antakya’daki köy ve mezralarda yer alan dut, meyve ve zeytin bahçeleri fiilen mülk şekline gelmiştir, kural olarak bu bahçelerin köy ve mezra sınırları içinde yer almaları mîrî nitelikte olmalarını gerektirmektedir.¹³² Bu noktada, yazarlar, toprak mîrî iken, üzerindeki bağ, bahçe ve ağaçların mülk olarak işlem gördüğü kuralını tekrar etmişlerdir; Antakya için verilen örneklerde genelde bağlar, bahçeler ve zeytinliklerden hareket edilmiştir. Yazarlar sahib-i arzdan alınan temessükü, “mülkün asıl sahibi ile yapılmış bir sözleşme olmaktan ziyade, o arazinin kamu yararına uygun kullanılmasını sağlamayı amaçlayan”¹³³ bir belge olarak kabul ederler: “... sahib-i arz tezkeresi ile başlayan hak, hak sahibinin iradesi dışında sonlanmamıştır. Bu mülkiyet hakkının en temel

¹³⁰ “Zeyd’in yeri üstünde Bekir’in ağaçları olsa ol ağaçların dibine Zeyd dahledebilir mi? Cevap: Gün uzununda zevalde, gölgesi düştüğü yere dahleder.” Ahmet İnanır, **İbn Kemal’in fetvaları ışığında Osmanlı’da İslam Hukuku**, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008, s. 243.

¹³¹ “Meyve ağacı hususunda Sultanü’l-Ulemâ Müfti-i Zaman Kemalpaşazâde fetva-ı şerifesinden telhis olunan şudur ki: Öşrî yer üzerinde olan ağaç bundan hali değildir ki ya kendinden büyüye yahut terbiye ile büyüye; terbiye ile büyüyen mürbînindir, kendinden büyüyen sipahinindir, işleme dahi olursa işlemenin aslen faydası yoktur yani sipahinindir. Geldik dikmeye; dikme dahi mutlaka diken kişininindir. Bu dahi malum ola ki meselen Zeyd’e irsiyle intikâl eden meyve ağacı Zeyd’in olur mu diye istifsar olunur ise “olur” diye cevap buyurulur. Ama bunun manası irs-i şer’î ile intikâl eden demektir. Bu fetva, varid olduğu vaktin hâkimine göre mirasa tutulmuş vech-i meşru üzere midir yani mûrisin dikmesi midir ya mürbinin dikmesi midir? Hiçbir nesneden değilse bu fetva ile hükmetmeyeler.” Bkz. İnanır, **a.g.e.**, s. 241.

¹³² Özer Ergenç ve Hülya Taş, “XVII. Ve XVIII. Yüzyıl Anadolu’sunda Toprak Tasarrufu ve Mülkiyeti Üzerine Değerlendirmeler”, **Şehir Toplum Devlet: Osmanlı Tarihi Yazıları**, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2013, s. 239.

¹³³ **a.e.**, s. 240.

unsurlarından biridir.”¹³⁴ Ergenç ve Taş fiili durumdan hareketle bazı olayları örnek olarak gösterirler, incelemeye aldıkları dönem 18. ve bir ölçüde 17. yüzyıldır. Ancak incelemeye aldıkları dönemde yürürlükte olan hukuki mevzuat, mîrî arazinin mülke dönüşümüne izin veren bir nitelikte değildir; bunu 18. yüzyılda istinsah edilmiş olan çeşitli kanunname el yazmalarından ve elbette III. Ahmed Kanunnamesinde yer alan eski döneme ait kanun ve fetvaların varlığından anlamak mümkündür. Nitekim yazarlar bu değişimin temelde uygulamayla ortaya çıkan ve fiili nitelikte bir değişim olduğunu vurgulamayı ihmal etmezler. Öte yandan, mîrî arazi üzerinde yer alıp “boz ve hali” bırakıldığı takdirde resm-i tapu karşılığında üçüncü bir kişiye verilebilen bağ ve bahçelerin durumu, fiili değişimin belli durumlarda hukuken tanınan bir hak yaratmadığını göstermektedir.

Ebussuud’un döneminden sonra düzenlenmiş kanunnamelerde mîrî arazi üzerine sahib-i arz izni dahilinde veya izin olmadan ağaç dikmenin arazinin hukuki rejiminde bir değişim yaratmayacağı kuralını tekrar eden kanun ve fetvalara yer verilmiştir:

Zeyd sakin olduğu şehrin kurbunda bir kıt’a yeri koruyub içinde sahib-i arz marifetiyle eşcâr gars ve bina ihdâs edüp davarın yürüdüb tasarruf ider iken fevt olsa ol yerde olan emlak sair emlakı gibi evladına intikâl eder mi?

El-cevab: Yer kendülere verâset tarikiyle intikâl etmez. Üzerinde olan bina ve eşcar-ı mağrûse evladına intikâl eder. Ketebe el-fakir Pir Mehmed.¹³⁵

Pir Mehmed’in (Üskübî)¹³⁶ (ö. 1611) bu fetvası erken 17. yüzyıla aittir fakat 18. yüzyılda kopya edilmiş el yazmalarında da bu fetvaya yer verildiği görülmektedir. Bu fetvada konu net bir biçimde özetlenmektedir. Sipahi izniyle arazi içinde inşa edilen bina ve dikilen ağaç, miras yoluyla devrolur. Bu ağaç ve binaların üzerlerinde buldukları yer ise miras yoluyla devredilmez.

Pir Mehmed haricinde Mehmed Bahâî gibi şeyhülislamın da konu hakkında

¹³⁴ a.e., s. 240-241.

¹³⁵ **Kanunname-i Cedid**, Esad Efendi 854-1, vr. 27-1.

¹³⁶ Çeşitli medreselerde görev yaptığı bilinen Pir Mehmed hiçbir zaman şeyhülislamlık gibi bir göreve gelmemiştir. Buna karşın Zahirü’l-Kudat başlıklı derlemede yer alan arazi hukukuna dair fetvaları, pek çok farklı el yazmasında tekrar edilmiş; arazi hukukunu düzenleyen başvuru kitaplarında kopyalanmıştır. Bkz. Şükrü Özen, “Pir Mehmed” **DİA**, C. XXXIV, İstanbul, 2007, 276.

fetvaları bulunmaktadır: “Mesele: Zeyd arz-ı mîrî üzerinde mağrus bağçesini Amr’a bey’ etdikde sipahi şu kadar akçe resm ver deyub bayiden ve müşteriden almağa kadir olur mu? El-cevab: Olmaz, ketebe el-fakir Mehmed Bahâî.”¹³⁷ Bu fetvada dikkate alınması gereken bir husus, mîrî arazi üzerinde mülk statüde olan bir malın satım yoluyla el değiştirmesi sırasında, sahib-i arzın bundan resm alamamasıdır. Buna karşın, Şeyhülislam Yahya Efendi’nin verdiği bir fetvadan görülmektedir ki, tefviz yoluyla el değiştiren tarladan, izin karşılığında belli miktar para, yani resm-i tapu ödenmesi gerekmektedir: “Mesele: Zeyd mutasarrıf olduğu tarlalarını Amr’a tefviz etdikde sipahi mukabele-i iznde alacağı akçeyi Zeyd’den mi alır yohsa Amr’dan mı alır? El-cevab: Amr’dan alır, ketebe el-fakir Yahya.”¹³⁸

Herhangi bir emtianın mülk veya mîrî statüye tâbi olması hem hukuki hem de ekonomik açıdan sonuç doğurmaktadır. Bağ, bahçe ve ağaçlık yerlerin mülk statüsünde olmasıyla sahiplerine, mîrî arazi üzerinde yapılamayacak olan rehin, satım, miras gibi işlemler konusunda tam yetki verilmektedir. Buna karşın bir arazinin sabanla işlenmesi de hukuken sonuç doğurabilmektedir:

Kanun-ı cedid: Bir yerin içinde meyve eşcarı olup varise intikâl eyledikde ol meyve eşcarının arasına saban girüb ziraat olunur yeri tapuya müstehak olur. Eşcarı intikâl eden varise yerler bî-garaz kimesneler takdiri ile bir kere tapu ile olunur, olmazsa sahib-i arz hüküm olunur ziraat olunur yeri dilediğine tapu ile verir.¹³⁹

III. Ahmed Kanunnamesinde yer alan bu metin, yukarıda mîrî arazinin tanımı yapılırken zikredilen, Hamza Paşa dönemine ait düzenlemeler ve fetvalarla birlikte değerlendirilmelidir. Arasına saban giren ağaçların yer aldığı tapuya müstehak, mîrî statüdeki bir arazide öncelik ağaçları miras yoluyla devralan kişiye tanınmıştır, resm-i tapu ödeyerek işlenen toprağı alabilir. Bu yapılmadığı takdirde sahib-i arz toprağı bir başkasına verebilir. Bu hüküm yine toprağın üzerindeki nesnenin hukuki statüsünün toprağın hukuki statüsünden farklı olduğunu göstermektedir.

Bağlar, bahçeler ve ağaçlar haricinde mülk olarak kabul edilen diğer bir emtia **tetimme-i sükna** olarak değerlendirilen yerlerdir. Bu tip yerlerin tâbi olduğu hukuki

¹³⁷ Kanunname-i Sultan Süleyman Han, TTK Y-358, , vr. 52.

¹³⁸ a.g.e., vr. 65.

¹³⁹ Araziye Dair Sultan Ahmed Han-ı Salis Kanunnamesi, TTK 6108, vr. 10b.

rejim Mehmed Bahâî'nin fetvalarında açıklanmaktadır. Bahâî'ye ait bir fetvada, yerleşim alanında yer alan, yarım dönümü aşmayan ve tetimme-i süknadan kabul edilen çayırın mülk olarak kaydolabileceği dikkati çekmektedir:

Zeyd-i müteveffanın tetimme-i süknâsından olup etrafında havlusu olan bir miktar çayırı vereseşi mülkiyet üzere zabt murad ettiklerinden sipâhi vereseden alup ahara virmeğe kadir olur mu?
El-cevab: O yine muttasıl olup nısf-ı dönümden ziyâde değil ise olmaz. Ketebe el-fakir Mehmed Bahâî.¹⁴⁰

Tetimme-i sükna, kelime anlamıyla meskenin tamamlayıcısı olarak kabul edilebilir. Köydeki veya şehir içindeki arsalar veya köye yakın olup, bazı ihtiyaçlar -mesela kuyu kazmak, araba koymak, odun yığmak- için kullanılan ve boyutları yarım dönümü aşmayan arsalar bu kategoridendir. Mehmed Bahâî, boyutun önemini özellikle vurgulamaktadır ve yukarıdakini takip eden bir diğer fetvada büyüklüğü yarım dönümü geçen arazi konusunda ne yapılacağını ifade etmiştir:

Zeyd-i müteveffanın tetimme-i süknâsından olup etrafını tahta havlu idüb içinde tahminen üç dönüm miktarı çayırı Zeyd'in babası zabt murad ettike sahib-i arz ol yerin buçuk dönümünü tetimme-i sükna itibâr edüp ziyâdesin tapu ile viririn dimeğe kadir olur mu?
El-cevab: Olur. Mehmed Bahâî.¹⁴¹

Görüldüğü üzere burada vefat eden Zeyd'in babasının elde etmek istediği çayırın yarım dönümü tetimme-i sükna kabul edilirken yarım dönümü aşan kısım için sahib-i arz resm-i tapu talep edebilecektir. Bu fetva yukarıdaki fetva ile birlikte değerlendirildiğinde, ilk fetvadaki “verese” kelimesiyle resm-i tapu ile toprağın tasarrufunu devralamayacak, şer‘î varislerin kastedilmiş olduğunu düşünmek mümkündür. Nitekim Bahâî'ye ait diğer bir fetva, kız evladın, yarım dönümü aşmayan bir araziye dair haklarını düzenlemektedir:

Mesele: Bu surette Zeyd-i müteveffanın mülk menzili kızında olup saban ile nadas olup bir kıt'a tarla için menzil-i mezbûra tabîyet ile mülkdür hâlâ bana irs ile intikâl eder deyu Hind tapusuz ol tarlaya zabta kâdir olur mu?

¹⁴⁰ “Osmanlı Kanunnameleri”, **Milli Tetebbular Mecmuası**, s. 86.

¹⁴¹ **Kanunname-i Cedid**, Esad Efendi 854-1, vr. 37-2.

El-cevab: Buçuk dönüm mikdarı olup mülk olsa bile tasarruf ve istimâl iderse tetimme-i süknâdandır, sahib-i arz taarruz edemez ve illa değildir, sipahi dilediğine virir. Ketebe el-fakir Mehmed Bahâî Şeyhülislam.¹⁴²

Mehmet Bahâî diğer bir fetvasında da tetimme-i sükna içinde ekilen kavun ve karpuz ve diğer meyvelerden öşür alınmayacağına hükmetmiştir.¹⁴³ Reayanın tamamen kendi tasarrufuna özgülendiği düşünülen bu toprak parçasından elde edilen ürün ekonomik bir değer olarak kabul edilmemiştir. Ebu'l-Ula Mardin de tetimmeyi tanımlarken “Alım ve satımda mebiin ayırlamayacak derecede tevabinden olmasıdır” ifadesini kullanır ve yine yarım dönüm kriterini tekrar eder.¹⁴⁴

Özetle, 18. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda yürürlükte olan hukuk kurallarının, önceki dönemlerde de yürürlükte olduğu anlaşılmaktadır. Bazı konularda zaman içinde rejimin özüne dokunmayan genişlemeler yapılmış olsa da hukuk düzeninin temel çerçevesi bu yüzyılda da korunmuştur. Bu nedenle 18. yüzyıl öncesine ait olan kanunlar ve fetvaların önemli bir kısmı, bu dönem için de birer başvuru kaynağı niteliğindedir. Öngörülen hukuk düzeniyle, küçük ölçekteki üreticinin korunduğu, köylünün toprağı kullanımının garanti altına alındığı ve toprağın tek bir kişi elinde toplanmasının engellenmeye çalışıldığı anlaşılmaktadır. Bu kuralların Vidin ve Antakya'da ne ölçüde uygulanabilmiş olduğunu görmeden önce, bu iki şehrin kendi iç dinamikleri üzerinde durmak gerekir ki bir sonraki bölümün amacı da budur.

¹⁴² **Kanunname**, Çelebi Abdullah 159, vr. 24-1.

¹⁴³ **Kanunname-i Cedid**, Esad Efendi 854-1, vr. 60-2, 61-1.

Fetvanın tamamı şu şekildedir:

“Bir timar sipahisi olan Zeyd timarı dahilinde mülk menzilleri olan Amr ve Bıkr ve Beşr'in tetimme-i süknalarından olan yerlere zer' ettikleri kavun ve karpuz ve hâsıl olan meyvelerden öşr almağla kadir olur mu?”

El-cevab: Olmaz. Ketebe Mehmed Bahâî”

¹⁴⁴ Bkz. Ebu'l-Ula Mardin, **Toprak Hukuku Dersleri**, İstanbul, Cumhuriyet Matbaası, 1947, s. 6.

İKİNCİ BÖLÜM

1700-1750 YILLARI ARASINDA VİDİN VE ANTAKYA

1700-1750 yılları arasında, Osmanlı İmparatorluğu'nun herhangi bir bölgesinde uygulanan arazi hukuku değerlendirilirken, dönemin ve bölgenin kendine özgü şartları üzerinde durmak gerekir. 17. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin geçirdiği, toplumun farklı gruplarına uzanan değişim süreci, arazi sistemini doğrudan, arazi hukukunun uygulamasını da dolaylı bir biçimde etkilemiştir. 18. yüzyılın ilk yarısında bir önceki yüzyıldan beri mevcut olan bazı sorunların etkisi hissedilmektedir. Bu dönemde hem imparatorluğun geneline sirayet etmiş hem de bölgesel kalmış bazı olgulardan söz etmek mümkündür. Bu bağlamda öncelikle devletin merkezinde görülen bir değişimden ve bu değişime bağlı olarak siyasi alanda ortaya çıkan yeni aktörlerden bahsedilebilir. İkinci olarak taşrada ortaya çıkan siyasi denge üzerinde durulabilir. Son olarak Dünya'da ortaya çıkan ticari-ekonomik değişim sürecinin Osmanlı Devleti ve toplumu üzerinde etkilerinden söz edilebilir. 18. yüzyıla dair, bu konular üzerinde duran ve devlet ve toplumun geçirdiği değişimi açıklamaya çalışan pek çok eser mevcuttur.

18. yüzyılın hemen öncesinde Osmanlı tarihi açısından simgesel bir yeri olan Viyana yenilgisi ve Karlofça Antlaşması, İsmail Hakkı Uzunçarşılı gibi klasik Osmanlı tarihyazımına yön vermiş yazarlar tarafından önemli dönüm noktalarından birini işaret eden olayların arasında kabul edilmektedir.¹ Klasik tarihyazımına göre bu antlaşma, 17. yüzyıl boyunca eski görkemini kaybetme yolunda ilerleyen Osmanlı Devleti'nin "başarısızlığı"nı tescil etmektedir. Antlaşma ile Osmanlı İmparatorluğu Avrupa'da ilk büyük toprak kaybını vermiş; Macaristan, Transilvanya, Hırvatistan, Slovenya, Dalmaçya, Mora, Ege adalarının bir kısmı, Podolya ve Güney Ukrayna elden çıkmıştır. Ayrıca antlaşmanın akd edilmesine giden yolu açan ve 1683-1699 yılları boyunca devam eden Osmanlı-Macaristan savaşlarının yenilgiyle

¹ Uzunçarşılı, a.g.e., s. 1.

sonuçlanması, devletin gücünün tekrar değerlendirilmesini gerektirmiş, Avrupa karşısında güçsüz duruma düşme hissi yaratmıştır.²

Klasik “Gerileme” fikri çerçevesinde bu kayıplar Osmanlı İmparatorluğu’nda reform ve Batılılaşma fikirlerinin altyapısını hazırlayan olaylar gibi görülmüş ve bu şekilde nitelendirilmiştir.³ Öte yandan söz konusu toprak kayıplarının bahsedildiği kadar ağır nitelikte bir yenilgiyi temsil etmediğini vurgulayan çalışmalar da mevcuttur. 17. yüzyılın ikinci yarısında hız kazanan Osmanlı-Avusturya mücadelesi, Viyana yenilgisinden sonra inişli çıkışlı bir hal almıştır. Bu süreçte Avusturya tek cephede savaşmıyordu, 1690’ların başında iki devlet arasındaki denge, Dokuz Yıl Savaşları’nın da başlamasıyla, Osmanlı Devleti lehine yön değiştirecektir.⁴ Buna rağmen Viyana yenilgisine belki de hiçbir zaman taşımadığı bir ehemmiyet bahşedilmiştir. Alan Palmer’a bakılacak olursa başarısızlıkla sonuçlanan bu savaş, ne askeri tarih meraklıları açısından farklı bir taktik ile öne çıkar ne de herhangi bir kaynakta tarihe yön veren bir savaş olarak anılır.⁵ Yazara göre bu savaştan sonra “Bir İslam ordusunun bir daha asla Katolik aleminin kapısına dayanmayacağı” fikri, mücadelenin sonunda elde edilen bir netice değil, tarihi bir olaya sonradan atfedilen anlam olmuştur. Nitekim Palmer, Viyana bozgunundan sonraki ilerleme sürecinde İstanbul’a yaklaşan Habsburgların üstünlüğünün kısa sürdüğünü ve geri çekilmek durumunda kaldıklarını, Osmanlı sınırında Habsburg tehdidinin uzun bir süre boyunca tekrar ortaya çıkmadığını isabetle ifade eder ve bu dönemin sonunda Osmanlı Devleti’nde bir yeniden yapılanma sürecinin başlayacağını belirtir.⁶ 18. yüzyılın ilk yarısına sirayet eden bu sürecin niteliği tartışmalı olsa da bu dönemde siyasi, askeri ve ekonomik önlemlerin yanı sıra arazi düzenini korumaya yönelik bazı önlemlerin de alındığı görülmektedir.

İkinci Viyana Kuşatması sonrası yaşanan bu yenilginin ve onu takip eden savaşların Vidin’i doğrudan, Antakya’yı ise dolaylı olarak etkilediğini söylemek mümkündür. İki şehri bu dönemde buluşturan ortak noktalardan biri, iskân faaliyeti

² Halil İnalcık, “Political Modernization in Turkey”, **Turkey and Europe in History**, 2. bs., İstanbul, Eren Yayınevi, 2008, s. 63.

³ Bkz. aş.

⁴ Derek McKay ve H.M. Scott, **Büyük Devletlerin Yükselişi 1648-1815**, Çev. Eşref Bengi Özbilen, İstanbul, Dergah Yayınları, 2011, s. 96.

⁵ Palmer, **a.g.e.**, s. 30.

⁶ **a.e.**, s. 49.

olacaktır. Çeşitli sebeplerle boşalan köylerin şenlendirilmesi, Osmanlı Devleti için yeni bir politika değildi; bu gibi sorunlar 16. yüzyıl sonundan 17. yüzyıl başına değin geçen sürede de tespit edilebiliyor ve çare aranıyordu. 1680'lerden 1710'lara kadar (bu süre daha ileriye de çekilebilir) geçen süreçte farklı olan durum, birazdan üzerinde durulacağı gibi, Avusturya Savaşlarının başlaması ve bu savaşın gerek iskânı gerçekleştirmek gerek konargöçer nüfusu kontrol etmek bakımından faydalı olacak bir imkân yaratmasıdır.

18. yüzyılda yaşanan değişimin kapsamı, bu konunun tek bir çalışma içinde sağlıklı bir biçimde değerlendirilmesine engel olacak kadar büyüktür. Öte yandan Vidin ve Antakya'nın sosyal ve ekonomik gelişimine etki eden bazı olayların imparatorluğun bütünü içinde değerlendirilmesi gerekmektedir. Siyasi ve askeri tarih penceresinden bakınca Vidin açısından Osmanlı-Avusturya ilişkileri Antakya açısından ise Osmanlı-Safevi mücadelesi ön plana çıkmaktadır. Ekonomik ve sosyal tarih alanında ise Vidin ve Antakya'yı ortak noktada buluşturan ve imparatorluğun başka bölgelerinde görülen bir fenomen, tarımsal üretimin devamı ve bu üretimden alınan verginin sağlıklı bir şekilde toplanması için önlemler alınması şeklinde özetlenebilir; bu bağlamda devletin gerçekleştirdiği iskan faaliyetlerinin böyle bir boyutu olduğu da iddia edilebilecektir. Bu değişim sürecinden bazı gruplar muzaffer çıkarken bazı gruplar eski etkilerini yitirmiştir.

2.1. Sosyal Değişimin Arka Planı: 17. Yüzyıl Krizi

Osmanlı İmparatorluğu bir bütün olarak değerlendirildiğinde, 16. yüzyılın ikinci yarısından 17. yüzyılın sonuna doğru geçen süreçte bunalım ve kriz olgusunun genel eğilim olduğundan bahsedilebilir. Bu bunalımın farklı sebepleri bulunmaktadır. Osmanlı İmparatorluğu özelinde, 16. yüzyılın ikinci yarısından itibaren nüfusun artması; buna karşın yeterli iş imkânının bulunmaması ve nüfusun bir kısmının başıboş kalması krizin sebepleri arasında gösterilir. Bu dönemde yaşanan isyanların bir kısmının kendilerine yer bulamamış medrese öğrencileri ve savaştan dönen levend gibi askerler tarafından çıkarılmış olduğunu hatırlamak gerekir. Bu kişilerin çıkardığı isyanlar sebebiyle zarar gören reyanın yer değiştirmesi ve köyünü bırakması, üretimin

aksamasına ve pek çok toprağın sahipsiz kalmasına sebep olmuştur. Osmanlı Devleti bir önceki bölümde dikkat çekildiği üzere, sahipsiz kalan toprakların akıbeti konusunda erken dönemlerden beri titiz bir politika sergilemektedir; arzu edilen sonuç, bu toprakların eski mutasarrıflarına veya onların akrabaları olan köylülere, tarımın sürdürülmesi amacıyla dağıtılmasıdır. Öte yandan, uygulamada bazı kişilerin çeşitli nedenlerle boş kalan araziyi kendi topraklarına kattıkları ve bu yolla arazilerini genişlettikleri bilinmektedir. Bu şekilde zenginleşen kişilerin, her ne kadar bu güç sürekli bir nitelik taşımasa da zamanla ekonomik ve sosyal bir statü kazanmaları mümkün olabilmektedir. Benzer bir şekilde, askeri gruptan kişilerin ticarete atılarak nüfuz edindiklerini gösteren örnekler mevcuttur. Örneğin 1558 yılında çıkan yeniçeri isyanından sonra, bu gruba mensup kişiler kapıkulu sipahileri (altı bölük halkı) ile birlikte kentlerde ticaret, esnafılık ve çiftçilik gibi işlerle meşgul olmuşlardır. Şehir hayatında yeniçeri serdarı, kethüda yeri gibi görevlilerin tanımlanmış hizmetleri dışında rol alması bu dönemde sıklıkla görülmektedir. Bu kişiler zamanla boşalan timarları da tapu bedeli karşılığında elde edebileceklerdi.⁷

2.1.1. 17. Yüzyıl Krizinin Etkisi: Toprakların Boşalma Süreci

16. yüzyılda başlayıp 17. yüzyılda da devam eden sosyal hareketliliğin arka planı tarih literatüründe yoğun olarak tartışılmıştır. Bu konuda Mustafa Akdağ başta olmak üzere, Oktay Özel, Geoffrey Parker, Sam White, William Griswold gibi yazarların ismini zikretmek mümkündür.⁸ Yakın dönemin literatüründe siyasi ve sosyal krizi yaratan bireysel veya toplumsal faktörler dışında doğa olaylarının etkisinin tartışıldığı dikkati çeker. İklim değişikliği, doğal afetlerin görülmesi ve nüfusun artması, krize sebep olan ve sorunları pekiştiren olgular arasındadır. Örneğin Güney Balkanlar ve Anadolu dağlık ve engebeli yüzey şekilleri nedeniyle erozyondan kolaylıkla etkilenmektedir ki bu durum yaylalarda arazi kullanımının yaygınlığını ve

⁷ Yücel Özkaya, “XVI-XVII. Yüzyıllarda Osmanlı İdari Yapısında Taşra Ümerasının Yerine Dair Düşünceler”, **Bellekten**, C. XLI, No: 163, 1977, s. 499-501. Özkaya, taşradaki yeniçerilerin barış zamanında askerlik dışı faaliyet göstermelerinin devlet tarafından çok da olumsuz nitelikte görülmemiş olabileceğini, sicil kayıtlarından yola çıkarak ifade etmektedir.

⁸ William J. Griswold, Anadolu’da Büyük İsyân başlıklı kitabının ek kısmında, bu konuda literatüre dair uzun bir liste vermiştir. Bkz. William J. Griswold, **Anadolu’da Büyük İsyân 1591-1611**, Çev. Ülkün Tansel, İstanbul, Kırmızı Yayınları, 2011, s. 281-290.

yoğunluğunu sınırlamaktadır.⁹ Bu sebeple bu bölgede arazi kıt meta haline gelmektedir. White'ın 16. yüzyılın sonuna doğru yapılan nüfus çalışmalarından yola çıkarak Osmanlı İmparatorluğu için ulaştığı bir sonuç, nüfusun artmasına tezat olarak hane başına düşen arazinin küçülmesidir. Yazar bu dönemde imparatorlukta “çifhane ideali”nin pek çok yerde bozulduğunu düşünmektedir.¹⁰ Bu duruma Balkanlardan, Anadolu'dan, Kuzey Irak ve Musul'dan örnekler veren White, bu süreçte topraksız köylü nüfusun sayısının arttığından bahseder. Esasen, 16. yüzyılın sonundaki isyan silsilesinde bu köylülerin rolünün de olduğu düşünülebilir. Yine de reayanın bu sürecin faili olmaktan ziyade mağduru olduğunu düşündürecek olaylar daha fazladır, 16. ve 17. yüzyılın Mühimme defterleri mütegalibenin baskısı nedeniyle köyünden ayrılma noktasına gelen ve bu gibi sorunların çözülebilmesi için payitahta şikâyet gönderen köylülerin hikâyeleriyle doludur. 17. yüzyıl boyunca Anadolu, Suriye ve Balkanlarda genel eğilim, nüfusun azalması ve toprağın terk edilmesidir. Bu olgunun arkasında Celaliler ve haydutluk hareketleri de vardır.¹¹

Tarım tarihine bakıldığı zaman 17. yüzyıldaki genel eğilimin, nüfus baskısının ve toprak kıtlığının görüldüğü yerlerde yoğun tarıma geçiş olduğu dikkati çekmektedir. Ancak Osmanlı topraklarında 16. yüzyıl sonunda yaşananların bu eğilimden uzak kaldığı ifade edilmektedir. Nüfus artışı, üretimin **intansif** tarıma yönelmesi sonucunu doğurmamış; verimsiz topraklar üzerinde tarımsal üretimin sürdürülmesine gayret edilmiş ve yaygın ekim sistemi korunmuştur.¹² 16. yüzyılın

⁹ White, a.g.e., s. 102.

¹⁰ Yazarın bu sonuca ulaşmasında Leila Erder, Suraiya Faroqhi, Michael Cook, Huri İslamoğlu, Machiel Kiel gibi tarihçilerin eserleri etkili olmuştur. White, a.g.e., s. 96-97.

¹¹ Oktay Özel, “The Question of Abandoned Settlement in Ottoman Anatolia”, **Ottoman Rural Societies and Economies, Halcyon Days in Crete VIII, A Symposium Held in Rethymno**, 13-15 Ocak 2012, Rethymno, Crete University Press, 2015, s. 101.

¹² White, a.g.e., s. 101. Referans verilen kaynakta geçen “intansif” tarım terimi yerine modern, ince, yoğun tarım terimleri de kullanılmaktadır. Bu sistemde toprak nadasa bırakılmaz, ürün veriminde dalgalanmalar görülmez. Bu sistemin kullanıldığı ülkelere İngiltere ve Hollanda örnek verilebilir. Bu iki ülkenin bu konudaki başarısı, tezat teşkil edecek bir biçimde aslında toprağın burada göreceli olarak kıt meta olmasına dayanmaktadır. Kıt kaynakların en verimli şekilde değerlendirilmesi için yapılan arayışlar, kaynak bolluğuna sahip olan yerlerde ihtiyaç duyulmayan bir çare yaratma arayışını getirmektedir. Hollanda, 14. yüzyıldan itibaren hızla şehirleşen ve buna bağlı olarak, şehrin iaşesini sürdürmek için daha fazla tarım alanına ihtiyaç duyan küçük bir ülkedir. Tarım alanlarına duydukları ihtiyacı öncelikle bataklıkların kurutulması ve deniz içinde set çekerek ülkeye toprak katılması gibi yöntemlerle karşılayan Hollandalılar, bunun haricinde rotasyon sistemini de benimseyerek, toprağın verimini artırma yolunu denemişlerdir. Wiesner-Hanks, İngiltere'nin bataklık kurutma gibi yöntemleri Hollanda'dan aldığını belirtir. Bu iki ülke Akdeniz'deki pek çok ülkeye göre, tarımsal açıdan daha ileri bir sisteme sahip olarak kabul edilmekte, bu yargı Osmanlı Devleti kadar, İtalya, İspanya ve Fransa gibi

ikinci yarısından itibaren, Balkanlar ve Anadolu'nun siyasi ve sosyal denge açısından birbirine zıt gelişim gösterdiği dikkati çekmektedir. Bu durumun bir sebebi, bu dönemdeki isyanların en yoğun şekliyle Anadolu'da görülmesidir. Bir diğer sebep ise nüfusun bazı bölgelerde yoğun bir biçimde kümelenmiş olmasıdır. 16. ve 17. yüzyıllarda Anadolu'da nüfus yoğunluğu görülmekteydi ve toprak kıt meta haline gelmişti. Buna karşın taze fethedilmiş ve savaşlarda yağmalanmış olan Balkanlarda yerleşime açık toprak daha fazlaydı. 18. ve 19. yüzyıllarda bu döngü tersine döndü, Anadolu'da 17. yüzyıldaki krizler sebebiyle dağılmış ve nüfus azalmışken Balkanlarda nüfus hızla yükselmeye başladı.¹³

17. yüzyılın ilk yarısında Vidin'in, Anadolu'da ve Balkanlarda pek çok yerde görülen kuraklık, kıtlık gibi olaylardan etkilenmediği görülmektedir. Bu bölgedeki sorunlar, komşu devletlerle olan ilişkilerden kaynaklanmaktaydı. 16. yüzyılın sonunda Osmanlılar ve Habsburglar arasında görülen savaşlar Vidin'e göre daha kuzeyde, Macaristan topraklarında yaşanıyordu. Estergon ve Eğri'deki savaşlar Osmanlı için yıkıcı ve ağır olmuştu, zira bu savaşların hemen öncesinde devlet İran cephesinde savaştan çıkmış ve gücünü sonuna kadar kullanmak durumunda kalmıştı.¹⁴ Şehir 1595-1598 yılları arasında Osmanlı-Habsburg çatışmasının merkezi haline gelmiş; iki kuşatma ve bir işgal atlatmış, işgal sırasında yaklaşık on iki bin ev yanmıştır.¹⁵ Yanan bu evler ve şehrin geneli Türkler tarafından tekrar inşa edilmiştir. Antakya'nın bağlı olduğu Halep ise bu dönemde daha ziyade doğal afetler sebebiyle ortaya çıkan huzursuzluklardan payını almıştır. Doğrudan Antakya'da bir sorun tespit edilemese de, Antakya'nın bağlı olduğu Halep, Bağdat ve Diyarbakır ile birlikte, 16. yüzyıl sonunda kuraklık sebebiyle yaşanan istilalardan kötü etkilenen yerlerden biridir.¹⁶ Balkanlarda buna benzer bir durum, 17. yüzyılın ilk çeyreğinde görülmektedir. 1630'a kadar Niğbolu, Vize, Kırkkilise ve Silistre'de toprakları işgal eden yabancı konargöçerlerden bahsedilir, bu konargöçerlerin çiftlikleri yakmaları alışılmış

yerleri de kapsamaktadır. Bkz. Wiesner-Hanks, **a.g.e.**, s. 289, s. 618, s. 621; Faruk Tabak, **Solan Akdeniz 1550-1870 Coğrafi-Tarihsel Bir Yaklaşım**, Çev. Nurettin ElHüseyni, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2010, s. 23; J. M. Roberts, **Dünya Tarihi II. Cilt 18. Yüzyıl ve Sonrası**, Çev. İdem Erman ve Tansu Akgün, İstanbul, İnkılap Yayınevi, 2011, s. 568.

¹³ Jack A. Goldstone, **Revolution and Rebellion in the Early Modern World**, Kaliforniya, University of California Press, 1991, a.g.e. s. 358.

¹⁴ Griswold, **a.g.e.**, s. 33-34.

¹⁵ Machiel Kiel, "Vidin", **DİA**, C. XLIII, 2013, s.104.

¹⁶ White, **a.g.e.**, s. 322.

eşkıyalık faaliyetlerinin dışındadır. White bu eylemin otlaklara yer açmak için yapılmış olabileceğini söyler.¹⁷ Güneyde baş gösteren bir diğer sorun Celali İsyanları ve İran Savaşları sürerken bu karmaşadan yararlanıp kendilerine yer edinmiş güç sahibi kişilerin birbirileriyle olan mücadelesidir.¹⁸

17. yüzyılın ortasına doğru, toplumun karşılaştığı bazı sorunları çözmek için Osmanlı sadrazamları arasında Köprülüler, bir iskân planı uygulamaya çabaladılar. 1600'lü yılların sonuna doğru Vidin ile ilgili olarak görülen Mühimme kayıtlarında, reyanın tekrar iskân edilmesi için verilen hükümler de bu politikalardan bağımsız olmasa gerektir. 18. yüzyıl boyunca Antakya'da da iskân faaliyetlerini devam ettiği görülecektir. İskân politikalarının tam olarak "başarılı" addedilmediği dikkati çeker. Bu değerlendirmeyi yapan White'ın gerekçesi, bu dönemde boş kalan ekilebilir arazilerin 19. yüzyıla kadar tarımsal üretime açılmamasıdır. Yazar bu noktada, iklimin de iskân ve tarımsal üretim lehine olmadığına dikkat çeker. Özellikle 1688-1698 yılları arasında epey vahim bir kuraklık dönemi yaşanmıştır.¹⁹ Yine de 18. yüzyılın ilk yarısında tarımsal üretimin geliştirilmesi açısından değil ama boş kalan, harap olan toprakları ve savunma bölgelerini yeniden kazanmak için çaba gösterildiği dikkati çekmektedir. 18. yüzyıla kadar geçen süreçte görüldüğü kadarıyla, Osmanlı

¹⁷ a.e., s. 327.

¹⁸ Bu konuda Halep ve çevresini etkileyen Canbuladoğlu Hüseyin Bey ve ailesinin hikayesi örnek verilebilir. Hüseyin Bey 1581'de Halep Emirliği'ni elde etmiş bir Osmanlı adamıydı, daha sonra Kilis Emirliği'ni de yapmış ve Halep Beylerbeyliği'ne kadar yükselmişti. Canbuladoğlu Hüseyin'in arkasında yerel nüfustan ve sahip olduğu askeri kuvvetten aldığı destek bulunur. Hüseyin Bey'in "hallinden" sonra onun yerini almayı düşünen kişi ise yeğeni Ali Paşa olacaktır. Griswold'a bakılacak olursa, amcasından daha ileri gidip bağımsız bir Suriye devleti kurmak isteyen Ali Paşa da bölgedeki "Celali" birliklerinden destek görüyordu. 1606 yılında Ali'nin o dönemin sultanı I. Ahmed'e mektup yazdığı, mektupta vezirlik karşılığında İran'a karşı çıkılacak seferde sultana 10.000 asker vermeyi teklif ettiği bilinmektedir. Mektubun sol üst köşesinde Sultan Ahmed'e atfedilen bir cümle görülmektedir: "Bu kadarı çoktur olur mı eyle veresin". Derkenarın kim tarafından düşüldüğü bir yana, bu ibare yerel düzlemde güç kazanan kişilerin devlet tarafından belli ölçüde taltif edildiklerinin bir göstergesi sayılabilir. Bu noktada önemli olan sonuçta elde edilen mevkinden ziyade bu mevkinin taşrada belli bir gücü olan bir kimse tarafından talep edilebilir görülmesidir. Yine de merkezi yönetimin görece "zayıf" addedildiği bu dönemde dahi verebileceği tavizin halen sınırları olduğu görülmektedir. Canbuladoğlu Hüseyin, 1604 yılında, I. Ahmed döneminde valilik pozisyonun kadar yükselebilmeyi, Bruce Masters'a göre, bu yükselme askeri sınıf içinde de hoşnutsuzluk yaratmıştı. Ancak vezirlik bahşedilmesi ayrı bir kategori gibi gözükmektedir ve nitekim onaylanmamıştır. Ali Paşa bir süre için vali olarak atanmıştır, Masters bu atamanın ardında I. Ahmed'in zaman kazanmak istemesi olduğunu ifade eder. Neticede Ali Paşa, Kuyucu Murad Paşa tarafından yenilgiye uğratılmıştır. Antakya'nın, bu çatışmaların yaşandığı dönemde, Canbuladoğlu Ali Paşa'nın hâkimiyetinde tutmak istediği bölgeye dahil olduğunu söylemek gerekir. Karen Barkey, **Bandits and Bureaucrats The Ottoman Route to State Centralization**, New York, Cornell University Press, 1997, s. X; Bruce Masters, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Arapları 1516-1918**, Çev. Feray Coşkun, İstanbul, Doğan Kitap, 2017, s. 53; Griswold, a.g.e., s. 144, s. 277.

¹⁹ White, a.g.e., s. 333-334.

Devleti'nde yaşanan yönetim krizi, çeşitli gruplara mensup kişilerin hareket kabiliyetinin artmasına izin vermektedir. Bu yönetim krizi bazı durumlarda taşrada ortaya çıkan bir soruna yeterince cevap verememek, bazı durumlarda da güç kazanan bir kişi veya grubun yükselmesine engel olamamak şeklinde ortaya çıkmıştır. Arşiv kaynaklarından görüldüğü kadarıyla, istila sebebiyle dağılan köylerde ortaya çıkan çeşitli sorunlar hemen çözülebilmiş değildir. Bu sorunların bir kısmının 17. yüzyıl boyunca üst üste biriktiği düşünülünce, çözümün de kısa süre içinde bulunamayıp uzun bir zamana yayılması anlaşılabilir. 17. yüzyılın son yirmi yılında görülen olay ve savaşlar önceki dönemlerden birikmiş olan sorunların üzerine gelmiştir.

2.1.2. 18. Yüzyılın Eşiğinde Vidin ve Antakya

18. yüzyıl öncesinde önemli bir süre boyunca Vidin'in sınır bölgesinde kalması, şehrin hem Macarlar hem de Osmanlılar tarafından yağmalanması sonucunu doğurmuştur. Arada Macaristan'ın Osmanlı İmparatorluğu'na bağlanmasıyla bir ölçüde rahatlayan bu bölge, 17. yüzyılın son dönemlerinde ve özellikle 18. yüzyıl başında yine tehlide açık bir hale gelmiştir. 18. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin Balkanlardaki öncelikli hedeflerinden biri, Macarların elinde olup, üs olarak kullanılacak Belgrad şehri olmuştur.²⁰ Belgrad bu süreçte Tuna Nehri²¹ ve Vidin ile birlikte, Balkanlar üzerindeki hâkimiyetin kilit noktasında bulunmaktadır.²² 1683-1699 yılları arasında, Osmanlı İmparatorluğu ve Avusturya, Venedik, Polonya ve Rusya'nın oluşturduğu Kutsal İttifak arasında geçen savaş sırasında, 13 Ekim 1689

²⁰ Donald Pitcher, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Tarihsel Coğrafyası**, Çev. Bahar Tırnakçı, 3. bs., İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2007, s. 135.

²¹ Tuna Nehri, stratejik açıdan haiz olduğu önemi, 18. yüzyıl boyunca korumaşa benzetilmektedir. Bu durumun en tipik örneklerinden biri, Prut Seferi sırasında yaşanmıştır. Bu sefere katılan ve seferdeki anılarını kaleme alan Yeniçeri Kâtibi Hasan, Tuna Nehri'ni Ruslar'dan evvel geçmenin ordu içerisinde nasıl bir önem taşıdığına da ifade eder. Nitekim bu başarılı, nehre Ruslar'dan önce ulaşılmış ve köprü kurulmuştur. Tuna Nehri aynı önemi Ruslar için de taşımaktadır, Ruslar Tuna savunma hattını güçlendirebilmek için, 1705-1802 yılları arasında ordu için yetmiş üç defa asker toplamışlardır ki bu askerlerin hayat boyu hizmet etmeleri gerekmektedir. Ordu için toplanan kişiler serfler arasından almıyordu. Oran vermek gerekirse yetişkin erkek nüfusun %3,3'ü almıyordu, oysa Avrupa'da bu oran %1,5'ta kalıyordu. Daha fazla bilgi için bkz. Yeniçeri Katibi Hasan, **Prut Seferi Beyanımıdır**, Haz. Hakan Yıldız, İstanbul, İş Bankası Kültür Yayınları, 2008, s. 16-18; Virginia H. Aksan, "The One-Eyed Fighting The Blind: Mobilization, Supply, and Command in Russo-Turkish War of 1768-1774", **Ottomans and Europeans Contacts and Conflicts**, İstanbul, İsis Press, 2004, s. 178.

²² Hava Selçuk: "Vidin'de Toplumsal Hayat: 13 Numaralı Şerhiye Siciline Göre (1698-99)", **Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi**, C. IV No: 14, s. 30.

tarihinde, Habsburg ordusu Osmanlı toprağına girerek, Vidin Kalesi'ni ele geçirmiştir. Bu olay sonrasında, Habsburg-Osmanlı sınırında kalan Vidin'in stratejik öneminin arttığı belirtilmiştir.²³ Yaklaşık on ay süren Avusturya işgali, onu izleyen ve 1689-1690 yıllarında yaşanan mücadeleler, Vidin'e tarımsal üretimi durdurma noktasına kadar getirmiştir.²⁴ Habsburg işgali sırasında herhangi bir direnme ve çatışma yaşanmamıştı, esasen şehir çoktan boşalmıştı. Dolayısıyla üretime zarar veren olgu, açık çatışmadan ziyade toprağın terk edilmiş olmasıdır.

17. yüzyılda Antakya'da da bir yer değiştirme eğiliminin görüldüğünden bahsedilebilir. Yüzyıl sonlarında Antakya ve çevresinde, Amik Ovası'nda, Belen ve Payas'ta eşkıyalık gibi faaliyetler nedeniyle köyünü terk eden pek çok kişi bulunmaktadır. Hac ve ticaret yolunun bu saldırılar sebebiyle güvensiz hale gelmesi söz konusu olmuştur.²⁵ Bunun sonucunda 1680'lerden sonra yaşanan iskân dalgası bir ölçüde Anadolu'ya ve Antakya'ya da sirayet etmiştir. Bu bölgede devletin temel kaygısı, Arap göçebelerin Güneydoğu Anadolu'da yerleşmesine engel olmak şeklinde açıklanmıştır.²⁶ İkinci bir hedef ise iskân metodunu kullanarak bölgede eşkıyalık faaliyetine sıklıkla karıştığı düşünülen aşiretlerin bu gibi eylemlere karışmasını engellemektir. Bu sebeple Konya'ya gönderilen Ali Paşa Toroslardan Halep'e kadar olan bir bölgedeki Türkmen aşiretlerini yerleştirmek için, aşiret beyleriyle Konya'da görüşmüştür. Anlaşıldığı kadarıyla, bu aşiretlerin o dönemde ardı ardına gelen Avusturya savaşlarında askeri güç olarak kullanılması da arzulanmaktadır.²⁷ Nitekim aşiretlerin savaşa katılmalarına dair bir irade Konya mahkemesinde okunmuş, 18 Nisan 1690 (H. 9 Receb 1101) tarihinde ise Konya mahkemesinden bu aşiretlerin isimlerini zikreden bir hüccet alınmıştır.

Bu süreçte Antakya şehrine bakıldığında nüfusta belli bir azalmanın yaşandığı dikkati çeker. Abdülkadir Gül'ün, avarız kayıtlarından yola çıkarak çizmiş olduğu

²³ Rossitsa Gradeva, "Between Hinterland and Frontier: Ottoman Vidin, Fifteenth to Eighteenth Centuries", **The Frontiers of the Ottoman World. Proceedings of the British Academy**, Haz. A. C. Peacock, Oxford: Oxford University Press, 2009, s. 331-332.

²⁴ Muhsin Soyudoğan, **Reassessing the Timar System: The Case Study of Vidin (1455-1693)**, Basılmamış doktora tezi, İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi, Tarih Bölümü, Ankara, 2012, s. 239.

²⁵ Atilla Canbolat, **Hatay Türkmen Aşiretleri ve Bu Aşiretlerin İskânı (18. ve 19. Yüzyıllar)**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006, s. 30

²⁶ a.e., s. 8.

²⁷ a.e., s. 31.

tablodan, 1678 yılından 1736 yılına kadar geçen 58 yıllık sürede nüfusun neredeyse 1/3 oranında düştüğü anlaşılmaktadır.²⁸ Yazarın verdiği bilgiye göre, bu süre içinde hem köy hem de şehir nüfusu azalmıştır. Oysa 1736 tarihinden 1749 tarihine kadar geçen 13 yıllık sürede, şehirdeki nüfusun azalmasına rağmen köydeki nüfusun arttığı görülür. Bu süreçte geçen olayların daha dikkatli incelenmesi bu düşüşler ve artışlar konusunda daha kesin bir yargıya ulaşmak konusunda faydalı olacaktır.²⁹ Vidin için Antakya'da yapılmış benzer bir nüfus çalışması bulunamamıştır. Ancak Machiel Kiel'in 1455, 1530, 1585 tahrir defterleri ve 1726 cizye defterlerinden yararlanarak verdiği rakamlardan bahsedilebilir. Kiel hane bazında bir veri kullanmış ve tahmini nüfustan bahsetmiştir. Buna göre 16. yüzyıl boyunca Vidin'de nüfus sürekli bir artış göstermiş; bu artış özellikle müslüman nüfus bazında gerçekleşmiştir. Bu dönemden 18. yüzyıl başına kadar geçen süreçte, aradaki yüzyıla dair verilerin eksik olması kesin bir sonuca varmak bakımından engel yaratmaktadır.³⁰ Ancak Kiel, 1726 tarihli cizye defterine dayanarak 17. yüzyılda ve 18. yüzyılın ilk dönemlerinde hıristiyan nüfusun da arttığını belirtmektedir.

Vidin'de nüfus hareketlerinin nasıl dalgalandığını anlayabilmek için vergiden elde edilen gelirlere bakılabilir. 1628 yılından 1690-91 yılına kadar geçen sürede 32 köyde cizye ödeyen nüfusun %77 oranında azaldığı görülür ki bu hesaba tamamen terk edilmiş köyler dahil değildir.³¹ Söz konusu azalma, belirli dönemlerde, örneğin 1660'lı yıllarda ivme kazanmıştır.³² Ancak bu durum sadece köydeki nüfus açısından belirleyicidir, bahsi geçen grupların şehirlere göç etmiş olması ihtimal dahilindedir. Bu düşüşün bu dönemdeki savaşlarla alakalı olması mümkündür. Ancak bu savaşların arasında -etkisi kısa sürmüş de olsa- en yıkıcı olanı 1683 Viyana Kuşatması'dır. Kuşatmanın başarısızlığa uğraması sonucu Balkanlarda Osmanlı ve Habsburglar arasında devam eden çatışma ve çarpışmaların 1699'da Karlofça Antlaşması ile belli bir süre için sona erdiği söylenebilir. Yine de Habsburgların Balkanlarda ilerlemeleri böyle başladı. 1689'da Vidin'e ulaştıklarında buradaki kaleler çoktan boşaltılmıştı ve

²⁸ 1678 yılında köy ve şehir nüfusu toplam 38.917 iken, 1736 yılında bu rakam 26.982'ye düşmüştür.

²⁹ Gül, **a.g.e.**, s. 98.

³⁰ Kiel, **a.g.e.**, s. 104-105.

³¹ Soyudoğan, **a.g.e.**, s. 240.

³² **a.e.**, s. 239. Bu bağlamda elbette vergi ödemekten kaçınan köylülerin mevcut olabileceği hatırlanmalıdır.

aslında Vidin herhangi bir çatışma geçirmemişti. On ay boyunca Habsburg hâkimiyetinde kalan Vidin Osmanlı tarafından geri alınacaktır. Bu süreçte Belgrad (1688), Niş, Üsküp ve Prizren (1689) de elden çıkmıştır.³³ Vidin'in kaybı geçici nitelik taşısa da 18. yüzyılda bazı hukuki problemlerin ortaya çıkmasına sebep olacaktır bu bakımdan ağır bir etkisi olduğu söylenebilir.

17. yüzyıl sonunda bu savaşlar sürerken Vidin'de ve çevresinde bir yandan da eşkıyalık faaliyetlerinin devam ettiği Mühimme defteri kayıtlarında görülmektedir. 31 Ocak-9 Şubat 1690 (H. Evâhir-i Rebiyülahir 1101) tarihli bir hükümde Rusçuk muhassıl-ı emvali olan Vezir Hüseyin Paşa'dan Vidin'den Rusçuk'a ulaşması muhtemel eşkıyalık faaliyetine karşı tetikte olması ve Plevne'yi de bu konuda haberdar etmesi beklenmektedir.³⁴ Aynı hüküm 10-19 Şubat 1690 (H. Evail-i Cemaziyülevvel 1101) tarihinde tekrar edilmiştir. Yalnız bu sefer, Plevne'nin yanı sıra İvraca'ya da haber gönderilmesi istenmiştir.³⁵ İlk hükümde İvraca yerine boşluk bulunmaktadır. 4-14 Eylül 1691 (H. Evâsıt-ı Zilhicce 1102) tarihinde kaydedilmiş bir diğer hükümde ise bu sefer Vidin'den, çevresindeki bölgelere asker göndermesi istenmiştir.³⁶ 30 Haziran-10 Temmuz 1697 (H. Evâsıt-ı Zilhicce 1108) tarihleri arasında denk gelen bir Mühimme kaydında ise, yukarıdakine oranla daha sıradan bir vaka görülür.³⁷ Bu hükümde de

³³ Gradeva bu işgal süreci hakkında pek fazla verinin mevcut olmadığını, Osmanlı kaynaklarından Pazvantoğlu'nun vakıfnamesinde bu konuya değinildiğini ifade eder. Gradeva, "War and Peace Along The Danube: Vidin at The End of The Seventeenth Century", s. 153. Bu kaynak olaydan yaklaşık 100 yıl sonra kaleme alınmıştır.

³⁴ Reşat Çelik, **99 Numaralı Mühimme Defteri Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi (1-90)**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Bitlis Eren Üniversitesi-Mardin Artuklu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2015, s. 175.

³⁵ a.e., 187-188.

³⁶ "Vidin tarafında asâkir-i İslâm'a başbuğ olan Gürci Mehemmed dâme ikbâluhûya hüküm ki: Bundan akdem Nemçe ve Macar ve Sırp keferesinden olup bu etrâfdan firâr ve Eflak semtlerinde kasabât ve kurâ(da) nehb ü gâret ve ahâlîsine îsâl-i hasâret ile izhâr-ı fesâd ve melanet eyledükleri istima olunmağla bi 'avnillâhi te'alâ zikr olunan melânün ele getirilüp katl ve esr ile cezâları virilmek ehemmi mühimmâtından olmağla hâlâ yanınızda olan tavâif-i askerden yanınızda bulunmaları muktazî olmayan gerek eyâlet askeri ve gerek sâirleridir. Üç dört yüz kadar süvâri asker intihâb ve tayin ve üzerlerine Maraş (ve) Kars sancağına mutasarrıf Mahmûd Paşa mı olur yohsa âhar mı olur? Münâsib gördükleri bir kimesneyi zâbit tayin ve acele üzere Eflak tarafına irsâl ve melân-i mezkûreyi bi-eyy-i vechin-kân ol havâlîde ele getirüp katl ve esr ile cezâların virüp ahâlî-i memleketi fesâd u şekâvetlerinden tahlîsa takayyüd ve ihtimâm itmelerin tenbîh ü tekîd eyleyüp âcilen ve serian mahall-i memûra varup bu hizmet-i mühimmeyi kemâ-yenbağî edâ itmelerine say ve cehd eyleyesiz deyu yazılmışdır. Fî Evâhir-i Muharrem Sene (1)102" Muzaffer Fehmi Şakar, **1101/1102 (1690/91) Tarihli 100 Numaralı Mühimme Defteri Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi (1-145)**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 2007, s. 122.

³⁷ Muhammet H. Demirsoy, **109 Numaralı Mühimme Defterinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi**, İzmir, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2001, s. 52.

yaklaşık 15 kişilik bir grubun Vidin’de “... kutta-i tarik eşkıyası zuhur edüp nice ebna-yı sebinin yollarına inüb üzerlerinde olan emval ve erzakları nehb ve garet ve hasaret edip ve bazı karyelerde evler açub fukarayı teaddi ve tecavüz ve sonra bunun emsali zulm” ettikleri ifade edilmiş; kadılar, ayan ve iş erlerinden bu konuda önlem almaları istenmiştir. Ayrıca metinde yer alan “o makule eşkıyaya kimse sahib çıkmayup” ifadesiyle verilen emir de taşrada devlet görevlisinin eşkıya ile iş birliği yaptığı durumlara karşı bir uyarı olarak kabul edilebilir.

Mühimme defterlerinde gözüken bu kayıtların sonucunu takip etmek çok kolay değildir, dolayısıyla yerel düzlemde ne gibi önlemlerin alındığı veya hangi cezaların infaz edildiği konusunda ancak tahmin yürütülebilir. Ancak sonucu takip edilebilen vakalardan biri Numan Alaybeyi’nin vakasıdır. 16 Kasım 1694 (H. 28 Rebiyülevvel 1106) tarihinde Tuna Kaptanına ve Vidin Muhafızına gönderilen bir hükme göre Numan, Vidin Hassı reayalarından dört yüz kadar kişiyi “ıdlal idüb” Eflak tarafına geçirmiş, bu kişilerin cizyelerini ve öşürlerini kendisine almıştır. İdlal kelimesi “azdırmak” anlamında kullanılabileceği gibi “doğru yoldan, İslam dini kurallarından saptırmak” anlamında da kullanılabilir. İkinci anlamın, ilk anlamı içereceği ve dinden sapmanın sadece imansızlık, irtidat değil kurallara aykırı hareket etme, eşkıyalık gibi tezahürleri olduğu düşünülebilir. Hükümde bu kişilerin geri getirilmesi arzu edilmektedir: “...şimdi her ne mikdar reaya karşı tarafa geçürmüş ise kaldırılıp Vidin hassı toprağında olan kadimi karyelerine iskân itdürüp bir ferde teallül ve niza’ etdirmeyesin.”³⁸ Alıntıda karşı taraf ile kast edilen Tuna Nehri’nin diğer yakasıdır. Dört yüz kadar köylünün bu şekilde yer değiştirmesi ve Numan’ı takip etmelerinin arka planında nasıl bir sebep yattığı konusunda defterde açık bir ifade yer almamaktadır. Metinde reayanın “teallül ve niza’” edilmeden iskân edilmeleri gerektiği konusunda hem kaptanın hem de muhafızın uyarıldığı dikkati çeker. Olayın esas sorumlusu görülen Numan’ın akıbeti en azından bir süre için kalebendlik olmuştur.³⁹ 6-16 Ocak 1695 (Evâhir-i Cemaziyülevvel 1106) tarihinde Numan’ın bu konuda gönderdiği bir arzuhal karara bağlanmıştır. Numan görevini ifa ederken kusur işlememiş olduğunu ifade etmiş, merhamet dilemiş ve serbest bırakılmayı talep

³⁸ Bekir Gökbnar, **105 Numaralı Mühimme Defteri, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi**, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1996, s. 119-120.

³⁹ **a.e.**, s. 121. Aynı dönemde Vidin Kalesi’nde kalebend olan eşkıyaların da bulunduğu dikkati çeker.

etmiştir. Vidin Muhafızı'na gönderilen hüküm ile salınması yolunda karar verilmiştir.⁴⁰

Çalışmanın bu kısmında, 18. yüzyıla girmeden önce Osmanlı İmparatorluğu'nu ve Vidin ile Antakya'yı etkilemiş olabileceği düşünülen bazı olguların üzerinde duruldu. Bu olgulardan hareket ederek iki şehrin 1700-1750 yılları arasında tamamen çöküntü içinde olduğu düşünülmemelidir. Esasen bir yandan devam eden bu gibi sorunlara rağmen, üretime katılan, toprağında yaşayan köylülerin; ticarete atılan kişilerin iki şehirde de aktif oldukları dikkati çeker. Bu bağlamda, “kriz” aslında farklı gruplara mensup kişilerin yararlanabileceği imkanlar doğurmuştur denebilir. Osmanlı Devleti'nde 18. yüzyıl boyunca bu imkândan yararlanarak merkezi yönetimde ve taşrada güç elde edebilen gruplar ortaya çıkacaktır.

2.2. Osmanlı İmparatorluğu'nun 18. Yüzyılda Geçirdiği Değişim

Osmanlı İmparatorluğu'nda modernleşme sürecinin temellerini Karlofça Antlaşması'yla yaşanan hezimete bağlamak ve batılılaşma fikrini 18. yüzyıldan başlatmak özünde geç Osmanlı tarihyazımının bir ürünüdür. Bu dönemde görülen Lale Devri gibi fenomenlerin zannedildiği kadar “Batı taklidi” süreci olmadığı, yakın dönemde yapılmış bazı çalışmalarda vurgulanmaktadır. Modernleşmenin temellerini bu döneme kadar geri götürme fikrinin **Tarih-i Osmani Encümeni Mecmuası** yazarlarından biri olan Ahmet Refik tarafından geliştirilmiş olduğu söylenecektir. Bu iddiaya göre, Ahmet Refik, günlük yazılarında Osmanlı vezirlerinin eğlence düşkünü kişiler oldukları tezinin tam tersine örnekler vermeye gayret etmiştir. Can Erimtan bu yazıları, Ahmet Cevdet'in Tanzimat Dönemi'nde kurguladığı “gerilemenin sorumlusu vezirler” fikrini kırma çabası olarak değerlendirmiştir.⁴¹

⁴⁰ a.e., s. 266.

⁴¹ “1700'lerin başında Osmanlı'nın Batı'yı bir esin kaynağı olarak görmeye başladığı fikri, geç Osmanlı döneminin en inatçı düşüncü miraslarından biridir.” Bu bağlamda yazar Karlofça (1699) ve Pasarofça (1718) Antlaşmalarının etrafında da benzer bir mitoloji yaratıldığının üzerinde durur: (Bu antlaşmaların) “... bazı Osmanlıları 'kâfir' Frenklerin adetlerini taklit etmeye yönelttiğini varsaymak günümüzde ortak hissiyat gibi görünüyor.” Bkz. Can Erimtan, “Sadabad Algısı, Lale Devri ve Osmanlı-Safevi Rekabeti”, **Osmanlı Laleleri Osmanlı Kahvehaneleri, 18 Yüzyılda Hayat Tarzı ve Boş Vakit Eğlenceleri**, İstanbul, Koç Üniversitesi Yayınları, 2014, s. 66.

Lale Devri'ni zevk ve sefahatla özdeşleştirmeyi kolaylaştıran pek çok olaydan bahsedilebilir. İnşa edilen kasırlardan dönemin saray edebiyatına yansıtılan yaşamdan keyif alma duyguları **dekadans** içindeki bir toplumun özellikleri olarak kabul edilebilir. Öte yandan, bu dönemde yeni okulların açıldığı, eski okulların bey ve paşalardan mali destek istedikleri, ilk Türkçe matbaanın kurulduğu da bilinmektedir.⁴² Fakat Ahmet Refik'in kendi dönemi ile "Lale Devri" adını verdiği dönem arasında paralellikler kurma ve böylece sonrası reformlarını geçmiş reformla bağdaştırıp meşrulaştırma çabası dikkati çekmiş ve eleştiri konusu olmuştur. Bu eleştirilerin bir kaynağı, şimdiki zaman ile geçmiş zaman arasında olmayan benzerlikler öne süren bu anlatı tarzının teleolojik yaklaşım şeklinde algılanmasına bağlıdır.⁴³ Diğer bir eleştiri kaynağı ise, Lale Devri'ne aslında sahip olmadığı kadar büyük bir "Batıya uyarlama" payesi verilmesidir. Örneğin Lale Devri'nin simgesel yapısı olan Sadabad Kasrı'nın Avrupa mimarisinden etkilendiği söylenir. Oysa kasırda modern dönem öncesi İslam mimari geleneğinin de etkisi bulunmaktadır.⁴⁴ Lale Devri'nin sonunda görülen Patrona Halil isyanının nedenleri de bu bağlamda tartışılmıştır. Bu isyanın temel nedenini Halil İnalçık, yaşanan ekonomik bunalımın dönemin esnafında yarattığı hoşnutsuzluğa bağlamaktadır, Patrona Halil bir bakıma bu hoşnutsuzluktan yararlanan kişi olmuştur.⁴⁵ Dolayısıyla Lale Devri ve modernleşme tezleri çerçevesinde "modern devlet-muhafazakâr toplum" çelişkisinin de bir bakıma inşa edilmiş olduğu iddia edilebilir. Osmanlı Devleti'nin 18. yüzyılımı daha doğru özetleyen bir tez ise bu süreçte hem merkezi bürokraside hem de taşrada siyasi ve ekonomik alanda yeni aktörlerin ortaya çıkması olarak kabul edilebilir.

⁴² Charles H. Parker, **Global Interactions in the Early Modern Age, 1400-1800**, Cambridge, Cambridge University Press, 2010, s. 64

⁴³ Erimtan, **a.g.e.**, s. 73.

⁴⁴ **a.e.**, s. 76. Karş. Linda T. Darling, "Another Look at Periodization in Ottoman History", **Turkish Association Journal**, C. XXVI, No: 2, 2002, s. 25. Darling bu dönemde geçilen Barok mimari stiline, eski dönemden kopuşun en sürekli meyvesi olduğunu iddia etmektedir.

⁴⁵ İnalçık, **Devlet-i Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar**, C. IV, s. 10.

2.2.1. Merkezi Siyasetin Yeni Aktörleri

Uluslararası sorunlarda diplomatik çözüm yollarının tercih edilmesi nedeniyle kalemiye sınıfının yükselmesi Osmanlı İmparatorluğu'nda 18. yüzyılda görülen önemli olguların başında gelir. Kalemiye sınıfının bu dönemde oynadığı rolün niteliğine dair çeşitli örnekler vermek mümkündür. 1699 yılında imzalanan Karlofça Antlaşması'nın müzakere sürecinde, sınır meselesi tartışılmış; Avusturya Heyeti doğu sınırında kendi çizmiş olduğu haritanın geçerliliğini Osmanlı Devleti'ne kabul ettirmeye uğraşmıştır. Osmanlı heyetinden Râmi Mehmed Efendi ise bölgede yer alan kale ve vilayetlerin durumunun görüşülmesini ve sınırın bu şekilde kendiliğinden ortaya çıkacağını ifade etmektedir. Aracı konumdaki yabancı devlet elçilerinin de bu konuda Osmanlı Devleti'nden yana tavır aldıklarını belirtmek gerekir.⁴⁶ Karlofça Antlaşması'ndan bir yıl sonra akdedilen İstanbul Antlaşması da pek çok bakımdan ilkinin tamamlayıcısı niteliğindedir; Karlofça müzakereleri sırasında Osmanlı ve Rusya arasındaki sorunlar tam bir sonuca bağlanamamış, bu iki ülke arasındaki mesele İstanbul Antlaşması'yla çözülmüştür.⁴⁷ Bu iki antlaşmanın müzakere sürecinde Osmanlı Devleti'nin çıkarları incelikli bir şekilde savunulmaya çalışılmıştır.

Karlofça Antlaşması'nın mimarlarından biri Divan-ı Hümayun baş tercümanı Aleksandro Mavrokordato idi. Müzakere sürecinde Mavrokordato, Veziriazam Amcazade Hüseyin ve Avrupa devletlerinin İstanbul büyükelçileri arasında bir tür arabuluculuk faaliyeti gerçekleştirmiştir. Bu noktada Mavrokordato gibi öne çıkan bir diğer isim de Osmanlı heyetinin başkanı olan ve barış yanlısı bir devlet adamı olarak tasvir edilen Reisülküttab Râmi Mehmed Efendi'dir.⁴⁸ Sonuçta bir ölçüde devlet adamlarının becerisiyle, çatışma sırasında kaybedilmiş olan bazı yerlerin müzakere yoluyla alınabilmesi mümkün olmuştur. Bu durum yeni dönemin diplomasi anlayışını işaret etmektedir. 18. yüzyılda devletlerin hemen hepsinin farkına vardığı ve Osmanlı İmparatorluğu'na da sirayet etmiş olması gereken bir gerçek, savaşın hem ekonomik

⁴⁶ Abdülkadir Özcan, "Karlofça Antlaşması", **DİA**, C. XXIV, 2001, s. 506, (çevrimiçi:) <http://www.islamansiklopedisi.info/dia/pdf/c24/c240321.pdf>, 25.01.2017.

⁴⁷ **a.e.**, s. 507. İstanbul Antlaşması'nda özetle Azak Kalesi Ruslara bırakılmış ancak ona karşılık Osmanlı Devleti Kerç Boğazı'nda Karadeniz güvenliği için Yenikale'yi inşa ettirmiştir.

⁴⁸ İnalçık, **Devlet-i Aliyye**, C. IV, s. 107.

bakımdan hem de insan gücü bakımından “pahalı” bir aktivite haline gelmiş olmasıdır.⁴⁹ Jorga’nın 18. yüzyıl hakkında yaptığı bir yorum, bu durumun sadece Osmanlı Devleti için değil diğer bütün devletler için de geçerli olduğu izlenimini yaratmaktadır: “Zaman değişiyordu ve bir devletin gerçek gücü artık böyle faktörlere bağlı değildi: En büyük zaferleri muzaffer generaller değil, yetenekli diplomatlar kazanıyordu artık.”⁵⁰

Caroline Finkel, 18. yüzyılın ortalarına doğru, imparatorlukta, diğer ülkelerle olan ilişkilerin savaş yoluyla değil diplomasi yoluyla gerçekleşmekte olduğunu ifade ederken, bu durumun devlet adamlarının yeteneklerine bağlı bir sonuç olduğunu belirtmektedir.⁵¹ Öte yandan, Osmanlı Devleti’nin bu konuda, “modern” anlamda diplomatik ilişkileri çok daha önce geliştirmiş olan “Batılılar” ile yarışması gerekmektedir. Diplomasi eski bir kavram olsa da kalıcı sefaretler ve sürekli siyasi münasebetler Avrupa’da 1500’lü yıllarda başlamıştır, bu hususta İtalyan şehir devletleri öncü olmuştur.⁵² 17. yüzyılda geçici ve daimî sefaretler Avrupa’nın önemli bir bölümüne yayılmıştır, bunun tek istisnası Rusya ve Osmanlı İmparatorluğu’dur. Bu iki devlet bu sisteme 18. yüzyılda dahil oldu.⁵³ Osmanlı Devleti için, 1683 Viyana Kuşatması’ndan sonra değişen dengeler, “Batı” ile ilişkileri de farklı bir yola koymuş ve bu sefer diplomat sınıfının yükselmesine neden olan yeni bir ilişki tipi ortaya çıkmıştır. Bununla beraber, devletin yabancı ülkelerde daimi elçilikler kurması için 1790’ları beklemek gerekecektir.⁵⁴

⁴⁹ Virginia Aksan, **Kuşatılmış Bir İmparatorluk Osmanlı Harpleri 1700-1870**, Çev. Gül Çağalı Güven, 2. bs., İstanbul, İş Bankası Kültür Yayınları, 2011, s. 8, s. 15-16. Bu noktada Aksan, Avrupa devletlerinden farklı olarak, Osmanlı Devleti’nin 18. yüzyıl boyunca savaş sistemi ve finansmanı bakımından kendini yenileyemediğini, ayrı bir mali sistem kuramadığını, bu durumun, yani savaş finansmanındaki ihmalin sonuçlarının da 1768 yılında kendini gösterdiğini ifade etmektedir. Bilindiği gibi 1768 yılında Osmanlı Devleti, Rusya ile savaşa girmişti ve 1774’e kadar süren bu savaşın sonunda alınan yenilgiden sonra Küçük Kaynarca Antlaşması imzalanmıştı. Ağır şartlar içeren bu antlaşmanın da “gerileme” literatürü içinde bir yeri olduğu söylenebilir.

⁵⁰ Nicolae Jorga, **Osmanlı İmparatorluğu Tarihi**, C. IV, Çev. Nilüfer Epçeli, İstanbul, Yeditepe Yayınevi, 2005, s. 239.

⁵¹ Caroline Finkel, **Rüyadan İmparatorluğa Osmanlı: Osmanlı İmparatorluğunun Öyküsü**, Çev. Zülal Kılıç, İstanbul, Timaş Yayınları, 2007, s. 327.

⁵² McKay ve Scott, **a.g.e.**, s. 238.

⁵³ **a.e.**, s. 241.

⁵⁴ Rhoads Murphy, “Westernisation in The Eighteenth-Century Ottoman Empire: how far, how fast?”, **Byzantine and Modern Greek Studies**, C. XXIII, No: 1, 1999, s. 123. Rusya’da ise, Büyük Petro’nun İsveç’e karşı kazandığı zaferden sonra Avrupa Rusya’yı Rusya da Avrupa’yı daha farklı görmeye başladı. Rusya topraklarında ilk konsoloslukların kurulması da bu döneme (1720’ler) rastlamaktadır. Bkz. McKay ve Scott, **a.g.e.**, s. 242.

Herhangi bir sisteme daha geç dahil olan bir kişi veya grubun, o sistemin kurallarına ayak uydurmaya çalışırken tökezlemesi doğaldır. Avrupa’da aşağı yukarı iki yüz yıldan beri mevcut olan diplomasi geleneğine Osmanlıların alışması, bu sisteme uygun bir dil geliştirmeyi başarması da zaman almıştır. Jorga, bu dönemin Osmanlı Devleti’nde en yetenekli diplomat sayılan Reisülküttab Râmi Mehmed Paşa’nın bile o zaman süreci içinde “Doğulu ve bilgisiz bir barbar” olarak kaldığını belirtmektedir.⁵⁵ Öte yandan Finkel gibi tarihçilerin Osmanlı bürokratik elite Jorga’dan daha fazla başarı atfettikleri de dikkat çekmektedir. Neticede savaşta kaybedilen yerin masada geri alınması önemsiz bir başarı sayılmaz. Antlaşma müzakerelerinin sadrazam veya padişah yerine kalemiye sınıfından bir devlet adamı tarafından yapılması ise Osmanlılar için bir yenilikti.⁵⁶ Diplomatların oynadığı role bir diğer örnek ise Mehmed Said Efendi’nin 1733’te İsveç’te, askeri borçların ödenmesi için XII. Charles ile gerçekleştirdiği müzakeredir. Murphey, bu müzakerede Mehmed Said Efendi’nin Arapça olarak İslam inancını öven sözlerinin üzerinde durmaktadır.⁵⁷ İlişki tipi yeni olsa da geleneklere bağlılığı sürdürmek ve meşruiyeti gelenekler üzerinden ya da İslam hukuku ve/veya İslam’ın dünyayı algılayış biçimi üzerinden kurmak fikri devam etmektedir. Aynı şekilde, savaş hukukunun İslam hukuku prensipleri üzerine kurulması terk edilmemiş bir uygulamadır: 1722 yılında Şeyhülislam Abdullah Efendi Safevilere karşı seferin caiz olduğuna dair bir fetva kaleme almıştır. 1726 yılında ise bu sefer III. Ahmed’in Sünni İslam koruyucusu kimliğini ön plana çıkaran bir fetva verilir.⁵⁸ Bu noktada, Osmanlı Devleti’nin 18. yüzyılda yükselme şansı elde eden diplomat sınıfının, fikrî açıdan önceki dönemin düşünce tarzından 19. yüzyıldaki diplomatlara kıyasen uzaklaşmamış oldukları yorumu yapılabilecektir.

Kalemiye mensuplarının yükseliş hikayesini 17. yüzyıldan başlatmak mümkündür: Bir görüşe göre Köprülülerin yönetimde rol almaları, hem devlete eski gücünün bir kısmına kavuşturmuş hem de saray ağaları ve gözde kadınlar yerine nişancıların, reis efendilerin, yani ilk iki gruba göre daha “okumuş”; daha iyi eğitilmiş

⁵⁵ Jorga, **a.g.e.**, s. 239.

⁵⁶ Aksan, **Osmanlı Harpleri 1700-1870**, s. 31.

⁵⁷ Murphey, **a.g.e.**, s. 122-123.

⁵⁸ Erimtan, **a.g.e.**, s. 86.

bir kesimin –hem Müslümanlar hem de Gayrimüslimler arasından- yükselmesine vesile olmuştu.⁵⁹ Bu şekilde başlayan sürecin sonucunda:

“1699 yılından itibaren Osmanlı devlet adamları özellikle kalemiye sınıfından seçiliyordu. Bu adamlar antlaşmalarda müzakere ediyor, Avrupa’yı geziyor ve sınırları belirlenen yeni dünyada Osmanlı diplomasisini şekillendiriyorlardı. Bunu yaparken Avrupa metot ve dilini Osmanlı sarayına da getirmiş oluyorlardı.”⁶⁰

Avrupa metot ve dilinin Osmanlı sarayına ne derece getirildiği, yukarıda karşıt görüşten örnekler çerçevesinde, sorgulanması gereken bir olgudur. Bu alıntıda tartışmaya daha az açık olan husus, Osmanlı İmparatorluğu’nda “seyfiye” yani kılıç ehli diyebileceğimiz asker kökenli elitin elinde tuttuğu gücün farklı bir gruba geçmesiyle ilgilidir. Seyfiye grubu güç kaybederken yükselişe geçen kalemiye grubu, Osmanlı bürokratları olarak 18. yüzyıl başından itibaren 19. yüzyılın sonuna kadar devlet politikaları ve yönetiminde söz sahibi olacaktır. Neumann, bu bakımdan 18. yüzyılın “Kalemiye Çağı” olarak adlandırılabilirliğini belirterek, devletin yükselen kırtasiyecilik ihtiyacının 1600’lerden beri iltizam sistemi ve askeri sistemin dönüşümüyle bağlantılı olduğunu ifade eder.⁶¹ Bu değişimin, bir tür sosyal hareketlilik sayılıp sayılmayacağı tartışmalıdır. Bu konuya mesafeli yaklaşmanın arkasındaki gereklilik ise şudur: Kalemiye grubu, vergi veren reayadan değil, hali hazırda yönetici elitin içerisinde olan bir gruptu. Bu bakımdan aynı tabaka dahilinde bir sosyal hareketlilikten veya bir güç odağının diğerinin lehine kuvvet kaybetmesinden söz edilebilir.

Osmanlı Devleti’nin askeri bakımdan görece zayıf olduğu bir dönemde uluslararası hukuk ilkelerinin sınır komşularına karşı en iyi savunma tipi olduğu; buna ek olarak, bu yeni ilişki tipinin Osmanlı Devleti’nin kuruluşundan beri varlık sebebi olan Darülharb ile savaş kuralına aykırılık teşkil ettiği bu hususta kısaca üzerinde

⁵⁹ Jorga, **a.g.e.**, s. 300.

⁶⁰ Virginia H. Aksan, “Ottoman Political Writing 1768-1808”, **Ottomans and Europeans Contacts and Conflicts**, İstanbul, İsis Press, 2004, s. 32.

⁶¹ Christoph K. Neumann, “Savaş ve Diplomatik Gelişmeler”, **Türkiye Tarihi 1603-1839 Geç Osmanlı İmparatorluğu**, Haz. Suraiya Faroqhi, Çev. Fethi Aytuna, İstanbul, Kitap Yayınevi, 2011, s. 75.

durulması gereken bir iddiadır.⁶² Bu politika biçimi, 18. yüzyılı bir sapma olarak değerlendiren Osmanlı tarihi yazarları açısından bidat teşkil edecek ve klasik tarih anlayışının “bozulma” literatürünün bir parçası olacaktır. Ancak, daha farklı bir okuma ile, Osmanlı Devleti’nin uluslararası hukuk ve diplomasi sisteminde yerini bulduğu sonucuna varmak da mümkündür. 18. yüzyıl öncesinde Osmanlıların diplomatik hamlelerin tamamen yoksun olduğu da düşünülmemelidir. Osmanlı İmparatorluğu’nun Avrupa politikaları, uzun bir süre boyunca Batı dünyasının kendi iç dinamiklerinden çıkan sorunlardan yararlanmak olmuştur, böylece tam olarak müttefik denmese de ortak çıkarların gözetilmesine dayanan bir ilişki sürdürülmüştür. Bu konuda Habsburg Hanedanı’na karşı Fransa ile yapılan antlaşma, Papalık karşısında Lutherci Alman Prenslerin ve Kalvinistlerin desteklenmesi, İngiltere ticaretinin canlandırılmaya çalışılması gibi 16. yüzyıldan tipik örnekler verilebilir.⁶³ Öte yandan Osmanlı Devleti’nin bu dönemdeki Batı politikası ile Doğu politikasının farklı şekilde gelişim göstermektedir.

17. ve 18. yüzyıllarda Batı Avrupa’da devam eden Veraset Savaşları’nın getirdiği rahatlama karşın, Rusya cephesinde, kimi zaman Osmanlıların lehine sonuç veren sürekli bir mücadeleden bahsedilebilir. Örneğin Prut Savaşı’nda Rusya’nın yenilmesinde iase ve ordunun ikmalî gibi konulardaki hataların etkili olduğu belirtilmiştir. Osmanlı Devleti’nin zafer kazandığı savaşların hemen hepsinde ordunun belkemiğini oluşturan bu iki hususa dikkat edildiği söylenmektedir.⁶⁴ Batı cephesinin görece sakin olduğu bir dönemde ona tezat gelişmelerin görüldüğü diğer yer İran cephesidir. 1723-1748 arası süregiden Osmanlı-İran savaşlarının her iki devletin de Avrupa’dan ziyade birbiri ile çekişme içerisinde olduklarının göstergesi kabul eden bir görüş söz konusudur.⁶⁵ Safeviler, 17. yüzyılda merkezi devlet kurma açısından yeni bir döneme girmişlerdi. Devletin aşiretlere dayanan askeri bir güçten yeni bir örgütlenmeye gitmesi Şah Abbas (1588-1629) zamanında söz konusu olmuştur. Tıpkı Osmanlı gibi, arazi rejimiyle ordu rejiminin içiçe girdiği bir sisteme

⁶² Rıfaat A. Abou-el-Haj, “The Formal Closure of the Ottoman Frontier in Europe: 1699-1703”, **Journal of the American Oriental Society**, C. LXXXIX, No: 3, 1969, 468-469.

⁶³ İnalçık, “Periods in Ottoman History”, s. 20.

⁶⁴ Aksan, **Osmanlı Harpleri 1700-1870**, s. 101.

⁶⁵ Robert W. Olson, “The Ottoman Empire in The Middle of the Eighteenth Century and The Fragmentation of Traditions: Relation of Nationalities (Milletts), Guilds (Esnaf) and The Sultan 1740-1768”, **Die Welt des Islams New Series**, C. XVII, No: 1-4, 1976, s. 73.

sahip olan bu devlette, ordunun yeniden düzenlenmesi arazi hukukunda aşiretlere ait olan toprakların dönüştürülmesiyle söz konusu olmuştur.⁶⁶ Bu topraklardan elde edilen gelirle **gulam** adı verilen ve doğrudan şaha bağlı, çoğunlukla Gürcü, Ermeni ve Çerkes kölelerden oluşan bir birlik oluşturuldu ki bu kuvvetler ordunun her bölümünde (şahın özel korumasından, piyadeye, topçudan süvariye) yer aldı. Yenilenen İran ordu yapısının Osmanlı yeniçeri düzenine benzerliği dikkat çekmektedir. Şah Abbas aynı zamanda Kafkasya'dan İran'a uzanan bir iskân faaliyetine girişmişti.⁶⁷ Ancak, bu "Altın Çağ"ın sonrası pek de olumlu yorumlanmamıştır. Safevi tarihine dair literatürde bu bakımdan Osmanlı tarih literatürüne benzer bir eğilim olduğu dile getirilmektedir:

"Birbirine rakip bu iki imparatorluk, ortak bir Müslüman ve Ortadoğu politik kültürünün içinden çıkmıştı. İkisi de dikkat çekici ölçüde benzer kurumlara dayanıyordu. İkisi de büyüyen ve giderek güçlenen Avrupalı devletlerle karşı karşıya geliyordu. Safevi Hanedanı'nın zirvesi olarak görülen Şah Abbas yönetimi, kıyaslanabilir bir Osmanlı dönemiyle çakışmıştı. İki örnekte de ardından gelen dönem, kaçınılmaz ve tartışma götürmez bir gerilemenin kanıtı olarak görülürken bunun sebepleri çürümeye, haremde yetişmeye ve hizipçiliğe bağlandı. Aksine bulgular olmasına rağmen, gerileme konusundaki bu bakış açısı, bugün bile egemen olmaya devam ediyor."⁶⁸

Uzunçarşılı'nın Osmanlı'nın 1720'lerdeki İran seferini anlattığı satırlarda, Şah Hüseyin'i iyiniyetli ancak devlet adamlarının etkisiyle sefahat alemlerine dalan biri olarak tasvir etmesinin, yukarıdaki alıntıda eleştirilen anlatı tipinin bir yansıması olduğu düşünülebilir.⁶⁹ Başarısızlığın sebebi olarak hangi bakış açısı benimsenirse benimsensin, İran'da Safevi hâkimiyetinin 18. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren dağılmaya başlamış olduğu sonucu değişmeyen bir gerçektir.⁷⁰ Safevi Devleti bu süreçte hem Osmanlı Devleti ile hem de Rusya İmparatorluğu'yla mücadele halindeydi. Devletin içindeki Afgan aşiretlerinin isyanı da zayıflamayı artıran bir etkendi.⁷¹ İran ile yaşanan sorun ve çekişmelerin Osmanlı ekonomisini, özellikle ipek

⁶⁶ Gene R. Garthwaite, **İran Tarihi Pers İmparatorluğu'ndan Günümüze**, Çev. Fethi Aytuna, İstanbul, İnkılap Kitabevi, 2011, s. 160-161.

⁶⁷ **a.e.**, s. 161.

⁶⁸ **a.e.**, s. 165.

⁶⁹ Uzunçarşılı, **a.g.e.**, s. 172.

⁷⁰ Aksan, **Osmanlı Harpleri 1700-1870**, s. 40.

⁷¹ Garthwaite, **a.g.e.**, s. 167.

ticaretini etkilemesi söz konusu olmuş; bu durum dolaylı olarak Antakya’da ipek ticaretini ve üretimini de etkilemiştir. 18. yüzyıl İran tarihi için de “merkeziyetçi yapıdan uzaklaşma”, “parçalanma” gibi kavramların kullanılması dikkat çekmektedir.⁷² Osmanlı İmparatorluğu’ndan farklı olarak İran’da tek bir hanedan değil farklı hanedanların egemenliği söz konusu olabilmıştır. White bu noktada hanedan değişikliğinin bazen yenileyici bir yapısının olabildiğini ifade eder: “Osmanlı uzmanları imparatorluğun uyuma açıklığını ve dayanıklılığını belirtmeye düşkündür; ama başlı başına Osmanlı hanedanının sürekliliği doğal afetlere ve yaygın karışıklıklara karşı koruma sağlamaktan uzaktı.”⁷³ Yazarın teorisi, rejim değişikliği, devletin çöküşü veya hanedan değişikliği gibi olumsuz olayların, eski döneme ait borçları temizlemeye yardımcı olması, oysa Osmanlı Devleti’nde böyle bir değişim meydana gelmediği için sorumluluğun ve sorunların hep aynı aile üzerinde kalmasıdır. Bu yorum, Osmanlı İmparatorluğu’nun tüm sorunlara rağmen iki yüzyıl daha ayakta kalabilme başarısını değerlendirmek bakımından eksiktir.

Osmanlı Devleti ve genel olarak Orta Doğu toplumlarında sosyal hareketlilik dönemlerinin, devletin gücünün, ya da merkeziyetçiliğin kaybolduğu dönemlerde söz konusu olduğu ifade edilmektedir.⁷⁴ Buna göre, devletin en güçlü olduğu geç 15. yüzyıldan 16. yüzyılın sonlarına değin sosyal hareketlilik asgariye indirgenmiş durumdadır. Ancak 17. yüzyıldaki krizlerin de etkisiyle özellikle 18. yüzyılda tekrardan topluma hareket gelmiştir. Bu noktada sosyal hareketlilikten ne anlaşılması gerektiği önem taşımaktadır. Yönetici elitin içinde farklı grupların yükselişe geçmesi sosyal bir hareketlenme sayılabilir. Hareketliliğin bir kısmı, elit sayılmayan yönetici ajanlarında da görülebiliyordu. 18. yüzyılda ehl-i örf içinde pek çok kişi “Derviş-zade”, “Seyyid” gibi unvanlar taşımaktadır. Ergenç’e göre durumun sebebi, kul sisteminin bozulması sonucu kadronun “kul” dışı unsurlardan doldurulmasıdır.⁷⁵ Aynı şekilde, halkın da kendi içinde geçirdiği dönüşümün dikkate alınması gerekir. Bu dönüşümün göç, din değiştirme, üretim tipini değiştirme, isyan gibi farklı şekillerde ortaya çıkabilmesi mümkündür.

⁷² a.e., s. 171.

⁷³ White, a.g.e., s. 259.

⁷⁴ İnalçık, “Periods in Ottoman History”, s. 28.

⁷⁵ Özer Ergenç, “XVIII. Yüzyılda Osmanlı Taşra Yönetiminin Mali Nitelikleri”, **Şehir, Toplum Devlet Osmanlı Tarihi Yazıları**, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2013, s. 371.

Netice itibariyle 18. yüzyılın ilk yarısı Osmanlı Devleti'nde merkezi bürokrasinin gelenekten koptuğu bir dönem olarak kabul edilemez ancak bu bürokrasiyi sürdüren gruplar içinde bir değişimin olduğu kesindir. Bu süreçte merkezin taşra ile ilişkileri ise biraz daha karmaşıktır, zira kayıplara rağmen geniş topraklara sahip olan imparatorlukta, merkezle ilişkilerini uyumlu bir biçimde sürdürenler kadar bu uyumu bozanlar da olacaktır. Yine de 18. yüzyılın ilk yarısında Osmanlı-Habsburg sınırında görece sakin bir dönem yaşanması Vidin'in yeniden yapılandırılması sürecini olumlu biçimde etkilemiştir. Antakya'da ise konargöçer grupları iskan çabaları devam etmektedir. Merkezde olduğu gibi yerel siyasette de farklı dengeler ortaya çıkmakta, farklı gruplara mensup kişiler yükselme olanağı bulmaktadır.

2.2.2. Yerel Siyasetin Yeni Aktörleri

Osmanlı İmparatorluğu'nda sosyal gruplar arasında hareketliliğin görülmesi 18. yüzyıla özgü bir durum değildir. Farklı meslek gruplarından kişilerin farklı aktivitelerle uğraşması, 16. yüzyıl sonundan itibaren nasihatname literatürünün çeşitli örneklerinde hoşnutsuzluk yaratan bir fenomen olmuştur.⁷⁶ Bir önceki bölümde üzerinde durulan çiftbozan akçesinin bir fonksiyonu da bu tip aktivitelerle uğraşırken asıl işini aksatan kişilerden ceza almaktır. Cezai nitelikte önlemlerin bu hareketliliği tamamen önlemiş olduğu iddia edilemez. Ayrıca, klasik Osmanlı literatüründe şikâyet kaynağı olan bu tip hareketlenmelerin, yakın dönem literatüründe farklı bir bakış ile yeniden değerlendirilmesi söz konusu olmuştur. Roland C. Jennings, 17. yüzyıla ait Kayseri şer'iyeye sicili kayıtlarından yola çıkarak kredi ve ödünç üzerindeki çalışmasının başında yerel ağaların, Osmanlı askeri ve ilmiye sınıfı mensuplarının ticari ya da "merkantilist" bir zihniyete yakın olduklarından bahseder.⁷⁷ Kayseri'de yeniçeri ve

⁷⁶ 16. ve 17. yüzyıllarda nasihatname literatürünün temsilcileri olarak "kanun-ı kadimin ihyası"ndan bahseden yazarlara ve eserlerine dair şu örnekler verilebilir: (Nushatî's Selatin) Mustafa Âli's Counsel For Sultans Of 1581, Haz. Andreas Tietzse, C. I-II, Viyana, Osterreichischen Akademie Der Wissenschaften, 1979; Mustafa Ali, Gelibolulu Mustafa Âli ve Kühnü'l-Ahbârî'nda II. Selim, III. Murat ve III. Mehmet Devirleri, C. II, C. III, Haz. Faris Çerçi, Kayseri, Erciyes Üniversitesi Yayınları, 2000; Selaniki Mustafa Efendi, Târih-i Selânikî, Haz. Mehmet İpşirli, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1999; Koçi Bey, Koçi Bey Risaleleri, İstanbul, Kabcacı Yayınevi, 2008.

⁷⁷ Ronald C. Jennings, "Loans and Credit in Early 17th Century Ottoman Judicial Records: The Sharia

sipahilerin kredi alan ve kredi veren kişiler olarak sicilde adlarının geçtiği de yazarın dikkatini çekmiştir ki aynı durum müderrisler, imamlar, hatta kadılar için dahi geçerlidir.⁷⁸ Buna benzer bir diğer örnek 18. yüzyılda dikkati çeker. Aslen yönetim kadrosunda yer alan grupların ticari-ekonomik faaliyetlere karıştıkları görülür; Bruce Masters, Bereketli Hilal’de 18. yüzyılın ilk çeyreğinde askeri grubun borç verme konusunda üstünlüğü olduğunu belirtir, bu üstünlük ancak yüzyılın sonlarına doğru yerel ayanın ve Hıristiyan tacirlerin eline geçmiştir. Borç alan kesim ise köylüdür. Böylece bu bölgede ayan aileleri yükselmiştir. Yalnız Masters Mısır’da askeri grubun iltizamları hep kontrolünde tutmayı başardığını da bir tezat olarak ekler.⁷⁹ Doğan Gün de Antakya’da 18. yüzyılda büyük kentlere yakın köylerde en zengin, en girişimci insanların askeri gruptan olduğunu belirtir, bu kişiler, verimli toprakları timar, vakıf ve mülk yoluyla kontrol altına almıştır.⁸⁰ Bu gibi faaliyetler yükselişe geçen bir grubun gücünün ekonomik temelini anlayabilmek bakımından önem taşımaktadır.

Merkezi bürokraside yükselişleri nedeniyle “Kalemiye Çağı” olarak nitelendirilmiş olduğu görülen 18. yüzyılın Bruce McGowan tarafından merkez-çevre ilişkisi bakımından “Ayanlar Çağı” olarak tanımlandığı görülmektedir.⁸¹ Klasik literatürde 18. yüzyıl, devletin toplum üzerindeki kontrolünü yitirdiği, “yerel güçlerin yükselişi” hatta “desentralizasyon” dönemi olarak kabul edilmektedir; bu bakımdan 17. yüzyılın olumsuz özelliklerinin bir sonraki yüzyıla sirayet ettiği vurgulanacaktır.⁸² Nispeten yakın dönemde tamamlanmış bazı çalışmalarda adem-i merkeziyet meselesine bölgesel bakmak gerektiği iddia edilmektedir. Örneğin Deena Sadat, Osmanlı Devleti’nin 18. yüzyıldaki genel dinamiklerden geri kaldığına, devlet yönetiminde bozulmaların mevcut olduğuna ve maliyede sorunların hâkim olduğuna dair fikriyatın, 18. yüzyılda Balkan eyaletleri dikkate alındığında değiştirilmesi

Court of Anatolian Kayseri”, **JESHO**, C. XVI, No: 1, 1973, s. 169.

⁷⁸ **a.e.**, s. 197, 199.

⁷⁹ Masters, **a.g.e.**, s. 104-105.

⁸⁰ Doğan Gün, **18. Yüzyılda Antakya’nın Ekonomik ve Sosyal Yapısı (1708-1777)**, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006, s. 83.

⁸¹ Yazar 1699-1812 arasındaki dönem için bu ibareyi kullanmıştır. Bkz. Osmanlı İmparatorluğu’nun **Ekonomik ve Sosyal Tarihi C. II: 1600-1914**, Halil İncalcık ve Donald Quataert, İstanbul, Eren Yayıncılık, 2004.

⁸² Antonis Anastasopoulos “Crisis and State intervention in Late 18th Century Karaferye (mod. Veroia)” **The Ottoman Balkans 1750-1830**, Haz. Frederick F. Anscombe, Marcus Wiener Publishers, Princeton, 2006, s. 11-12.

gereken geleneksel bir görüş olduğunu ifade etmektedir.⁸³ Dina Rızık Khoury de Musul örneği üzerinden devlet-taşra ilişkilerini incelediği çalışmasında, adem-i merkeziyet modelinin imparatorluğun bütün bölgeleri bakımından işlevsiz olmadığını kabul etmekle beraber, bu modele dayanan açıklamaların örneğin Selçuklu Devleti'nin dağılması sonrası yaşanan süreç ile 18. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda görülen "dağılma" arasındaki farkı ortaya koymak bakımından yetersiz kaldığını belirtir. Bu eksiklik ancak İbn Haldun tipi bir tarih tezi ile kapatılabilir ki yazar, bu tip bir tarihçiliğe eleştirel bakmaktadır.⁸⁴ Klasik literatüre daha yakın duran Yaşar Yücel'in bir çalışmasında, Osmanlı İmparatorluğu'nun en "merkezi" sayıldığı dönemde dahi yerel güç unsurlarının mevcut olduğu ifade edilir; yazarın düşüncesine göre bu güçlerin 17. yüzyıldan sonra ön plana geçmesi, 17. ve 18. yüzyıllarda adem-i merkeziyeti kolaylaştıran bir olgudur.⁸⁵ Bu bağlamda devletin gücünü değerlendiren örnekler arasında da görüş farkları mevcuttur: Carter Findley 1603-1789 arasında devletin gücünün zayıfladığını kabul etmekle beraber, taşrada yeni merkezlerin oluştuğunu ve devletle toplum arasında yeni dengelerin kurulduğunu belirtir.⁸⁶ Haim Gerber'e göre ise bazı yerel odakların yükselişe geçtiği 17. ve 18. yüzyıllarda dahi, Osmanlı merkezi yönetimin gücü muhafaza edilebilmiştir. Bu süreçte İstanbul'a ve merkezi hükümete yakın yerlerin daha kolay kontrol altına alınması mümkün olmuştur. Ancak yazara göre bu dönemdeki merkezi devlet aparatına rağmen yeknesak bir hukuk sistemi mevcut değildir, özellikle Lübnan, Filistin ve Hicaz klasik sistemin dışında kalan örneklerdir.⁸⁷ Abraham Marcus, taşrada İstanbul'a aykırı politika geliştiren güç sahibi kişilerin bulunduğunu söylemekle beraber bu kişilerin "siyasi aidiyeti" ile ilgili bir tespitte bulunur ve en azından 18. yüzyıl için, taşradaki faaliyetlerin Osmanlı Devleti'ne karşı ayrılıkçı bir hareketin parçası olmadığını ya da

⁸³ Deena R. Sadat: "Rumeli Ayanları The Eighteenth Century", *The Journal of Modern History*, C. XLIV, No: 3, 1987, s. 346.

⁸⁴ Dina Rızık Khoury, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Taşra Toplumu Musul 1540-1834**, Çev. Ülkün Tansel, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999, s. 8-9. İbn Haldun tipi tarih tezi için Bkz. Giriş.

⁸⁵ Yaşar Yücel: "Osmanlı İmparatorluğu'nda Desantralizasyona Dair Genel Gözlemler," *Belleten*, C. XXXVIII, No: 152, 1974, s. 657-708.

⁸⁶ Carter Vaughn Findley, "Siyasi Kültür ve Büyük Haneler", **Türkiye Tarihi 1603-1839 Geç Osmanlı İmparatorluğu**, Haz. Suraiya Faroqhi, Çev. Fethi Aytuna, İstanbul, Kitap Yayınevi, 2011, s. 89.

⁸⁷ Gerber, **The Social Origins of the Modern Middle East**, s. 10-11.

devrimci bir nitelik teşkil etmediğini vurgulamaktadır.⁸⁸ Merkez-taşra çekişmesinin arkasında en azından bu dönemde ideolojik bir sebep bulunmamaktadır. Osmanlı İmparatorluğu'nda ideolojik sebeplerden kaynaklanan çekişmeleri görebilmek için, farklı etnik kökenlere dayanan grupların ulus-devlet düşüncesine bağlı ayrılıkçı hareketlerden etkilendiği 19. yüzyılı beklemek gerekecektir. Suraiya Faroqhi ve Fikret Adanır, 18. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'ndaki hareketlenmelerin, 19. yüzyılın öncülü kabul edilebilecek bir "proto-nasyonalist" hareket olarak kabulünü öne süren çalışmaların giderek azalmakta ya da önemini yitirmekte olduğunu belirtirler.⁸⁹ Tüm bu örneklerden yola çıkarak varılması gereken bir sonuç vardır; Osmanlı İmparatorluğu'nda merkezi hükümet, taşrayı kontrol etmeye çalışmaktadır ancak bu kontrol henüz idari ve hukuki bir kontrol olmaktan ziyade siyasi dengeye bağlı olarak değişen bir kontroldür. Bölgesel olarak farklı durumların görülmesi doğrudan bu durumun bir sonucu olarak görülmelidir. Bu dönemde ayanların yükselmesi de bu çerçeveden değerlendirilmelidir.

Ayan mevkiin kökenleri 14. yüzyıla kadar götürülebilir.⁹⁰ Bu unvanın temelde kent kökenli olduğu düşünülmektedir: Ayan, halk tarafından seçilen ve yerel gruplar ile devlet memurları arasında bir tür iletişim sağlayan bir kişidir.⁹¹ Balkanlarda şehir yönetiminin bir parçası olarak ortaya çıkmış olan ayanlık sistemi, zaman içinde dönüşüm geçirmiş ve toprak aristokrasisinin bir parçası haline gelebilmiştir. 17. yüzyıl başından 18. yüzyıla Vidin'de geniş kapsamlı göçlerin, köylülerin yer değiştirmesinin bir sonucu olarak **gospodarlık**⁹² rejiminin ortaya çıktığını söyleyen Gradeva da bu

⁸⁸ Marcus, **a.g.e.**, s. 41.

⁸⁹ Suraiya Faroqhi ve Fikret Adanır, "Introduction", **The Ottomans and The Balkans A Discussion Historiography**, Leiden, Brill Publishing, 2002, s. 5.

⁹⁰ Halil İnalçık, "Political Modernization in Turkey", **Turkey and Europe in History**, 2. bs., İstanbul, Eren Yayınevi, 2008, s. 67. İnalçık, bir diğer makalesinde 18. yüzyıl öncesinde şehir içindeki ayanların üç görevinden bahseder. Bu görevler, şehrin ekonomik refahını kollamak, "kamu" binalarının bakımına göz-kulak olmak ve en önemlisi merkez tarafından atanan kadı gibi memurların seçiminde merkezi yönlendirmeye çalışmaktır. Daha fazla bilgi için Bkz. Halil İnalçık, "Centralization and Decentralization in Ottoman Administration", **Studies in Eighteenth Century Islamic History**, Haz. Thomas Naff ve Roger Owen, Carbondale, Southern Illinois University Press, s. 43-44,

⁹¹ Sadat, **a.g.e.**, s. 346-347. Karş. İnalçık, "Political Modernization in Turkey", s. 67. Sadat açık bir biçimde "halk tarafından seçilen" ifadesini kullanmış; ancak seçimin niteliği konusunda bilgi olmadığını ifade etmiştir. İnalçık ise ayanın içinden, **kahyaların** kasabayı temsilen seçildiğini ve bunun erken dönemden beri görüldüğünü ifade etmektedir.

⁹² Gospodarlık Balkanlarda idarecilik ve toprak ağalığı anlamında kullanılan bir kelimedir. İlber Ortaylı kelimenin eski Slovence'de "efendi, bey" anlamına geldiğini belirtir. Yazara göre kelime Osmanlı İmparatorluğu döneminde iki anlamda kullanılmıştır. İlk anlamıyla gospodarlık Eflak-Boğdan Prenslikleri'nde beratla verilen özerk yöneticilik tipidir. İkinci anlamı ise özellikle Bulgaristan'da timar

yeni dönemde, tapu elde ederek toprak tasarruf eden kişinin köylü olmadığını, nazırlar ve üreticiler arasında iş gören yeni ajanların bu belgeyi haiz olduklarını ifade eder.⁹³ Bu grup içinde yeniçeriler ön plana çıkmaktadır. İlber Ortaylı'ya göre gospodarin elindeki arazi kendisine herhangi bir temlik şeklinde verilmiş değildir. Gospodar, köylülerin toprağı terk etmesi, toprağı el koyma vb sonucunda belli bir araziyi kontrol altına almıştır. Ancak yazar 18. yüzyılda gospodaların arazi temliknamelerini⁹⁴ üzerlerine aldıklarını ve yüzyılın ikinci yarısında ayan statüsüne yükseldiklerini de belirtmektedir. Gradeva'ya göre, bu sistemde Vidinli yeniçeriler aracı rolü oynamıştır. Bu örneklerin gösterdiği üzere, bu dönemde Osmanlı İmparatorluğu'nda tespit edilen pek çok fenomen birbiriyle sebep-sonuç açısından iç içe geçmiş vaziyettedir.

Ayanların köy hayatında rolleri değişirken şehir yönetimine dair görevleri ve fonksiyonlarının sona ermesi söz konusu değildir; bazı ayanlar belediye ile ilgili ayrıcalıklarını 18. yüzyıl sonuna kadar devam ettirebilmişlerdir.⁹⁵ Nitekim Rızık Khoury, 18. yüzyılda Musul'da etkin olan bazı siyasi hanelerin hem bazı köylere sahip olduklarını hem de kent içinde vergi toplama haklarının mevcut olduğunu ifade etmektedir.⁹⁶

Ayanın geçirdiği dönüşümün arkasında birkaç farklı olgunun varlığından söz edilmektedir. İlk olarak bu gelişme Osmanlı Devleti'nin 18. yüzyıldan itibaren "Dünya ticaret sistemi"ne dahil olma sürecine bağlı olarak açıklanmıştır.⁹⁷ Immanuel

rejiminin değişim geçirmesi sırasında ortaya çıkmış bir tür toprak tasarrufu biçimidir. Bkz. İlber Ortaylı, "Gospodarlık", *DİA*, C. XIV, 1996, s. 115.

⁹³ Gradeva, "Between Hinterland and Frontier", s. 349.

⁹⁴ Ortaylı burada temlikname kelimesini kullanmıştır ancak belgenin hukuki nitelik açısından temlikname olup olmadığı tartışmaya açık bir mevzudur.

⁹⁵ Sadat, *a.g.e.*, s. 347.

⁹⁶ Rızık Khoury, *a.g.e.*, s. 136.

⁹⁷ Sadat, *a.g.e.*, s. 350. Bu süreçte ticaretin yükselttiği ikinci grup ise İstanbul'daydı. 18. yüzyılda Fenerli Rumların ticarete dayalı bir aristokrasi oluşturmayı becermeleri bu bağlamda dikkate değerdir. Bu tacirler İstanbul'da, Rumeli'de ve Levant'ta etkili idiler, ticari olarak Venedik ve Cenevizlilere rakiptiler. Charles H. Parker, üçüncü bir grup tacirin doğu ticaretine yöneldiğini ifade eder, imparatorluktan "savaşçı paşalar" kadar Avrasya ile ekonomik ve kültürel ilişki kurabilen tacirlerin de yetişmiş olmasını ön plana çıkarır. İmparatorluğun ticari ağlarının 18. yüzyılda Batı kadar Doğu ile de iletişim halinde olduğunu hatırlamak gerekir. "Osmanlı İmparatorluğu, 16. yüzyılın başlarından itibaren gelişen dünya ekonomisinin merkeziydi." diyen Clive Ponting, imparatorluğun 1517 yılından itibaren Avrasya tarihinde Güneybatı Asya'nın üç kilit ticaret yolunu kontrol eden imparatorluklardan biri olduğunu ifade eder. İstanbul, Kahire ve Halep gibi merkezlerde Avrupa devletlerine denk bir serbesti ile ticaret yapan buna karşın "devlet tarafından hiç vergilendirilmeyen" tacirler bulunmaktadır. Yazarın bu ifadesi, muhtemelen tacirlerin klasik öşür ve cizye gibi vergilerden muaf olmalarıyla ilgilidir. Zira Osmanlı Devleti'nde tacirlerden alınan iç gümrük resimlerinin 19. yüzyıl sonuna kadar devam ettiğini söylemek mümkündür. Bkz. Palmer, *a.g.e.*, s. 53; Charles H. Parker, *a.g.e.*, s. 60; Ponting, *a.g.e.*, s. 502.

Wallerstein tarafından ortaya atılan bu teorinin Osmanlı tarihçileri tarafından tartışılması, imparatorluğun 18. yüzyılda geçirdiği dönüşümü “çöküş” kavramının dışına çıkarmak bakımından önemli ve etkili olmuştur. Ancak fiili nitelikteki bu değişimin hukuk sistemine olan etkisi genelde eksik bir şekilde değerlendirilmiştir.⁹⁸ Bu durum özellikle çiftlik yapılanması ve bu yapılanmanın üzerindeki haklara dair tartışmalar için geçerlidir. Benzer şekilde ayanların hâkim olduğu büyük ölçekte çiftliklerde yürütülen üretimin ticari tarımdaki rolünün tahmin edildiği kadar önemli olmadığı zamanla ortaya çıkmıştır.⁹⁹

Ekonomik faaliyetlere katılım bakımından ayan unvanının içini doldurabilecek belirgin ve tek bir tanım mevcut değildir. Benzer bir durumla ayanların merkezi yönetimle olan ilişkileri dikkate alındığında da karşılaşılmaktadır. 18. yüzyılın sonunda, Karaman valisi Kadı Abdurrahman, Çapanoğlu Süleyman, Karaosmanoğlu Ahmed Bey gibi bazı ayanlar III. Selim’in kurmak istediği Nizam-ı Cedid’in taşradaki ajanları olmuşlardır.¹⁰⁰ Musul’dan bir örnek vermek gerekirse, yaklaşık yüz yıl boyunca (1726-1824) şehri yöneten Celili ailesi, hem siyaseten etkin olabiliyor, hem de ticari tarıma yatırım yapabiliyordu.¹⁰¹ Buna karşın, Vidin’de Pazvantoğlu Osman’ın ayanlığı daha farklı bir seyir izlemiş, Pazvantoğlu, III. Selim’in modernizasyon çabalarına karşı bir görüş benimsemiş olmasa da, bu dönemdeki merkezileşme çabalarına karşı bir duruş sergilemiş ve belli oranda başarılı da olmuştur.¹⁰² Bir genelleme yapmak gerekirse, bölgesel bakımdan, Rumeli ayanlarının kırsal kesimde etkili olmak bakımından Anadolu’dakilere oranla daha becerikli oldukları, Anadolu ayanlarının ise merkezle daha sıkı ilişki içinde olduğu ifade edilmektedir.¹⁰³

⁹⁸ Bkz. Giriş.

⁹⁹ Keyder, **a.g.e.**, s. 4-5.

¹⁰⁰ Zens, **a.g.e.**, s. 82.

¹⁰¹ Dina Rızık Khoury, “Ticari Tarımın Musul Eyaletine Girişi ve Köylülük Üzerindeki Etkileri”, **Osmanlı’da Toprak Mülkiyeti ve Ticari Tarım**, Haz. Çağlar Keyder ve Faruk Tabak, Çev. Zeynep Altok, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1998, s. 166.

¹⁰² **a.e.**, s. 3. Zens ayrıca 18. yüzyıl sonunda Rhigas Velestinli’nin şiiirinde Pazvantoğlu’na seslenerek, onu bağımsızlığa, ses yükseltmeye teşvik ettiğini belirtir. **a.e.**, s. 1. Osman Pazvantoğlu’na Vidin’de yer alan Bulgar bağımsızlık sürecinin aşamalarını gösteren serginin bir parçası olarak yer verilmiş olması da bu bağlamda ilgi çekici bir detaydır.

¹⁰³ Reşat Kasaba, “Batı Anadolu’da Göçer İşçiler”, **Dünya, İmparatorluk ve Toplum**, Çev. Banu Büyükkal, İstanbul Kitap Yayınevi, 2005, s. 27.

Ayanların bir kısmı 18. ve 19. yüzyılda devam eden savaş ekonomisine bağlı olarak güçlenip yereldeki iktidarlarını tesis etmişlerdir.¹⁰⁴ Savaşın ayanlara bu imkânı vermesi, bu dönemlerde taşrada yerel düzeni sağlamak görevinin de ayanlara bırakılmış olmasından kaynaklanmaktadır. Bu durum özellikle 1722-1746 tarihleri arasında cereyan eden İran Savaşları'nda görülmektedir.¹⁰⁵ Ayanlar bu doğrultuda silahlanmış reaya olarak tanımlanabilecek yerel milis kuvvetlerinden ve sekbanlardan destek alıyorlardı. Ayan teriminin bazı belgelerde bir yeniçeri veya bürokraside kendine yer edinmiş bir haydut için dahi kullanılabildiği göze çarpmaktadır.¹⁰⁶ Bu durum, ayan kimliğini edinebilen farklı gruplardan örnekleri göstermenin yanı sıra farklı gruplardan kişilerin yönetim ağında ne şekilde yükselebildiklerine dair bir tür bulgu teşkil etmektedir. Yine de bu yükselişin belli sınırları olacaktır.

Yüzyılın ikinci yarısında ayanlığın hukuki bir düzene oturmasını mümkün kılacak bir çabadan söz edilebilir. İnalçık'a göre: "III. Mustafa devrinde (1757-1774 tarihleri arası) Muhsinzade Mehmet Paşa'nın sadaretinde ayanlık artık devletçe tanınmış bir amme müessesesi halini alacaktır."¹⁰⁷ Ancak bu çabanın niteliği de sorgulanabilir; McGowan, sadrazamın 1765 tarihinde ayan atama yetkisini İstanbul'a bağlamayı denediğini, ancak ayanın gücünün arkasında "tayin sistemi değil ihale sistemi yoluyla ele geçirdikleri araziler" bulunduğunu, bu nedenle söz konusu çabanın ayanın gücünü -en azından o dönem için- kıramadığını belirtir.¹⁰⁸ İki yazarın değerlendirmesi birbirine zıt görünebilir. Yine de uzun vadeli düşünmek gerekirse ayanlığın bu dönemde hukuki olarak değil siyasi olarak tanınan bir mevki olduğu fikri ağır basmaktadır, Muhsinzade'nin kurumsallaştırma çabası bu nedenle tam olarak oturmamış olabilir.

¹⁰⁴ Aksan, **Osmanlı Harpleri 1700-1910**, s. 10.

¹⁰⁵ Halil İnalçık, "Military and Fiscal Transformation in The Ottoman Empire 1600-1700", **Studies in Ottoman Social and Economic History**, Londra, Variorum Reprints, 1985, s. 311; İnalçık, **Devlet-i Aliyye**, C. IV, s. 43.

Uzunçarşılı da bu dönemde ayanların halk üzerinde baskı rejimi uyguladıklarını, bir tür mütegalibe gibi davrandıklarını söylemektedir, örnek olarak Aydın'da Sarı Bey Oğlu'nu ve Trabzon'da birbiriyle çarpışan ayanları gösterir. Bu gibi olaylar 1738 tarihine doğru yaşanmıştır. Bkz. Uzunçarşılı, **a.g.e.**, s. 318 vd.

¹⁰⁶ Virginia H. Aksan, "Feeding The Ottoman Troops on The Danube, 1768-1774", **Ottomans and Europeans Contacts and Conflicts**, İstanbul, İsis Press, 2004, s. 220.

¹⁰⁷ İnalçık, "Vidin Gospodarlık Rejimi ve İlgası", s. 120.

¹⁰⁸ McGowan, **a.g.e.**, s. 794.

Osmanlı Devleti belli oranda vergi ödenmesi veya ayanın hâkim olduğu bölgede asayişin sağlanması gibi bazı temel işler devam ettirildiği müddetçe, yerel güçlere dokunmama eğilimindedir.¹⁰⁹ 1765'te Muhsinzade Mehmed Paşa'nın başaramadığı atama yoluyla kontrolden ziyade, siyasi dengeye dayanan ve kendiliğinden işleyen bir kısıtlanma söz konusu olacaktır. Keyder bu süreci şöyle özetler: "Ayan, devletin mîrî topraklar üzerindeki mülkiyet hakkını kısmen ihlal etti, ama bunu daha kalıcı bir özerkliğe dönüştüremedi. Bu yüzden de bir ara zümrenin oluşmasına direnç gösteren güçlü devlet ile vergi veren bağımsız köylülük arasındaki ittifakı kıramadı."¹¹⁰ Bir önceki bölümde devletin köylünün toprak üzerindeki haklarını koruduğundan bahsedilmiş, sipahinin toprağını köylü aleyhine genişletmesinin hukuken mümkün olmadığı üzerinde durulmuş; bu bağlamda köylü ile devlet arasında mevcut olan ittifakın hukuki altyapısından bahsedilmişti. Nitekim Osmanlı arazi hukukunun, servet birikimine izin vermeyen ve küçük üreticiyi koruyan yapısını değiştirebilecek bir talepten söz etmek mümkün değildir. Keyder'e göre, ayanın elde ettiği güç, devletin zayıf zamanlarında ortaya çıkmış, ancak devlet güç kazanınca ayan yeniden merkezi hükümetin arzularına boyun eğmiştir.¹¹¹ Keyder'in bu yorumunu destekleyen en tipik örnek, 19. yüzyılda Tepedelenli Ali Paşa'nın idam edilmeye varan hikâyesi olsa gerektir. Ali Paşa'nın idamıyla birlikte sahip olduğu çiftlikler müsadere edilmiştir.¹¹²

Karen Barkey'e göre, 18. yüzyılda Osmanlı Devleti'nde görülen iki makro-tarih olgusu ticarileşme ve iltizam (**taxfarming**) sisteminin yaygınlaşma süreçleridir. Bu iki olgu sosyal yapı açısından değişime yol açan yeni hareketlenmeleri getirmiştir. Yazara göre ayanlar da bu süreçte güçlenecektir. Bu noktada yazar ayanın politikaya

¹⁰⁹ Suraiya Faroqhi, "Coping with The Central State, Coping with Local Power: Ottoman Regions and Notables From the Sixteenth to the Early Nineteenth Century", **The Ottomans and The Balkans A Discussion Historiography**, Haz. Fikret Adanır ve Suraiya Faroqhi Leiden, Brill Publishing, 2002, s. 372. Yazar, bu sonuca Musul ve Şam örnekleri üzerinde ulaşmaktadır.

¹¹⁰ Keyder, **a.g.e.**, s. 10.

¹¹¹ **a.e.**, s. 11.

¹¹² Hamiyet Sezer, "Tepedelenli Ali Paşa'nın Çiftlikleri Üzerine bir Araştırma", **Bellekten**, C. LXII, No: 233, 1988, s. 76.

Sezer bu çiftliklerin çoğunun aslen köy olduğunu ve çiftliğe dönüştürülmüş olduğunu da belirtir. Sophia Laiou benzer bir olguyu Tırhala'da 17. yüzyıl sonunda tespit etmiştir. Bkz. Sophia Laiou, "Some Considerations Regarding Çiftlik Formation in the Western Thessaly", **The Ottoman Empire, The Balkans, The Greek Lands: Towards a Social and Economic History (Studies in Honor of John C. Alexander)**, Haz. Elias Kolovos, Phokion Kotzageorgis, Sophia Laiou ve Marinos Sariyannis, İstanbul, The Isis Press, 2007, s. 263.

bir biçimde karışmasını önemser, bu aktivitenin devletin yanında veya devlete karşı geliştirilmiş olması Barkey'ye göre fark yaratmaz.¹¹³ Bruce Masters bu hususta yerel farkların üzerinde durmaktadır; yazar "İstanbul'dan bağımsız bir şekilde politikalara girişme ve özel ordular kurma becerileriyle Balkanlar ve Anadolu'daki ayanlar, Bereketli Hilal'in Arap eyaletlerindeki sabık adaşlarından çok Kuzey Afrika'daki hanedanlardan gelen valilere benziyorlardı."¹¹⁴ diyecektir. Sınırı zorlayan ve değişimi daha belirgin kılan olguların 18. yüzyılın ikinci yarısında -en azından belli bölgelerde- görülmüş olduğu söylenebilir. Bu değişim hukuki alandan önce siyasi güç kullanabilme alanında kendini gösterir. Yüzyılın ortasında Musul, Bağdat, Halep ve Şam'da valilik neredeyse babadan oğula geçen bir yönetim biçimi olmuştur.¹¹⁵ Suriye'de merkeze gönderilen yıllık vergi, istenen ve beklenen oranın dörtte biri kadardır ve bu durum başka vilayetlerde de görülür.¹¹⁶ Vidin'de ise 18. yüzyıl sonlarına doğru ayanların gücü ele geçirmesiyle "fetihten önceki feodal anarşi"¹¹⁷ benzeri bir manzaranın tekrar ortaya çıktığı İnalçık tarafından öne sürülmektedir. Vidin'de yerleşmiş olan gospodarlık rejimi ile küçük bir Müslüman kitle toprağı ele geçirmiştir. Bir sonraki yüzyılda halk ile yerel güç sahipleri arasındaki problemlerin çoğu bu durumdan kaynaklanacak, reayanın ekonomik olarak geri kalması ile birlikte isyanlar başlayacaktır.¹¹⁸

18. yüzyıl hakkında çalışan ve bu kısımda görüşlerine yer verilen tarihçilerin ortaya koydukları çalışmalardan birkaç sonuç çıkarmak mümkündür. Öncelikle 18. yüzyılın ilk yarısında yerel güç odaklarının bağımsızlık mücadelesi içinde oldukları söylenemez. İkinci olarak merkezi yönetimin içinde yer almamakla beraber yerelde söz sahibi olan gruplar, 18. yüzyıl öncesinde de mevcuttur. Son olarak farklı bölgelerde farklı etkileşimler söz konusudur. Bu süreçte taşrada yükselen kişilerin bir kısmı ticari ilişkileri, bir kısmı askeri kuvvetlerden aldıkları destek, bir kısmı ise toprak üzerinde kurdukları fiili hakimiyet ile ön plana çıkmaktadırlar. Bu üç unsurun bir arada görülmesi de sıklıkla mümkün olan bir durumdur. Ayan olarak adlandırılan kişilerin,

¹¹³ Karen Barkey, **Empire of Differences The Ottomans in Comparative Perspective**, New York, Cambridge University Press, 2008, s. 226.

¹¹⁴ Masters, **a.g.e.**, s. 101.

¹¹⁵ Palmer, **a.g.e.**, s. 75.

¹¹⁶ **a.e.**, s. 76.

¹¹⁷ İnalçık, "Vidin Gospodarlık Rejimi ve Ilgası", s. 120, İnalçık, **Devlet-i Aliyye**, C. IV, s. 183.

¹¹⁸ İnalçık, "Vidin Gospodarlık Rejimi ve Ilgası", s. 115.

reaya tarafından boş bırakılan toprağı elde etmeleri, bu şekilde toprağın hâkimi olmaları, ticari tarıma yönelik üretim yapmaları tarihçiler tarafından değerlendirilmiştir. Bu çalışmalar neticesinde fiili nitelikte gerçekleşen bu hakimiyetin hukuken tanınan bir hakka dönüşmediği ortaya konmaktadır.

Ayanlık, toprak düzeni ve toprak hukuku açısından bazı meseleleri anlayabilmek için üzerinde uzun uzadıya durulması ve anlaşılması gereken bir konudur. Fiili alanda gerçekleşen değişim, hukuki alanı etkilemiş midir, bu sorunun cevabının verilmesi gerekmektedir. 18. yüzyılda ayanların yükselişi, klasik dönemdeki hukukun temel sistemine bir aykırılık olarak görülmez; bu süreci 16. yüzyıl sonlarında görülen uygulamaların yerleşmesi ve değişim göstermesi olarak kabul edilmektedir.¹¹⁹ Merkezin desteğini kaybeden ayanın genelde çöküşünün kolay olduğu, biriktirilen mal ve mülkün, ayrıca toprakların hazineye devredildiği, bu nedenle ayan unvanının pek de kurumsal bir statü bahşetmediği anlaşılmaktadır.¹²⁰ Bu husus, tasarruf edilen çiftlikler üzerindeki hakkın niteliğinin tartışmalı olması, toprak üzerindeki fiili hakimiyetin hukuken tanınan bir sonuca dönüşmemiş olması ve devletin belli durumlarda müsadere yetkisini kullanabilmesi birlikte değerlendirilmelidir.

Ayanların tasarruf ettikleri arazi üzerinde mülkiyet iddiasında bulunamamaları aynı dönemde Avrupa’da görülen gelişmelere tezat teşkil etmektedir. İngiltere’de ortak kullanılan arazilerin özel mülkiyete dönüşmesi söz konusu olmuş, çitleme faaliyetlerinin sonucunda topraksız kalan bir köylü sınıfı ortaya çıkmıştır. Buna benzer bir mülksüzleşme ve topraksızlaşma süreci Osmanlı İmparatorluğu’nda görülmez;

¹¹⁹ Özer Ergenç, “Ayan ve Eşraf Diye Anılan Seçkinler Grubunun XVIII. Yüzyılda Osmanlı Toplumundaki Rolü Üzerine”, **Şehir, Toplum, Devlet Osmanlı Tarihi Yazıları**, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2013, s. 397.

¹²⁰ Suraiya Faroqhi “Zeytin Diyarında Güç ve Servet: Edremit Ayanından Müridzade Hacı Mehmed Ağa’nın Siyasi ve Ekonomik Faaliyetleri”, **Osmanlı’da Toprak Mülkiyeti ve Ticari Tarım**, Haz. Çağlar Keyder ve Faruk Tabak, Çev. Zeynep Altok, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1998, s. 82; Karş. Barkey, **Empire of Differences The Ottomans in Comparative Perspective**, s. 258-259; Zens, a.g.e., s. 5.

Barkey özel mülkiyetin yeni bir anlayış getirmesi sebebiyle Osmanlı Devleti’nin modernizme itildiğini belirtir. Bu bağlamda özel teşebbüs yolunun açılması da önem taşır. Ayanların olası modernizmi, özel teşebbüsle, geleceğe yatırım yapma ile yükselen otonomluklarıyla devletin eski düzenini sorgulamalarından geçer. Yazara göre, ayanların mâlikane tasarruf etmeleri ve mâlikane içinde bulunan mülk kelimesi dahi eşyanın sahibi olma hissini yaratır. Ancak Barkey, devletin elinde bulunan “müsadere” yetkisinin sonuçlarını görmezden gelmez. Robert Zens de bu noktada mülkiyet meselesinin tartışılabilmesi için, nispeten güçlü ayanların ortaya çıktığı 1800’lü yılları beklemek gerektiğini söyler. Yine de 18. yüzyıl boyunca ayanlar için özel mülkiyet benzeri bu durumun ne gibi yetkileri onlara bağışladığı veya nelerin bağışlanmamış olduğu düşünülmür.

devlet tarafından tercih edilen üretim tipi toprağa yerleşen ve toprak üzerinde tasarruf hakkı sahibi olan köylünün üretim biçimidir. Fransa'nın¹²¹ bu bağlamda Osmanlı Devleti ile benzerlikler taşıdığı iddia edilecektir. Bu benzerlik Eldem tarafından "Devletin bilinçli bir güçlenme ve otokratik meyli, ekonomide belirgin bir devlet müdahalesinin varlığı ve belki de en önemlisi- Avrupa iktisat tarihi içinde Fransa'nın 'başarısız' ekonomik gelişmeye çoğu kez örnek verilmesi..."¹²² üzerinden kurulmuştur. Fransa'nın bu durumu Osmanlı İmparatorluğu ile kıyaslanabilir nitelikte bir yapılanmayı işaret etmektedir.¹²³ Fransa'da da, Osmanlı İmparatorluğu gibi, köylü işletmelerini koruyan bir büyük toprak sahipliği mevcuttur ve çitleme hareketi görülmez.¹²⁴ Keyder Osmanlı Devleti'nden farklı olarak, 13. yüzyıldan itibaren Fransa'da hukukçuların özel mülkiyet üzerinde düşündüklerini, bu çabanın Roma hukukunun tekrardan gündeme gelmesiyle de bağlantılı olduğunu ifade etmiş, buna

¹²¹ Avrupa devletleri arasında coğrafya, siyasi ve askeri yapı açısından yapılan değerlendirmelerde genelde Osmanlı Devleti'ne benzer kabul edilen iki yer, karmaşık etnik yapıları ve "kara imparatorluğu" sıfatıyla Habsburgların Avusturyası ve Rusya İmparatorluğu'dur. Karl Harter, erken modern dönemde Kutsal Roma İmparatorluğu'nun hukuki sistem bakımından Rusya ve Osmanlı Devleti'ne benzerlik taşıdığını ifade eder, bu benzerlik çoklu etnik yapıdan ve ona bağlı çoklu hukuk yapısından da kaynaklanmaktadır. Bkz. Karl Harter, "The Early Modern Holy Roman Empire of The German Nation (1495-1806)", **Law and empire: ideas, practices, actors**, ed. Jeroen Duindam, Jill Harries, Caroline Humfress, Nimrod Hurvitz, Leiden, Brill, 2013, s. 114.

¹²² Ethem Eldem, "Osmanlı Devleti ve Fransa 17. ve 18. Yüzyıllarda Devlet-Ekonomi İlişkilerine Karşılaştırmalı Bir Bakış", **Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Problemler, Araştırmalar, Tartışmalar, (I. Uluslararası Tarih Kongresi Bildirileri)**, 2. bs., Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1998, s. 17-18.

¹²³ Nitekim, 19. yüzyılda Osmanlı modernleşmesi kanun iktibasları konusunda, adli rejim ile idari rejimin ayrılması konusunda Fransız modelini benimsemiş olmalarının da bu benzerlikten kaynaklandığı düşünülebilir.

¹²⁴ Barrington Moore Jr, **Diktatörlüğün ve Demokrasinin Toplumsal Kökenleri**, Çev. Şirin Tekeli ve Alaeddin Şenel, 3. bs. Ankara, İmge Yaynevi, 2011, s. 50, 75.

İngiltere'de 16. yüzyılda başlamış olan "çitleme" faaliyetleri, tarımsal üretim ve toprak mülkiyeti açısından değişimin varlığını işaret eden bir olgudur. Toprağı çitle çevirmenin arkasında yatan unsurlardan biri, dokuma sanayinde artan yün ihtiyacına bağlı olarak koyun sürülerinin büyütülmesi, koyun yetiştirilmesinin daha yaygın ve daha büyük ölçekte yapılmaya başlanması ve bu büyümenin getirdiği ihtiyaç doğrultusunda tarlaların etrafının lordlar tarafından çevrilerek otlak haline getirilmesi olarak ifade edilmiştir. Klasik sistemde, toprak üzerindeki tarımsal faaliyet bittikten sonra koyun sürüleri otlamak üzere tarlaya salınıyordu. Bunun yapılabilmesi için öncelikle bütün şeritlerdeki işin bitmesi gerekiyordu. Bu durumda işini daha hızlı bitiren çiftçi diğer köylüleri beklemek zorunda kalıyordu. Çitlemenin başlaması, geleneksel olarak kararların ortak biçimde alınmasına dayanan kolektif sistemin kaybolmasıyla da bağlantılı olmalıdır. İngiltere'de çit çevirmenin bir diğer sonucu da parlamentonun bu konuda yeni yasa çıkarmak durumunda kalması olmuştur. Üretim araçlarını kontrol edenler hukuki düzeni de biçimlendirmektedir. Sayısal örnek vermek gerekirse, İngiltere'de 1700-1760 tarihleri arasında parlamentodan yılda ortalama dört çitleme yasası geçerken, 1760-1792 arasında bu sayı kırkın üzerine çıkmıştır. Yasaların belli bir bölgeden gelen talep üzerine çıktığı dikkati çeker. Parlamento çitleme önerisini, bölgesel oylamanın sonucunda dörtte üç ile beşte dört arası mutabakat var ise onaylamaktadır. Barrington Moore Jr, bu oylama halkın genelinin değil sadece mülk sahiplerinin oy hakkının mevcut olduğunu söyler. Ayrıca Bkz. Wiesner-Hanks, **a.g.e.**, s. 291; Cin ve Akyılmaz, **a.g.e.**, s. 160; Roberts, **a.g.e.**, s. 556; Reyhan, **a.g.e.**, s. 120.

karşın Osmanlı Devleti'nde uygulanan müsadere kurumundan yola çıkılarak, devletin “mutlak mülkiyet” haklarını hiçbir zaman tanımamış olduğunu dile getirmiştir.¹²⁵ Osmanlı hukuk terminolojisi bakımından, 19. yüzyıl öncesinde müsadere bugün kullanıldığı anlamından farklı bir anlamı ihtiva ettiği, sadece kul sınıfına mensup kişilere karşı uygulanan örfi bir ceza olduğunu hatırlamak gerekir. Bu bağlamda 18. yüzyılın ikinci yarısında güçlenen ayanların bir kısmının, 19. yüzyılda çeşitli şekillerde bastırıldığı düşünülecek olursa servetin birikmesini değil ama kurumsallaşmasını engelleyen bir sistemin varlığından söz edilebilir.¹²⁶ Fiilen biriktirebilen servet, hukuki olarak tanınmayınca yerel güç odaklarının varlıklarını sürdürebilmeleri de mümkün olmamakta ve yerel siyasette oynadıkları rol inişli çıkışlı bir hale gelmektedir.

2.3. 18. Yüzyılın İlk Yarısında Vidin ve Antakya

Vidin ve Antakya'nın 18. yüzyılın ilk yarısındaki durumunu karakterize eden ve birbirinden çok da bağımsız değerlendirilemeyecek üç faktörden bahsedilebilir. Bunlardan ilki önceki dönemde yaşanan sorunların etkisi, ikincisi devletin uygulamayı sürdürdüğü iskân faaliyetleri, üçüncüsü de üretimin ve ticaretin devamı şeklinde özetlenebilir. Devletin köylü tarafından boşaltılan toprakları üretime geri kazandırma arzusu bazen klasik dönemin tipik kurallarının esnetilmesi için uygun zemin hazırlayabiliyordu. Nitekim bir önceki bölümde, arazi tasarrufunun adi intikâl yoluyla geçişini düzenleyen hükümlerin genişlemesi sürecinde de bu durumun etkisinin kuvvetli olduğu iddia edilebilir. Öte yandan, boş kalan toprakları elde eden kişiler ve köylülerin farklı bir hukuki ilişki içine girmiş olduklarına dair örnekler de tespit edilmektedir. Aşağıda çeşitli örnekleriyle üzerinde durulacak bu tip uygulamaların, Osmanlı Devleti'nin bütününe ne derece yayılmış olduğu ve yüzyılın ikinci yarısında

¹²⁵ Keyder, *a.g.e.*, s. 11.

¹²⁶ Müsadere kurumunun ihya edilmesi, bu uygulamanın yetim ve öksüz hakkına dokunmadan sürdürülmesi ile ilgili olarak, III. Selim döneminde (1789-1808) bazı adımların atıldığı anlaşılmaktadır. Ancak bu dönemde de, temel mesele küçük toprak sahibinin korunması çerçevesindedir, nitekim devlet ricalinin toprakları devlettir ilkesi, söz konusu ihya çabalarına hakimdir. Daha fazla bilgi için Bkz. Mahmud Esad Kalıpçı, “Müsadere Kurumunda İslaha Dair Bir Teklif: III. Selim Dönemine Ait Bir Vesika”, *Mehmet Akif Aydın'a Armağan, Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*, C. XXI, No: 2, 2015, s. 254-284.

görülecek olay ve olgulara ne şekilde zemin hazırladığı üzerinde ayrıca durmak gerekir. Bu çalışma çerçevesinde şunu söylemek mümkündür: 1700-1750 yıllarında görülen sorunlara devlet tarafından verilen bazı tepki ve cevaplar, Vidin ve Antakya özelinde, önceki dönemin politikasından ve sisteminden büyük bir sapma teşkil etmez. Yine taşrada güç kazanan ailelerin durumu, özellikle anlatının sonuna bakıldığında ehemmiyetsiz ve dönemsel görülür. Ticaret ve üretim ise 19. yüzyılda elde edilecek çeşitlenmeden uzaktır.

2.3.1. Yeniden Yapılanma ve İskân Süreci

18. yüzyılda Vidin ve Antakya'daki iskân faaliyetleri, aynı amaca yönelmiş olsalar bile, en azından hitap ettikleri kesim açısından farklılık göstermektedir. Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluşundan beri iskân önemli bir kontrol, yerleşim ve denetim mekanizması olmuştur. Bu bakımdan imparatorluğun çeşitli dönemlerde uygulamış olduğu iskân faaliyetleri bir bütün olarak değerlendirilebileceği gibi, her olayın ayrı ayrı değerlendirilmesi de mümkündür. İmparatorluk topraklarının önemli bir bölümünde görülen iskân faaliyetleri bu dönemde birkaç şekilde tezahür etmektedir. İlk olarak boş kalan toprakların şenlendirilmesi biçiminde yapılan iskândan bahsedilebilir. İkinci olarak, kaybedilen topraklardan gelen kişilerin yerleştirilmesi gerekmektedir. Üçüncü olarak toprak kaybına bağlı olmayan, konargöçer nüfusu bir mekâna bağlama amacı güden bir iskân politikasından söz edilebilir. Vidin'de bu bağlamda üç tipte iskânın görüldüğü ancak birinci ve ikinci iki tipe benzeyen yerleştirme politikalarının ağır bastığı dikkati çeker. Antakya'da ise birinci ve üçüncü tipte iskân daha sık görülmektedir. Ancak bu süreçte konargöçer nüfusun devlet tarafından "istihdam" edilmesi, Antakya çevresinde de savaşlardan dolayı olarak etkilenen bir iskân politikasının ortaya çıkmasına sebep olmuştur.

Bir sınır sancağı olan Vidin, Osmanlı kuvvetlerinin Avrupa'dan çekilmesi sırasında iki büyük gücün, Habsburglar ve Osmanlıların arasında kalacaktır. Bu bölgede 17. yüzyıl boyunca köylerin çeşitli sebeplerle boşaldığı görülmektedir; Viyana yenilgisi sonrasında gelen savaşlar bu olguyu pekiştirmiştir. Karlofça Antlaşması'ndan (1699) sonra Osmanlılarda kalan Vidin, çekilmenin de etkisiyle

“Belgrad-Azak hattının batı ucundaki en önemli kale...”¹²⁷ olarak görülmektedir. Bu nedenle kalenin savunmasının güçlendirilmesi icap etmiş ve bölge yeniden düzenlenmiştir. Buna ek olarak, Yörüklerin Balkanlarda iskân edilmesine devam edilmiş, böylece boşalan toprakların tekrardan doldurulması amaçlanmıştır.¹²⁸ Bu süreçte, sınırdaki kalelere yeniçerilerden ve **yerlü** adı verilen gruplardan asker yerleştirilmesine de başlanmıştır.¹²⁹

Osmanlı Devleti’nde 1699 yılından itibaren 18. yüzyılın ilk çeyreğinin sonuna kadar geçen süreçte, yönetimin “büyük cami inşasından çok kale inşasına” önem verdiği, bunun cami yapabilmek için gereken maddi imkândan yoksun olmaktan değil, savunma ihtiyacından kaynaklandığı Bruce McGowan tarafından ifade edilmiştir.¹³⁰ Savunma politikasının ve coğrafi konumun sadece devlet politikası üzerinde etkili olduğunu düşünmek yanlış olur, nitekim bu süreçte halkın da farklı bir ruh haline girdiğini gösteren örneklerden bahsedilecektir. Örneğin 18. yüzyılda Vidin hakkında Gradeva tarafından tespit edilen bir husus, hemen her Müslüman erkeğin terekesinde görülen kılıç ve tüfek bulundurma alışkanlığıdır. Yazara göre bu alışkanlık 1715-1718 Savaşları’ndan sonra yükselmiştir ve genel olarak savaşla iç içe yaşayan bir toplumun göstergesidir.¹³¹ Yazar bu alışkanlığın Vidin’e özgü olmadığını fakat burada ve bu dönemde özellikle dışa vurulduğunu belirtmeyi ihmal etmez.

Müslüman reaya nüfusun askerlik olmasa da silahlı mücadeleye bir şekilde dahil olması 18. yüzyıl öncesinde de görülen bir husustur, bu durum levendlik akçesi gibi -görece- erken döneme ait bazı hukuki düzenlemelerden de anlaşılmaktadır.¹³² İmparatorluğun Anadolu topraklarında 17. yüzyıl isyanlarının bu alışkanlığı tetiklediği de söylenebilir, Balkanlarda ise tetikleyici olan muhtemelen uzun süren savaş dönemleridir. 1715-1718 savaşından sonra akdedilen Pasarofça Antlaşması ile

¹²⁷ Aksan, **Osmanlı Harpleri 1700-1870**, s. 65. Yücel Özkaya’ya göre de Vidin bir sınır kalesi olduğu için tamir edilmesi ayrıca önemli görülmektedir. Bkz. Yücel Özkaya, **18. Yüzyılda Osmanlı Toplum**, 2. bs., İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2010, s. 59.

¹²⁸ Reşat Kasaba, “Devletler Daima Yerleşik Düzendeki Yana mıdır? Osmanlı İmparatorluğu’nda Aşiretlerin Değişen Statüsü”, **Dünya, İmparatorluk ve Toplum**, İstanbul, Kitap Yayınevi, 2005, 162.

¹²⁹ Gradeva, “Between Hinterlands and Frontier”, s. 335.

¹³⁰ McGowan, **a.g.e.**, s. 761. Yazar 18. yüzyılda önceki yüzyıllara oranla büyük cami inşaatının azaldığından bahsederken referans noktası Süleymaniye Camii, Sultan Ahmed Camii ya da Selimiye Camii gibi simgesel yapılar olmalıdır. Aksi takdirde 18. yüzyılda inşa edilmiş olan camilerin varlığını açıklamak mümkün değildir.

¹³¹ Gradeva, “Between Hinterland and Frontier”, s. 341.

¹³² Bkz. yuk. 1.3. Reayanın Hak ve Yükümlülükleri.

Habsburglar Belgrad'ı, Kuzey Sırbistan'ın önemli bir bölümünü ve Vidin Sancağı'nda iki bölgeyi ele geçirmişlerdir. Pasarofça Antlaşması'nın Osmanlı Devleti için diğer bir önemli sonucu, Türk ve Müslümanların Sırbistan'dan ayrılarak Osmanlı toprağına geri dönmeleridir. Bu süreç, aslında 17. yüzyılda Macaristan'ın terkiyle başlamış bir sürecin yeni bir aşaması gibidir.¹³³ 14. yüzyılda Balkanlara göç ettirilen ve burada yerleştirilen kişilerin torunları yavaş yavaş Anadolu'ya doğru çekilmişler ve yeni bir iskân süreci zorunlu olarak başlamıştır. 1715-18 yılları arasında ivme kazanan Osmanlı-Habsburg mücadelesi devleti yorgun düşürmüştür. Bunun da ötesinde, Uzunçarşılı orduyu terk eden askerlerin cephaneyi yağmaladıklarından bahseder.¹³⁴ Yazara göre, Osmanlıların barışa razı gelmesindeki bir sebebi de budur ve Pasarofça Antlaşması bu koşullarda yapılmıştır. Vidin'in bu süreçteki yeri Uzunçarşılı'nın verdiği haritalardan rahatça anlaşılmaktadır. 1713 yılında Prut Antlaşması ile belirlenen sınıra göre Vidin bir ölçüde sınırın güneyinde kalıyordu, kuzeyinde Eflak toprakları, batısında ise Belgrad ve Bosna vardı. 1718'de ise kuzeyde Eflak topraklarının bir kısmı kaybedilmiş, batıda Belgrad elden çıkmıştı.¹³⁵

25 Ağustos 1716 tarihinde Temeşvar'ın elden çıkmasıyla Osmanlı elindeki son Macar toprağı kaybedilmişti. Bu kayıp, Osmanlı Devleti için Vidin'in yeniden düzenlenmesi anlamına geliyordu. Kalenin gerektiğı gibi tamir edilmesi için birkaç yıl daha beklemek gerekecektir. Kalenin tamirine 1719-1720'de karar verildiğinde, Girit'ten 100 duvar ustası ve 20 doğramacı getirilmiş, daha niteliksiz işler için ise Balkanlardan adam toplanmıştır.¹³⁶ Bu süreçte çevre köylerde yaşayan reaya, bazı

¹³³ Antonina Zhelyazkova, "Islamization in the Balkans as an Historiographical Problem: The Southeast-European Perspective", **The Ottomans and The Balkans A Discussion Historiography**, Haz. Fikret Adanır ve Suraiya Faroqhi, Leiden, Brill Publishing, 2002, s. 235.

¹³⁴ Uzunçarşılı, **a.g.e.**, s. 139.

¹³⁵ **a.e.**, harita 3 ve harita 4. Bu dönemdeki savaşlar, tek ve uzun süren mücadeleden ziyade kesintili seferberlikler şeklinde görülmektedir. Örneğin Osmanlı İmparatorluğu 1716 yılının mayıs ayında Habsburglara karşı yeni bir sefer girişimini planlamaktadır. Yaklaşık altı ay kadar süren ve kasım ayında sona eren bu seferberlik sürecinde Vidin, lojistik katkı bakımından etkili olacaktır. Hakan Karagöz, 1715 yılında Vidin'de Venedik'e dair bir seferberlik hazırlığının etkilerinin görüldüğünü ifade eder. Tuna Nehri İskelelerinden askerlerin gereksinim duyacağı un ve arpanın nakli sağlanmıştır. Verilen rakamlara bakıldığında görülmektedir ki iskelelerden Vidin'in merkezinden ziyade kazalarından daha fazla yük gitmiştir. Ancak bu sefer beklenen başarıya ulaşamaz, hatta Habsburglar Petervaradin Muharebesi'ni kazanır ve aynı yıl Temeşvar'ı zapt ederler. Hakan Karagöz, "Venedik (1716) ve Habsburg (1716-1717) Seferlerinde Vidin Şehrinin Askeri ve Lojistik Önemi", **Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**, C. XXX, No: 2, 2013, s. 86, 91.

¹³⁶ Suraiya Faroqhi, **Devletle Başa Çıkmak Osmanlı İmparatorluğu'nda Siyasal Çatışmalar ve Suç 1550-1720**, Çev. Hamide Koyukan Bejsovec, İstanbul, Alfa Yayınları, 2016, s. 227.

vergi bağışlıklıkları karşılığında işçi olarak kale inşasında çalışmıştır.¹³⁷ Bazı gruplara kalenin tamirinde çalışma cezası getirilmiş, bu şekilde işgücü sağlanmıştır. 17-27 Ağustos 1718 (H. Evâhir-i Ramazan 1130) tarihinde Mühimme defterinde görülen bir hükümde, Vidin’de “süvari-i sekban levendatının” ulufe istemek için (muhtemelen yeniçerilerin “kazan kaldırma” olaylarını hatırlatacak biçimde) toplandıkları belirtilir. Bu eyleme katılan kişiler daha sonra pişman oldukları için cezaları kale tamiratında çalışmak şeklinde verilmiştir.¹³⁸ Hükümün yazılış sebebi ise, cezanın infazı sırasında bu kişilerin “Biz ırgat değiliz” diyerek tepki göstermeleri ve görevi yerine getirmemeleridir. Bu kişilerin cezalandırılmasına dair ferman verilmiş, ancak söz konusu kişiler Gelibolu tarafına kaçmıştır. Kaçanların Gelibolu tarafında İnöz Kalesi’nde kalebind olmaları için gerekli tedbirlerin alınması istenmiştir.

Vidin Kalesi’nin tamirinde bazı ustabaşlarının İstanbul’dan yollanması da söz konusu olmuştur. 4-13 Ocak 1718 (H. Evail-i Safer 1130) tarihli bir Mühimme kaydında, İstanbul’dan Vidin’deki işçilere mübaşir olarak gönderilen otuz dokuz nefer amelenin karşılanmasına ve yerleştirilmesine dair bir hüküm görülmektedir.¹³⁹ Kale tamiri sırasında daha yüksek rütbeli kişiler arasından da kendisine verilen görevi gereği gibi yerine getirmeyen kişiler ortaya çıkabiliyordu. Örneğin Menteşe Sancağı’ndan bazı köyleri timar olarak tasarruf eden Murad’a Vidin Kalesi’ni tamir etme görevi verilmiştir. Ancak Murad bu görevi yerine getirmek için Vidin’e gitmez. Bu nedenle 18 Ekim 1722 (H. 7 Muharrem 1135) tarihli bir buyuruldu ile elindeki timarlardan bir kısmına el konur.¹⁴⁰ Bu buyuruldu birkaç şeyin göstergesi olarak kabul edilebilir. Öncelikle, devletin 18. yüzyılda sipahilerden beklentisi belli ölçüde hareketli olmaları ve buldukları yerde kalmamaları, kök salmamalarıdır. Öte yandan, özellikle 18. yüzyılda bu tip görevlerin aracı vasıtasıyla yerine getirildiği de bilinmektedir. 18. yüzyıldan önce de kendisine sancak veya arpalık tahsis edilmiş yönetici ve kumandanların bir kısmı fiilen görev yerlerinde ikamet etmiyorlardı. Bu kişilerin kendilerine verilen görevi mütesellim veya müsellim denen vekil aracılığı ile

¹³⁷ Kiel, *a.g.e.*, s. 105.

¹³⁸ Leyla Toraman, **128 Numaralı Ve 1717-1718 Tarihli Mühimme Defteri (Değerlendirme-Transkripsiyon-Dizin)**, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ 2005, s. 88-89.

¹³⁹ Ömer Bıyık, **124 Numaralı Mühimme Defteri (1128-1130)**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2001, s. 281.

¹⁴⁰ BOA, AE.SAMD.III 202 19503.

tamamladıkları anlaşılmaktadır.¹⁴¹ Dolayısıyla Murad'a böyle bir görev tevcih edilmiş olması, mutlaka bulunduğu mekânı terk ettiği anlamına gelmez, kaldı ki emrin geldiği tarihte Menteşe Sancağı çevresinde yaşamıyor dahi olabilir. 2 Kasım 1722 (H. 22 Muharrem 1135) tarihinde buna benzer bir buyuruldu dikkati çeker. Bu sefer Çankırı (Kangırı) sancağında Kepez isimli köyü ve birkaç başka köyü içeren 2000 akçe değerinde timarı tasarruf eden “vüzera” Mehmed'den Vidin Kalesi'ni tamir etmesi istenmiş, ancak Mehmed “memur olduğu Vidin Kalası tamirine gelmeyüb ... galledinde huzurda bulunmadığı timarı ol vechle mahlul” olmuştur.¹⁴² Mehmed'in elinden timarının alınması ve buyurulduya konu olan arzı gönderen Ali'ye verilmesi istenmiştir. Her iki olayda da görevli kişinin kendi yerine başka birini vekil tayin edip Vidin'e göndermiş (veya gönderebilmiş) olsaydı belki de böyle bir yaptırım ile karşılaşmayacağı düşünülebilir.

Netice itibariyle 1719-1724 yılları arasında Vidin yeniden yapılandırılır. Bu yapılanma sonrasında “imparatorluk kalelerinin kürsüsü” düzeyine çıkar.¹⁴³ Bu noktada Vidin'e “Rumeli'nin Kilidi” ismi verilir. Ancak, tamir süreci boyunca halkın bu işin altında ezilmiş olduğu, bu dönemde getirilen vergi bağışıklıklarının ve indirimlerinin pek de memnun edici olmadığı, mahalli dile yerleşmiş olan “Vidin'e taş taşımak” deyiminden hareketle görülebilmektedir.¹⁴⁴ Yine de buna benzer memnuniyetsizliklerin kale inşaatlarını durdurmuş olduğu söylenemez. Yapılandırmanın bir boyutu, kaledeki topçu nefer sayısının arttırılması ve bu şekilde savunmanın güçlendirilmesi şeklinde olmuştur. 1700 yılında Vidin Kalesi'nde sadece 11 nefer topçu varken bu sayı 1704 yılında 42'ye ve 1735 yılında 246'ya ulaşmıştır.¹⁴⁵

Yeniden yapılanma sürecinde Vidin'de şer' iye sicillerinde kayda geçmiş olan küçük çapta iki yerleştirme vakası üzerinde durmak gerekir. İlk olarak 24 Nisan 1720 (H. 15 Cemaziyülahir 1132) tarihinde verilen bir hükümde, bazı köylülerin isimleri zikredilmektedir. Bu kişiler “ahar mahalden gelüp Vidin sancağında mesken etmek”tedirler. Bu hükümde kaydedilmiş olduğu kadarıyla, aynı yıl içinde 25 Mart

¹⁴¹ İnalçık, **Devlet-i Aliye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar**, C. IV, s. 73.

¹⁴² BOA, AE SAMD III 203 19607.

¹⁴³ Mahir Aydın, **Vidin Kalesi, Tuna Boyundaki İnci**, İstanbul, Ötüken Yayınevi, 2015, s. 31. Kalenin planı için Bkz. Harita 2: Vidin Kalesi Planı

¹⁴⁴ Kiel, **a.g.e.**, s. 105.

¹⁴⁵ Aydın, **a.g.e.**, s. 132.

tarihinde (H. 15 Cemaziyülevvel 1132) çıkan bir fermana göre, bu kişilerin “Üç seneye değin cem’i tekalifden muaf ve müsellemler olmaları” karara bağlanmıştır.¹⁴⁶ Bahsi geçen isimlerin hepsi Gayrimüslim isimleridir. Bu kişilerin bir bölümünün meskeni “Sakin-i çiftlik fi Halilzade” veya “Çiftlik fi Halilzade sakin-i şed” olarak belirtilmiştir. İsmi geçen kişiler arasında Eflak’tan gelen Tomas isimli bir Gayrimüslim için “Osman çiftlik hizmetinde” notu düşülmüştür. Her ismin altında özel bir tarih belirtilmiştir. Bu tarihlerin bir kısmı hükmün çıkarıldığı tarihten önce bir kısmı ise sonradır. Tarihlerin yerleşme tarihinden ziyade kayıt düşme veya kadıyı haberdar etme tarihi olabileceğini düşünmek mümkündür. Dikkati çeken bir husus, tarihler arasında çok az sürenin geçmiş olmasıdır, fermanın kaleme alınma tarihi ile sicile düşülen notun tarihi arasında bir aydan daha kısa süre vardır.

Bu ilk vakada köylüleri yeni bir yerde yerleşmeye zorlayan olayın niteliğinden bahsedilmez. Yine de bazı tarihi bilgilerden yola çıkarak göçün olası sebepleri konusunda akıl yürütmek mümkündür. Ayşe Kayapınar, 1454-55 tahrir kayıtlarında “Eflak’tan kaçub gelmiş” ibaresinin bazı kişilerin ismi yanında görüldüğünden bahseder.¹⁴⁷ Yazara göre bu söz konusu dönemdeki fetih, savaş ve göç halinin getirdiği bir durumdur. 18. yüzyılda Eflak’ın en azından bir kısmının halen dolaylı bir biçimde de olsa Osmanlı İmparatorluğu ile bağlantılı olduğu söylenebilir: 1716 yılından 1821 yılına kadar Eflak’ın Fenerli Rum beyleri tarafından idare edildiği bilinmektedir. Kemal Karpat’ın verdiği bilgiye göre, bu dönem Eflak için çok da parlak bir dönem sayılmaz. Halkın bu dönemde yöneticilerin kayırdıkları akrabalarından gördüğü baskı ve zulüm nedeniyle şikâyetçi olduğunu belirten Karpat, 1821 yılında Tudor Vladimirescu’nun başlattığı isyan sürecinde “Ben Türkler’e değil Rumlar’a karşı ayaklandım” diyerek aynı dönemde Rusya desteğiyle Kırım’da Eteriya Rum hareketini sürdüren Aleksandr Ipsilanti’yle birlikte hareket etmekten kaçınmasına dikkat çeker.¹⁴⁸ Netice itibarıyla Eflak’tan Vidin’e gelen Gayrimüslimlerin bu yeni

¹⁴⁶ VŞS 8, v. 34, metin 1.

¹⁴⁷ Ayşe Kayapınar, **Le Sancak Ottoman de Vidin**, İstanbul, İsis Press, 2011, s. 72.

¹⁴⁸ Kemal Karpat, “Eflak”, **DİA**, C. X, 1994, s. 468. Karpat bu sürecin içinde Fenerli Rum ailelerin bir yandan fakirlik ve hizmet kültürünü beslediklerini, bir yandan da okul ve hastane gibi modern yapıları kurmaya gayret ettiklerini ifade eder.

(Çevrimiçi): <http://www.islamansiklopedisi.info/dia/pdf/c10/c100418.pdf>, 20.04.2017. Castellan da, Konstantin Mavrocordato’nun 1746 yılında Eflak’ta, 1749 yılında Boğdan’da köleliği ilga ettiğini belirtir, yazar bu tarihin II. Joseph’in köleliği kaldırmasından önce olduğunu vurgular. Bkz. Castellan, **a.g.e.**, s. 221.

yönetimden rahatsızlık duymuş olmaları mümkündür, ancak bu ihtimal tam anlamıyla desteksiz olmasa da zayıf kalan tarafları vardır. Eflak'ta Fenerlilerin yönetiminin 1716 yılında başlaması, buna karşın sicil kaydının 1720 yılında düşülmesi aradan sadece 4 yıllık bir sürenin geçtiğini gösterir. Bu zaman dilimi halk için yerini yurdunu terk etme raddesine varacak boyutta sorun yaratabilecek kadar uzun bir süreç teşkil eder mi; bu soruyu cevaplamak için Eflak tarihini daha detaylı inceleyen kaynaklara ihtiyaç vardır.

Aynı sicil kaydında Erdel'den geldiği belirtilen Felib ve Kalyon gibi zimmilerin durumuyla ilgili ise biraz daha kesin bir yorum yapmak mümkündür. 1699'da Karlofça Antlaşması ile Avusturya'ya bırakılan Erdel'de bu tarihten sonra Katolik-Protestan mücadelesi yaşanmıştır. Avusturya ağırlığı Katolik olan bir ülkeydi. 18. yüzyıl başında da imparatorluk bu mezhebi Erdel'de yaymak için hem Protestanlarla hem de toprak sahipleriyle karşı karşıya geliyordu. Bu süreçte isyan hareket yürüten ve dönem dönem çeşitli başarılar gösteren II. Ferenc Rakoczi Pasarofça Antlaşması'ndan sonra kesin olarak geri çekilmek ve Osmanlı topraklarında yaşamak durumunda kalmıştır.¹⁴⁹ Erdel ve Eflak'ın bu dönem durumları daha önceki dönemlerine benzer şekilde yarı vassal statüsüne benzemektedir. Rakoczi'nin yenilgiden sonra Osmanlı Devleti'nde yerleşmesi, devletler arası sınır değişikliklerinin eski bağları ve etkileşimleri bir anda koparmadığının göstergesi kabul edilebilir.

Vidin'de görülen 17 Mayıs 1721 ve 30 Mayıs 1721 tarihlerinde düşülmüş olan kayıtlarda bu kez açıkça Darülharbden Vidin'e gelerek yerleşen kişilerden bahsedilmektedir. İlginç olan, ilk hükümde Erdel için Darülharb terimi kullanılmazken burada yer adı verilmeden sadece terimin kullanılmasıdır. Bu kayıta da vergi muafiyetleri ve yerleştirme politikalarına dair bazı önemli bilgiler yer almaktadır:

Darülharbden gelüp Medine-i Vidin'de ve tevabiinde sakin ve mutavattın olan reayanın ism-i resimleriyle olan kaydlarıdır. Sene 1133
Eflak diyarında Daragoş veled-i Mati Firakşanlı (?) nam diyardan İslam diyardan 1133 senesi Receb-i Şerifinin yirminci günü Diyarü'l-İslama geldiğin kayd şod olundu. 1133.
Sabıkan Arşova reayasından olup Nasrodi'de sakin ve mütemekkin olmak şartıyla Darülharbden gelen Dimitre veled-i Dobra ve

¹⁴⁹ Kemal Karpat, "Erdel", *DİA*, C. XI, 1995, s. 282.
(Çevrimiçi): <http://www.islamansiklopedisi.info/dia/pdf/c11/c110166.pdf> 21.04.2017.

karındaşı Ventilo veled-i Dobra nam zimmilerden cizye ve rüsumat-ı saire alınmak ... ? sadır olan ferman-ı şerif devletlü azametlü vezir-i mükerrem Mehmed Paşa hazırandan ... buyuruldu-i şerifleri sadır olıcak işbu mahalle kayd olundu.

Mirço veled-i () nam zimmi Darülharbden diyar-ı İslam'a lahık olup şerefyafte-i südur eden ferman-ı alışan mucebince üç seneye değin cizye ve rüsumat-ı saire talebiyle rencide olunmamak üzere muhafız-ı Vidin inayetlü ve ... Hacı Mehmed Paşa Hazretleri taraflarından buyuruldu-yu şerif sadır olmağın fi'l-hakika mezbur zimmi Eflak taraflarına geçüp Yasen karyesinde sakın olacağı muhakkak olmağın bu mahalle kayd olundu harrere fi 3 Şaban 1133. Derkenar: (1)133 Şabanının üçüncü günü kayd.¹⁵⁰

Yukarıdaki alıntının ikinci paragrafında Dimitre ve Ventilo isimli iki kardeşin durumuna bakacak olursak, daha önceden de reaya statüsünde oldukları ve yeni bir mahalleye sakın olarak kaydoldukları görülmektedir. Bu kayıta da Eflak'tan geldiği belirtilen kişiler mevcuttur. Modern sınır kavramının henüz yerleşmemiş olduğu bu dönemde, devletlerin toprakları arasında geçişin daha kolay ve sık gerçekleştirilmiş olması mümkündür. 18. yüzyılda Darülharbden gelerek Vidin'de **palangalara**¹⁵¹ yerleşenlere rastlanmaktadır: "Bu uygulama komşu devlet ile yapılan antlaşmaya göre 'açık varoş yapmak' biçiminde tanımlanır. Kimi palangaların **varoş** çiftliklerinde yüzlerce Bulgar köylüsünün yerleşik olarak geçimini sağladığı da görülür."¹⁵² 17. ve 18. yüzyıllarda Vidin'de iskân sürecinin getirisi bakımından şehir ve kırsal bölge arasında bir ayırım yapmak gerekir: Şehir merkezindeki kale dışında kalan bölgelerin, nahiyelerin ve köylerin demografik yapısı olduğu gibi korunmuş; ancak iskân politikası Vidin Kalesi ve etrafında kendini daha yoğun bir biçimde göstermiştir.¹⁵³ İki

¹⁵⁰ VŞS 8, v. 34, metin 2.

¹⁵¹ Palanga yahut palanka yapısı itibariyle kaleden daha küçük savunma noktasıdır, kaleler arasındaki savunma boşluğunu kapatır. Boyutu ve yerine göre palangaya silah ve askerler tahsis edilir. Bu yapılar savaş zamanı orduya destek olur. Castelan palangayı "kuvvetlendirilmiş kasaba ya da köy" olarak tanımlamaktadır. Bkz. Aydın, **a.g.e.**, s. 60. Castellan, **a.g.e.**, s. 133-134.

¹⁵² Varoş terimi, Vidin şer'ıye sicil kayıtlarında sıklıkla geçen bir terimdir. Bu çerçevedeki anlamıyla kale tipi yapılanmaya bağlı olan bir yerleşim yerini işaret etmektedir: "Bir kalenin en büyük özelliği, yüksek ve sağlam taş duvarlardır. Onu çevreleyen bu duvara beden, dışarıda kalan bölgeye varoş denir. Her kalede sivil halkın yaşadığı ve güvenli bölge olan bir varoş bulunur." Aydın buna ek olarak kalenin bedeninde konuşlanmış olan toprakların varoş kısmına belli bir koruma sağladığını ifade eder, kalenin varoş kısmı bu nedenle "topaltı" olarak da anılmaktadır. Ivanovna da varoş teriminin 17. yüzyıl Osmanlı belgelerinde görüldüğünü ifade eder, kelime hem yukarıda Aydın'ın bahsettiği şekilde hem de şehirdeki ve yakın çiftliklerdeki Hıristiyanlardan bahsetmek için kullanılmaktadır. Castellan da varoşu şehrin hıristiyan mahallelerini oluşturan eski Bizans bölgesi" şeklinde ifade eder. Bkz: Aydın, **a.g.e.**, s. 61; Ivanovna, **a.g.e.**, s. 206; Castellan, **a.g.e.**, s. 133-134.

¹⁵³ Hava Selçuk, **a.g.e.**, s. 28.

farklı kaynaktan alınan bu bilgiler çerçevesinde ortak bir noktada buluşmak mümkündür: Yerleşim ağırlıklı olarak kaleler etrafında yoğunlaşmaktadır. 1723 yılında (H. 10 Cemadiyülevvel 1135) Eflak'tan gelip Vidin'de çiftliğe yerleşen reayaya dair kayıtlar yine sicilde yer almaktadır. Bu kayıta da çiftliğe yerleşmesi uygun görülmüştür; ancak burada köyün çiftlik haline getirilmiş olduğu kayıttan anlaşılmaktadır.¹⁵⁴

Vidin'de 18. yüzyıl başındaki iskân politikaları göreceli olarak sonuç vermiş, devletin içinde bulunduğu savaşızsızlık haliyle birlikte kimi zaman **Pax Ottomana** denebilecek ve 1718-1730 tarihleri arasını kapsayan bir dönem geçirilmiş, ancak bu süreç önce 1740'lara doğru, sonra yüzyılın ikinci yarısında, 1768'den itibaren görülen ve tekrar şiddetlenen savaşlarla sona ermiştir.¹⁵⁵ On iki yıllık ilk kesinti sürecinde, devletin savaş politikalarından tamamen uzaklaştığını düşünmek hata olur. Alan Palmer, veziriazam İbrahim Paşa döneminde sınırlarda acil sefer yardım vergilerinin toplandığını, bu durumun göreceli barış ve istikrara rağmen sürdüğünü ifade etmektedir. Yazara göre burada biraz da İstanbul'daki harcamalara kaynak bulmak amacının geçerli olduğunu hatırlamak gerekir.¹⁵⁶ Aksan, Osmanlı İmparatorluğu'nda 18. yüzyılda sınırı koruma çabalarının yerel halk ile devletin ajanları arasında mesafeyi azaltmadığını, tam tersine bu süreçte iki grubun arasına daha fazla nifak girdiğini ifade etmektedir. Oysa aynı dönemde Habsburg ve Romanov hanedanlarının sınır bölgelerindeki iskân politikasına bakıldığı zaman, askeri kontrolün yerleşmesi ve tarımsal gelişimin sağlanması paralel bir süreçte yürütülebilmiştir.¹⁵⁷ Özellikle Rusya'da, eski askerlerden, milislerden veya sınırı korumakla yükümlü yerel elitten oluşan grupların çiftçiliğe özendirilmesi ve yerleştirilmesi bir devlet politikası olarak geçerli olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu'nda ise sınır bölgesinde askeri grupların köylü nüfus ile daima çatışma halinde olduğu ifade edilmektedir.

¹⁵⁴ VŞS 43, vr. 78, metin 2.

“Yevyaşov veled-i Pize ve Filemon veled-i İstan nam Eflak reayaları Eflak canibinden Vidin canibine nakl etmeleriyle sadır olan emr-i âli mucibince mezburlardan üç seneye değin cizye ve sair tekalif talep olunmamak üzere Vidin nazırı olan Ahmed Ağa marifetiyle mezburlar Abdülkerim Beyzade'nin çiftliği olan Basen karyesine iskana izn virildi fi 10 cemadiyülevvel 1135.”

¹⁵⁵ Kasaba, “Devletler Daima Yerleşik Düzendeki Yana mıdır? Osmanlı İmparatorluğu'nda Aşiretlerin Değişen Statüsü”, s. 163.

¹⁵⁶ Palmer, **a.g.e.**, s. 61.

¹⁵⁷ Virginia H. Aksan, “Locating the Ottomans Among Early Modern Empires”, **Ottomans and Europeans Contacts and Conflicts**, İstanbul, İsis Press, 2004, s. 109.

Vidin’de kale tamiriyle meşgul olunan bu süreçte Antakya’da mücadele edilen iki temel sorun iskân ve eşkıyalıktır. Aslında iki sorun birbiriyle bağlantılıdır, devletin öteden beri kontrol altında tutmak ve belli bir yere bağlamak istediği gruplarla yaşanan çatışmalar söz konusudur. Konargöçer nüfus söz konusu olduğunda birkaç koldan beslenen bir sorun olduğunu söylemek mümkündür. Osmanlı Devleti’nin göçebe nüfusu yerleşik hayata yönlendirmeye gayret etmesi yeni bir durum değildir, devletin merkezi bir imparatorluk haline geldiği yüzyıllarda göçebe nüfusun yerleşik hayata geçmeye teşvik edilmesi, bazen de zorlanması vergi toplama kolaylığı açısından görülen bir politikadır. Bu noktada devletin bazen konargöçer nüfusu iskâna teşvik ettiği, bazen de belli sınırlar çerçevesinde göçebelige izin vermeyi tercih ettiği söylenebilir. Osmanlı İmparatorluğu’nun gücünün doruğunda ve merkezileşmiş bir bürokrasiyi haiz bir devlet olarak kabul edildiği 16. yüzyılda devlet konargöçerler için belli rotalar çizmeyi tercih etmiştir.¹⁵⁸ Bu şekilde hareketli olan bir grup için sınırlama getirilmekte ve göçebe nüfus üzerinde kontrol sağlanmaktadır. Bu sınırlandırma, örf ve adete uygun şekilde yapılmaktadır ancak yine de konargöçerlerin araziden yararlanmaları büyük ölçüde hareket serbestisine bağlıdır. Devletin belirlediği yollar bu grubu sınırlamaktayken bir de buna ek olarak geçimlerinin bağlı olduğu otlakların tarıma açılması gibi sorunlar ortaya çıkar. Ayrıca kuraklık gibi sorunların, otlak ve meraları da etkileyeceğini unutmamak gerekir.

Bir yandan konargöçer nüfus yerleştirilmeye çalışılırken bir yandan da yine bir önceki yüzyıldan beri biriken ve üst üste gelen çeşitli olayların etkisiyle sıkıntı yaşayan köylülerin daha fazla zorlanmaması için çeşitli tedbirler alınmaktadır. Devletin bu konuda taşra görevlilerine emir göndererek memurların tabiri caizse “kulağını büktüğü”, reyanın hoş tutulması ve hukuka aykırı işlem yapılmaması için emir verdikleri görülür. Bu emirler aslında eskiden beri görülen ve 16. yüzyıl sonunda adaletnamelerle kendini gösteren Osmanlı politikasından sapma teşkil etmez. Suç işleyen grupların yayıldığı dönemde taşradaki yöneticilerin baskısı da azımsanmayacak biçimde artmaktadır. Bu duruma 18. yüzyılda Antakya’dan bir örnek verilebilir. Bilindiği gibi, timar sahibinin gereken çalışma koşullarını yerine getiren, vergisini ödeyen ve toprağı boş bırakmayan raiyyeti toprağından ayırması devlet

¹⁵⁸ White, **a.g.e.**, s. 318.

tarafından kabul gören bir uygulama değildir. Fakat Antakya şer‘iye sicillerine kaydedilmiş 1710 tarihli bir buyuruldudan da anlaşılacağı üzere, bu gibi uygulamalar zaman zaman görülebiliyordu. Bu kayıтта, “haricden müdahale”nin yasak olduğu belirtilmiş kanuna ve şer‘e aykırı müdahalenin “men ve def” edilmesi gerektiği ifade edilmiştir. Buyuruldunun verilmiş olması, en azından bu tip müdahalelerin yapıyor olduğunun delilidir.

Şer‘iat-ı şiar Antakya kadısı zide fazluhu ve mefahirü’l-emasil ve’l-akran voyvodamız ve kethüda-yeri ve yeniçeri serdarı ve ayan-ı vilayet ve iş erleri zide kadruhum inha olunur ki işbu darende-i buyuruldu Mustafa zide kadruhunun kaza-yı mezbura tâbi ber vech-i mâlikane deruhdesinde olan Radof nam karyenin defterde mukayyed kadimi reayasın kaldurup hilaf-ı kanun ahar karyeye nakliçin bazı kimesneler müdahale edüp gadr-i külli ile mekar ile karye-i mezburun defterlü ve bağılu reayasına ahardan müdahale etdirilmemek babında Divan-ı Halep’e gelüp buyuruldu iltimas etmediğin ısdar ve irsal kılınmışdır ki vusulünde gerekdir ki hâlâ karye-i mezburede sakin olan reayalar kadimden defterde mukayyed bağılu raiyyet ve raiyyet oğullarından olup ahardan müdahale etmek icab etmez iken hilaf-ı şer‘ ve’l-kanun müdahale eyledikleri vaki ise men ve def‘ edib muceb-i buyuruldu ile amel ve hilaf-ı kanundan ihtiraz eyleyesiz. 1121¹⁵⁹

Bu kayda göre, Mustafa isimli mâlikane sahibinin topraklarında yaşayan reyanın, deftere kayıtlı olmalarına rağmen, köylerini terk ettikleri anlaşılmaktadır. Buyuruldunun dilinden bu şikâyetin bizzat Mustafa tarafından yapılmış olabileceğini varsaymak mümkündür. Şikâyet makamı ise Halep’deki divandır. Belli ki Mustafa reayayı yerinden eden kişilerle tek başına mücadele edememektedir. Ona destek olmaları için metinde kadı, voyvoda, ayan vb. gibi yerel görevlilerden bu konuda gerekli ihtimamı göstermeleri istenmiştir. Metnin sonunda raiyyetin kayıtlı olduğu köy dışına çıkarılmaması gerektiği üzerinde durulmuştur. Somut olayda, raiyyetin üzerinde baskı yaratan unsurun herhangi bir gruba ait olabileceği düşünülebilir, metinde özel olarak eşkiya vb. terimler kullanılmamış; bazı kimesneler ifadesi geçmiştir.

Eşkiya teriminin bu dönemin kayıtlarında tam olarak neyi kast ettiği üzerinde durmak gerekir. Daha önce üzerinde durulduğu gibi, bu tip terimler pek çok faaliyeti içinde barındırabilir. Aşağıda örnek olarak verilecek onar yıllık arayla görülen iki

¹⁵⁹ AŞS1, MŞH.ŞSC.d.1094, 69a, metin 1.

hükümde, bu tip “eşkîyalık” faaliyetinde bulunan kişilerin yarattığı sorunların bazı durumlarda uzlaşma veya olay yerinden uzaklaştırma şeklinde tanımlanabilecek metotlarla çözüldüğüne birer örnektir. 11-20 Haziran 1717 (H. Evail-i Receb 1129) tarihindeki bir hüküm ile Payas’ta eşkıyalık faaliyeti sürdüren Abdülhalim, yaklaşık beş yıldır sakini olduğu Payas’tan sürülmüştür. Metinde Abdülhalim’in on beş ila yirmi arası bir grup ile kasabada sorun çıkardığı ifade edilmiştir. Abdülhalim “Ekrad Türkmeni”ndendir ve zabıt marifetiyle eskiden sakin olduğu yere **icla** edilmiş ve burada iskân edilmiştir.¹⁶⁰ Abdülhalim’in cezası metinde sürgün olarak geçer. Aynı defterde Halep’den Payas’a gönderilen hükümlerle çeşitli “eşkîyalık” hareketlerinin yaygın olduğu görülmektedir. Bunlar aynı zamanda reayanın baskıdan rahatsız olduğunu gösteren kayıtlardır. Fakat bu durum sırf Antakya ve çevresine özgü değildir. Eşkîyalık sebebiyle sürgün veya kalebendlik cezası alan çeşitli kişilerin isimleri bu defterde mevcuttur ve bakıldığı zaman bu tip olayların imparatorluk topraklarında az olmadığı görülür. En tipik sürgün yerlerinden biri de Kıbrıs’tır, sürgün bu süreçte bir tür iskân metodu kabul edilebilir, Ömer Lütfü Barkan sürgün metodunun, yani imparatorluğun yerinden kıpırdamak istemeyen köylü üzerinde tasarrufta bulunmasının, eski dönemlerden beri uygulandığını ifade etmektedir.¹⁶¹ Bu uygulamanın 18. yüzyılda Antakya’da bu sefer konargöçer nüfusun kontrol edilebilmesi için devam ettirilmiş olması mümkündür. Nitekim 19 Şubat 1726 (H. 16 Cemaziyülahir 1138) tarihinde Antakya’da şer‘i mecliste Lekvan¹⁶² Ekradı mukataası reayasından Rakka’da iskân edilmesi icap eden “yetmiş iki ev eşkıya”dan bahsedilmektedir.¹⁶³ Bu iskân süreci için bir kişinin bu “eşkîyalara” eşlik etmesi ve yerlerine teslim ettiğinde hüccet alması söz konusu olmuştur. Aynı dönemde mütegalibe hakkında şikâyetlerin de görüldüğü dikkati çeker,

Bu dönemdeki hareketliliğin ve eşkıyalığın arka planında dağlı ve şehirlilerin arasında yaşanan çatışmaların da rol oynaması mümkündür. Osmanlı

¹⁶⁰ Bıyık, **124 Numaralı Mühimme Defteri (1128-1130)**, s. 225.

¹⁶¹ Ömer Lütfü Barkan, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler” II, **Osmanlı Devleti’nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi: Tetkikler Makaleler C. I**, Haz. Hüseyin Özdeğer, İstanbul Üniversitesi Rektörlük Yayınları”, s. 557-558. (ilk yayın yeri: **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası**, C. XIII, No: 1-4, 1952, s. 524-569.)

¹⁶² Abdülkadir Gül’ün verdiği bilgiye göre Lekvan Aşireti, Rakka Muhassıllığına bağlıdır. Bu aşiretin 1709’da da isyan hareketi yürüttüğü kayda geçmiştir. Bkz. Gül, **a.g.e.**, s. 268.

¹⁶³ BOA, AE SAMD III 11 1027.

İmparatorluğu'nda 18. yüzyıl öncesinde mevcut olan dağlı nüfusa ait insanların düzlüklere inmesi ve burada dolaşması, buna ek olarak yerleşik nüfus ve göçebeler arasındaki sürekli etkileşim, bu yüzyıl boyunca da devletin tam tersine yönelik çabalarına karşın mevcut idi. 18. yüzyılda reyanın dolaşımı açısından önceki yüzyıllara kıyasla önemli bir fark devreye girecektir. 17. yüzyılın başında “Büyük Kaçgun” döneminde görüldüğü gibi, hükümetin taşradaki temsilcilerinin veya haydutların taleplerinden korunmak için göç eden köylüler, yeni dönemde ticari tarıma işçi olarak katılmak için de yer değiştirebiliyorlardı.¹⁶⁴ Bu durum, özellikle Batı Anadolu'da işgücü fazlası bir nüfusun ortaya çıkmasıyla sonuçlanmıştı. Antakya özelinde, Ensariye Dağı'nda giderek arttığı gözlenen nüfusun bir kısmının 18. yüzyıldan itibaren şehre doğru inmeye başladığı kaydedilmiştir.¹⁶⁵ Yine de bu fenomenin, yani tarım işçiliği nedeniyle yer değiştirmenin, yüzyıl başından ziyade yüzyıl sonuna özgü olduğunu düşünmek gerekir. Literatürde de eğilim bu şekildedir hem Tabak hem de Kasaba şehirde tarım işçiliği fenomeninin 19. yüzyıla özgü olduğunu ifade ederler. Yücel Özkaya ise fenomenin 18. yüzyıldaki örneklerinden bahsetmektedir, ancak onun verdiği örnekler de yüzyılın ikinci yarısına aittir.¹⁶⁶

Dağlı nüfus bu yörede bazen de bir tehdit unsuru olabiliyordu; 1750'li yıllarda Basra'dan Halep'e doğru yolculuk eden tacir ve seyyah Bartholomew Plaisted, seyahatnamesinde, Antakya'dan hareket edip İskenderun'a ulaşmaya çalıştıkları tarihte, İskenderun'dan dörtlü Antakya'ya giden iki atlıyla karşılaştığını ve bu kişilerden yolun “dağlılar” tarafından yağmalanmakta olduğuna dair bir uyarı aldıklarını yazmıştır.¹⁶⁷ Burada şimdilik “dağlılar” kelimesi ile yazarın -ve/veya hadiseyi öğrendiği atlıların- birebir dağlı nüfusu kast ettiğini varsaymak gerekecektir. “Dağlılar” grubu haricinde, Doğu Akdeniz'de 18. yüzyılda sorun çıkararak gruplardan biri de daha ziyade iç kesimlerde etkili olan Bedeviler idi. Tabak'a göre, bu dönemdeki Bedevi saldırıları, bağıcılık ve meyve bahçeciliği gibi üretim tipine zarar vermiş, bu tip

¹⁶⁴ Kasaba, “Batı Anadolu'da Göçer İşçiler”, s. 30.

¹⁶⁵ Tabak, **Solan Akdeniz 1550-1870 Coğrafi-Tarihsel Bir Yaklaşım**, s. 347.

¹⁶⁶ Yücel Özkaya, “Osmanlı İmparatorluğu'nda 18. Yüzyılda Göç Sorunu”, **Tarih Araştırmaları Dergisi**, Ankara, No: 25, 1982, s. 180 vd.

¹⁶⁷ Bartholomew Plaisted, “Narrative of a Journey from Basra to Aleppo in 1750”, **Desert Route to India, Being the Journals of Four Travellers by the Great Desert Caravan Route between Aleppo and Basra, 1745-1751**, Farnham, Surrey, GBR: Hakluyt Society, 2010, (Çevrimiçi) ProQuest, 18 May 2015, s. 115.

tahrip olmasıyla sonuçlanmış ve bunun sonucunda düşük kalite tahıl üretimine geçilmiştir.¹⁶⁸

Antakya'daki 18. yüzyılın ilk yarısında görülen bir diğer özellik, Vidin'de de görülen, "boş ve mahlul" timarların tekrar dağıtılması ve bu timarı işletecek kişilere tevcih edilmesidir. 22 Nisan 1722 (H. 6 Recep 1134) tarihinde Antakya'da Belen-i Şarki nahiyesinde ve başka yerlerde yaklaşık on iki bin akçelik bir timarı tasarruf eden Mehmed'in ölümünden sonra oğlu olmadığı için timarı boş kalmış ve mahlul olmuş yani zarar görmüştür. Buyurulduya konu olan arzuhali Mustafa isimli bir diğer timar sahibi göndermiştir. Mustafa, Amasya Sancağı'nda Geldiklan nahiyesinde Calak köyü ve başka yerlerden oluşan 13.000 akçelik bir timara mutasarrıftır. Ancak Mustafa'nın söylediği kadarıyla bu timar çürüktür.¹⁶⁹ Metnin üzerinde yer alan "Fevti vaki ise ber vech-i ilhak tevcih olunmak babında 6 Receb sene (1)134" ibaresi, küçük bir araştırma sonucu timarın Mustafa'ya bahşedileceği izlenimini vermektedir. Bu metinde yer alan hikâyeye ilgili olarak, talep sahibi olan Mustafa'nın imparatorluğun farklı bölgelerinde yer alan timarlar hakkında nasıl bilgi sahip olduğu merak konusudur. Kendisi bu arzuhali yazdığı zaman Antakya'da bulunuyor olabilir, bir şekilde haberdar olmuş olabilir. Yine de akla en yakın açıklama Amasya'daki timarın başında durmamasıdır. Metinde görüldüğü kadarıyla Antakya'daki timarın zarar görmesinin sebebi vefat eden Mehmed'in erkek evlat bırakmamış olmasıdır. Bu noktada bu geçiş sürecinin tipik bir miras gibi kabul edilmemesi gerekir fakat erkek evladın bir tür önceliği olduğu düşünülebilir. Nitekim bu olaydan önce kaydedilmiş diğer bir vakada, 5 Ağustos 1705 (H. 14 Rebiyülahir 1117) tarihinde Harim nahiyesinde yaklaşık altı bin akçelik bir timarı tasarruf eden Hüseyin'in vefatından sonra, oğlu Mustafa timarın kendisine tevcih edilmesini talep etmiş, bu talep Antakya kadısı tarafından bir arz şeklinde hazırlanarak merkeze iletilmiştir.¹⁷⁰ Söz konusu Hüseyin'in vefat ettiği esnada Harim'de değil, Antakya'da sakin olduğu dikkati çekmektedir. Bu örnekler üzerinden Vidin gibi Antakya'da da timarları tasarruf eden kimselerin bu işi vekiller ve aracılarla sürdürdüklerini düşünmek mümkündür. 19-28 Eylül 1735 (H. Evail-i

¹⁶⁸ Faruk Tabak, "Bereketli Hilal'in Batısında Tarımsal Dalganmalar ve Emegın Kontrolü", **Osmanlı'da Toprak Mülkiyeti ve Ticari Tarım**, Haz. Çağlar Keyder ve Faruk Tabak, Çev. Zeynep Altok, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1998, s. 156.

¹⁶⁹ BOA, AE.SAMD.III 201 19435.

¹⁷⁰ BOA, İE.TZ. 9 930.

Cemaziyelevvel 1148) tarihinde verilen bir hükümde ise, Vezir Ahmed Paşa'dan Vidin Muhafızlığı alınarak yerine Mehmed Paşa getirilmiştir.¹⁷¹ Mehmed Paşa'ya Vidin Muhafızlığı'nı yürütmek karşılığında Niğbolu Sancağı ihsan edilmiştir, bu muhtemelen bir tür timar tevcihidir. Metin Ahmed Paşa'ya hitaben yazılmıştır, kendisinden Mehmed Paşa Vidin'e varana kadar görevini ifa etmeye devam etmesi, görevi halefine devrettikten sonra da İstanbul'a gelmesi emredilmiştir. Muhafaza görevi sıradan bir timar işletmekten farklı olsa gerekir, bu nedenle Mehmed Paşa'nın görev süresi boyunca fiilen de Vidin Kalesi'nde yerleştiği düşünülebilir. Öte yandan ödenek olarak Niğbolu'dan timar verilmiş olması dikkate değer. Muhtemelen Niğbolu'daki timar vekil usulü ile işletilecektir. Elbette bu gibi örneklerde "timar"ın toprak değil gelir anlamında kullanılmış olabileceği de değerlendirilmelidir. 20 Nisan 1737 tarihinde de Vidin'de Hatuneli Kazası'nda Koruvire etrafındaki altı bin akçelik timarın mutasarrıfı Osman vefat edince, timara Mustafa isimli biri talip olmuş, buna dair arz göndermiştir.¹⁷²

18. yüzyılın ikinci çeyreğinde kısa bir süre için Vidin tekrar Osmanlı-Avusturya savaşlarının etkisi altında kalacaktır. 1737 yılında Avusturya ordusu Vidin Kalesi'ne kadar gelmiştir ancak kale olası bir işgale dayanmıştır. O yıl Vidin'in gördüğü tek yabancı birlik bu değildir, yine Avusturya'dan gelen diğer bir birlik, Timok Suyu tarafından saldırmak niyetindedir ancak bu girişim de başarılı olmamıştır.¹⁷³ Uzunçarşılı'ya göre Osmanlıların bu dönemde Vidin ile birlikte Niş ve Bosna'da başarı göstermeleri, Avusturya egemenliğindeki Erdel halkının isyan etmesine yol açmıştır.¹⁷⁴ 1737-1739 Savaşı'nda Habsburglar tarafından geri alınan

¹⁷¹ İlker Külbilge, **141 Numaralı Mühimme Defteri (H. 1148)**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2002, s. 130.

İfade şu şekildedir: "Vidin Kal'ası muhafazası şartıyla Niğbolu Sancağı avatıf-ı aliyye-i mülukanemden sabıka rikab-ı hümayun kaim-makamı olan Vezirim Mehmed Paşa'ya ihsan-ı hümayunum olup..." Vidin Kalesi'nin korunması karşılığında bahşedilen yerlerin bir kısmı "aralık" terimiyle ifade edilmektedir. Örneğin:

"Liva-ı Tırhala

Sâdır olan hatt-ı hümayun-ı şevket-i makrun mucubince, sabıka Karaman Valisi olan Vezir Mustafa Paşa'ya Vidin Kalasının muhafazası şartıyla Köstendil Sancağı'yla maan ber vech-i aralık verilmiştir 16 M (1)135." Bkz. Fahameddin Başar, **Osmanlı Eyalet Tevcihatı 1717-1730**, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1997, s. 38.

¹⁷² BOA, C..TZ 30 1458.

¹⁷³ Uzunçarşılı, **a.g.e.**, s. 272. Timok Irmağı Vidin'in batısında yer almaktadır, bugün Sırbistan sınırları içinde kalır ve Bulgaristan ile Sırbistan sınırını belirler.

¹⁷⁴ **a.e.**, s.277.

Vidin’de Osmanlı yönetiminin tam anlamıyla kontrolü sağlaması ancak 1739’daki Belgrad Antlaşması’ndan sonra yeniden mümkün olmuştur.¹⁷⁵ Bu süreçte bir ölçüde orduda gerçekleştirilen yeniden yapılanmanın tesiri görülmüş olabilir. Bonneval’in reformlarından sonra, Osmanlı Ordusu, 1736 ve 1739 yılları arasında her iki rakibine karşı başarı kazanır, Belgrad da dahil olmak üzere Sırbistan’ın çoğu geri alınır, Bosna’da hâkimiyet güçlendirilir.¹⁷⁶ Neticede Belgrad Antlaşması ile Habsburglar Sırbistan ve Oltenia’yı terk etmek zorunda kalmışlardır.¹⁷⁷ Temeşvar ise Avusturyalılara bırakılmış, Tuna Nehri nihai sınır haline gelmiştir.¹⁷⁸ 1740-1748 tarihleri arasında Veraset Savaşı ile meşgul olan Habsburglar, Tuna Nehri’ne dönük planlarını bir süreliğine ertelemek durumunda kalmışlar, bu durum Osmanlı Devleti’nin Vidin’de biraz olsun rahatlamasına sebep olsa da, muhtemel bir çatışmaya karşı tetikte olmaktan vazgeçilmemiştir.¹⁷⁹

1730’lara gelindiğinde Antakya’da iskâna yönelik politikaların ve eşkıyalık hareketlerinden kaynaklanan şikâyetlerin devam ettiği görülür. 24 Ocak 1735 (H. 29 Şaban 1147) tarihinde, Süveyde Nahiyesi’nde Mağaracık köyünün sakinlerinin “perakende” oldukları belirtilir. Ancak bu köy civarındaki başka bir köy ahalisinin Mağaracık Köyü toprağını “zer‘ ve hars” ettiği ifade edilir, belgeye göre söz konusu köyün ahali bu üretimin gerektirdiği vergileri ödemeye de taliptir. Bu ikinci grubun Mağaracık’tan daha etkili bir şekilde faydalanabilmeleri ve ekonomik faaliyetlerinin kayıt altına alınması için iskân edilmeleri konusunda arz gönderilir.¹⁸⁰ Bu bağlamda Mağaracık denen köyün boşalarak mezralaşması söz konusu olmuştur denebilir. Ancak tekrardan köy niteliğini sürdürmesi için elverişli bir durumun ortaya çıkması, bu durumun ne şekilde kayıt içine alınacağını düşünülmesi belki de sonuç doğuracaktır. Aynı yıl 14 Kasım (H. 27 Cemaziyülahir 1148) tarihinde evladiyelik vakıf mütevellilerinden Hacı Hüseyin, vakfın köylerinde raiyyet olan Kusayr Nahiyesi’nde bazı kişileri şikâyet etmektedir, şikâyet gerekçesi söz konusu kimselerin

¹⁷⁵ Gradeva, “Between Hinterland and Frontier: Ottoman Vidin, Fifteenth to Eighteenth Centuries”, s. 331-332.

¹⁷⁶ Palmer, **a.g.e.**, s. 73.

¹⁷⁷ Kiel, **a.g.e.**, s. 105.

¹⁷⁸ Aksan, **Osmanlı Harpleri 1700-1870**, s. 33.

¹⁷⁹ Ferdinand Sghevill, **The History of Balkans From The Earliest Times to The Present Day**, New York, Dorset Press, 1991, s. 268.

¹⁸⁰ BOA, C. DH 221 11027.

raiyyet resimlerini ödememiş olmalarıdır.¹⁸¹ Hacı Hüseyin, bu konuda bir arzuhal göndermiş, söz konusu kişilerin Divan-ı Halep'e çağrılmalarını istemiştir. Mahkemeye daha doğrusu kadiya, onunla beraber voyvoda ve serdara, söz konusu kişileri yakalamaları, Halep'e yollamaları ve vergiyi tahsil etmeleri konusunda hüküm yollanmıştır.¹⁸²

Ergenç, Konya şer'îye sicillerinde yer verilen, III. Ahmed döneminde çıkarılmış olan ve timarlarla ilgili düzenleyici hükümler taşıyan bir fermanın bahseder. 1704 yılında Ekim-Kasım ayında (H. Evail-i Receb 1116) düzenlenmiş olan bu fermana göre, III. Ahmed'in tahta geçtiği sırada bütün timarlıların beratlarının yenilenmesi istenmiş, ancak çok az kişinin bu emri yerine getirdiği ve çoğunluğun eski beratlarla timar tasarruf etmeye devam ettiği belirtilmiştir. Yazar III. Ahmed'in 22 Ağustos 1703 tarihinde başa geçtiği bilgisi çerçevesinde, bu konuda başarılı olunamadığı sonucuna ulaşmıştır.¹⁸³ Ergenç daha sonra 1707 tarihli bir emr-i şerifte de benzer şikâyetlerin tekrar edilmiş olduğundan bahseder. Bu tekrar, fiili durumun hukuki metinlere yansıyan olaylardan çok daha fazlasını içerdiğini düşündüren olgulardan biridir. Bu ikinci belgede geçen temel şikâyetlerden bir diğeri de sancak ve timar tasarruf eden beylerin görevli buldukları yerde ikamet etmeksizin vekil aracılığıyla işleri yürütmeleridir. McGowan bu fermanın 18. yüzyılda denenmiş reform silsilesinden ilki olduğunu ifade eder, fermanın Rumeli ve Anadolu'daki timarlıların senede en az bir kere İstanbul'da gözükmeleri istenmektedir.¹⁸⁴ Bu eğilimin bazı durumlarda yaptırım ile karşılaştığını Vidin Kalesi'nin tamiri sürecinde görebiliyoruz. Özellikle görevli olduğu yerde tamir faaliyetine hiçbir biçimde müdahil olmayan kişilerin ellerindeki yerlere bir şekilde geri alınmıştır.

Göç olgusu ve toprağın boşalması, her devrin sorunuydu, bu sorunların çaresi olarak bulunan iskân ve yerleşim politikaları ise, 1700-1750 yılları arasında çeşitli dönemlerde yeni sorunlara yol açabiliyordu. 8 Aralık 1731 (H. 8 Cemaziyülahir 1144)

¹⁸¹ Fatih Kanunnamesi, Osmanlı Devleti'nde köylüden alınan vergiler içinde raiyyet resimlerini anlamak için önemli bir kaynak teşkil etmektedir. Müslümanlardan alınan, toprağa bağlı bir vergi olan resm-i çift, Hıristiyanlardan alınan ispence raiyyet resimlerinin tipik örneklerindedir. Bkz. İnalçık, "Osmanlılarda Raiyyet Rüsümü", s. 36, 57.

¹⁸² AŞS 2, MŞH.ŞS.C.d..1095, 73a, metin 2.

¹⁸³ Ergenç, "XVIII. Yüzyılda Osmanlı Taşra Yönetiminin Mali Nitelikleri", s. 369.

¹⁸⁴ Bruce McGowan, **Economic Life In Ottoman Europe: Taxation, Trade And The Struggle For Land 1600-1800**, Cambridge, Cambridge University Press, 1981, s. 147.

Vidin muhafızına ve Vidin muhafızı kadısına gönderilen bir hüküm, Vidinli neferlerin gönderdikleri bir arzuhale dayanmaktadır. Buna göre Vidin Nezareti ve çevresi mukataaları 12 Mart 1732 (1144 senesi Mart ibtidası) itibariyle ocaklık tayin edilmiştir. Ancak Vidin ve çevresindeki köy ve mezraa reayalarının “etraf ve eknafda biriktirilip ve bataklık ve kemer has reayalarından hoş-nışın olanları nice istimalet ile cem‘ ve tavattun” ettirildiği, bazılarının ise çeşitli bahanelerle Darülharbe gitmeyi tercih ettiği anlaşılmıştır. Bu işin sonucunda yerinden yurdundan edilen köylülerin çıkardığı sorunlar, boş kalan köylerin getireceği gelir eksikliği ve memnuniyetsizlik ile birleşmektedir, en azından belgede kullanılan dil bu duruma delalet etmektedir. Öte yandan, göçebe reyanın iskânı için gezen sipahi ve subaşılardan da yerli yerinde kalan reayayı taciz ettiği anlaşılmaktadır. Bu nedenle firar eden ve perakende olmuş bir grup vardır. Subaşılardan beklenen göçebelere yerleştirmesidir.¹⁸⁵ Bu belgenin açıkça gösterdiği bir olgu, 1730’larda Vidin’de halen yerleşim problemlerinin yaşanmasıdır. İskân nedeniyle ortaya çıkan uyumsuzluklar, Antakya’da da süregiden bir sorun olacaktır; 1755 tarihinde Antakya’da Reyhanlı aşiretinin devlet tarafından Amik civarına yerleştirilen sakinleri, buranın halkını taciz etmektedir. Kaza sakinlerinin malları yağmalanmış reaya bunun üzerine şikâyette bulunmuştur.¹⁸⁶ Şikâyete göre, aşiret, Kusayr ve Cebel-i Akra civarında zeytin ağaçlarını yağmalamış ve çeşitli malları gasp etmiştir.¹⁸⁷ Bu bağlamda denebilir ki uyum sorunu, nispeten küçük ölçekte iskân faaliyetleri ve bölge içinde iskânda dahi ortaya çıkıyordu.

Görüldüğü üzere, geniş bir imparatorluğun farklı coğrafyalarında yer alan Vidin ve Antakya, 1700-1750 yılları arasında içinde buldukları bölgenin özelliklerinden etkilenmişlerdir. Her iki şehrin gerek iç gerek uluslararası dinamiklerden etkilendiği ancak bazen de söz konusu dinamiklerin dışında kalabildiği durumlar da söz konusu olmuştur. Hukuki ve idari olarak Osmanlı Devleti’nin kendi uygulamalarını getirmesiyle birlikte önceki dönemin bazı uygulamalarını sürdürmesi mümkün olmuştur. 18. yüzyıl başında belli bir düzenin sağlanmasıyla boş kalan toprakların ivedilikle üretime geri kazandırılması yolunda çeşitli tedbirler alınmıştır. Hukuki açıdan köylüyü zorlayan bazen tam da bu tedbirlerin yarattığı sonuçlar

¹⁸⁵ VŞS 42, vr. 87-88.

¹⁸⁶ Tecimen, **a.g.e.**, s. 41.

¹⁸⁷ **a.e.**, s. 42.

olmuştur. Reayanın yeniden yapılanma sürecinde karşılaştığı hukuki sorunlar bu çalışmanın üçüncü bölümünde incelenecektir. Ancak bundan önce hem Vidin’de hem de Antakya’da mevcut olan yeni düzenin çiftlik sistemine ne kadar izin verdiği üzerinde durmak gerekir.

2.3.2. Çiftlik ve Ticari Tarım Tartışmaları Işığında Vidin ve Antakya

18. yüzyılın ilk yarısında imparatorluğun iki farklı yerindeki sorunlara rağmen temelde üretimin devam ettirildiği ve ticaretin sürdürüldüğünü görebilmek mümkündür. Bu dönemde Vidin ve Antakya, coğrafi konumlarının da etkisiyle farklı pazarlara yönelmiştir. 1718 yılında Pasarofça Antlaşması’nın kabulü ile Osmanlı-Avusturya arasında ticaret tekrar işlevsel hale gelmiştir. Bu dönemdeki Avusturya, yerli tacirlere ithal mal üzerinden %30-40 oranında bir vergi belirlemiş; Osmanlı tacirleri 1770’lere kadar bu politikadan yararlanmışlardır.¹⁸⁸ Vidin’in ticari açıdan önem kazanması aslında 1760’lardan sonra başlamış, şehrin Orta Avrupa pazarlarına ulaşmak bakımından sahip olduğu avantaj bu noktada önem arz etmiştir.¹⁸⁹ 18. yüzyılın ikinci yarısında Vidin, Orohevo ve Mihailovgrad’da toplam yüz yirmiden fazla çiftliğin bulunduğu görülmektedir; bu çiftliklerde üretilen meta Vidin, Lom ve Orohevo pazarında alıcı bulabilmektedir.¹⁹⁰ Bunun haricinde Hristo Gandev Vidin’de yetişen ürünlerin iki temel hedefi olduğunu ifade eder; bunlardan ilki, Avusturya ticaretidir. Diğer hedef ise kalelerdeki askerlerin iâşesidir.¹⁹¹ Aynı dönemde Antakya’nın ticari hayatı ise, daha önceden olduğu gibi, Halep ticaretinin iniş ve çıkışlarıyla bağlantılıdır. 16. ve 17. yüzyıllar boyunca Osmanlı ekonomisi açısından İstanbul ve Kahire ile birlikte üç merkezden biri olan Halep, 17. yüzyılın sonu ve 18.

¹⁸⁸ McGowan, **Economic Life In Ottoman Europe**, s. 23-24.

¹⁸⁹ İnalçık, “Çiftliklerin Doğuşu: Devlet, Toprak Sahipleri ve Kiracılar”, s. 29.

¹⁹⁰ Hristo Gandev, “L’apparition des rapports capitalistes dans l’économie rurale de la Bulgarie du Nord-Ouest au cours du XVIIIe siècle”, **Etudes Historiques A L’Occasion du XIe Congrès International des Sciences Historiques**-Stockholm, Sofia, 1960 s. 210.

¹⁹¹ **a.e.**, s. 210-211.

yüzyılın başında diğer iki şehre oranla bu konuda belli bir gerileme yaşamıştır.¹⁹² 17. yüzyılda Halep'in öncelikli geçim kaynağı İran ile ipek ticareti olmuştur.¹⁹³ Halep'in İran ipeğine bağlı ekonomisi 18. (ve 19.) yüzyıl boyunca dört önemli olaydan etkilenmiştir. Bunlardan ilki İspanya Veraset Savaşları'na İngiltere'nin de dahil olmasıdır. Bu süreçte Akdeniz'de görülen İngiltere, Fransa ve İspanya arasındaki çatışma, Doğu Akdeniz ticaretini olumsuz bir biçimde etkilemiş; ticaret gemilerinin bu dönemde dolaşımı yavaşlamış veya savaş gemisi nezaretinde meydana gelmiştir. Bu nedenle dolaşım serbestisi kaybolmuş, fiyat dengeleri değişmiştir.¹⁹⁴ İkinci olay 1717-1727 yılları arasında devam eden Osmanlı-İran Savaşları sebebiyle İran'dan gelen ipeğin kesilmesidir. Ancak bu durum, yerel ipek ticaretinin ön plana çıkmasına neden olmuştur.¹⁹⁵ Bu süreçte İran ipeğinin yerini Trablusşam ve Antakya ipeği almıştır. Halep'deki İngiliz tacirlerin doğrudan Antakya ipek piyasasını takip ettiği bilinmektedir.¹⁹⁶ Üçüncü olay ise İran'ın kuzeyinde ipek üreten bir bölgenin Rusya tarafından ele geçirilmesiyle Halep'e gelen ipeğin düşüşe geçmesidir. Bu olayın, İngiliz Levant Şirketi'nin iflasına sebep olduğu ifade edilmiştir.¹⁹⁷ Öte yandan, Levant Şirketi, İngiltere'nin Osmanlı topraklarında ticaret faaliyetleri konusundaki yetkisini 1583 yılından 1825 tarihine kadar korumuştur.¹⁹⁸ Son olay ise etkisini daha uzun bir süreçte göstermiştir; 1720'den sonra, Safevi İmparatorluğu'nun çöküşe geçmesiyle Halep ipek ticareti bir darbe almıştır.¹⁹⁹ Avrupalı tacirlerin, "beyaz ipek" olarak da anılan Türk ipeğine ilgi göstermeleri asıl olarak yüzyılın ikinci yarısına ait bir olgudur, bu süreçte Antakya'nın ipek üretimi de yükselecektir.²⁰⁰ İpek ticaretinin ilerleyen dönemde de önem arz ettiğini, dut bahçesi ve ipek üretimine dayalı işletme

¹⁹² Suraiya Faroqhi, Krizler ve Değişim 1590-1699", **Osmanlı İmparatorluğunun Ekonomik ve Sosyal Tarihi**, C. II, Haz. Halil İnalçık ve Donald Quataert, İstanbul, Eren Yayıncılık, 2004, s. 605-606.

¹⁹³ Ira M. Lapidus, **A History of Islamic States**, 2. bs., Cambridge, Cambridge University Press, 2002, s. 297.

¹⁹⁴ M. Sait Türkhan, **18. Yüzyılda Doğu Akdeniz'de Ticaret ve Halep**, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014, s. 102.

¹⁹⁵ Margaret L. Meriwether, **The Notable Families of Aleppo 1770-1830: Networks and Social Structure**, Basılmamış Doktora Tezi, Pennsylvania Üniversitesi, 1981s. 48-49.

¹⁹⁶ Türkhan, **a.g.e.**, s. 66

¹⁹⁷ Abdul-Karim Rafeq, "Farklı Bir Güç Dengesi 18. ve 19. Yüzyılda Avrupa ve Ortadoğu", **Ortadoğu Tarihi**, Haz. Youssef M. Choueiri, Çev. Fethi Aytuna, İstanbul, İnkılap Yayınevi, 2015, s. 275.

¹⁹⁸ Türkhan, **a.g.e.**, s. 6.

¹⁹⁹ Issawi, **a.g.e.**, s. 5.

²⁰⁰ McGowan, **Economic Life in Ottoman Europe**, s. 42; Ergenç ve Taş, **a.g.e.**, s. 239.

birimlerinin Antakya şer'ıye sicillerine sık sık konu olmalarından yola çıkarak söylemek mümkündür.

Yukarıda verilen bilgilerden anlaşılacağı üzere 18. yüzyılda Antakya yerli ve yabancı tacirlerin de uğrak noktasıdır. Ticarete konu olan metanın çeşitlilik gösterdiği farklı yazarlar tarafından tespit edilmiştir. Bu dönemde Balkanlarda çiftliklerde tahılın yanı sıra, meyve, sebze, un üretimi yapılır; hayvancılık devam ettirilir, süt ürünleri, et, deri üretimi ve bal ticarete dahil olurdu.²⁰¹ Vidin'de çiftliklerin ticari tarıma yönelik ürünler kadar hayvancılıkla da varlıklarını sürdürdükleri, hatta bazı çiftliklerde, hayvancılığın ticari bakımdan tarımsal üretime oranla öne geçtiği de bilinmektedir. Bu durum sadece savaş, iç isyan vb. gibi dış faktörlerin etkisiyle toprakların dağılmasından kaynaklanmamaktadır. Bir veya daha fazla çobanın gözetimiyle denetlenebilen sürüler, daha fazla işgücü isteyen tarımsal üretime göre daha az maliyetli bir kazanç sunmaktaydı.²⁰² Mera ve otlakların, alçak araziler veya boş kalan tarlaların kimi zaman hayvancılığa tahsis edildiğini de belirtmek gerekir.²⁰³ Akdeniz'in genelinde 18. yüzyılda tarımsal üretim dengelerinin Dünya ticaret ağlarına bağlı olarak değişimi, en çok bölgenin tipik ürünleri sayılan zeytin, üzüm, buğday ve küçükbaş hayvancılık hususunda fark yaratmıştır. Bu ürün gruplarının, Akdeniz ekonomisindeki yerleri 16. yüzyıla oranla 17. ve 18. yüzyıllarda yükselmiştir. Bu durumun bir sonucu olarak bölgede kıyı ovaların boşalması ve zamanla otlak olarak kullanılması gibi bir yol benimsenmiş, üreticiler ve genel olarak köylüler, yerleşme amacıyla iç kesimlere ve yüksek kesimlere doğru yönelmişlerdir. Tabak'a göre, bu değişikliğin ardında, Atlantik'teki plantasyonların yükselmesi de etkili olmuştur.²⁰⁴ Bartholomew Plaisted, tarımsal üretim konusunda, Halep-Basra bölgesinde Eylül sonuna doğru ekime başladığını ve Ekim ayının ortasında ilk ürünlerin alındığını belirtmiştir, pamuğun toplanması Ekim ayına kadar uzamaktadır.²⁰⁵ Klasik Akdeniz

²⁰¹ Gandev, **a.g.e.**, s. 210.

²⁰² Wolf-Dieter Hütteroth, "Osmanlı Topraklarının Ekolojisi", **Türkiye Tarihi 1603-1839 Geç Osmanlı İmparatorluğu**, Haz. Suraiya Faroqhi, Çev. Fethi Aytuna, İstanbul, Kitap Yayınevi, 2011, s. 47.

²⁰³ Tabak, **Solan Akdeniz 1550-1870 Coğrafi-Tarihsel Bir Yaklaşım**, s. 204-205.

²⁰⁴ **a.e.**, s. 24-25.

²⁰⁵ Plaisted, **a.g.e.**, s. 111-112.

Seyyahların anlatıları ile ilgili olarak, genelde izlenimlerinin yanılabilir olduğu farklı tarihçiler tarafından dile getirilmiştir. Bu yanılabilirlik, arşiv ve belge kayıtlarındaki üretim sayılarına bakılarak ortaya çıkan tutarsızlık ile saptanmaktadır. Benzer şekilde, konsolos raporlarında da bazen "büyük

ürünlerinin yanı sıra, yeni keşfedilen ürünlerin de tarımsal ekonomide yerlerini almaları söz konusu olmuştur. Tabak'a göre, Doğu Akdeniz tarım ekonomisindeki değişimin göstergelerinden biri, bu tip yeni ürünlerin ekilmeye başlamasıdır. Yazar 18. yüzyılda Balkan eyaletlerinde de mısır gibi yeni ürünlerin, öncelikle çiftliklerde ekildiğini ve zamanla yaygınlaştığını belirtir. Halep bölgesi söz konusu olduğunda, 18. yüzyıl sonlarında, yeni bir ürün olarak kuru fasulye ekimine başlanmıştır. Tabak, Halep ve bölgenin diğer şehirlerine gelen yeni ürünlerin, ağırlıklı olarak yaz ürünleri olduğunu ve sürekli sulama istediğini ekleyerek, sürekli su isteyen ürünlerin ekilmesiyle, tarımsal üretim düzeninin buna uygun yapılmasıyla da sonuçlanmış olmalıdır, çıkarımında bulunmaktadır.²⁰⁶

Geleneksel ve yeni ürünlerin yetiştirildiği çiftliklerde bu dönemde üretici ile toprak üzerinde hak sahibi olan kişinin her zaman aynı kişi olmadığı söylenebilir. Vidin'de sözleşmeli işçilerin çalışabildiği çiftliklerin kurulduğu görülmüştür; bir görüşe göre bu çiftlikler öncelikle değirmenlerin etrafında teşkilatlanmış, sonra zamanla meraların bu arazilerin sınırları içine dahil edilmesiyle çiftlik arazisi büyütülmüştür.²⁰⁷ Gandev, Vidin ve çevresinde tacirlerin, tefecilerin, zanaatkarların, din adamlarının ve hükümet ajanlarının toprak üzerinde hâkimiyetlerini parça parça genişlettiklerini, bunu yaparken su değirmenleri gibi, kovanlıklar gibi bu topraklar üzerinde hukuki zeminde kurulabilecek girişimlerde bulduklarını; küçük çapta başlayan bu girişimlerden sonra arazi üzerindeki aktivitenin daha büyük çapta tarıma dönüştürüldüğünü ifade eder.²⁰⁸ Yazara göre çiftliklerin dönüşümü bu gibi küçük birimler etrafından gelişmiştir. Vidin'de ve çevresinde çiftliklerin ortaya çıkışını kapitalist bir süreç olarak değerlendiren Gandev ve bu olgunun 18. yüzyılın ilk yarısından itibaren tespit edilebildiğini ifade eder.²⁰⁹ Gandev'in teorilerinin bir kısmı

plantasyon sahibi" olarak adı geçen kişilerin, bahsedildiği kadar da büyük bir üretim birimine hâkim olmadıkları son zamanlarda yapılan çalışmalarla ortaya konmuştur. Sadece tarımsal üretim değil, merkezle ilişkiler bakımından da seyyahların raporlarının gerçeği yansıtmayabileceği ifade edilmiştir. Suraiya Faroqhi, Balkanlardaki ayanlarla ilgili, Avrupalı seyyah veya konsolosların ayanı bağımsız krala benzer bir yere koyduklarını, aynı şekilde Osmanlı Devleti'nin imajını "Kanlı Doğulu despot" klişesine hapsedebildiklerini ifade ederek, bazı durumlarda Osmanlı arşivlerinin daha fazla veri sunduğunu söyler. Bkz. Faroqhi, "Coping with The Central State, Coping with Local Power: Ottoman Regions and Notables From the Sixteenth to the Early Nineteenth Century", s. 368.

²⁰⁶ Tabak, "Bereketli Hilal'in Batısında Tarımsal Dalgalanmalar ve Emeğin Kontrolü", s. 153-154.

²⁰⁷ McGowan, "Ayanlar Çağı 1699-1812", s. 810.

²⁰⁸ Gandev, **a.g.e.**, s. 209.

²⁰⁹ **a.e.**, s. 217.

McGowan ve İnalçık tarafından eleştirilmiştir. McGowan, Gandev'in Vidin için tespit ettiği dört eğilimin (ani ticari eğilim, devlet ajanlarıyla geniş işbirliği, şehirlilerin işe karışması, bu değişimin zaman ve yere sıkışması) imparatorluğun farklı bölgelerinde aynı anda aynı biçimde gerçekleşememiş olabileceği üzerinde durur.²¹⁰ İnalçık, Gandev'in "fiziki düzenleniş, istihdam ve toprak sahibi ile emeğin ilişkisi bakımlarından çiftliğin organizasyonu" hakkındaki tespitlerinin Rumeli ve Anadolu'da görülebildiğini söyler, fakat çiftliklerin ortaya çıkmasında mevat toprakların dönüştürülmesinden ziyade mîrî ve mukataa sisteminin dönüşümü olduğu teorisini kabul etmez.²¹¹ Sürecin nasıl bir hukuki sonuç doğurduğunu anlamak bakımından fiilen genişletilen tarım arazisinin üzerinde mülkiyet veya tasarruf hakkının tanınıp tanınmadığı üzerinde durmak gerekir. Birazdan görüleceği üzere, çiftlik tartışmaları sırasında ortaya çıkan sonucu tarihçiler "fiili mülkiyet" olarak nitelendirmektedir ki bu tanım hukuken korunmayan bir durum izlenimini yaratmaktadır.

18. yüzyılda boş toprakların dönüştürülmesi ve genel olarak tarıma yeni arazilerin kazandırılması konusunda Osmanlı İmparatorluğu'nda sınırlı da olsa bir başarının görüldüğü söylenebilir. Faruk Tabak'ın verdiği bilgi dikkate alınacak olursa insan faktörünün dengeli bir politikayla yerleştirilmeye çalışılmasına ek olarak, 18. yüzyıldan 19. yüzyılın ortalarına değin, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki düzenli ekime konu olan araziler %35 oranında artış göstermiştir. Ancak yazar bu oranın, %103'e Dünya genelindeki orana kıyasla epey düşük kaldığını da belirtir.²¹² Bu süreçte imparatorluğun yeni ürünlerin ekimine yöneldiği de görülmektedir. Balkanlarda 18. yüzyılda pamuk üretimi önceki dönemlere göre üç katı kadar artmış, bunun sonucu olarak ticari bir meta haline gelen pamuk, çiftliklerde yetişen başlıca ürünlerden biri olmuştur.²¹³ Pamuğun yapısı itibariyle, kuru bir yaz mevsimine ihtiyaç duymasına ve Kuzey Balkanların ikliminin yazın bunu sağlamamasına rağmen, Serez Ovası, Epir, Makedonya ve Trakya havzalarında, Meriç Vadisi'nde ve Kosova Ovası'nda pamuk ekimi yapılabiliyordu.²¹⁴ Doğu Akdeniz'deki bazı ticari merkezler söz konusu

²¹⁰ McGowan, **Economic Life in Ottoman Europe**, s. 60.

²¹¹ İnalçık, "Çiftliklerin Doğuşu: Devlet, Toprak Sahipleri ve Kiracılar", s. 32.

²¹² Tabak, **Solan Akdeniz 1550-1870 Coğrafi-Tarihsel Bir Yaklaşım**, s. 273.

²¹³ **a.e.**, s. 336-337.

²¹⁴ Hütteroth, **a.g.e.**, s. 58.

olduğunda. 17. ve 18. yüzyıllarda öncelikle pamuğun yerel pazar için küçük çiftliklerde ekilen bir ürün haline gelmesi söz konusu olmuştur.²¹⁵ Bir yandan savaşların devam etmesiyle, bir yandan alternatif üretim yollarının keşfiyle gerileyen ipek üretiminin ve ticaretinin yerini alan pamuk ekimi, 18. yüzyılda geniş alanlara yayılmıştır.²¹⁶ Buna karşın Veinstein, çiftliklerde yoğun bir biçimde pamuk ve tütün gibi pazara yönelik ürünlerin üretilmediğini, hem Batı Anadolu’da hem de Balkanlarda çiftliklerin en önemli uzmanlaşma konusunun hayvancılık olduğunu, ek olarak pek çok çiftlikte 18. yüzyıl bir yana 19. yüzyılda dahi “hâli”, yani kullanılmayan arazinin mevcut olduğunu belirtir.²¹⁷ Pamuk ve tütün gibi ürünlerin daha büyük pazara ulaşabilmeleri ile ilgili olarak belli ölçüde gelişmiş bir sanayiye ve fabrikalaşmaya ihtiyaç duyulduğunu hatırlamak gerekir; dolayısıyla bu ürünler 19. yüzyılın değerleridir.

Çiftlikte görülen üretim tipi ne olursa olsun burada çalışan ve yaşayan kişilerin durumlarını düzenleyen belli kurallar söz konusu olacaktır. Bu bakımdan üretici ve toprak sahibi arasındaki ilişkinin ne olduğunu anlamak için çiftliğin yapılanması üzerinde durmak gerekecektir. Balkanlardan örnek vermek gerekirse, çiftlik sahiplerinin topraksız köylüleri istihdam ettikleri, dağ köylülerini çalıştırdıkları ve bu kişileri çalıştırırken gözetim konusunda “haydut”lardan veya **kırcalı** gibi parayla tutulmuş adamlardan da yararlandıkları görülmüştür. Kimi zaman hastalıklı bir ortamın söz konusu olmasına rağmen, Balkanlardaki çiftliklerin geniş çapta göçmen işçi çektiği dikkati çekmektedir.²¹⁸

Erdel ve Eflak’tan gelerek Vidin sınırları içinde yerleşen kişilerin sicilde yer alan kayıtlarını bu bilgiler çerçevesinde tekrar değerlendirmek gerekir. Kayıta adı geçen gayrimüslimlerden üç yıllık süre boyunca tekalif vergisinin alınmayacağı açıklanmış ve bu kişilerin hukuki statüleri reaya olarak belirtilmiştir. Aralarından Tomas’ın “Osman çiftlik hizmetinde” yer aldığı görülmektedir. Bu bakımdan Tomas ve diğer reayanın çiftlik içinde icare akdiye çalıştırılan bir işçi mi, kiracı mı, mutasarrıf

²¹⁵ Tabak, **Solan Akdeniz 1550-1870 Coğrafi-Tarihsel Bir Yaklaşım**, s. 95-96.

²¹⁶ a.e, s. 168.

²¹⁷ Gilles Veinstein, “Çiftlik Tartışması Üzerine”, **Osmanlı’da Toprak Mülkiyeti ve Ticari Tarım**, Haz. Çağlar Keyder ve Faruk Tabak, Çev. Zeynep Altok, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1998, s. 50.

²¹⁸ Tabak, **Solan Akdeniz 1550-1870 Coğrafi-Tarihsel Bir Yaklaşım**, s. 344.

mı oldukları sorusu akla gelmektedir. Reaya olarak kayıtlı olmaları ve kendilerine vergi muafiyeti tanınması bu kişilerin toprak üzerinde tasarruf hakkına sahip olmaları gerektiğini düşündürmektedir. Ancak bu ihtimal “hıdmetinde” ibaresini tam olarak açıklayamamaktadır. İkinci bir olasılık ise ortakçılıktır, çiftliğin asıl mutasarrıfı bu kişilerle muzaraa kurmuş olabilir. Aynı sicilde yer alan diğer bir vakada adı Halil Çiftliği olarak geçen yere pek çok gayrimüslimin yerleştirildiği görülmektedir. Son bir olasılık ise bahsi geçen yerlerin terk edilmiş çiftlikler olmasına dayanır, bu bakımdan bu kişilerin iskân edilmiş olmaları da mümkündür. Vidin şer‘iye siciline 1752 (H. 20 Safer 1166) tarihinde düşülmüş bir kayıтта, “çiftlik reayası” sayılan kişilerden alınacak vergi ve resimlerden bahsedilirken kovancı, çoban, ırgad, değirmenci gibi iş kollarından bahsedilmiştir.²¹⁹ Çiftlik reayası olarak bahsi geçen bu kişilerin görev ve sorumluluklarının, diğer reayadan farklı olup olmadığı üzerinde kısaca durulabilir.

18. yüzyılda Balkan ülkelerine bakıldığında, tek bir tarımsal üretim sisteminin bütün bölgeye hâkimiyetinin mevcut olmadığı, aynı zaman diliminde, farklı bölgelerde farklı uygulamaların görülebildiği, timar ve çiftlik gibi arazi rejimlerine aynı anda rastlandığı dikkati çekmektedir.²²⁰ Bu özellik, Osmanlı Devleti için de Balkanlar için de yenilik teşkil etmez, önceki yüzyıllarda buna benzeyen durumların mevcudiyeti söz konusudur. Barbara Jelavich 18. yüzyıl özelinde timar toprağında yaşayan reayanın durumunun çiftlikte yaşayan reayadan daha iyi olduğunu iddia etmektedir; timar toprağında yaşayan reayanın hak ve sorumlulukları kanun çerçevesinde belirlenmiş iken yazara göre çiftlikte yaşayan reayanın görev ve sorumlulukları, ürettiği üzerinden vermek zorunda olduğu daha fazladır.²²¹ Bu durum timarda yaşayan reayanın toprak üzerinde tasarruf hakkına sahip olmasına karşın çiftlikte yaşayan reayanın sadece işçi sıfatıyla orada bulunmasından ve böyle bir hakkının olmamasından kaynaklanıyor olabilir, nitekim Jelavich çiftlikte yaşayan reayanın artık işçi niteliğinde olduğu kanısındadır. Bütün bu iddiaların hukuki anlamda nasıl bir karşılığı olduğu ayrıca tartışılması gereken bir meseledir.

²¹⁹ VŞS 41, v. 31-32.

²²⁰ Barbara Jelavich, **The History of Balkans 18th and 19th Centuries**, C. I, New York, Cambridge University Press, 1984, s. 60.

²²¹ a.y.

Ticari nitelikte çiftliklerin birden fazla üreticiye ihtiyaç duyacak kadar büyük olabilmeleri mümkündür. McGowan 18. yüzyıl içinde, Balkanlar, Bulgaristan, Sırbistan, Manastır, Bosna gibi yerlerde ortalama çiftliklerin boyutunun 50-75 dönüm arasında değiştiğini, bu tip çiftliğin iki-üç üniteden oluştuğunu ifade eder; ihracata yönelik çiftlikler ise daha büyüktür ve 80 ila 100 üniteden oluşmaktadır.²²² Yuzo Nagata'nın çeşitli arşiv belgelerinden yararlanarak bir tür çiftlik envanteri yaptığı çalışmasında görüldüğü kadarıyla, 19. yüzyılda çiftlik yapılanmalarında bir ev ve onun etrafında tarlalar mevcuttur. Yazarın incelediği örneklerde bir kişinin birden fazla çiftliğe mutasarrıf olması olağan bir durum gibi gözükmektedir.²²³ Çalışmada yer alan çiftliklerde yerleşim yeri olabilecek mekân tek gözükmektedir. Bazı çiftliklerde ise çalışanların kaldığı dam adı verilen kulübelere de mevcuttur. Vidin sicil kaydında, Tomas ve diğer gayrimüslimlerin tam olarak nasıl bir çiftliğe yerleştiğini bilmiyoruz. Buna karşın 1700-1750 yılları arasında Vidin ve Antakya'da el değiştirdiği görülen tarla, bağ-bahçe ve çayırların ebatlarına bakıldığında, yukarıda McGowan'ın vermiş olduğu ölçütlere göre daha küçük birimlere dair işlemlerin kayda geçmiş olduğunu görmekteyiz. Bir başka deyişle, kadı huzuruna çıkıp tasarruf ettiği mal hakkında bir işlem yapmak isteyen kişiler ağırlıklı olarak küçük ölçekte işletme sahipleridir.²²⁴

Büyük çiftlikler içinde nasıl bir yapılanmanın ve iş bölümünün mevcut olduğunu anlamak için, Nagata'nın Topkapı Arşivi'nde bulunan çiftlik nazırlarının başkente yolladıkları defter ve evraktan yola çıkarak hazırladığı bir diğer çalışma örnek alınabilir. Yazarın Çanakkale yöresinde olduğunu tahmin ettiği Hoca Aydın Çiftliği'nde, 1756'dan 1776'ya kadar geçen süreçte iş kollarına ve iş bölümüne bakıldığında odacı gibi temizlik sorumlusu, çiftçi adı altında üretim sorumlusu, sabancı gibi sabanı inşa eden kişi, sığırtmaç, peynirci, demirci gibi çeşitli iş kollarının yer aldığı görülmektedir.²²⁵ Yazar bu çiftliğin pazar odaklı üretime yönelmediği

²²² McGowan, **Economic Life In Ottoman Europe**, s. 79.

²²³ Örneğin 1788 yılında Tire Voyvodası Yeğen Mehmed Ağa'nın altı farklı çiftliği vardır. Yuzo Nagata, "Some Documents on the Big Farms (Çiftliks) of The Notables in Western Anatolia", Ayrı Basım, Institute for The Study of Languages and Cultures of Asia and Africa, 1976, Ayrı Basım, s. 5-11.

²²⁴ Bkz. Üçüncü Bölüm.

²²⁵ Yuzo Nagata, "Notes on the Managerial System of a Big Farm (Çiftlik) in the mid 18th Century Turkey", **Studies on the Social and Economic History of the Ottoman Empire**, İzmir, Akademi Kitabevi, 1995, s. 85-87.

kanısındadır, zira kazancın önemli bir kısmı çalışanların masrafına ayrılmaktadır.²²⁶ Nagata'ya göre bu çiftlik, ayan çiftlikleri arasında istisna teşkil etmektedir. Ticari tarıma yönelik üretimin Osmanlı Devleti açısından her yerde itici güç olmadığını belirten çalışmalar dikkate alındığı vakit, bu durumun Nagata'nın belirttiği gibi istisnai olmadığı iddia edilebilir. Bu aşamada büyük çiftliklerin ortaya çıkışı meselesinin Osmanlı Devleti'nin bazı bölgelerinde tespit edilebildiğini, bazı bölgelerde ise ekonomik faaliyetin bu şekilde gelişmemiş olduğunu söylemek gerekir. Gerber'e göre, tam da bu nedenle, Osmanlı Balkanları Wallerstein'in merkez-çevre teorisine uygun düşerken, Asya toprakları uygun düşmez.²²⁷ Rızk Khoury ise ticari tarımsal üretimin başlaması ile birlikte tedricen ortaya çıkan, fiilen özel mülkiyet olarak kabul edilecek girişimlerin, 18. yüzyılın son çeyreğinden itibaren Kuzey Irak'ta tespit edilebilir olduğunu ifade etmektedir ki yazarın belirttiğine göre bu trendler hep kapitalist Avrupa'nın pre-kapitalist çevre üzerindeki etkisi olarak görülmüştür.²²⁸ Yazar bu trendlerin tam anlamıyla ticari tarımdan etkilenmemiş olduklarını, bölgede feodal denebilecek ilişki ağlarının mevcut olduğunu da belirtir.

19. yüzyıla gelindiğinde ise belli bölgelerde büyük çiftliklere dair örnekler görmek mümkündür. 18. ve 19. yüzyıllarda ayanların Anadolu ve Balkanlarda büyük çiftliklere dayanan bir sosyo-ekonomik etkileşim yarattığını ifade eden Nagata bu çiftliklerin başlangıcını 17. yüzyılda bulmaktadır.²²⁹ McGowan'ın verdiği bilgiye göre

²²⁶ a.e., s. 87.

²²⁷ Gerber, **The Social Origins of the Modern Middle East**, 45.

²²⁸ Rızk Khoury, "Ticari Tarımın Musul Eyaletine Girişi ve Köylülük Üzerindeki Etkileri", s. 165.

²²⁹ Nagata, "Some Documents on the Big Farms (Çiftlik) of The Notables in Western Anatolia", s. I. Bruce McGowan, Balkanlarda çiftliklerin ortaya çıkışı bakımından bazı olasılıklardan bahseder. Bu yöntemlerin içinde, boş kalan toprağın işgali, köylülerin eşkiyadan korunması karşılığında toprak elde etme, vergi ve borç yoluyla el koyma, ipotek altındaki topraklara el koyma veya satım ve benzeri işlemler sayılmıştır. Üretim biçimi açısından ise değirmen kurarak çayır arazisine yayılma suretiyle bu tip arazileri ele geçirmek gibi yollar da bu bağlamda McGowan tarafından zikredilmiştir. Yücel Özkaya'ya göre, çiftliklerin oluşmasındaki temel nedenlerden biri Osmanlı İmparatorluğu'ndaki göç olgusudur. Yazar bu durumun 17. yüzyıl başında, I. Ahmed dönemi öncesindeki süreçte başladığını düşünmektedir. Yazarın verdiği örnekler, ehl-i örfün reayanın tasarruf ettiği mallara el koyduğu örneklerdir. Özkaya 18. yüzyılda bu gibi uygulamaların ivme kazandığını, sahib-i arz izni olmadan yapılan arazi devirleriyle ve tahrirlerin kesilmesiyle devlet kontrolünün giderek azaldığını ve ayan-ı vilayetin çiftlikleri ele geçirdiğini ifade etmektedir. Özkaya'nın bu iddiaları, ayanın yükselişi bakımından önemlidir, nitekim Robert Zens de ayanlığın gelişimiyle çiftliklerin gelişiminin birbirlerinden bağımsız olarak değerlendirilemeyeceğini ifade etmektedir. Özkaya'nın bir diğer makalesinde ise, çiftliklerin oluşmasında faizciliğin rolünü işaret ettiği görülmektedir, 18. yüzyılda vergi ödemekte zorlanan köylülerin tefecilere borçlanması, borç ödeyemeyenlerin yerlerini devretmesi, yersiz kalanların göç etmesi gibi bir silsile ortaya çıkmaktadır. Yazar bu sürecin "kişi mülkiyetini fiilen yaygınlaştırdığını" ifade etmektedir. Yazarın bu sonuca ulaşırken verdiği kaynak, Ankara şer'iyeye

de Manastır sicil kayıtlarında 17. yüzyıldan itibaren bu tarz çiftlik yapılanması gözükmemektedir. Bu çiftliklerin bir kısmı sayısı yüz ila iki yüz arası değişen işçi kullanılmaktadır. Örneğin McGowan, Mehmed Ağa isimli birinin, 1641 yılında, Rakovo Köyü'nden her yıl yüz elli işçi istihdam ettiğini belirtir, her birine on akçe ücret verilmektedir.²³⁰ İşçilerin bir kısmının çiftlikte yerleşik kişiler olmaları mümkündür. Gandev çiftliğinin merkezindeki yapıların ev olduğunu ve bunlarda hizmetlilerin ailesinin ve bekar gündelikçilerin oturduğunu belirtir. Her aile için samandan çatısı olan birer ev vardır.²³¹ Yine de çiftliklerin doruk noktası, 19. yüzyılın ilk yarısına denk gelmektedir. Nagata'nın verdiği örnekler ağırlıklı olarak İç Batı Anadolu ve Güney Batı Anadolu'dandır.²³²

1700-1750 yılları arasında Antakya'ya bakıldığında ise ayanların tam anlamıyla hanedan niteliğini haiz oldukları, babadan oğula veraseten geçen bir kurumsallaşmış bir güce sahip oldukları söylenemez. Ancak ayanlık kendi içinde şehirde nüfuz sahibi olmayı gerektirdiği için ayanlıkla uğraşan birinin babası veya oğlu da ayan sıfatını elde edebiliyordu. Ayanlık aynı zamanda ekonomik olarak da güç sahibi olmayı gerektiriyordu; bu şart hem ayan olabilmek hem de mevkinin korunması için elverişliydi.

sicilidir. Çiftlik meselesinde bölgesel farklılıkları dikkate alan bir yaklaşım benimsemek icap eder. McGowan, ilk başlarda düşünülen aksine, çiftliklerin her zaman ve her yerde en verimli toprak üzerinde kurulmamış olduğuna dikkat çeker. McGowan 1650-1750 yılları arasında Arnavutluk sahilinde, Durazzo'da, Teselya ve Selanik'te çiftliklerin artmış olduğunu söyler, tıpkı bunun gibi bir yükselme trendi de Bulgaristan'ın Karadeniz sahilinde görülmektedir. Buna karşın Kuzey Ege kıyılarında böyle bir artış eğilimi yoktur, McGowan bu durumun merkeze yakınlıktan kaynaklanabileceğini sorgulamaktadır.

Bkz. McGowan, **Economic Life in Ottoman Europe**, s. 136, s. 74-75; Özkaya, "Osmanlı İmparatorluğu'nda 18. Yüzyılda Göç Sorunu", s. 179, 182; Zens, **a.g.e.**, s. 4; Yücel Özkaya, "XVIII. Yüzyılda Çıkarılan Adaletnamelere Göre Türkiye'nin İç Durumu", **Bulleten**, C. XXXVIII, No: 151, 1974, s. 446-447.

²³⁰ McGowan, **Economic Life in Ottoman Europe**, s. 136

²³¹ Gandev, **a.g.e.**, s. 213.

²³² Örneğin 1815 yılında Teke mütesellimi olan Hacı Mehmed Ağa'nın tahminen 8000 dönüm tarladan müteşekkil İmhan Çiftliği'ne ve 155 tarla ile tahminen 9324 dönümden müteşekkil Kargın Çiftliği'ne mutasarrıf olduğu kaydedilmiştir. Görüldüğü üzere, bu örnekte, bir çiftliğin içinde farklı üretim birimleri bulunmaktadır. Büyük ölçekli çiftliklerin kendini gösterdiği yerlerden bir diğeri ise Aydın Vilayeti'dir, 19. yüzyılda Aydın ticari tarım ile bütünleşme açısından olumlu bir örnektir. Bölgede İngiliz, Rum, Levanten, Musevi, Ermeni ailelere ait, İzmir-Aydın ve İzmir-Kasaba demiryolu kenarında kurulmuş çiftlikler de mevcuttur. 1816 tarihinde Saruhan mütesellimi Kara Osmanzade El-Hac Hüseyin Ağa'nın çiftliklerinde "çiftlik reayası" olarak bahsi geçen kişiler çalışmaktadırlar ve onlar için "ıcar ettikleri tarlalar" ifadesi kullanılmaktadır. Bu icar ilişkisi yıllık bazda kurulmaktadır, bir çiftlik içindeki tarlalar bu şekilde değerlendirilmektedir.

Nagata, "Some Documents on the Big Farms (Çiftliks) of The Notables in Western Anatolia", s. 30, 48,53; Aysun Sarıbey Haykıran, **Aydın Vilayetinde Çiftlikler (1839-1918)**, Basılmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2013, s. 69.

için gerekiyordu. 1746 yılından itibaren Antakya'da öne çıkan bir figür ayandan Kara İbrahim Ağa idi. Ekonomik olarak güçlü bir kişi olan İbrahim Ağa, voyvodalık ve vakıf görevlerini yürütmüş daha sonra resmi olarak devlet tarafından tanınan bir ayan haline gelmiştir. 1742 yılında serdengeçti ağasıdır.²³³ 1762 yılında ise voyvodalık görevine gelmiştir.²³⁴ 1743-1744 tarihinde Osmanlı Devlet ve İran arasında çıkacak savaş nedeniyle Adana ile Halep arasındaki yolların düzenlenmesi, onarım ve bakımının yapılması istenmiştir. Bu dönemde Kara İbrahim Ağa'dan da asker göndermesi beklenmiştir.²³⁵ Kara İbrahim Ağa'nın oğlu ve yine ayan unvanını haiz olan Fethullah Ağa'nın terekesinde Antakya'nın farklı mahallelerine yayılmış çiftliklerin yer aldığı; bu çiftliklerin ağırlıklı olarak zeytin bahçelerinden meydana geldiği görülmektedir.²³⁶ İmparatorluğun farklı bölgelerinde görülen örneklerden anlaşılacağı üzere ayanların asıl güçlerini elde ettikleri dönem, 18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren başlamaktadır.

Sonuç olarak, 1700-1750 yılları arasında Vidin'de temel ihtiyaçlar; potansiyel bir işgal tehdidine karşı her an hazırlıklı olma hali, kaybedilen topraklardan gelenleri yerleştirme fikri, savunma araçlarının etkin kullanılma ve gelirlerden en iyi şekilde yararlanma arzusu biçiminde özetlenebilir. Antakya'nın ise bu süreçte iç tehdit diyebileceğimiz unsurlarla baş etmeye çalıştığı dikkati çeker, burada temel dert köylünün üretimini engelleyen unsurların devre dışı bırakılması ve toprakların en iyi şekilde kullanılmasıdır. Her iki bölgede de yaşanan olumsuz koşulların ticaret alanında çeşitli gelişmelere engel teşkil etmediğini söylemek gerekir. Her iki bölgede görülen çiftlik tipi yapılanmaların hukuki niteliği ise tartışmalıdır. Antakya'da yüzyılın ikinci yarısında terekeye girdiği ifade edilen çiftliklerin önemli bir kısmı zeytin ağaçlarından oluşmaktadır, ağaçların farklı bir statüde olduğu üzerinde birinci bölümde durulmuştu. İnalçık Osmanlı İmparatorluğu'nda 18. yüzyılda dahi, devletin mîrî arazi üzerindeki mülkiyet hakkının, daha doğrusu rakabesini korunabilmiş olduğunu kesin bir biçimde vurgular. Bu süreçte ayan kontrolüne giren çiftlikler sürecin sonunda tekrar devlet

²³³ a.e., s. 16-17.

²³⁴ a.e., s. 19-20. Bu dönemde Antakya kazasında voyvodalık Halep valileri tarafından üç ayda bir yenilenmektedir.

²³⁵ a.e., s. 33.

²³⁶ a.e., s. 131-132.

kontrolüne girmiştir.²³⁷ Robert Zens Vidin özelinde ise sonuç üzerinden yola çıkarak bir değerlendirmede bulunur ve çiftliklerin ortaya çıkışı sürecinde reayanın toprağı kullanımının azaldığını ifade eder; bu durum ikili bir kayıptan kaynaklanmaktadır: Reaya hem mîrî tarım toprağı üzerindeki tasarruf hakkını hem de mera gibi metruk toprakların kullanım hakkını yitirmiştir.²³⁸ Vidin ve Antakya’da görülen siyasi ve sosyal değişimlere bağı ve onlardan bağımsız olarak köylünün bu iki bölgede toprak üzerindeki hakları ne şekilde kazanmış olduğu ve hakkın nasıl tanımlandığı meselesi bir sonraki bölümde değerlendirilecektir.

²³⁷ İnalçık, “Köy, Köylü ve İmparatorluk”, s. 9-10

²³⁸ Zens, **a.g.e.**, s. 24.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

VİDİN VE ANTAKYA'DA TOPRAK ÜZERİNDEKİ MESELELER VE ÇÖZÜMLERİ

18. yüzyılda orta çıkan arazi hukuku mevzuatı genel olarak değerlendirildiğinde, bu dönemde yapılan kanunların, önceki dönemden beri yerleşmiş olan sistemi baştan aşağı değiştiren ve yenileyen bir hüküm içermediği görülebilir.¹ Bu dönemde eski kanunların tecdid edilmesiyle ortaya çıkmış başvuru kaynaklarının yaygın olduğu anlaşılmaktadır. Yüzyıl başında Mora, Girit, Kandiye, Midilli, Sakız gibi yerlerde sancak kanunnameleri düzenlenmiş olmakla beraber Vidin ve Antakya (ve aslında imparatorluğun diğer pek çok sancağı) için böyle bir girişim söz konusu olmamıştır. Ancak, 1700-1750 yılları arasında meydana gelen ekonomik ve sosyal değişimlerin toprak üzerinde kimin hak sahibi olduğu ve hak sahibinin bu hakkı ne şekilde kullandığı gibi hususlara hiçbir şekilde etki etmediğini varsaymak da hatalı olacaktır. Devletin bu dönemdeki arazi hukuku politikası fermanlar yoluyla vaka ve şikâyet ölçeğinde, bazen genele hitap edecek şekilde bazen de yerel düzlemde bazı esneklikler tanımak veya arazi tasarrufu üzerindeki belli bir anda ortaya çıkan sorunu

¹ Ömer Lütfü Barkan'ın Girit'in fethinden sonra adada toprak rejiminde örfi vergilerin terk edilerek şer'î vergilere dönüldüğü iddiası, ikinci vergi tipinin Girit'teki üretim tipine daha uygun olduğu iddiası ile tamamlanmaktadır. Girit Kanunnamesinde verginin ve toprak rejiminin tamamen şeriata uygun olacağı ifade edilmiştir. Barkan bu bağlamda Girit ve Midilli'de uygulanan sistemin Rodos, İstanköy gibi adalarda uygulanmadığını ifade eder. Midilli Kanunu'nun başında "Bahr-ı Sefid'de vaki Midüllü cezire olmağla avarızları ve resm-i bennak-i müslümanan ve resm-i çift ve tapuy-ı zemin ve arusiye-i müslümanan ve adet-i ağnam ve ispence-i gebran ve bidat-i hınzır ve resmi küvvare badiheva ve cürüm ve cinayet timar-ı belluta ve gerdek-i zimmiyan rüsumatları cümle merfua" hükmü yer almaktadır, bu şekilde kanunda örfi vergilerin kaldırılmasını Midilli'nin ada olmasına bağlanmış gibidir. Bu durumda bölgesel yapılanmanın devreye girmiş olabileceği itirazı önem kazanmaktadır. 1701 yılında düzenlenen Midilli Kanunu'ndan yaklaşık 50 yıl önce düzenlenmiş olan Kanunname-i Rodos ve İstanköy'de ise böyle bir ifadenin benzeri yoktur. Barkan, bir yandan "kanun-şeriat dengesinin değişmesi" sürecinden bahsederken bir yandan da bahsi geçen dönemde devlet için şeri hukukun uygulanmasının daha elverişli olabilmesi ihtimaline de yer vermektedir. Barkan, "Türkiye'de Toprak Meselesinin Tarihi Esasları", s. 148; Barkan, **Kanunlar**, s. 333. Karş. Eugenia Kermeli, "Caught Between Faith and Cash: The Ottoman Land System of Crete 1645-1670," **The Eastern Mediterranean under Ottoman Rule: Crete, 1645-1840**, Haz. Antonis Anastasopoulos, Rethymnon, Crete University Press, 2009, s. 17-48. Eugenia Kermeli, Girit Kanunnamesinin anlaşılabilmesi için, 1650 ve 1670 Girit Kanunnamelerinin ve Venedik toprak sisteminin birlikte değerlendirilmesi gerektiğini iddia eder.

çözmeye çalışmaktır. Bu tip örneklerde temelde mevcut hukuk kurallarıyla korunan düzen sürdürülmeye çalışılmıştır denebilir. Bu fermanların bir kısmı, şer'îye sicillerinde doğrudan yer almakta, diğer bir grup ferman ise hükümlerin içinde başvuru kaynağı veya herhangi bir kararın gerekçesi olarak zikredilmektedir.

Şer'îye sicillerinde Vidin ve Antakya'da 18. yüzyılın ilk yarısında toprak üzerinde görülen vakalar üç temel gruba ayrılarak incelenebilir. İlk olarak boş kalan toprağın üzerindeki hakların kazanımı, ikinci olarak toprak üzerindeki hakların bedel karşılığı devri ve son olarak toprak üzerindeki uyuşmazlıkların çözümüne dair vakalar sicillerde görülmektedir. İlk gruptaki vakalar Antakya'dan ziyade Vidin'de tespit edilmiş iken ikinci ve üçüncü gruba dahil olan vakalar arasında iki bölge arasında eşitlik söz konusudur. Tezin bu bölümünde ağırlıklı olarak 18. yüzyılın ilk yarısında Vidin ve Antakya şer'îye sicillerinden elde edilmiş bilgiye dayanarak, toprağın üzerindeki hakların ne şekilde kazanıldığı, kazanılan hakkın uygulamada ne şekilde tanımlandığı üzerinde durulacaktır. Buna ek olarak, toprak üzerindeki anlaşmazlıkların şer'î mahkemede ne şekilde çözümlenmiş olduğu tartışılacaktır. Bu iki tartışmaya ek olarak, uygulamada hangi kuralların dikkate alındığı, toprak üzerindeki hakların nasıl değerlendirildiği ve korunduğu; mahkemenin çözümlerinin yürürlükte olan hukuka göre herhangi bir fark içerip içermediği gibi sorulara cevap aramak mümkün olacaktır.

3.1. Terk Edilmiş Topraklar Üzerindeki Hakların Kazanımı

Eski hak sahipleri tarafından herhangi bir sebeple boş bırakılmış veya terk edilmiş olan arazilerin tekrar üretime kazandırılması için Osmanlı Devleti'nin öteden beri aldığı önlemler ve sürdürdüğü politika, 18. yüzyılın ilk yarısında da genel çerçeveden fazla bir sapma yaşanmadan devam ettirilmiştir. Bu bağlamda Vidin ve Antakya arasında, olayların sicillere yansımından yani kadı huzuruna taşınmasından kaynaklanmış olabilecek bir farklılık ortaya çıkmaktadır. Vidin'de boş bırakılmış veya sahipsiz arazi üzerinde sahib-i arz vasıtasıyla hak elde edip bunu sicile kaydettirmek isteyen kişi sayısı Antakya'ya göre çok daha fazladır. Aynı iddia, birazdan bahsedilecek olan, eskiden sahipsiz olan bir arazi üzerinde kimin hak sahibi olduğunu

belirlemek için açılmış davalar için de geçerlidir. Bu durumda akla ilk gelen olasılık Antakya’da köylünün toprağı herhangi bir sebeple terk etmediğı, dolayısıyla arazinin boş kalmadığı veya köylünün boşalan arazileri kullanmak üzere talepte bulunmamış olduğudur. Ancak kadı huzurunda çözülmemiş, dolayısıyla sicile yansımamış vakaların mevcut olabileceğı ihtimalini de dikkate almak gerekir. Antakya’daki durum, bu bölgede sahipsiz arazi üzerindeki hakları devralmış kişiler varsa bile, bu kişilerin kadıdan hüccet talebinde bulunmadıklarını gösterir.² Nitekim Antakya sicillerinde yer alan mezra tipi yapılanmalar, bu bölgede boş bırakılmış ve tekrar üretime kazandırılmış köylerin mevcut olduğunun bir göstergesi olarak kabul edilebilir.

3.1.1. Düzenleyici Hükümler: Vidin’de Sahipsiz Arazilerin Değerlendirilmesi

18. yüzyıl başında Vidin şer‘iye sicillerinde, işgal sebebiyle boş bırakılmış olan arazilerin ne şekilde değerlendirileceğine dair bazı fermanlara yer verilmiştir. Bu fermanların Osmanlı kanunnamelerinde mevcut olan hukuki ilkelerle uyumlu oldukları görülmektedir. Aynı dönemdeki Antakya şer‘iye sicillerinde ise herhangi bir sebeple boş bırakılmış arazinin ne şekilde dağıtılacağına dair buna benzer bir düzenleme dikkati çekmemiştir. Bu bağlamda Halep Ahkam Defterinin incelenmesiyle ortaya farklı bir sonucun çıkması mümkündür, Antakya’ya dair düzenleyici bir ferman bu deftere kaydedilmiş olabilir.³

Vidin sicillerinde yer alan ve üzerinde durulacak olan ilk ferman, 5 Nisan 1707 (H. 2 Muharrem 1119) tarihinde Vidin kadılarına hitaben kaleme alınmıştır. Belgede bu tarihten yaklaşık bir yıl önce verilmiş bir **emr-i şerif**ten bahsedilir. 13 Şubat 1706 (H. 29 Şevval 1117) tarihli bu emir uyarınca, Vidin’de boş bırakıldığı için temessük ile dağıtılmış araziler üzerinde hak talebinde bulunan kişilerin bu iddialarının

² Sahipli veya sahipsiz herhangi bir arazinin üzerindeki hakların kazanımı hususunda, kadıdan alınan hüccet kurucu bir unsur sayılmıyordu. Bkz. aş.

³ Halep Ahkam Defterleri içinde en erken tarihli olan 1751 yılına aittir. Bu çalışma sırasında bu kaynakları doğrudan dikkate almadım, ancak bu defterlerin içinde daha erken döneme ait fermanlara doğrudan yer verilmiş olması veya eski tarihli bir fermana yeni tarihli bir belgede değinilmiş olması; eski tarihli bir fermanın teccid edilmiş olması mümkündür.

dinlenmemesi ve davalarının reddedilmesi gerekmektedir. Bu bakımdan 1707 tarihli ferman aslında daha önce verilmiş hükümlerin tecdid edilmesine yöneliktir. Belgede, emrin gerekçesi açıklanmaktadır: Fermanın nakil kısmında yer alan ifadeye göre, Vidin Kalesi içinde ve dışında yer alan araziler arasında, boş kalan bir kısım arazi üzerinde, o zamana kadar arazinin eski sahipleri olan kişiler herhangi bir talepte bulunmamıştır. Bu husus dikkate alınarak arazinin dağıtılması gerektiğine karar verilmiş ve "...her kim bina ve tamire talip olursa bina edüp taraf-ı mîrîden mülkiyet üzere virilmek..." için bir ferman düzenlenmiştir. Bu düzenlemeye uygun bir biçimde, Vidin'de pek çok arazi için temessükün dağıtıldığı, ancak arazinin eski sahiplerinin gelip çeşitli iddialarda bulunmak suretiyle yeni sahiplerin kullanımına engel oldukları ifade edilmektedir.⁴ Bu son ifadeyle ilgili olarak, boş kalıp tekrar kullanıma dahil edilmiş arazi üzerinde hak talep edenlerin her zaman eski hak sahipleri olmadığını belirtmek gerekir; bazen araziyle hiç ilgisi olmayan biri, toprak üzerinde talepte bulunabilmekte ve yeni sahibin haklarına itiraz ederek çekişmeye sebep olmaktadır.

1707 tarihli fermanında yukarıda yer alan koşulları ihtiva eden davaların reddedilmesiyle ilgili 1692-93 (H. 1104) ve 1695-96 (H. 1107) yıllarında birer emr-i şerif verilmiş olduğu belirtilmektedir. Aynı konuya dair yirmi yıl içinde üç hüküm verilmiş olması, Vidin'de istila ve göç sebebiyle sahipsiz kalan arazilere ilişkin iddiaların sonuca bağlanmasının kısa vadede çözümlenememiş bir mesele olduğunu göstermektedir. Nitekim 12 Mayıs 1714 (H. 27 Rebiyülahir 1126) tarihli bir diğer vakada bahsi geçen bir fermanında da düşman istilasını sebebiyle dağılmış olan vakıflar

⁴ VŞS 38, vr. 101.

"Vidin dahilinde menzil yurdu ve haricinde çayır ve tarla ve sair bina ve tamir taraf-ı mîrîden yeddine temessük virildikten sonra hasıl olunmak üzere bazı kimesneler bizim idi deyu iddia ve kadılar dahi muavin olup ol makule sonradan gelüp ol vechle dahl ve taarruz edenlerin davaları istima olunmayup men ve def olmak üzere emr-i şerif virilmek telhis olundukda telhis mucebince 1117 senesi şevvalinin yirmi dokuzuncu günü (13 Şubat 1706) emr-i şerif virildiği derkenar olunmağın imdi derkenarı mucebince amel olunmak babında ferman-ı alışanım sadır olmuşdur buyurdum ki hükm-i şerifimle vardıkda bu babda sadır olan emrim üzere amel edüp dahi vech-i meşruh üzere mezburlara taraf-ı mîrîden temessük ile virilüb bina ve tamir eyledikleri menzil yurdu ve çayır ve tarla ve bağ ve bağçelerine müdahale ve iddia edenlerin davaları istima olunmayup men ve def olunmak üzere mukaddema emr-i şerifim virildiği hazine-i amirem defterlerinde mukayyed olduğundan maada bu makule def-i şer'le görölüb ... olunup hüccet-i şeriye virilen davanın tekrar istimai memnu olduğuna fetava-yı şerife dahi virilmişken yine mezburlar dahl ve taarruzdan hali olmamalarıyla min bad hüccet-i şeriye ve fetava-yı şerife ve emr-i şerif-i alışanıma mugayir bir ferde dahl ve teaddi etdirmeyüp ve iddia edenlerin istima eylemeyüp zikr olunan menzil yurdu ve çayır ve tarla ve bağ ve bağçe fermanım olduğu üzere taraf-ı mîrîden yedlerine virilen temessük mucebince mezburlara zabt ettirilüp dahl ve teaddi edenleri sen ki kapucubaşı mümaaleyh İbrahim dame meciduhusun senin mübaşeretinle teaddileri men ve def eylesin..."

için dört yıllık bir üst süre belirlendiği görülebilir. Bu süre içinde eskiden ikamet ettiği yere geri dönen kişilerin “mülklerini” tekrar tasarruf edebilecekleri, geri gelemeyenlerin “mülklerinin” ise satılacağı ve tekrar “şen ve abadan” edileceği, yani ihya edilip üretime geri kazandırılmak üzere dağıtılacağı kabul ve ilan edilmiştir. Dört yıllık süre geçtikten sonra talepte bulunanların davası ise reddedilecektir. Bu ikinci metnin içeriğinden de bu konuda daha önce verilmiş başka fermanlar olduğu anlaşılmaktadır. Fermanın bir kısmı sicile aktarılmıştır, ancak orijinal metne yer verilmemiştir:

...istila-yı kefere vaki olmağın bi'l-külliyeye vakfiyet şeran muzmahil olup bu makule güzeşte davalar dahi istima olunmamak babında evamir-i müteaddide sadır olup bi-hamdillahi te'alâ feth müşir oldukda dört seneye değin gelen mülklerin tasarruf edeler gelmeyenlerin canib-i mîrîden fûruht olunup şen ve abadan olmak üzere emr-i sultani varid olduğundan...⁵

Görüldüğü üzere, vakıf arazisi bakımından da mîrî araziye uygulanan kural geçerlidir. Bu metnin alıntılandığı olay özelinde, mîrî arazi üzerinde kurulduğu iddia edilen bir değirmen ve 10 dönüm çayırın vakfa dönüştürülmüş olup olmadığına dair bir uyuşmazlığın kadı huzuruna taşındığını belirtmek gerekir. Karar için belirleyici olan kısım ise, “güzeşte dava” ifadesidir, belli bir süre geçtikten sonra davanın kabul edilmemesine dair emir ve fermanlar kadı tarafından dikkate alınmıştır. Fermanla “mülklerin” kelimesinin “özel mülk”ten daha geniş bir biçimde, taşınmaz anlamında kullanıldığı anlaşılmaktadır. Bu bağlamda metnin bütünü çerçevesinde vakıf mülklerinin kast edilmiş olduğu tahmin edilebilir

1707 tarihli belge, Vidin’de yüzyıl başında boş kalan toprağın ve yıkılan binaların ne şekilde değerlendirildiğini göstermek bakımından önem arz etmektedir. Fermanın başında, boş kalan arazi, çayır, tarla, bağ ve bahçeyi ihya eden kişilere “taraf-ı mirîden” temessük verildiği bilgisi yer almaktadır. Aynı fermanla bina tamir edenlere binanın “mülkiyet üzere” verileceği belirtilmektedir. 1714 tarihli karar ise, Vidin’de işgalin 1689 yılında gerçekleştiği hatırlanacak olursa, işgalden sonra uzun bir süre boyunca sorunun devam etmiş olduğunu gösteren belgelerden sadece biridir.

⁵ VŞS S161a, vr. 78-79.

Bu fermanlara ek olarak, sahihsiz nitelikte arazilerin değerlendirilmesine ilişkin bir düzenlemenin yapılmış olduğu da yine şer‘iye siciline düşülen bir kayıttan anlaşılabilir. Vidin kadılarına hitap eden 25 Eylül 1710 (H. Gurre-i Şaban 1122) tarihli bir fermanla Vidin’de köy sınırları içinde yer alan ve “kimesne tasarrufunda olmayan” ziraat edilebilir ormanlık yerler hakkında bir meseleye dair bir hüküm yer almaktadır. Bu belgede de orman arazisini tapu ile alıp ziraat etmek isteyen kişilerin, “Bu yerler bizim çayırımızdır” diyen kişilerin itirazlarıyla karşılaştığı bilgisi dikkati çekmektedir. Meselenin çözülebilmesi için söz konusu yerlerin çayır mı orman mı olduğunun araştırılması gerektiği belirtilmiştir:

...buyurdum ki hükm-i şerifimle vardıkda husus-ı mezbur tamam mukayyed olup göresin ol mahal hass-ı mezbur karyeleri hududu dahilinde kimesne tasarrufunda olmayan kabil-i ziraat kühi ormanlarından olup otu biçilir çayırlarından değil ise ol makule kabil-i ziraat orman yerleri sahib-i arza hükm eyledikde dilediğine tapu ile virib öşr ve resmin ala min bad kanuna ve emr-i hümayunuma muhalif/muhalefet ile kimesne niza‘ ettirmeyesin şöyle bilesin alamet-i şerifime itimad kılasın.⁶

Emir kısmında, araziyle ilgili birkaç unsurun araştırılması istenmiştir; bunlar arazinin herhangi bir kişi tarafından tasarruf edilip edilmediği, ziraatinin mümkün olup olmadığı gibi soruların yanı sıra arazinin fiziksel niteliği ve hali hazırda çayırılık niteliğini haiz olup otunun biçilip biçilmediğidir. Bu araştırmayı hukuki çerçeve bakımından nitelendirmek gerekirse, temel soru arazinin kullanılan arazi mi olduğu yoksa kullanılmayan mevat nitelikte arazi mi olduğu sorusunun cevaplandırılacağı düşünülebilir; ancak fermanla bu terimler açıkça geçmez. Mevat arazinin mutlaka verimsiz nitelikte arazi olması gerekmediği üzerinde durulmuştu.⁷ Her halükarda ferman “kimesne tasarrufunda olmayan” ifadesini kullanmıştır ki üzerinde durulması gereken temel husus da budur. Kullanılan bir arazinin hangi hukuki statüde olduğu bu vaka bakımından önem taşımaz; arazi mîrî nitelikte de olabilir, mülk de olabilir,

⁶ VŞS 60 vr. 48. Metinde “muhalefet” ifadesi geçmektedir, ancak anlam bütünlüğü bakımından kelimenin muhalif veya muhalefet ile olması gerekir.

⁷ 1858 Arazi Kanunnamesinde mevat arazi ile ilgili olarak “sesi yüksek bir kişi bağırdığı zaman, sesinin yerleşim yerinin en uç noktasından duyulamayacağı derece uzak” kriteri yer almaktadır. Bkz. “Kanunname-i Arazi”, **Tanzimat Sonrası Arazi ve Tapu**, İstanbul, Başbakanlık Osmanlı Arşivi Yayınları, 2014, s. 105.

metruk da olabilir. Bu üç statüden hangisine dair olursa olsun, hukuk kurallarının belirlemiş olduğu sınırlar çerçevesinde kullanılmaya devam eden bir arazinin üzerindeki haklar, bu şekilde devredilemez, nitekim mahkeme kararı da bu kurala uymaktadır: “Kimesne tasarrufunda olmayan” orman arazisinin resm-i tapu karşılığı talepte bulunan kişilere tefviz edilmesi mümkün görülmekte iken, “otu biçilen” yani üzerinde üretim yapılan, kullanılan ve muhtemelen vergisi ödenen bir çayırın, bu şekilde dağıtılması uygun görülmemiştir. Orman arazisinin tarım arazisine çevrilmesiyle mevat arazinin mîrî araziye dönüştürülmüş olacağı akla gelebilir, sahib-i arzin orman arazisini resm-i tapu karşılığında devredip öşr ve resimleri alabileceği belirtilmiştir. Öte yandan mîrî nitelikte kabul edilen arazinin mutlaka ziraat yapılan tarla olması gerektiği için böyle bir dönüşümün gerçekleşmesi zorunlu değildir. Bu hükümle ilgili diğer bir olasılık ise söz konusu orman arazisinin hukuken mevat niteliği taşıması; “kimesne tasarrufunda olmayan” ifadesiyle boş bırakılmış ve fiilen kullanılmayan mîrî arazinin kastedilmiş olmasıdır. Her halükârda sonuç benzer nitelikte olacaktır, hiç kimsenin kullanmadığı, üzerinde hak talep etmediği bir mîrî arazinin de resm-i tapu ile dağıtılması kanunnamelerde düzenlenmiş olan rejime uygundur.

Sahipsiz arazilerin kural olarak sahib-i arz bilgisi ve izni çerçevesinde kullanıma açılması gerekmektedir, nitekim yukarıdaki fermanlar da bu şekilde düzenlenmiştir. Ancak 18. yüzyıl başında Vidin’de toprağı kullanan kesimin her zaman bu kurala uymadığını düşündüren bir belge, yine sicil kayıtlarında görülmüştür. 24 Temmuz 1718 (H. 25 Şaban 1130) tarihli bu ferman, boş kalan ve tekrar tasarruf edilen arazilerin yeni hak sahiplerini ilgilendiren bir meseleyi konu almakta; bu sefer araziye fiilen kullanan kişilerin yerine getirmedikleri sorumluluklardan bahsedilmektedir. Vidin Muhafızı’na ve kadılara hitaben kaleme alınmış olan bu belgede, Vidin’de yer alan ev, dükkan, çayır, tarla ve bina yerlerinin “mahlul olduğu”; bazı yerlerin Vidin sakinleri arasında **bey’ u şira** yoluyla el değiştirdiği, ancak bu alışveriş sırasında bazı kişilerin bilinçli olarak tapuname ve temessük almaktan kaçındıkları ifade edilmiştir. Buna ek olarak bazı kişilerin toprağı işgal ettikleri fakat kullandıkları arazi üzerlerinde kayıtlı gözükmeyen için vergi ödemedikleri ve bu durumun hazineye zarar verdiği belirtilmiştir. Bu bağlamda iki sorun ortaya çıkmaktadır. Ev, dükkan gibi malların bey’ yoluyla el değiştirmesi hukuka aykırı bir

durum değildir. Ancak tarla ve çayır gibi araziler, eğer mîrî statüde ise, bey' akdi ile el değiştirmeleri mümkün değildir. Dolayısıyla bu belgede açıkça hukuka aykırı olan bir durumu çözebilmek için bir tedbirin alınması söz konusudur. Hukuka aykırı olan diğer bir durum ise, devir işlemi sırasında tapunname ve temessük alınmaması yani sahib-i arzdan iznin alınmamış ve ona gerekli bildirim yapılmamış olmasıdır.

Fermanın emir kısmında, zabt edilmiş malların tespit edilmesi, bu arazilerin üzerinden ne kadar vergi alınacağı belirlenerek deftere kaydedilmesi, arazinin talibine fûruht edilmesine yönelik bir hüküm yer almaktadır.⁸ Buna göre meşru bir şekilde tasarruf edilmeyen ve fiilen zabt edilmiş arazilerin beytülmale geri döneceği, hukuken meşru bir şekilde araziye kullandığı anlaşılanlara ise tapu ve temessük verileceği ifade edilmiştir. Bu metin, Vidin'de işgalden sonra arazilerin bir kısmının kayıt dışı olarak tekrar kullanılmaya başladığını ve arazinin devrini konu alan sözleşmelerin de kurala aykırı biçimde sahib-i arzdan izin alınmadan yapılmış olduğunu göstermektedir.

Bazı dönemlerde imparatorluğun farklı bölgelerinde toprak üzerinde bir hak sahibi olan veya hak sahibi olmaksızın toprağı fiilen kullanan kişilerin bu kullanımı devlet kontrolünden bağımsız olarak sürdürmek istemeleri; hukuken veya hukuk dışı yollarla sahip oldukları hakkın devlet tarafından bilinmemesini arzu etmiş oldukları görülebilir. Bu durum özellikle vergilendirmeye konu olan malların tespit edildiği dönemlerde ortaya çıkmıştır. Bu son metindekine benzeyen, devletin mülkiyet veya tasarruf hakkını kayıt altına aldığı dönemlerde beyanda bulunmaktan kaçınmaya yönelik fenomenlerin 18. yüzyıla sınırlı kalmadığına dair Amasya'dan bir örnek verilebilir. Oktay Özel'in avarız defterlerinden elde ettiği sonuca göre, 1576 yılında Amasya sınırındaki 372 köy tespit edilirken 1643 yılında sadece 228 köy kayda geçmiştir. Buna ek olarak daha önce kaydedilmiş düzinelerce mezra, 1643 kaydında yer almamaktadır. Özel'in fikrine göre o dönemde bu mezzalar halen boş olabilir veya askeri grubun eline geçmiş olabilir.⁹ Ancak Özel, bazı köylülerin sayım zamanı özellikle saklanmış olma ihtimallerinin de hesaba katılması gerektiğini düşünmektedir; yazarın yeni kurulan köyleri de içeren hesabına göre, 1643 yılında

⁸ VŞS 67, vr. 159.

⁹ Özel, **a.g.e.**, s. 110.

yaklaşık 140 adet köy kayıp niteliktedir. Yazar bu boş köylerin kayıt zamanında gerçekten terk edilmiş nitelikte olup olmadıklarını sorgulamaktadır. Bu soruya teorik olarak hayır cevabı verilebileceğini belirten Özel, bazı köylülerin kayıt zamanı görevlilerden saklanmış olabileceklerini düşünmektedir, ancak bu durumda bir köyün boşaltılmış gibi gösterilmesinin de epey büyük bir çaba olduğu üzerinde durmayı ihmal etmemektedir.¹⁰ Oktay Özel'in tezini desteklemek için öne sürdüğü diğer bir iddiası, bahsi geçen kayıtların yapıldığı dönemde, Anadolu'nun harap olduğu, evlerin pek çoğunun yıkıntı halinde bulunduğu ve bu manzaranın görevlileri belli bir konuya ikna etmek bakımından işe yaramış olabileceğidir.

Arazi üzerinde modern bir kayıt sisteminin henüz yerleşmemiş olduğu dönemlerde, toprağın bir hakka dayanmadan, kayıt dışı kullanılmasının daha yaygın olduğu iddia edilebilir. Erken modern dönemde resm-i zemin veya resm-i tapu karşılığında sipahi tarafından raiyyete verilen arazinin kayıtlara nadiren aktarıldığı; bu tip tezkerelerin toplu bir kaydının yapılıp yapılmadığına dair bir bilginin olmadığı ifade edilmektedir.¹¹ Yukarıda incelenen ve Vidin'de 1718 tarihinde sicile kaydedilmiş olan ferman, bu iddia ile birlikte değerlendirilebilir. İşgalden sonra toprağı kullanan kişilerin bir kısmının bunu hukuki düzenleme çerçevesinde yapmamış olabileceği ve fiilen toprağı kullanmaya başladığı, bu konuda çekişmelerin devam etmesinden de anlaşılmaktadır; nitekim metnin nakil kısmında geçen "sahibi malum olmamak için tapu temessükü almayub" ifadesi, bu durumun işlemi gerçekleştirilmeyen kişinin hukuk bilgisinin eksikliğinden kaynaklanmadığını, toprağı kullanan kişilerin bilerek kurala uymadıklarını yansıtmaktadır. Ancak bu tip olaylar mahkemeye yansımadığı müddetçe tespit edilemeyeceği için bu fenomenin ne derece yaygın olduğu konusunda kesin bir sonuca varmak mümkün değildir.

Yukarıda incelenen fermanlardan elde edilen veri çerçevesinde, 18. yüzyılın başında Vidin'de boş kalan araziler dağıtılırken bazı hukuki sorunların ortaya çıktığı açıkça görülmektedir. Boş kalan arazinin mülk olarak mı mîrî olarak mı dağıtıldığı konusunda ise genelleme yapmaktan ziyade her olay için ayrı bir değerlendirme yaparak karar vermek daha doğru bir yaklaşım olabilir. Bazı araziler mîrî statüsünü

¹⁰ a.e., s. 111.

¹¹ Hülya Taş, "19. Yüzyıl Öncesinde Osmanlı Kayıtlarında Tarla Sınırı Büyüklüğü için Kullanılan Ölçüler Ne kadar Muğlaktı?", **Kebikeç**, No: 24, 2007, s. 61-62.

korurken bazı arazilerin mülk olarak temlik edilmiş olabileceğini düşündüren kayıtlar mevcuttur. Bu çalışmada dikkati çeken bir diğer husus, toprak üzerinde mülkiyet ve/veya tasarruf hakkını hukuki yollarla elde eden bir kişinin, bunu ek olarak hüccet-i şer'îye ile kayıt altına almak istediği vakalardır. Kadı huzurunda gerçekleşen hüccet taleplerinin, hak kazanımı gerçekleştiği anda yapıldığı gibi, kazanıma sebep olan hukuki işlem veya hukuki olaydan sonraki birkaç yıl içinde de yapılabildiği görülmektedir. Bu bağlamda sicillerde yer alan bazı kayıtlar daha önceden yapılmış bir işlemi teyit etme amacını taşımaktadır. Bu nedenle, sahib-i arzdan temessük alınmış olmasına rağmen mahkemeden hüccet istenmesine gerek duyulmamış işlemlerin mevcut olduğunu iddia etmek mümkündür.

3.1.2. Toprağın Dağıtımı

1700-1750 yılları arasında Vidin ve Antakya'da arazi üzerindeki hakların devlet veya devlet görevlileri tarafından iki şekilde dağıtılmış olduğu tespit edilmiştir. Şer'îye sicillerine konu olmamakla beraber çeşitli Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde iki bölgede de yer alan büyük çaplı arazilerin sahib-i arza timar olarak **tevcih**¹² edilmesi konusunda merkeze pek çok arzuhal gönderildiği ve bunlara cevaben buyurulduların kaleme alındığı görülebilir. Bu tip vakalarda devredilen, topraktan elde edilen gelirlerin tasarruf hakkıdır. Dolayısıyla hukuken **temlik**¹³ niteliğinde bir hukuki

¹² Tevcih, sözlük anlamıyla, belli bir yöne çevirme, yöneltme veya, rütbe, memuriyet gibi bir payeyi verme olarak kullanılabilir. Timar tevcihi ise, timarın gelirlerinin belli bir kişiye tahsis edilmesidir.

¹³ İslam ve Osmanlı hukuku terminolojisinde temlik terimi farklı dönemlerde farklı anlamları ifade edilecek şekilde kullanılmıştır. Terimin anlam değiştirmesi, hakkın ve işlemin niteliğine ve zaman içinde gelişimine bağlıdır. Bu uygulamanın başlangıç noktasında tarım arazilerinin ya da genel olarak arazinin devlet başkanı tarafından temlik edilmesi bulunmaktadır. İkta adı altında görülen bu tip uygulamalar, Hz. Muhammed zamanında hak edenlere bağışlanan bir tür "mülkiyet ihسانی" olarak ortaya çıkmıştır. Ancak zaman içinde toprağın mülkiyetinin temliki, yerini toprağın tasarruf hakkının tefvizine veya gelirlerin devrine bırakmıştır. Toprak temliki Hz. Muhammed'den sonra gelen halifeler zamanında da devam etmiş, ancak terimsel olarak ikta denen ve rakabesi devlete ait olan toprağın tasarruf hakkını kişilere bırakan uygulama ilk defa Hz. Ömer zamanında başlamıştır. Osmanlı Devleti'nin kuruluşu da bir tür temlike dayanmaktadır. Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluşunun hemen öncesine gidersek, Selçuklu Beyi Alaaddin tarafından Osman Bey'e bir tür emirlik ya da fief tahsis edilmiş olduğunu görebiliriz. Osmanlı Devleti'nin henüz beylik kabul edilebileceği ilk yıllarında, Rumeli'de fetih yapan komutanlara bu tip temlikler yaptıkları da dikkati çekmektedir. İdari ve mali açıdan serbest bırakılan bu temliklere konu olan araziler miras yoluyla devredilebilmekte, hacze konu olabilmekte, cihaz olarak verilebilmektedir. Barkan bu nedenle bu mülklerin "kayıtsız ve şartsız mutlak mülk" vaziyetinde olduğunu belirtir, ancak toprağın tasarrufu bu mülklerde de reayanın elindedir. Devletin kuruluş aşamasında, sultanların yeni fethedilen Anadolu topraklarında toprak temlik şekilleri

işlemden söz etmek mümkün değildir, söz konusu talepler toprak tevcihi olarak kabul edilebilir. Bu şekilde dağıtılan arazilerin arasında hali hazırda hak sahibi tarafından gerektiği gibi işletilemeyen toprakların yer aldığı görülebilir. Ayrıca timar sahibi kendisine verilen bir görevi yerine getirmediği zaman, ona bu görev karşılığı tevcih edilmiş olan arazinin gelirlerinden mahrum bırakılarak bir bakımda cezalandırılmaktadır. Bu şekilde arazi diğer bir sipahiye tevcih edilebilmektedir. Çalışmanın bu aşamasında üzerinde durulacak ve şer‘iye sicillerinde yer alan vakalar ise daha küçük ölçekli toprak birimlerinin üzerindeki tasarruf hakkının tevcihi niteliğindedir.

Vidin sicil kayıtlarında bu çalışmada doğrudan üzerinde durulmayan bir konunun önemli olabileceğini gösteren bir hüküm kiliseye ait vakıflarla ilgilidir. 6 Mart 1733 (H. 20 Ramazan 1145) tarihinde Vidin ile birlikte Banya ve Karalunai kadılarına verilen hükümde, rahiplerin verdiği bir arzuhalde bahsedilir. Bu arzuhal aslında Gayrimüslim nüfusun “iyi yönetilmesi” için gerekli bazı tedbir ve tavsiye, emir ve buyrukları içermektedir. Vergi tarhi gibi, nikahın nerede yapılacağı gibi konuların da mevcut olduğu hükümde ilgi çekici olan taraf “kadimden kilise ve manastırları fukaralarına vakf olan bağ ve bahçe ve çiftlik ve çayır ve tarla ve değirmen ve ayazma ve eşyalarına dahl olunmayıp” ibaresidir.¹⁴ Bu noktada, vakfedildiği söylenen tarla gibi, çayır gibi, çiftlik gibi emtianın temlikname ile mi yoksa sıradan bir işlemle mi vakfedildiği bilgisi, farklı bir kapı açabilir.

Vidin sicillerinde incelenebilen toplam 62 vakanın içinde altı tanesi, boş kalan bir araziyi kullanmak isteyenlerin bu arazi için tapunname talep etmeleri hakkında verilmiş hükümlerdir. Bu vakalarda hak talebiyle kadı huzuruna çıkan kişiler ya bir

bakımından çok büyük bir değişiklik yapmadıklarını Barkan belirtir. Ocaklık tipi yapılanmalarda da toprağın beyin mülkü kabul edildiği görülmektedir, bu bakımdan tamamen farklı bir rejim söz konusudur. Yurtluk-ocaklık sisteminin imparatorluğun çeşitli dönemlerinde uygulanmış olduğu bilinmekte, başlangıcında ise Osmanlı-Safevi savaşlarında yerel destek kazanmak arzusu görülmektedir. I. Süleyman Dönemi’nde 22 adet ocaklık sancak mevcutken 1673-1740 yıllarında bu sayı 70’e kadar çıkmıştır. Vidin sicillerinde ocaklık teriminin kullanıldığı görülmektedir, ancak burada terimin ikinci anlamı devreye girer ki o da tahsis edilen herhangi bir gelir ünitesini belirtir, örneğin Vidin’de bal, ocaklık tayin edilmiş, bunun geliri bazı askeri görevlilerin geçimine tahsis edilmiştir. Bu türde ocaklık uygulamalarının 17. ve 18. yüzyıllarda genişlediğini de belirtmek gerekir. Bkz. Frede Lokkegaard, **Islamic Taxation in The Classical Period with Special Reference to Circumstances in Iraq**, Copenhagen, Branner Og Korch, 1950, s. 15; Cin ve Akyılmaz, **a.g.e.**, s. 412; Barkan, “Türk-İslam Toprak Hukuku Tatbikatının Osmanlı İmparatorluğu’nda Aldığı Şekiller: Mâlikane-Divani Sistemi”, s. 151-153, s. 164; Orhan Kılıç, “Ocaklık”, **DİA**, C. XXXIII, 2007, s. 318.

¹⁴ VŞS 42 vr. 86-87.

toprağı kullanmak istemektedir ya da hali hazırda hukuki bir gerekçeye dayanarak kullandıkları araziye kayda geçirmek istemektedirler. İlk olarak üzerinde durulacak olan kayıt, 8 Temmuz 1713 (H. 14 Cemaziyülahir 1125) tarihlidir. Vidin’de Boyar Mahallesi’nde ikamet eden Abacı veled-i Veliko isimli bir gayrimüslim, bu tarihten yaklaşık iki yıl önce, Söğütlü Köyü’nde yer alan ve sahib-i arza resm-i tapu ödemek suretiyle tasarruf hakkını elde ettiği çayır arazisi için hüccet-i şer’iye talep etmektedir.¹⁵ Bu olayda arazinin tapuya müstehak olmasının sebebi, eskiden tasarruf hakkına sahip olan kişilerin erkek evlat bırakmadan vefat etmiş olmaları şeklinde açıklanmıştır; dolayısıyla hali hazırda mîrî statüde olan bir arazinin tasarruf hakkının tefviz edilmesi söz konusudur.¹⁶ Olayda Abacı’nın kanunnamelerde belirtilen kurala uygun bir şekilde hareket etmiş olduğu görülür. Kadı önünde yapılan beyanın ve hüccetin, tasarruf hakkının devralınması işlemi yapılırken hukuken kurucu nitelik taşımadığı ya da geçerlilik şartı niteliğini haiz olmadığı dikkati çeker.

Vidin şer’iye sicilinde yer alan aynı türdeki ikinci vaka 2 Mart 1714 (H. 15 Safer 1126) tarihinde kayda geçirilmiştir. Bu metinde, Abdülmevali isminde bir kişi, Belogradcık’ta sahipsiz kalmış, yaklaşık yedi yıldır hakkında kimsenin herhangi bir talepte bulunmadığı “bir çeyrek bahçe yurdu” hakkında hüccet talebinde bulunmaktadır. Kendisi de Belogradcık sakini olan Abdülmevali söz konusu yurt için sicile kayıt düşülen tarihten bir yıl önce Vidin nazırından tapu tezkeresi almıştır.¹⁷ Hüküm verilirken kadının Abdülmevali’nin gösterdiği tapu tezkeresini dikkate aldığı görülmektedir.¹⁸ Bu hükümde boş bırakılan arazinin “şen ve abadan” kılınmak üzere dağıtılması için çıkarılmış olan fermana atıfta bulunulduğu tespit edilebilir.

Bahçe tipi malların kural olarak özel mülk niteliğinde sayıldığını biliyoruz; fakat 1714 tarihli bu olayda sahipsiz kalan, üzerinde kimsenin hak talebinde bulunmadığı ve dağılmış bulunan özel mülkün beytülmale devredilmesi söz konusu olmuştur; nitekim yukarıda Vidin’de yıkıntı halinde duran binaların, talep üzerine tekrar dağıtılabileceği kuralını içeren hükümden bahsedildi. Bir diğer ihtimal bahçenin

¹⁵ VŞS S161a, vr. 13, metin 2.

¹⁶ “...tahminen sekiz arabalık çayır tasarruf eden Yovar Velikon ve Ostoban Hervan zimmi halik olup evladı zükuru kalmamağla kanun üzere tapuya müstehak olduklarını sahib-i arz olan resm-i tapusun verip...”.

¹⁷ VŞS S161a, vr. 57, metin 2.

¹⁸ “...filhakika yedinde olan tapu tezkeresine nazar olundukta mezburun takririne muvafık ve 1125 senesi Saferü’l-hayrının 5. günüyle müverreh olmağın...”

aslen mîrî statüdeki arazi üzerinde yer alması olabilir. Bu durumda, Osmanlı Devleti'nde öteden beri uygulanan, mîrî arazinin üç yıl üst üste boş bırakıldığı takdirde el konarak devredilmesi gerektiği kuralıyla uyumlu bir tasarrufun gerçekleşmiş olduğu söylenebilir. Mustafa Demirci, Osmanlı kanunnamelerinde sıklıkla yer alan ve aslen Hz. Ömer döneminden beri devam eden bu düzenlemenin, İslam hukukunun geliştiği dönemlerde ne ölçüde uygulanabildiğini tespit etmenin çok kolay olmadığını ifade eder.¹⁹ Osmanlı İmparatorluğu'nda ise bu yaptırımın tespit edilmesi, sicillerde yer alan bu tip kayıtlar sayesinde daha kolay hale gelmektedir.

Vidin'deki üçüncü olay, 21 Haziran 1715 (H. 18 Cemazeyülahire 1127) tarihinde kaydedilmiştir. Lomgrad'da sakin olan Dizdar Hüseyin Ağa ibn Osman Ağa, Vidin'de bazı köylerde boş kalan bazı yurt yerler ve çayrlar hakkında talepte bulunmaktadır.²⁰ Hüseyin Ağa'nın da kaydın düşüldüğü tarihten yaklaşık iki yıl önce, muattıl kalmış olduğu anlaşılan araziler için sahib-i arzdan tapu tezkeresi aldığı, mahkemeye bu tapu tezkeresi ile geldiği ve hüccet talep ettiği anlaşılmaktadır. Yukarıda Abdülmevali'nin talebinde de, bu talepte de görülen ortak özellik, tapu tezkeresinin verilme tarihi (H. 1125) ve tapu tezkeresi veren sahib-i arzın (İbrahim Ağa) ismidir. Bu bağlamda, aynı yıl içinde İbrahim Ağa'nın resm-i tapu karşılığında başka arazileri de tevcih etmiş olduğu düşünülebilir. Bu ihtimal de dikkate alınarak resm-i tapu ile devredilen her arazi için yeni tasarruf hakkı sahibinin mahkemeye gelerek hüccet talep etmediğini varsaymak gerekir.

Yukarıdaki üç olaydan da açıkça anlaşılacağı üzere, sahihsiz kalan mîrî arazinin resm-i tapu ödenmesi karşılığında edinilmesi sırasında kadıdan hüccet almak ve işlemin şer'îye siciline kaydedilmesi, bir geçerlilik şartı olarak görülmemektedir. Bu çalışma çerçevesinde incelenen kanunnamelerde bu konuya dair herhangi bir hüküm yer almamaktadır. Yine de hukuki bir kazanımın hüccet alımı yoluyla daha kuvvetli bir delille kanıtlanabilir hale gelmesi; tapu ile kayıt altına alınmış olması gerektiği düşünülen tasarruf hakkının ek olarak kadı sicilinde kayıt altına alınması bazı dönemlerde bireylerin kendi arzularıyla gerçekleşen bir durum haline gelmiştir. Tapuname almış bir kişi, halihazırda hukuki işlemi devletin bir aracı olan sahib-i arz

¹⁹ Mustafa Demirci, **İslamın İlk Üç Asrında Toprak Sistemi**, İstanbul, Kitabevi Yayınları, 2003, s. 79. Bkz. yuk. Dipnot 125.

²⁰ VŞS 161a, vr. 89, metin 3.

bilgisi ve izniyle tamamlamış demektir ve elinde yazılı bir belge mevcuttur. Mahkemeye gelerek kadıdan hüccet talep eden kişiler ise hukuken sahip oldukları hakları farklı bir mecrada kayıt altına almak istemekte ve hukuki bir delil kabul edilen mahkeme hüccetini almayı tercih etmektedirler. Hüccet-i şer'iyenin tapuname veya temessüke ek olarak daha farklı bir güvence sunabileceği akla gelmektedir:

Bir mahkemenin hüccet tanzim edip tarafların eline vermesi ve bir suretini şer'îye sicil defterine kaydetmesi demek, o konuda bazı istisnai durumların dışında hukukî çekişmenin vaki olmayacağı ve olsa da mahkemenin hücceti elinde bulunduran taraf lehine karar vereceği manasını taşır. Şer'î mahkemelerde verilen hüccet, hüccet konusu hukuki meselede karşı taraf aleyhine, şartlarına uygun hazırlandığı ve içeriğine şahit bulunduğu takdirde bir delil olarak kabul edilirdi.²¹

Hüccet taleplerinin hangi dönemlerde ve hangi bölgelerde yoğunlaştığı hakkında yapılacak bir çalışma, bize hüccetin hukuki değeri ve uygulamada bu belgeyi edinme ihtiyacı hissedenlerin bunu hangi saiklerle gerçekleştirdikleri konusunda daha fazla bilgi verebilir. Aynı şekilde, tarafların hangi şartlar altında resm-i tapu ödemedi, sahib-i arzdan habersiz işlem yaptıklarına dair bir çalışmanın da yürütülmesi gerekmektedir. Bu tip olgular, bu çalışmanın yapıldığı yer ve zamanda mevcut olan kriz dönemlerinde ve sonrasında mı yaygındır, yoksa nispeten hukuki çerçeveye daha fazla uyulan, düzen ile özdeşleşmiş dönemlerde de benzer sorunlar mevcut mudur? Bu soru ayrı bir çalışmayla incelenmelidir. Yukarıda incelenen üç olaydaki diğer bir ortak nokta, harap olan, boş kalan, herhangi bir mirasçının üzerinde hak talep etmediği arazinin belli bir süreden sonra tapuya müstehak hale gelmesidir. Bu bakımdan Osmanlı hukuku, arazi üzerindeki hakkın ekonomik bir değere dönüşmesini, arazinin kullanılmasını teşvik eden bir yapıya sahiptir.

Vidin sicillerinde kayıt altına alınmış diğer iki hüccet talebi ise daha geç tarihlidir. Bu olaylardan ilkinde, 3 Ağustos 1741 (H. 20 Cemaziyülevvel 1154) tarihinde Dergâh-ı Ali Ağası olan Süleyman Ağa ibn Ali, Sahra nahiyesinde yer alan, hiç kimsenin tasarrufunda olmayan ve sahib-i arz izni çerçevesinde tasarruf etmekte

²¹ Mustafa Oğuz ve Ahmet Akgündüz, "Hüccet", *DİA*, C. XVIII, 1998, s. 448, (çevrimiçi:) <http://www.islamansiklopedisi.info>, 28 Mart 2018.

olduğu arazi ve orman için hüccet talep etmektedir.²² Bu olayda özellikle “şu kadar süreden beri tasarrufumda olan” ifadesi geçmez, ancak yine ifadelerden arazi için tapuname alınmasıyla hüccetin talep edilmesi arasında belli bir zaman geçmiş olduğu anlaşılmaktadır. İkinci olayda ise Murad Odabaşı ibn Ali, yine daha önce kimsenin tasarrufunda olmayan ve sahib-i arz izniyle tasarruf ettiği kovanlık ve çayır arazisi için hüccet istemektedir; kendisine 8 Ocak 1747 (H. 25 Zilhicce 1159) tarihinde hüccet verilir.²³ Bu iki olayda ise önceki olaylardan farklı olarak şahitliklere başvurulmuştur. İlk olayda “muharrerü'l-esami Müslümandan”, ikinci olayda ise tapu temessükünü veren sipahilerden olayın gerçekleşip gerçekleşmediği hususunda bilgi alınmış olduğu dikkati çeker. Yukarıda verilen daha erken tarihli örneklerde ise böyle bir delillendirme yer almamakla birlikte kadının bu vakalarda da belgenin sıhhatine dair değerlendirme yaptığı anlaşılmaktadır. Son olarak, geç tarihte verilmiş bu iki metinde de açıkça mülkiyet devrinin söz konusu olmadığı, tasarruf hakkının tefviz edilmiş olduğu anlaşılmaktadır.

Antakya’da boş kaldığı için tapuya verilen arazilere dolaylı olarak değinen tek bir olay tespit edilmiştir ki bu olay da aslında bir çekişmedir. 25 Ekim-3 Kasım 1709 tarihinde (H. Evahir-i Şaban 1121) şer‘iye siciline düşülen kayda göre boz ve hali kalan bir bağın yeri tapuya verilmiştir. Davacı Ayşe binti Mehmed ibn Şerafeddin, vekili vasıtasıyla Kefere-i Abel köyünden Abdülaziz ve Mehmed ibn Hüseyin’den, kendi “mülk-i mevruse”si olduğunu iddia ettiği bağ yerini talep etmektedir; vekil Ayşe’nin “diyar-ı aherde” olduğunu ve bu esnada Abdülaziz ve Mehmed’in toprağa bağ diktiğini iddia eder. Davalı tarafın cevabında, söz konusu yerin 20 yıl boyunca boş bırakıldığı, bunun sonucu olarak sahib-i arz tarafından tapuya verildiği, Hacı Mustafa isimli bir kişinin talip olarak tapu karşılığı araziye devraldığı ve üzerinde tarımsal faaliyet gerçekleştirdiği, Abdülaziz ve Mehmed’in de söz konusu arazinin hakk-ı tasarrufunu Hacı Mustafa’dan devraldığı bilgisi verilmiştir. Bu cevap şahitler tarafından doğrulanmış, dolayısıyla dava Ayşe aleyhine sonuçlanmıştır.²⁴ Bu metinden arazinin üzerindeki üretim biçiminin birkaç defa değiştirilmiş olduğu da anlaşılmaktadır; bağ boş bırakıldığı için tapuya verilmesi söz konusu olmuş ve tapu

²² VŞS 9, vr. 37, metin 2.

²³ VŞS 81, vr. 37, metin 1.

²⁴ AŞS1, MŞH.ŞSS.d..1094, vr. 36a, metin 2.

karşılığı devredildikten sonra üzerinde Hacı Mustafa ziraat faaliyeti gerçekleşmiştir. Hacı Mustafa'dan araziyi alan Abdülaziz ve Mehmed toprağın üzerine yine bağ dikmişlerdir. Kararın belirleyici kısmı ise arazinin 20 yıl boş kalması ve bu süre içinde eski hak sahibinin ortaya çıkmamasıdır. Metinden arazinin öncelikle 20 sene boyunca boş kaldığı, sonra Hacı Mustafa'nın araziyi devraldığı anlaşılmaktadır. Hacı Mustafa'dan araziyi devralan Abdülaziz ve Mehmed de araziyi 20 yıl boyunca kullandıklarını iddia etmişlerdir.²⁵

Aynı dönemde iki şehir arasında boş kalan arazilerin el değiştirmesine dair sayısal bir farkın bulunması çeşitli sebeplerle açıklanabilir. Vidin'de 1689 yılında 10 ay süren Habsburg işgalinin bu süreçteki etkileri çıkarılmış olan fermanlar ve hüccet taleplerinden de anlaşılabilir, nitekim birazdan görülecek olan çekişmeli vakalarda da bu süreçten etkilenmiş olduğu anlaşılan başka talep sahiplerinin mevcut olduğu görülmektedir. Antakya'da ise, boş kalıp tapuya müstehak olan tek bir arazinin yer almasıyla ilgili olarak birkaç ihtimal üzerinde durulabilir. İlk olarak, Antakya'da boş kalan bir arazi için sahib-i arzdan tapu alan kişiler, bu hususta ayrıca hüccet alma ihtiyaç duymamış olabilirler. İkinci ihtimal ise çalışmaya konu olan dönemde Antakya'da tapuya müstehak arazinin bulunmaması, bu nedenle arazi üzerinde tasarruf haklarının kazanılamaması ve kadiya hüccet talebiyle başvuru yapılmaması olarak düşünülebilir. Öte yandan Antakya'da görülen işlemlerin önemli bir kısmının mezra adı verilen birimlerde yoğunlaşması, bu bölgede en azından 18. yüzyıldan önce boşaltılmış olan toprakların mevcut olduğuna dair bir göstergedir. Buna karşın mezra, en azından 1700-1750 yılları arasında Vidin şer'iyeye sicillerine, Antakya sicillerine

²⁵ "...ande's-sual-i mezburan cevablarında müberrekü'z-zikr bağ yeri yirmi seneden müteceviz boz ve hali olub bî sahib olmağla sahib-i arz Hacı Mustafa nam kimesneye tapuya verib ol dahi ziraat ve haraset edib mutasarrıf iken hakk-ı tasarruflarını bize elli guruş ve iki sülüs tefviz edip biz dahi bağ gurs eyledik yirmi seneye değin zabt ve tasarruf ederiz dediklerinde..."

kıyasla, yaygın biçimde yer almamaktadır.²⁶ Bunun mevcut sicillerin eksikliğinden kaynaklanması da mümkündür.²⁷

Mezra, ekime elverişli, ekilecek tarla veya yer anlamında kullanıldığı gibi, kırsal kesimde birkaç evden oluşan yerleşim birimini de ihtiva eden bir anlama sahiptir. Osmanlı tarihi terminolojisinde de mezra teriminin birkaç farklı anlamda kullanıldığı görülmektedir. Öncelikle mezra tarıma elverişli toprak, ekinlik veya terk edilmiş köy ve ona bağlı tarım arazilerini ihtiva eden bir anlamı içermektedir.²⁸ Ancak bu terimin en azından belli dönemlerde bir yerleşim yerini işaret edecek şekilde kullanılmadığı düşünülmektedir. İlhan Şahin mezranın Osmanlı Devleti'nde "sürekli bir yerleşim yeri olmayan, ekinlik olarak kullanılan küçük toprak parçalarını niteleyen mali bir terim" anlamını kazanmış olduğunu ifade eder.²⁹ Yazara göre, bazı mezraların isimlerinden eskiden yerleşim yeri olan bölgelere konuşlanmış oldukları sonucu çıkarılabilir; buna göre isminde "viran", "hisar" vb. kelimeler barındıran mezralar bu tip bir yapılanmayı işaret eder. Ancak Şahin bu noktada mezranın söz konusu birimin asıl yeri değil, onun etrafında ziraat yapılan topraklar olduğunu belirtir.

Mezranın bir diğer tanımı, "izole edilmiş tarımsal bölge" olarak geçmektedir; Hütteroth ve Abdulfattah bu bölgeleri, oturulmayan, üretim miktarı köylere göre epey düşük olan, vergileri sabit olan ve yetişen ürün hakkında fikir vermeyen yerler olarak ifade etmektedirler. Yazarlar bazı nahiyelerde mezra sayısının köy sayısına oranla çok daha yüksek olduğunu belirtirler. Ancak mezradan mezraya bölgesel farkların olduğunu da kabul ederler.³⁰ Yine de genel olarak mezranın üzerinde sürekli yerleşim birimi olmayan bir tarımsal bölge olduğunu belirtirler.³¹ Yazarların çalışma alanının

²⁶ Vidin'de mezraların en azından 17. yüzyıl öncesinde mevcut olduğunu biliyoruz.

Muhsin Soyudoğan, 1483 yılında köy ve mezra sayısında artış olduğunu belirtir. Ancak yazar 1466 ve 1479 yıllarındaki Vidin tahrir kayıtların eksik olması sebebiyle bu artışın arka planının tam olarak açıklanamayacağını düşünmektedir. Vidin'de 16. yüzyıl boyunca köy sayısı istikrarlı bir biçimde artmış, yüzyılın son çeyreğinde ise köy sayısı düşüşe geçmiştir. Bu süreçte mezra sayısının yükselişe geçmesi ilgi çekicidir. Bkz. Soyudoğan, **a.g.e.**, s. 180-182. Ayrıca Bkz. Ayşe Kayapınar, **Le Sancak Ottoman de Vidin**, İstanbul, İsis Press, 2011, s. 170 vd. Kayapınar 16. yüzyılda Vidin'de mezra sayısının azalma ve artma dönemlerine dair daha detaylı rakamlar vermektedir.

²⁷ Bu çalışmada kullanılan şer'ıye sicillerinin hangi yılları kapsadığını hatırlamak için bkz. yuk. Giriş.

²⁸ Halil İnalçık, "Mazraa", **EP**, C. VI, 1991, s. 959.

²⁹ İlhan Şahin, "Mezra", **DİA**, C. XXIX, 2004, s. 546.

³⁰ Wolf-Dieter Hütteroth ve Kamal Abdulfattah, **Historical Geography of Palestine, Transjordan and Southern Syria in the Late 16th Century**, Erlanger Geographische Arbeiten, Erlangen, 1977, s. 22-23.

³¹ **a.e.**, s. 29.

Filistin, Güney Suriye ve Mavera-i Ürdün olduğu ve tespitlerinin bu bölgeleri kapsayacağını akılda tutmak gerekir.

Mezranın ortaya çıkışını Şahin, terk edilmiş köylerle ilişkilendirmektedir, bu bağlantının kurulmasının sebebi tahrir kayıtlarındaki göstergedir. Yazarın verdiği örneğe göre 1500-1501 yılında Larende Kazası'nda mezra sayısı 47 iken bu sayı 1541 yılında 75 çıkmıştır. Yazar bu artışa rağmen köy sayısının mezra sayısından fazla olduğunu ifade eder, yalnız dağlık bölgelerde bu denge tersine dönmektedir: “Anlaşıldığı kadarıyla bu durum bölgenin dağlık olmasından ve buna paralel olarak ekim alanlarının küçük parçalar haline gelmesinden doğmaktaydı.”³²

Ekinlik olarak kullanılan mezrada üretimle ilgilenenler, genelde çevre köylerde yaşayanlardı, bunların bir kısmı köye bağlı olarak kaydedilmektedir. Bir köy halkı birden fazla mezrada tarım yapabilir veya aynı mezrayı birden fazla köy halkı kullanabilirdi. Şahin'e göre, herhangi bir köye bağlı olduğu belirtilmeyen mezralar da mevcuttur, bunlar muhtemelen dışarıdan gelenler veya konargöçer nüfus tarafından ekilmektedir. Mezralarda tarım, hayvancılık, değirmencilik, arıcılık gibi faaliyetler de sürdürülebiliyordu, bu üretim tiplerinden elde edilen gelir genellikle bir timar sahibine bağlanmaktaydı. Yine mezraların mukataa olarak tahsis edilmesi de mümkündür, bunların bir kısmı 16. yüzyıl sonunda mâlikane olarak da tahsis edilmiştir. 1700-1750 yılları arasında da mezraların tıpkı köyler gibi timara veya iltizama konu olabildiğini belirtmek gerekir.³³ Ahmet Gündüz genel olarak İlhan Şahin ile benzer bir görüştedir, mezraların meskun olmayan ziraat alanı olduklarını, bunların yakınlarında bulunan köylere ve bazen de haric-i raiyyet veya aşiretlere tahsis edilebileceğinden bahseder.³⁴

1678 yılında Antakya'daki 153 köyden 26'sının harap olduğu anlaşılmaktadır.³⁵ Bu durum Antakya'nın 18. yüzyıl şer'iyе sicillerinde mezralara neden bu kadar sık rastlandığına açıklık getirecek olgulardan biridir, muhtemelen bu arazilerin önemli bir kısmı daha önceden boşaltılmış ancak bir şekilde kullanıma

³² Şahin, **a.g.e.**, s. 547.

³³ 16 Ocak 1704 (H. 9 Ramazan 1115) tarihli bir buyuruldu ile, Antakya'da Davudi köyünde ve başka köylerde 37.000 akçe değerinde dört farklı kılıç timarını tasarruf eden Ebubekir Çelebi'den, elinde bulundurduğu dört zeametın ikisi alınmıştır. Bunların arasında Kabaharnip Mezrası ve üç bin yüz elli akçe değerinde bir diğer timar, Murtaza'ya tevcih edilmiştir. Bkz. BOA, AE SAMD III 50 5047.

³⁴ Gündüz, **a.g.e.**, s. 147.

³⁵ Enver Çakar, “17. Yüzyılın İkinci Yarısında Antakya Kazasında İskân ve Nüfus (1678/1089 Tarihli Avârız-Hâne Defterine Göre)”, **Bellekten**, C. LXVIII, No: 252, 2004, s. 444.

kazandırılmış yerlerdir. 17. yüzyılın son çeyreğinde Antakya’da boş toprakların mevcut olduğu kesindir, ancak bu topraklara dair 18. yüzyılda sicillere herhangi bir talebin yansımamış olması dikkat çekicidir.

18. yüzyıl Antakyası’ndaki mezraların bir bölümünün geçmişten gelen bu harap köy birikimiyle oluştuğu, bir bölümünün geçmişten beri var olan mezralar olduğu iddia edilebilir. Nitekim 1700-1750 yılları arasında Antakya şer‘iye sicillerinde zikredilen mezraların çoğunun yerleşim yeri haline gelmiş olduğu görülmektedir. Çeşitli metinlerde geçen “... mezrasında sakin” ibaresi, buralarda geçici veya kalıcı bir yerleşimin bulunduğunu göstermektedir: “Fi’l-asl Arz-ı Rum (Erzurum) sakinlerinden olup medine-i Antakya kazasına tabi, Maşukiye isimli mezra bağçesinde fevt olan” Fatma binti Abdüssamed isimli kadının terekesi incelendiğinde hem bir göç hikâyesi hem de yaşam alanına dönüşmüş olan bir yapılanma manzarası ortaya çıkmaktadır. Veya: “Antakya kazasına tabi Kürd Mezrası nam karye sakinlerinden”³⁶ veya sadece “mezra sakinlerinden” gibi ifadelerden mezranın yerleşim yeri olabildiğine dair bir delil görülmektedir. Yine Antakya’da Kavasiye isimli mezra için “mütemekkinlerinden” bahsi geçmektedir.³⁷ Bu mezraların tam olarak ne zaman dönüştükleri konusunda kesin bir bilgiyi sicil kaydından elde etmek mümkün değildir. Ancak Antakya’da 16. yüzyılda da mezranın yaygın olduğunu biliyoruz. Bu bağlamda önceki dönemin kayıtlarıyla karşılaştırmalı bir çalışma yapılması ilginç sonuçlar verebilir. İncelenen dönemde Antakya’da bazı bağ, bahçe ve tarlaların mezralarda yer aldığı sicil kayıtlarından tespit edilmiştir; bu bölgeler artık yerleşim yeri veya ekinlik statüsündedir.³⁸

III. Ahmed’in arazi kanunnamesindeki hükümlerden biri “Kanun-ı padişahidir; mezra mera olmaz, mera dahi mezra olmaz.”³⁹ şeklinde düzenlenmiştir. Temelde mera

³⁶ Adem Kara, **Antakya’nın Üç Numaralı Şeriye Sicili**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, 2000, Belge 49 s. 78-79.

³⁷ AŞS1, MŞH.ŞSC.d..1094, vr. 10a, metin 2.

³⁸ 11 Kasım 1735 (H. 24 Cemaziyülahir 1148) tarihinde Antakya kadısına ve voyvodasına bir emir gönderilir. Emrin sebebi Es-Seyyid Mustafa tarafından gönderilmiş benzeyen ve sicile kaydedilen arzuhaldir. Kusayr Nahiyesi’nde Toprakhisar Köyü’nü mâlikane olarak tasarruf eden Mustafa, köyün mezarının toprağında Antakya sakinlerinden, Büyükburç Mezrası sakinlerinden ve Kürd Mezrası sakinlerinden bazı kişilerin Toprakhisar’ın mezarında zeytin ağaçlarını tasarruf ettiklerini belirtir, ancak bu kişiler ağaçların haracını vermemiş ve “mal-i mirîyi gadr ve tatil” etmişlerdir. Mustafa bu kişilerin huzura çıkarılmasını talep etmektedir.

AŞS2, MŞH.ŞSC.d..1095, vr. 69a, metin 2.

³⁹ Ergene, **a.g.e.**, s. 47.

metruk arazi niteliğindedir, yapılageliş ve hukuki tanıma çerçevesinde bazı meralar özel mülk olabilir. Ancak mezra meradan daha büyük birkaç birimi ve yerleşim yerini içermektedir. Üzerinde zirai tarım veya bağ-bahçe tarımı yapılabilir. Kanunname bu hükmün yer alması ve iki terim arasında böyle bir farkın ortaya konması, toprağın işlenmesi ve kullanımı üzerinden tarh edilecek verginin belirlenmesi bakımından önem taşımaktadır. İnalçık'ın verdiği bilgiye göre, mezralarda **haric-ez defter** veya **haymanegan** denen kişilerin yerleşmesi veya geçici olarak konaklaması mümkündür.⁴⁰ Boyut olarak mezranın bazı durumlarda mezar ve su kaynağı içerdiği görülür, bu birim genelde köye dönüşme potansiyeli olan bir yapı olarak farz edilmektedir. Ancak bazen de terk edilmiş yer, mera veya bağa dönüştürülmesine rağmen mezra olarak kaydedilmeye devam edilir.⁴¹ Balkanlarda ve Anadolu'da aşağı köy-yukarı köy kısımlarından biri mezra olabilirdi, yine Balkanlarda **dolni-dolne-dolnje** ve **gorni-gorne-gornje** terimleri bunu belirtmektedir.

Sonuç olarak, yukarıda incelenen vakalardan elde edilen bilgi çerçevesinde, 1700-1750 yılları arasında özellikle Vidin'de boş kalan arazilerin yeni sahiplerine mülkiyet olarak verilmediği, verilen hakkın tasarruf hakkı niteliğinde olduğu görülebilir. Vidin için belli dönem sahipsiz kalmış arazilere dair başka kayıtlar da bulunmaktadır. Ancak bu kayıtların asıl konusu bir çekişme veya bir el değiştirme olduğu için bunlar aşağıdaki kısımlarda incelenecektir. Bu vakaların bir kısmında mülk olarak dağıtılmış arazinin de yer aldığı dikkati çekmektedir. Bu noktada, Antakya'da hüccet taleplerinin mevcut olduğunu, fakat Antakya sicil kayıtlarında yer alan hüccet taleplerinin, Vidin'den farklı olarak, boş kalan arazi üzerinde gerçekleşmiş olmadığını belirtmek gerekir. Yukarıdaki olaylarda olduğu gibi sahipsiz olan veya sahibinin terk etmiş olduğu, sahib-i arza resm-i tapu ödemek suretiyle tasarruf hakkı elde edilmiş bir arazi hakkında hüccet-i şer'ie talebine dair herhangi bir vaka, Antakya'da görülmez. Buna karşın Antakya'da da bedel karşılığı gerçekleşen çeşitli devir işlemleri için belli bir süre geçtikten sonra hüccet talep edildiği dikkati çeker, aynı durum Vidin için de söz konusudur; bu olaylar da aşağıda incelenecektir.

⁴⁰ İnalçık, "Mazraa", s. 960.

⁴¹ a.e., s. 959.

3.2. Hakların Bedel Karşılığı Devir Yoluyla Kazanımı

18. yüzyılın ilk yarısında Vidin ve Antakya sicillerinde, toprağın kişiler arası devrine ilişkin vakaların önemli yer tuttuğu dikkati çekmektedir. Bu devirlerin önemli bir kısmı nakdi bedel karşılığında gerçekleşmiştir. Bu devirlerin arasında takas niteliği taşıyan birkaç vaka aynı bedel ile devrin de mümkün olduğunu göstermektedir. Arazinin sıklıkla el değiştirmesi toprağın bu dönemde ticari bir meta olduğunu gösteren bir fenomen olarak kabul edilebilir. Öte yandan toprak her zaman metadır, farklı dönemlerde farklı devletlerin üretimi ve toprak sahipliğini belli kurallara bağlamış olması da bunun bir sonucudur. Ancak bir malın sıklıkla el değiştirmesi, bu alım-satım işleminin kâr getirecek bir işlem olmasına veya kâr getirecek bir üretim faaliyetine kaynak sağlamasına bağlıdır. Bu durum, yani şer‘iye sicillerinde gayrimenkul malların el değiştirmesi, bu çalışmanın kapsamına girmeyen Şam’da da yaygın görülmektedir, Najwa Al-Qattan’ın bir çalışmasına göre, bu bölgede de evler, dükkanlar, araziler, vakıf malları satım, kira vb gibi işlemlerle sık biçimde el değiştirmektedir.⁴² Yazar meskun mahallelerde geçen alışveriş hakkında çalışmış, ve bu mülklerin yatırım amaçlı el değiştirip değiştirmedini sorgulamıştır. Ulaşılan sonuçlardan biri, mülkü elinde toplayan kişinin o mülke önceden para yatırmış olması halidir, yani hisse sahibi olduğu mülkün diğer hisselerini devralan dilim, satın alan grubun %36’sını oluşturmaktadır.⁴³ Yazarın çalışmasının Gayrimüslim nüfus hakkında olduğunu belirtmek gerekir. Antakya ve Vidin’de, gayrimenkullerle ilgili olarak buna benzer birkaç örnek mevcuttur; hali hazırda müşterek tasarruf ettiği bir arazinin payını alan veya kendi arazisine komşu olan bir araziye devralan kişiler görülmektedir; ancak yüzde olarak Şam’da tespit edilmiş rakamın yakalandığı söylenemez.

Osmanlı hukukuna göre kural olarak mîrî arazi **ferağ ve tefviz** adı verilen bir işlemle ve sahib-i arzın bilgisi ve izni dahilinde, mülk arazi ise **bey‘ u şira** ile el

⁴² Najwa Al-Qattan, “Across the Courtyard: Residential Space and Sectarian Boundaries in Ottoman Damascus”, **Minorities in the Ottoman Empire**, Haz. Molly Greene, Princeton, Marcus Wiener Publishers, 2005, s. 13-14.

⁴³ a.e., s. 19.

değiştirebilirdi. 1700-1750 yılları arasındaki sicil kayıtlarına bakıldığında ferağ ve bey' akitlerinin gerek Vidin'de gerek Antakya'da yaygın olarak görüldüğü dikkati çekmektedir; bey' işlemlerinin bir kısmı bu çalışma konusuna dahil olmayan bina, ev satımlarına daırdır. Bu bağlamda her iki şehirde de uygulamada herhangi bir hukuki işlemle devredilen hakkın ne şekilde tanımlanmış olduğu, devir metodunun ve uygulamadaki tanımın kuraldan bir fark taşıyıp taşımadığı üzerinde durmak gerekmektedir.

3.2.1. Mülkiyet Hakkının Devri

3.2.1.1. Devir Sözleşmesi

Osmanlı hukukuna göre mülk statüsünde kabul edilen bağlar, bahçeler, ağaçlar ve mîrî arazi üzerinde yer alıp özel mülk olarak kullanılan binalar bey' u şira ile el değiştirebilmektedir. Kelime anlamıyla bey' u şira satmak ve satın almak şeklinde özetlenebilir.⁴⁴ 1700-1750 yılları arasında Vidin ve Antakya'da sicillerde mülkiyetin devri için tarafların asıl olarak başvurdukları yöntem **bey'-i batt-ı sahih** dir. Mecelle'ye göre, "Bey'-i sahih yani bey'-i caiz zaten ve vasfen meşru olan beydir."⁴⁵ Vidin sicillerinde bağların ve bahçelerin devri için kullanılan bir diğer sözleşme ise **bey'-i kat'ı**dir. Bu noktada iki terimin de sözlük anlamı olarak benzer olduğu, devredilen hakkın mülkiyet hakkı olduğunu belirtmek gerekir. Nitelim Mecelle'nin 116. maddesi "Bey'-i batt, bey'-i kati demektir" şeklinde düzenlenmiştir.⁴⁶ Bu bağlamda, Ömer Nasuhi Bilmen de bey'-i battı tanımlarken bey'-i kat'i teriminden yararlanmaktadır: "Bey'-i kat'i demektir ki bey' bi'l-vefa ve bey' bi'l-istiğlal mukabilidir. Bazen de bey' bi'l-hıyar mukabili olarak kullanılır."⁴⁷

Bey' İslam hukukunda "... mülkiyeti nakledici, bağlayıcı (lazım), tam iki taraflı (ivazlı) ve rızaî bir akid olup isimli (tipik) akidlerin en başında gelendir."⁴⁸ Ali

⁴⁴ Muhammed Mevkufati, **Mülteka Tercümesi**, C. III, s. 75-76.

⁴⁵ **Mecelle-i Ahkam-i Adliye**, İstanbul, Matbaa-yı Osmaniye, 1300, s. 40.

⁴⁶ **a.e.**, s. 41. Md

⁴⁷ Ömer Nasuhi Bilmen, **Hukuk-ı İslamiyye ve Istılahat-ı Fıkhiyye Kamusu**, C. VI, Sarmaşık Yayınevi, yyy., yty., s. 8.

⁴⁸ Ali Bardakoğlu, "Bey'", **DİA**, C. VI, s. 14.

Bardakoğlu İslam hukukçularının ve hukuk mezheplerinin satım akdi tariflerinde ayrıntıya dair bazı farklar bulunabileceğine ancak tarifin temelinde “malın temlik karşılığında malla değişimi” şeklinde yapıldığını işaret eder.⁴⁹ Yazar malın tarifinin hukuk ekollerine göre değiştiğini ve buna bağlı olarak satım akdinin konusunun genişleyip daralabileceğini de ekler.⁵⁰ Abdülkadir Zeydan ise bu konuda Hanefi mezhebi ve diğer mezhepler arasındaki farka dikkat çeker. Yazarın belirttiğine göre, Hanefi hukukçular genel olarak menfaati mal kabul etmezler.⁵¹ Karşıt görüşe göre, mal temel olarak insan yararına yaratılmış bir şeydir, menfaat de buna benzer. Menfaati elde etmek için intifa esastır, “İntifa ve istifade edilemeyen şeyler mal sayılmaz... Menfaatler olmasa eşya da mal olamaz.”⁵² Zia Ul-Haque, bey‘ teriminin fukahanın hukuki terminolojisi dahilinde mübadele, emtianın değişimi veya tarafların ortak iradesiyle şekillenen değiş-tokuş olarak algılanması gerektiğini ifade etmektedir.⁵³

Osmanlı döneminin önemli başvuru kaynaklarından biri olan **Mülteka El-Ebhur Tercümesine** göre göre, bey‘ akdinin kuruluş şartlarından biri “satılacak malın kendisinde mülk edinilme kabiliyeti olması”dır.⁵⁴ Yine aynı eserde, şu ifadeye yer verilmektedir:

Bey‘in (alışverişin) manası mülk edindirmektir. Bu da iki vecih üzerinedir; 1-Kira karşılığı veya karşılıksız (ariyet gibi) eşyaların menfaatlerini mülk edindirmektir. 2-Para karşılığı veya karşılıklı, karşılıksız (hibe ve sadaka gibi) eşyaların kendilerini mülk edindirmektir.⁵⁵

⁴⁹ a.y.

⁵⁰ a.y. “Her iki bedelin de ayn olması halinde mukayeda (trampa), ayn karşılığı deyn olursa mutlak bey‘, iki bedelin de deyn olması durumunda sarf, deynin ayn karşılığı satımı halinde de selem akdinden söz edilir.” Yazar mutlak bey‘ dışındaki türlerin zamanla ayrı bir sözleşme tipi olma özelliğini kazandığını belirtir.

⁵¹ Abdülkerim Zeydan, **İslam Hukukuna Giriş**, Çev. Ali Şafak, İstanbul, Kayıhan Yayınları, 2012, s. 298.

⁵² a.e., s. 298-299.

⁵³ Zia-Ul-Haque, **Landlord and Peasant in Early Islam A Study of the Legal Doctrine of Muzaraa or Sharecropping**, Islamabad, Islamic Research Institute Press, 1984, s. 313.

⁵⁴ Muhammed Mevkufati, **Mülteka Tercümesi**, s. 77.

⁵⁵ a.e., s. 78.

Tüm bu açıklamalardan da anlaşılacağı üzere, mîrî arazinin rakabesi araziye tasarruf eden kişiye değil, devlete ait olduğu için bu arazinin mülkiyetinin satım yoluyla devri de mümkün değildir.

Bey‘in satım dışında anlamları ihtiva eden bazı türleri bulunmaktadır, bunların arasında alım-satım ve rehne dair ortak özellikler gösteren bir işlem **bey‘ bi‘l-vefadır**. Vidin sicillerinde bu işlemin mülk statüsündeki bir bağ ile ilgili olarak 13 Mart 1732 (H. 16 Ramazan 1144) tarihinde kayda geçmiş olduğu görülür.⁵⁶ Bu vakada Çömlekçi Velçiko veled-i Islavço‘nun Dergâh-ı Ali yeniçerilerinden Kara Hasan Beşe‘ye yirmi kuruş “ber muceb-i temessük” ve bir kuruş cizye karşılığı mevcut olan borcu bulunmaktadır. Velçiko borcunu ifaya mali kudretinin yetmediğini belirtir. Bu nedenle borcun altı kuruşluk kısmı için Velçiko‘nun eşi kefil olmuştur. Borcun on yedi kuruşluk kısmına karşılık ise Velçiko, Liyoviçe isimli yerde iki çeyreklik bağını bey‘ bi‘l-vefa karşılığı Hasan Beşe‘ye teslim etmiştir. Bu anlaşma, Velçko‘nun borcunu ödememiş olması sebebiyle 20 gün süren bir hapis cezasından sonra gerçekleşmiştir. Sicil metninde, bağın 61 gün süreyle sınırlı olarak devredildiği görülmektedir, bu süre içinde borcun ifa edilmesi gerekecektir.⁵⁷

Bey‘ bi‘l-vefa satım akdi ve rehin akdinin bir karışımıdır ve akdin rehin tipi özellikleri ağır basmaktadır.⁵⁸ Nitekim yukarıdaki olayda da satımdan ziyade rehin ne benzeyen bir ilişki söz konusudur. Ancak, bey‘ bi‘l-vefa akdinde satım akdinin tipik özelliklerinin ağır bastığını savunan görüşlerin de mevcut olduğunu belirtmek gerekir. Bu ikinci görüş çerçevesinde taraflar akit sırasında şart zikretmeden “aldım, sattım” ifadelerini zikretmektedirler ve itibar edilmesi gereken budur.⁵⁹ Sözleşme tipinin rehin olduğu kabul edildiği takdirde, alıcının mala sahip olamayacağını kabul etmek gerekecektir, yine malın kullanılması alıcı ve satıcı arasındaki antlaşma ve iznin çerçevesine bağlı olacaktır.⁶⁰

İslam hukukuna göre, satım sözleşmesinin kurulabilmesi için “aldım”, “sattım” gibi kelimelerin telaffuz edilmesi gerekmektedir, ancak satımın ileri tarihe bağlanması

⁵⁶ VŞS 10, vr. 119, metin 1.

⁵⁷ “...bi-tarîki-bey‘ bi‘l-vefa altmış bir güne değin bâğ-ı mahdûd-u mezkûru teslim eyledim, eğer mehl-i mezkûr tamâmında meblağ-ı mezbûru bi‘t-tamâm edâ eylemez isem bâğ-i mahdûd-u mezkûr mülkündür deyu ikrârı kayd şud. Fî 16 min şehri Ramazâni‘l Mübârek 1144”

⁵⁸ Bardakoğlu, “Bey‘”, s. 19.

⁵⁹ Bayındır, **a.g.e.**, s. 21. Örnek olarak Kadıhan‘ın adı zikredilmiştir.

⁶⁰ Abdülaziz Bayındır, “Bey‘ bi‘l-vefa”, **DİA**, C. VI, 1992, s. 20.

“alacağım”, “satacağım” gibi terimlerle satımın gerçekleşmesi mümkün değildir. Bazı durumlarda örtülü iradenin de kurucu kabul edildiği kabul edilmektedir.⁶¹ Bey‘ bi’l-vefanın satım özelliklerinin ağır bastığı kabul edildiğinde, alıcının kullanıma dair haklarının sınırı genişlemektedir. Somut olayda aldım-sattım ifadesi geçmemektedir, en azından mahkeme kaydına böyle bir şekli unsur yansımamıştır fakat “teslim ettim” demek suretiyle malın zilyedi Hasan Beşe olmuştur. Bey‘ bi’l-vefanın kullanım sınırını daha açık bir biçimde belirleyen bir türü de **bey‘ bi’l-istiğlâl**dir.⁶² İstiğlâl kelimesinin anlamı “bir şeyin kâr ve gelirini almak” olarak özetlenebilir. Mecelle’ye göre, “Bey‘ bi’l-istiğlâl bir malı isticâr etmek üzere vefaen bey‘ etmektir.”⁶³ Yani bu durumda mal daha sonra kiralanmak üzere satın alınmaktadır. Mecelle’deki tanımdan, malın satıcıya kiralanacağı anlaşılmaktadır; bu bağlamda malın asıl malik tarafından kullanılması sağlanabilmektedir.⁶⁴ Bu iki bey‘ tipinin yukarıda **Mülteka Tercümesinde** yer alan ve malın menfaatini devretmeyi içeren anlamı karşıladığı düşünülebilir.

Gerek Vidin gerek Antakya’da 18. yüzyılın ilk yarısında mülk statüsünde, bey‘ yolu ile el değiştiren mallar arasında bağ ve bahçelerin önemli yer tuttuğu söylenebilir. İki şehir arasında uygulamada mülkiyetin devri bakımından temel bir farkın yer almadığını belirtmek gerekir. Ancak, şer‘iye sicillerinde kadının ve katibin kullanmayı tercih ettiği dil açısından bazı farklılıklar dikkati çekmektedir. Bu farkların devredilen hakkın niteliği ve işlemin tipi açısından önem arz edip etmediği üzerinde birazdan durulacaktır.

İki şehir arasında satım işleminde görülen, sözleşmenin niteliğine doğrudan etki etmeyen, hukuki olmaktan ziyade maddi bir fark, Antakya’da daha çeşitli malların devredilmiş olması ve bağ-bahçe üzerindeki payın devrinin Antakya’da yaygın olmasıdır. İçinde bulunduğu coğrafi konumun da etkisiyle Antakya’da yer alan ürün çeşitliliği üretimi etkilemektedir. Üretim tipine bağlı olarak ise malın devrine dair bazı nüanslar ortaya çıkmaktadır. Öncelikle bahçe, özellikle dut bahçesi satılırken içinde

⁶¹ Bilmen, **Hukuk-ı İslamiyye ve Istılahat-ı Fıkhiyye Kamusu**, C. VI, s. 15-16.

⁶² a.y. Süleyman Kaya, bey‘ bi’l-istiğlâlin Osmanlı döneminde ortaya çıkmış olduğunu, bu nedenle fıkıh kitaplarında değil, fetva ve sakk mecmualarında yer aldığını ifade etmektedir. Bkz. Süleyman Kaya, “Mahkeme Kayıtlarının Kılavuzu: Sakk Mecmuaları”, **TALİD**, C. III, No: 5, 2005, s. 387.

⁶³ **Mecelle-i Ahkam-i Adliye**, s. 41-42.

⁶⁴ Bayındır, **a.g.e.**, s. 21.

birtakım menkul mülklerin satılması Antakya sicillerinde 18. yüzyılın ilk yarısında sık rastlanan bir durumdur; buna benzer bir satım Vidin’de tek bir vakada yer alır. Bu durum kuşkusuz dut bahçesi ve içindeki menkullerin bir bütün olarak ticari bir işletme niteliğini almasından kaynaklanmaktadır. İkinci olarak Antakya’da bazı işlemler doğrudan bir bahçe-bağ-tarla özelliği taşımayan, sadece toprak üzerinde yer alan emtianın satımına ilişkindir; filanca köyde “şu kadar sayıda ağaç”ın bey’ yoluyla devredilmesine dair çeşitli örnekler mevcuttur. Özellikle zeytinliklerin ve meyve bahçelerin müşterek tasarruf edildiği ve bazı durumlarda bahçe üzerindeki payın devredilmiş olduğu dikkati çeker, bazen bu pay ağaç sayısı üzerinden belirlenir. Vidin şer’iye sicillerinde ise benzer bir ürün çeşitliliğini tespit etmek mümkün olmamıştır. Bu bölgede müşterek tasarruf edilen bir bahçenin paylarının devrine, Antakya’ya nazaran nadiren rastlanmaktadır.⁶⁵

3.2.1.2. Bağ ve Bahçelerin Mülkiyetinin Devri

Antakya’da 18. yüzyılda şer’iye sicillerinde kendine geniş olarak yer bulan bağ ve bahçecilik üretiminin, en azından 17. yüzyıldan beri bu bölgede yoğun bir biçimde devam eden bir faaliyet olduğu anlaşılmaktadır. Evliya Çelebi’nin, Asi Nehri’ni tarif eden sözleri, bölgede toprak üzerinde yapılan üretim tipini ve bu yerler için Asi Nehri’nin taşıdığı önemi açıklamaktadır:

Bu nehir Gülbin Dağı eteklerinde bir küçük göldür. Buradan Humus, Hama ve Antakya’ya gelinceye kadar batı tarafına akıp Antakya’nın kible tarafında kale duvarını döverek kale kapısına (...) göz büyük köprü ile geçilir. Antakya’nın bütün bağ ve bostanlarını sulayıp Habib-i Neccar/(Habibünneccar) toprağına ahdi ve sözü gereği yüz sürüp hemen Antakya altında Allahu Te’alâ’nın emriyle geri dönüp kibleye doğru akarak (...) sancağı toprağında (...) adlı mahalde Akdeniz’e katılır...⁶⁶

18. yüzyıla gelindiğinde Antakya ve çevresinde bağ ve bahçecilikten elde edilen kazancın yüksek olduğunu düşündürecek bazı veriler mevcuttur. 1710-1780 yılları

⁶⁵ Bkz. aş.

⁶⁶ **Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi** 3. Kitap, 1. Cilt, Haz. Seyit Ali Kahraman ve Yücel Dağlı, Yapı Kredi Yayınları İstanbul 2006. s. 77.

arasında Antakya ve Amasya’da aile yapısını karşılaştıran bir yüksek lisans tezi yazmış olan Hüseyin Fatih Budak’ın çalışmasında, Antakya’da bağların teşkil ettiği öneme dair bazı rakamlara ulaşmak mümkündür. Yazar Antakya’da incelediği terekeler içinde yetmiş kişiden on sekizinin bağ tasarruf ettiğini ifade eder. Bu bağlar içinde değeri en yüksek olan iki yüz elli kuruşluk ve El-Hac Mehmed Beşe ibn El-Hac Ahmed’e ait olan bağıdır. Yazarın tespitine göre en düşük değere sahip olan bağ ise yirmi kuruş değerindedir ve Ali Beşe ibn Mehmed’e aittir.⁶⁷ Bu iki arazi hakkındaki bilgi, şer‘iye sicil kayıtlarından elde edilmiştir. Her iki bağın yer aldığı tereke, yüzyılın ikinci yarısına dair olayları içeren görece geç tarihli bir sicil defterinde görülmektedir. Yazar bu çalışmasında sadece tereke kayıtlarını kullanarak bu verileri elde etmiştir, dolayısıyla bey‘ gibi hukuki bir işlemle el değiştiren bağların ve bahçelerin değeri yukarıda yapılan kıyaslamaya dahil edilmemiştir. Yazarın terekelerden elde ettiği verilerden yola çıkarak, “Antakya’nın en zengin kişisi” olarak değerlendirdiği El-Hac Mehmed Efendi ibn Mustafa Efendi’nin toplam değeri 24.935 kuruşa denk gelen 36 adet bahçesi vardır. Bu bahçelerin çoğu fiyatları elli kuruş ile üç bin kuruş arasında değişen dut bahçeleridir.⁶⁸ Bilindiği üzere dut yaprağı ipek elde etmek için gerekli olan hammaddelerden biridir. Bölgede ticari anlamda değer taşıyan dut bahçesiyle birlikte ipek üretimine ilişkin çeşitli menkul ve gayrimenkuller devredilmektedir. Bu durum, söz konusu devrin sadece bir gayrimenkul devri değil aynı zamanda bir tür ticari işletme devri olabileceğini düşündürmektedir.⁶⁹

Budak, Amasya’daki terekelere nazaran Antakya’da daha az kişinin bağ ve bahçe sahibi olduğunu söyler, buna rağmen Antakya’daki bağ ve bahçelerin toplam değerinin Amasya’daki değere göre daha yüksek bir miktara tekabül ettiğini ifade eder.⁷⁰ Burada dikkat edilmesi gereken bir diğer husus, yazarın incelediği yıllar bakımından güncel fiyata uyarlama yapmadan bir çıkarımda bulunmuş olmasıdır. Yetmiş yıllık bir süreç değerlendirilmiştir, ancak 1710’da değeri bir şekilde kayda geçen bağın veya herhangi bir mülkün, zaman içinde elde edebileceği farklı değer hesaplanmadan bu şekilde kıyaslanması doğru sonuç vermeyebilir. Ayrıca, tereke

⁶⁷ Hüseyin Fatih Budak, **Osmanlı Aile Araştırmaları Bakımından Amasya ve Antakya Şer‘iye Sicillerinin Karşılaştırmalı İncelenmesi (1710–1780)**, Yüksek Lisans Tezi, Sivas, 2008, s. 92.

⁶⁸ a.y.

⁶⁹ Bkz. a.ş.

⁷⁰ a.e., s. 131.

defterleri hakkında Yuzo Nagata'nın uyarısı hatırlanmalıdır; bir tereke defterinde vefat etmiş kişinin bütün malvarlığı yer almayabilir.⁷¹

Budak'ın tez çalışmasında iki bulgu önemlidir. Öncelikle bahçeleri tasarruf eden kişiler beşe, hacı gibi unvanlara sahiptirler. İkinci olarak 18. yüzyılda Antakya'da ipek üretiminin önemli bir ekonomik değer taşıdığı sicilde yer alan bilgidен ortaya çıkmaktadır. Nitekim 1650 yılından itibaren Halep'de ipek ve diğer ticari meta, çeşitli sebeplerden ötürü eski değerini yitirmeye başladığı ve bu süreçte özellikle Antakya ipeğinin yükselişe geçtiği savaş döneminden bir önceki bölümde bahsedilmiştir.

Antakya'nın bağ ve bahçelerinde dut dışında, incir, armut gibi ürünlerin de yetiştirildiği sicillerden anlaşılmaktadır; bazı bahçelerde birden fazla üretim tipi bir arada yapılmaktadır. Özellikle yüzyıl ortasına doğru zeytin ağaçlarından oluşan birimlerin sicillerde çeşitli vesilelerle daha fazla yer alması, üretimin yönelimi açısından fikir vermektedir. Zeytincilik sadece Antakya'da yaygın olan bir iş kolu değildi. Filistin, Lübnan, Suriye kıyılarının “tepelik kırsalında” zeytinin tarımsal ekonomide yeri olduğunu, bu zeytinden elde edilen yağ ve sabunun İstanbul ve Mısır'dan talep gördüğünü Masters belirtmektedir.⁷² Bağ, bahçe ve ağaç devrini içeren işlemlerde bazen bahçenin içindeki ürünleri kapsayacak şekilde tarif edildiği, bazen de sadece ağaç sayısının belirtildiği sicillerde görülmektedir. Bazı durumlarda “eşcar-ı müsmire ve gayrı müsmireyi havi bağçe” gibi ibarelerin yanı sıra, bazen sadece “malumu'l-hudud olan on sekiz eşcar” gibi ağaç sayısı ile belirtilen emtia, hukuki işlemin konusu olmaktadır.⁷³ 22 Mart-1 Nisan 1709 (H. Evâsıt-ı Muharrem 1121) tarihinde evli bir çift arasında görülen alım satım işleminde kayda geçmesi söz konusudur. Sekakin Mahallesi'nde sakin Hüseyin Bey ibn Bentur Hüseyin Ağa, eşi Meryem binti Osman'a, Derguş Kazası'na dahil olan Beridun Köyü toprağında mevcut “kıbleten tarik-i amm ve şarken Binali Beledi, şimalen zeytun-i Ali Ağa ve garban Ahmed ile” sınırlı olan yüz seksen adet zeytin ağacını bey'-i batt-ı sahih ile devretmiştir.⁷⁴ Sekakin Mahallesi Antakya'nın merkez mahallelerindedir. Aynı zamanda Adem Kara'nın verdiği bilgiye göre, Dörtayak, Kastal, Habibünneccar, Sarı

⁷¹ Nagata, “Some Documents on the Big Farms (Çiftlik) of The Notables in Western Anatolia”, s. I.

⁷² Masters, **a.g.e.**, s. 106.

⁷³ Örnek: “Terliyan nam mezraa toprağında vaki on eşcar-ı zeytin, ... Karsu toprağında vaki beş eşcar-ı zeytin..” AŞS1, MŞH.ŞSC.d..1094, vr. 12a metin 1.

⁷⁴ AŞS1, MŞH.ŞSC.d..1094, vr. 6a, metin 1.

Mahmud, Kantara gibi mahallelerle birlikte “Kethüdayeri”, “Yeniçeri Çorbacısı”, ve “Ağa”, “Beşe” benzeri unvanlara sahip askeri zabıt ve askerî taifenin oturmayı tercih ettikleri mahallelerdendir.⁷⁵ Derguş/Darkuş modern haritaya göre bugün Türkiye sınırları dışında kalmaktadır, Antakya’nın doğusundadır. 16. yüzyıla ait bir tahrir defterinde Antakya Livası sınırları içinde Dirkuş isimli bir nahiyeden bahsedilir.⁷⁶

Antakya şer‘iye sicillerine konu olan işlemlerde genel olarak dut bahçelerinin **dolab-ı harir**⁷⁷, **kazgan**⁷⁸ ve bir veya daha fazla öküz ile birlikte satıldığı dikkati çekmektedir. Örneğin 1-10 Mayıs 1709 (H. Evâhir-i Safer 1121) tarihli bir vakada, kayıt tarihinden üç ay önce gerçekleşmiş bir satım için hüccet alınması söz konusudur. Altınözü Nahiyesi’nde Maşukiye Mezrası’nda meyve veren ve vermeyen ağaçları içeren bir bahçe ile içinde yer alan dört baş öküz, dolab-ı harir ve kazgan, bey‘-i batt-ı sahih-i şer‘ ile el değiştirmiştir.⁷⁹ Yine 12 Aralık 1743 (H. 25 Şevval 1156) tarihindeki diğer bir bey‘-i batt-ı sahih işlemi, hali hazırda müşterek olarak tasarruf edilen birden fazla bahçe üzerinde bir kişinin veraset işlemleri sonucunda sahip olduğu hissesini devrettiği bir işlem söz konusudur. Bu işlem ile, dört farklı bahçe üzerindeki hisse devredilmiştir; devir, bu bahçelerden birinin “müştemilatından dolab-ı harir ve bir çift öküz ve kazgan-ı harir ve altı sütun üzerinde mebni dam-ı harir”i de kapsamaktadır.⁸⁰ Bu ikinci kayıta, devredilen emtia hakkında “bağçe mezkurelerin külliyyen ale’l-iştiraki’s-sevi mülkleridir (...) mülkiyet üzere mutasarrıf olsunlar” ifadesi kullanılmıştır.

Alım-satım işlemlerindeki örf-adet uygulamasına dayanmış olabilecek, gayrimenkulle birlikte müştemilat sayılan menkullerin veya sicilde müştemilat olarak tanımlanmasa da o arazi üzerindeki üretimin bir parçası haline gelmiş mülklerin devrini içeren sözleşme örneklerinin Vidin sicillerinde nadiren yer almış olduğunu belirtmek gerekir. Bu şekilde yapılan satımlardan biri 7 Temmuz 1743 (H. 15

⁷⁵ Kara, a.g.e., s. 42.

⁷⁶ **397 Numaralı Halep Livâsı Mufassal Tahrîr Defteri (943/1536) Dizin ve Transkripsiyon**, s. 11. Esasen Derguş ilk tahrirlerde Antakya’ya bağlı gibidir, 1522 yılında durum böyledir, zaman içinde bir kopma yaşanmış olabilir, zira 1616 tarihinde artık Derguş Halep’in kazalarından biridir. Bkz. Gündüz, a.g.e., s. 101, 108.

⁷⁷ İpek dolabı.

⁷⁸ İpek kazanı.

⁷⁹ AŞS1, MŞH.ŞSSC.d..1094, vr. 9b, metin 2.

⁸⁰ Kara **Antakya’nın Üç Numaralı Şerhiye Sicili**, s. 72.

Cemaziyülevvel 1156) tarihinde gerçekleşmiştir. Bahçe içinde ağaçlar ve **kürum**⁸¹ ile birlikte, öküz, dana, tavuk, kaz gibi hayvanlar; kızak ve araba gibi eşyalar bey‘-i batt-ı sahih yoluyla ile devredilmiştir. Devredilen mallar için kullanılan ifade şu şekildedir: “...min ba‘d bağçe-yi merkum ve eşya-yı mezkurede müvekkillerimiz Arif Mehmed Kethüda ve zevce-i mezbure Ümmühan Hatun’un alaka ve medhalleri kalmayup cem‘i müştemilatıyla mümaileyh İsmail Efendi’nin mülk-i müşterası ve hakk-ı sırfıdır keyfe ma yeşa ve yahtar mutasarrıf olsun...”⁸² Sicil metninde bahçe için “kürumu mülk” ifadesi kullanılmış; ancak devirde bey‘ akdi haricinde bir işlem söz konusu olmamıştır.

Vidin’de bey‘-i batt-ı sahih ile devredilen arazi içinde en büyük payı bağ ve bahçeler oluşturmaktadır; bu konuda pek çok örnek verilebilir. 8 Aralık 1702 (H. 18 Recep 1114) tarihli bir kayıta, Vidin’de Balnofça sakinlerinden Ostuyan veled-i Beromce, Kırk Mahallesi’nde sakin İmam Mehmed Efendi ibn İbrahim’e, Novebre’de yer alan üç çeyrek büyüklüğündeki bağını bey‘-i batt-ı sahih ile devreder.⁸³ Aynı yıl içinde Vidin’de farklı bir sicil defterinde geçen bir vakada bu kez bağ için bey‘ ve teslim ifadesi kullanılmıştır.⁸⁴ Her iki vakada da bağın yeni sahibinin durumu “mülk-i müştera” olarak kayda geçmiştir. Aynı sicil defteri içinde dil bakımından bütünlük olduğunu söylemek her zaman mümkün değildir, örneğin Vidin’de 1713-1718 arası yılları kapsayan bir defter içinde yer alan 23 Şubat 1714, 2 Nisan 1714 ve 10 Nisan 1714 tarihli vakalarda⁸⁵, farklı büyüklüklerdeki bağların devri için bey‘i kat‘i terimi kullanılmıştır, her üç bağın da yeni sahiplerinin hakkı mülk-i müştera olarak tanımlanmış, ve mutasarrıf olsun ibaresi kullanılmıştır. Buna karşın aynı defterde aynı yılda gerçekleşen üç çeyrek büyüklüğündeki bağ için bey‘-i batt-ı sahih işlemi ile devir söz konusudur, devredilen hak bakımından ise fark yer almaz, yine mülk-i müştera ifadesi kullanılmaktadır. Vidin’de 1714 tarihinden sonra kaydedilmiş vakalar için

⁸¹ Asma çubuğu.

⁸² VŞS 25a, vr. 57. Bu olayda pazarda gerçekleşen açık arttırılmalı bir satım söz konusudur: “...derununda mevcut iki çift öküz ve bir çift dana ve iki araba ve iki kızak ve bir pulluk ağacı ve bir fuçı ve on iki mısır tavuğu ve on dört kaz ve mezruat-ı mütenevvi‘ayı müştemil kürumu mülk bağçeyi sük-i sultanîde bi‘l-izni‘ş-şer‘ ba‘de‘l-müzayede ve inkıtı‘ı‘r-rağbe tarafından icab ve kabulü havi şürut-ı müfsideden âri bey‘-i batt-ı sahih-i şer‘ ile 192 guruşa vekalet-i mahkememiz hasebiyle mümaaleyh İsmail Efendi’ye bey‘ ve teslim ve temlik eylediğimi...”

⁸³ VŞS 14, vr. 70, metin 2.

⁸⁴ VŞS 60, vr. 39, metin 1.

⁸⁵ VŞS 161a, vr. 57, vr. 66, vr. 102.

bey'î kat'î teriminin kullanılmamış olduğu görülebilir, elbette bu tespit bu çalışmanın konusu olan bağ, bahçe ve diğer mülk arazi satışları için geçerlidir.

Vidin'de bey'-i batt-ı sahih ile devredilen arazilerin bir kısmı, kural olarak Osmanlı arazi sistemi içinde mîrî statüde olması gereken mallardandır, ancak bu vakalarda bazı arazilerin mülk statüsünde olduğu anlaşılmaktadır. Hukuken mülk yurt olma özelliği taşıyan “tulen ve arzen iki buçuk zira” boyutunda bir arazinin de bey'-i batt-ı sahih yoluyla devredildiği görülebilir.⁸⁶ Tıpkı bu yurt arazi gibi, mülk niteliğini taşıyan çayır da bey' yoluyla el değiştirecektir, Belogradçık'da yer alan yirmi dönüm büyüklüğünde bir çayır arazisi, bey'-i batt-ı sahih ile satılmış; bu satımda sahib-i arzın rolü sicile yansıtılmamıştır.⁸⁷ Bu son vakanın ilgi çekici bir tarafı, satıcının aslen Bursa sakini olmasıdır. Aynı yıl (1705/H. Evasıt-ı Receb 1117), bir diğer çayır arazisinin mülk arazi gibi bey'-i batt-ı sahih ile devredildiği görülebilir, bu arazi için de mülk-i müştara terimi kullanılmıştır ve kayıta sahib-i arzın rolünden bahsedilmez.⁸⁸

Mülk statüsündeki malların satım yoluyla el değiştirmesi bakımından, Vidin ve Antakya arasında bölgesel bir farkın olduğu söylenemez, fark satılan malın cinsi konusunda mevcuttur. Bu bağlamda elde edilecek bilgi, ekonomik ve sosyal tarih açısından önem taşımakla beraber hukuki işlemin niteliğini değiştirmemektedir.

3.2.1.3. Payın Devri

Çeşitli arazi tipleri üzerinde paylı mülkiyet (veya bazen sadece tasarruf hakkı üzerinden ortaklık) şer'îye sicillerinde bu çalışmada incelenen birkaç şekilde ortaya çıkmaktadır. Bazen tam bir ortaklık söz konusu olmayıp, terekeye giren mallar üzerinden pay sahipliği ve dolayısıyla o payın devrini içeren sözleşmeler görülürken bazen gerçek anlamda bir ortaklık ilişkisinin bulunması ve bir bakıma ortaklığın iki kişi arasında sona ermesi söz konusudur.

Vidin'de Antakya'da kıyasen toprak üzerindeki hissesini devreden kişilerin sayısı azdır. Bu durum, bölgede müşterek tasarruf edilen arazinin bulunmadığı anlamına gelmez, bazı satış ve devir vakalarında ortakların tamamı, toprağın tamamını

⁸⁶ VŞS 67, vr. 48-49, metin 2.

⁸⁷ VŞS 38, vr. 43, metin 1.

⁸⁸ VŞS 38, vr. 50, metin 2.

alıcıya bedel karşılığında devretmişlerdir. Fuzuli zabt vakalarından birinde, şikâyetçi tarafın iddiasına konu olan pay bulunmaktadır: “...tahminen yarım dönüm bağı mezbur Ali zabt eyleyüp zevcem mezbure Ayşe’ye lazım gelen hisse-i şayiayı vermeden imtina eder sual olunup alıvirilmesi matlubumdur”.⁸⁹ Bu olayda davacı tarafın talebi haksız bulunmuştur, zira Ayşe’nin babası Ali’nin babasına payı devretmiş, Ali de bağı irsen devralmıştır. Ortak tasarruf edilen arazilerin mevcut olduğu, birden fazla kişinin birlikte gerçekleştirdiği satım ve ferağ işlemlerinde daha açık bir biçimde anlaşılmaktadır.

Buna karşın Antakya’da bağlar ve bahçelerin müşterek mülkiyet veya çeşitli biçimlerde ortaya çıkan ortaklık ilişkileriyle kullanılmasının yaygın olduğu, hisse devrinin de sıklıkla gerçekleştirildiği dikkati çeker. Bu tip ortaklıklarda bazı örneklerde hisse miktarı açıkça belirtilmiş, bazı örneklerde ise “filanca ile müşterek bahçe” tarzında bir ifade kullanılmıştır. Örneğin 11-20 Şubat 1709 (H. Evail-i Zilhicce 1120) tarihinde, Süveyde Nahiyesi’nde Meşrakiye Köyü’nde yaşamakta olan Mâlik bin Sufi İbrahim isimli kişi, belirli araziler üzerinde sahip olduğu hisseleri Mahsen Mahallesi’nde ikamet eden El-Hac Halil Çelebi ibn Hacı Ahmed’e bey’-i batt-ı sahih-i şer’ ile bey’ ve teslim etmiş olduğunu beyan eder. Söz konusu araziler ve üzerlerindeki pay, Meşrakiye Köyü’nde “kıbleten ve şarkan nehir ve şimalen Molla Şaban ve garban tarik ile müntehi ve mahdud olan dut bahçesi”nin nısf hissesi” (hissenin geri kalanı Süleyman Ağa isimli üçüncü bir şahsa aittir) ile aynı köyde “kıbleten Molla Şaban ve şarkan tarik ve şimalen elma bağçesi ve garban nehir ile müntehi ve mahdud olan dut bahçesinin nısf hissesi” (yine Süleyman Ağa ile ortak bir mülktür) olarak kayda geçirilmiştir. Bu hisselerle birlikte Halil Çelebi’ye “bir dolab-ı harir ve bir kazgan-ı haririn nıfları” da bey’-i batt-ı sahih-i şer’ ile bey’ ve teslim edilmiştir.⁹⁰ Sicil kaydına göre, bu satım işlemi kayıt tarihinden dokuz yıl önce gerçekleşmiştir, dolayısıyla satımın gerçekleştiğine dair bir hüccet-i şer’iye talep edilmesi söz konusudur.

Bu vakada hukuki ilişkinin yapısını dolaylı olarak etkileyebilecek birkaç nokta üzerinde durmak gerekir. Süveyde Nahiyesi bugün Samandağı’na tekabül etmektedir,

⁸⁹ VSS 8, vr. 50, metin 4.

⁹⁰ AŞS1, MŞH.ŞSC.d..1094, vr. 5b, metin 3.

Antakya'nın merkezine göre batıda kalmaktadır. Meşrakiye Köyü'nün yeri konusunda iki veri önemlidir. Eski dönemin tahrir kayıtlarına bakıldığında bu köyün 16. yüzyılda Ermeni çeltikçi nüfusuna sahip olduğu görülmektedir.⁹¹ Aynı köyün 18. yüzyılda "1/2 hane" şeklinde kaydedilmiş olduğu görülmektedir.⁹² Köy Süveyde Nahiyesi'ne bağlıdır, en azından 1800-1806 yılları arasında durum bu şekildedir. Mahsen Mahallesi ise, Antakya'nın merkez mahallelerinden biridir.⁹³ Pay sahiplerinden Mâlik bin Sufi İbrahim, hissesini ortağı olan Süleyman Ağa'ya değil, Halil Çelebi'ye devretmiştir. Mîrî arazi devri söz konusu olduğu zaman, hissenin halihazırdaki ortaklardan birine devredilmesinin bir tür öncelik olduğu; payın ilk olarak ortağa teklif edileceği kuralından ilk bölümde bahsedilmişti. Bu olayda ise mîrî arazi tefvizi veya ferağı değil, mülk bir malın devri söz konusudur. İki ortak arasında bir aile bağı olmaması muhtemeldir, genelde bir toprağı ortak tasarruf eden kardeşler mevcut ise, sicillerde bu bilgiye bir şekilde yer verilmektedir. Metinde ise sadece "nısfı benim ve nısf-ı aharı Süleyman Ağa'nın" ifadesiyle açıklama yapılmaktadır. Bunun yanı sıra, hukuki işlemin kayda geçirildiği tarih ile satım ve el değiştirme tarihi arasında dokuz yıllık bir sürenin geçtiği sicilde açıkça dile getirilmiştir. Normal şartlar altında, araziyi devralan Halil Çelebi'nin burayı yaklaşık dokuz yıldan beri kullandığını düşünmek gerekir. Bu durum, tıpkı yukarıda zikredilen diğer hüccet taleplerinin işaret ettiği gibi, kayda geçmeyen bey' u şira işlemlerinin yapılmış olabileceğini düşündürmektedir. Ancak alışverişin mahkemeye bildirilmesini ve kayda geçmesini gerektirecek bir olay meydana gelmiş, ya da tarafları bunu gerçekleştirmeye iten bir etken ortaya çıkmış olmalıdır. Tarafların hüccetin sağlayabileceği hukuki ve resmi korumaya ihtiyaç duymaları veya bu korumanın kendilerine yarar sağlayacağına kanaat getirmiş olmaları ilk akla gelen gerekçedir.

Bu ilk vakada, hüccetin alınması ile satımın gerçekleşmesi arasında görece uzun bir süre geçmiştir ama aynı dönemde, 15 Mart 1709 (H. 3 Muharrem 1121) tarihli bir kayıta, Baksanos Köyü'nde birtakım ağaçların devrinden bir yıl sonra şer' iye

⁹¹ 397 Numaralı Halep Livâsı Mufassal Tahrîr Defteri (943/1536) Dizin ve Transkripsiyon, s. 19.

⁹² Adem Kara, 19. Yüzyılın İlk Yarısında Antakya (1800-1850), Basılmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2004, s. 233. Yazarın düzenlemiş olduğu tabloda hane veri girişinin altında 0.50 rakamı yer almaktadır.

⁹³ a.e., s. 18-19.

siciline kayıt gerçeklemiştir.⁹⁴ Buna karşın 22 Mart-1 Nisan 1709 (H. Evâsıt-ı Muharrem 1121) tarihli bir kayıta ise, hüccet talebinin kırk yıl önce gerçekleşmiş bir “bey‘ -i batt-ı sahih-i şer‘ ile bey‘ ve teslim” vakasına ait olduğu dikkati çeker. Bu son olayda Altınözü Nahiyesi’nde Alakend Köyü’nde ikamet eden Aşık Mehmed ibn Ali’nin oğlu ve vekili Molla İsmail, Şenbek Mahallesi’nde ikamet eden El-Hac Hasan ibn Hacı Mehmed’in, Kefer Mezrası’nda yer alan dut bahçesinin yüzde elli hissesini ve aynı yerde elma bahçesinin çeyrek hissesini “tarih-i kitabdan kırk sene mukaddem” satın aldığını belirtir.⁹⁵ Şenbek Mahallesi yine Antakya’nın merkez mahallelerindedir. Altınözü Nahiyesi ise Antakya merkezinin doğusunda kalmaktadır.

25 Aralık 1743 (H. 9 Zilkade 1156) tarihinde kaydedilmiş bir diğer hükümde, Dörtayak Mahallesi sakinlerinden El-Hac İbrahim bin Halil Efendi, Meydan Mahallesi sakini El-Hac Ahmed Beşe ibn Kahveci Hacı Yusuf’a bazı arazinin üzerindeki payını devrettiği görülebilir.⁹⁶ Bunların bir kısmı bahçe, üzüm bağı gibi mülklerdir; bunlar “bey‘ -i batt-ı sahih-i şer‘ ile bey‘ ve temlik ve teslim” edilmiştir. Bu gruba giren arazi içinde “Kürd oğlu ile müşterek bahçe”, “nısf üzüm bağı” gibi ibareler dikkati çeker. Aynı belgede devredilen diğer bir arazi tipi ise tarladır; metinde “dört tarla yerinin nısf hisse tasarrufu”nun sahib-i arz izniyle tefviz edildiği ifade edilir.

20 Kasım 1750 (H. 20 Zilhicce 1163) tarihinde Antakya’nın iki farklı köyünde yaşayan iki kişi arasında “bir kıt‘a harabe bağ ve derununda nâbit altmış sekiz adet zeytin eşcarı”nın satım işlemi görülür. Kayda göre Deyr Köyü sakini Molla Hüseyin bin Şeyh Mehmed, Kantara Mahallesi’nde ikamet eden Ahmed Beşe ibn Hacı Ömer’e Afsiye Köyü’nde yer alan bu arazisinin yüzde elli hisse-i şayiasını yine bey‘ -i batt-ı sahih-i şer‘ ile 45 kuruşa devreder.⁹⁷ Arazinin sınırları klasik sisteme uygun biçimde “bir taraftan Mehmed incirliği ve bir taraftan tarik ve bir taraftan Hacı Murad bağı ve bir taraftan Hacı Halil ... tarlası ile mahdud” tanımıyla bildirilmiştir. Metinde bağ hakkında harabe terimi kullanılır, zeytin ağaçları için ise “derununda nabit” ifadesinin kullanılması, asmaların bir şekilde bozulmuş olduğunu ve ağaçların dikilmiş olduğunu

⁹⁴ AŞS1, MŞH.ŞSC.d..1094, vr. 4b, metin 2.

⁹⁵ AŞS1, MŞH.ŞSC.d..1094, vr. 6b, metin 2.

⁹⁶ Kara, **Antakya’nın Üç Numaralı Şerhiye Sicili (H. 1156-1157/M. 1743-1745)**, s. 90-91, belge 57.

⁹⁷ AŞS4, MŞH.ŞSC.d..1097, vr. 7b, metin 2.

düşündürmektedir. Genelde kendiliğinden biten ağaçlar için “hüdâyî nabit” ifadesi kullanılır, bu metinde tam olarak böyle bir ifade yer almaz. Yine bağın müştereken kullanıldığı, hisse-i şayanın satılabildiği görülmektedir. Bilmen’e göre, hisse-i şaya ortağa da ortak haricinde üçüncü bir şahsa da satılabilir, bu ikinci durumda ortağın izni aranmaz, fakat ortaklar arasında şufa hakkı olduğu kabul edilmektedir.⁹⁸ Bu vakada ve Antakya’da buna benzer şekilde ağaçların devredildiği vakalarda satım konusu hissenin veya malın tamamının ağaç sayısı üzerinden belirlendiği görülmektedir. Bazı durumlarda ağaç sayısı üzerinden belirlenen pay, bazı vakalarda mülkün bütünü üzerinden hisse olarak belirlenmektedir, ağaç gibi sayılabilir malların söz konusu olduğu durumda ilk tipte paylaşım söz konusudur.

Ömer Nasuhi Bilmen’e göre, “... zeytinlik satılınca zeytin ağaçları, bir bağ satılınca üzüm çubukları zikredilmeksizin beraber satılmış olur.” Burada yazarın önem verdiği nokta, yapılageliştir; “...zeytin ağaçları ve üzüm çubukları, ağaçlık ve bahçeye örfen şamil olarak kabul edilirse birlikte satılır” ifadesi kullanılmıştır. Ancak “şamil olmayan” şeyler, örneğin arazi üzerindeki ekinler ve satılan ağaçların üzerindeki meyveler zikredilmedikçe birlikte satılmış kabul edilmezler.⁹⁹ Şer‘iye sicillerindeki örneklerde, bağ ve bahçenin “yerinden” bahsetmeyen devirlerin çoğunlukta olduğu tespit edilmiştir. Metinde bu iki kelime yer aldığı veya “mülk bağ”, “mülk bahçe” ifadeleri kullanıldığı zaman bu ayırım göze batmaz. Bağ veya bahçenin yerinin ise, tabii olduğu hukuki statüye bağlı olarak satılabilmesi veya tasarruf hakkının ferağ yoluyla devredilmesi mümkündür.

3.2.2. Tasarruf Hakkının Devri

Osmanlı İmparatorluğu’nda mîrî arazi statüsündeki topraklar kural olarak ferağ adı verilen bir hukuki işlem ile el değiştirebiliyordu. Bu işlem sahib-i arzın bilgisi ve onayı dahilinde yapılır; ayrıca ferağ işlemi sırasında sahibi-i arza resm-i tapu adı verilen bir tür vergi ödenirdi.¹⁰⁰ Ferağ işlemi satımdan ayıran temel özellik, devredilen şeyin niteliğidir. Satımda mülk olan menkul veya gayrimenkul sözleşme

⁹⁸ Bilmen, **Hukuk-ı İslamiyye ve Istılahatı Fıkhiyye Kamusu**, C. VI, s. 30.

⁹⁹ Bilmen, **Hukuk-ı İslamiyye ve Istılahat-ı Fıkhiyye Kamusu**, C. VI, s. 36-37.

¹⁰⁰ Resm-i tapu bedelinin tahsil edilebileceği diğer işlemler için bkz. Birinci Bölüm.

konusu iken ferağda çıplak mülkiyeti başkasına ait olan bir malın devri söz konusudur.¹⁰¹ Buna ek olarak Hanefî mezhebi bakımından alacak hakkı, sükna hakkı gibi menfaatlerin satış ile değil ferağ ile el değiştirmesi gerektiği öngörülmüştür.¹⁰² Bunun sebebi, satış akdinin yalnız mallar üzerinde söz konusu olmasıdır. Bu bakımdan mîrî arazi üzerinde veya vakıf mallarında tasarruf hakkı, gedik hakkı gibi bazı hakların da satım akdi ile değil ferağ ile devredilebileceği belirtilmektedir.¹⁰³ Halil İnalçık Osmanlı sicillerinde ferağ teriminin yerine bazen satmak veya bey' u şira kelimelerinin kullanıldığı, bu sebeple araştırmacıların bu konuda yanlış bir sonuca vardıklarını ifade etmektedir.¹⁰⁴ Bu çalışmada incelenen vakalar çerçevesinde konuşmak gerekirse, Vidin'de kafa karıştırmaya müsait bir iki kayıt haricinde, hukuk kuralına açıkça aykırı bir devir biçimi dikkati çekmez. Bu kayıtların önemli bir kısmında devredilen şeyin esasen mülk statüsünde olması kuvvetle muhtemeldir.

Ferağ bir görüşe göre bir tür alt kiradır. Ali Bardakoğlu ferağ için yetkili memur veya mütevellî izninin aranmasını bu benzetmeyi kolaylaştıran bir unsur olarak görmektedir. Fakat yazara göre ferağ ile kira arasında yine de bazı önemli farklılıklar mevcuttur. Kira süreli ve ivazlı bir akit ve kiralayan kiracı ilişkisi akit sonrasında da devam eder. Ferağ ise süresiz olan ve daha da önemlisi bedelsiz olabilen bir işlemdir. Ferağdan dönme mümkün değildir. Devralınan hak aynı hakka çok benzer bir haktır. İkinci bir görüş ise ferağı bir hakkın terk ve ıskatı olarak açıklamaktadır.¹⁰⁵

3.2.2.1. Devir Sözleşmeleri

1700-1750 yılları arasında, Vidin ve Antakya'da, mîrî statüde araziler el değiştirirken terimin "ferağ ve tefviz" şeklinde kayda geçtiği görülmektedir. Ferağ ve tefviz yoluyla devredilen arazilerin bir kısmına dair kayıtlarda bu devrin sahib-i arz izni ve bilgisi çerçevesine yapılmış olduğu sicile açık bir biçimde yansıtılmıştır. Buna ek olarak Vidin'de bazı vakalarda, mîrî nitelikte olma ihtimali bulunan bazı araziler

¹⁰¹ Ali Bardakoğlu, "Ferağ", **DİA**, C. XII, 1995, s. 352.

(çevrimiçi:) <http://www.islamansiklopedisi.info/dia/pdf/c12/c120199.pdf>, 27 Ağustos 2016.

¹⁰² Ekinci, **a.g.e.**, s. 473.

¹⁰³ **a.e.**, s. 483.

¹⁰⁴ İnalçık, "Köy, Köylü ve İmparatorluk", s. 13-14.

¹⁰⁵ Bardakoğlu, **a.g.e.**, s. 352.

bey' akdi ile devredilmiş fakat bu devir işleminde sahib-i arz izninden bahsedilmiştir. Üçüncü bir grup mal ise bey' yolu ile devredilirken, sahib-i arz izninin mevcut olup olmadığı sicile açık bir biçimde aktarılmamıştır. Bu son gruptaki arazilerin bir kısmının çayır niteliğinde olması, akla mîrî arazinin hukuka aykırı bir şekilde devredilmiş olabileceğini getirmektedir, ancak bu durumda sicile böyle bir kayıt düşülmüş olması pek muhtemel değildir. Daha kuvvetli olasılık ise vakaya özgü olarak bey' ile devredilen çayırların, ferağ ve tefviz edilen çayırdan farklı olarak mülk statüsünde olmasıdır. Son olarak, sahib-i arz izni mevcut olmasına rağmen sicilde bu durumdan bahsedilmemiş olabilir.

Vidin şer'ie sicilindeki kayda göre, 16-26 Mayıs 1713 (Evahir-i Rebiyülahir 1125) tarihinde İsmail Ağa isimli bir kişi, Ömer Ağa'ya üç kıta büyüklüğündeki çayırı sahib-i arz marifetiyle ferağ ve tefviz etmiştir. Söz konusu çayır için "Ömer Ağa'nın mülk-i müfevvezi olmuştur" ifadesi kullanılır.¹⁰⁶ Yine 24 Nisan 1720 (H. 15 Cemaziyülahire 1132) tarihinde Vidin kadı sicillerine düşen bir kayda göre Halil ve Mustafa Beşe isimli kişiler yaklaşık iki buçuk dönüm çayırın hakk-ı tasarrufunu yirmi iki kuruş bedeli karşılığında ve sahib-i arz marifetiyle "ferağ ve tefviz ve teslim" ederler.¹⁰⁷ 21 Mayıs 1715 (H. 17 Cemaziyülevvel 1127) tarihli bir kayıta ise, iştirâ ve ferağ yoluyla devralınan bir arazinin "geçmiş" hakkında bilgi edinmek mümkündür.¹⁰⁸ Bu arazinin "bade'l-istila feth oldukda sahib-i arz temessükü ile kimesne tasarrufunda olmayan" arazilerden olduğu, ve eskiden Vidin müftüsü olan Halil Efendi'nin sahib-i arzdan arazinin tasarruf haklarını aldığı görülmektedir. Kadı huzuruna çıkan Mustafa Ağa, söz konusu araziyi Halil Efendi'den almış ve tapu tezkeresini mahkemeye sunarak hüccet talebinde bulunmuştur. Tapu tezkeresi dikkate alınarak ferağ için hüccet verilir.

Yukarıdaki vakalarda, mîrî statüde bulunan bir arazi, Osmanlı Kanunnamelerinde düzenlenmiş olan rejime uygun bir biçimde, sahib-i arz bilgisi çerçevesinde resm-i tapu karşılığında ferağ yoluyla devredilmiştir. Vidin'de 15 Şubat 1722 (H. 28 Rebiyülahir 1134) tarihinde devri yapılan iki bâb asiyyab arsası ve ona

¹⁰⁶ VŞS 60, vr. 30, metin 2. Belgenin baş kısmında yırtık olduğu için tarafların sakin oldukları bölge vb. konularda bazı detaylar eksiktir.

¹⁰⁷ VŞS 8, vr. 6.

¹⁰⁸ VŞS 161a, vr. 84, metin 1.

yakın tahminen otuz dönüm çayır arazisi ise, sahib-i arz izniyle fakat bey‘ -i batt-ı sahih akdiyle devredilmiştir:

...Nehr-i Topoloğça üzerinde iki bab asiyab arsalarımızı ve civarında tahminen otuz dönüm çayırlarımızı sahib-i arz marifetiyle tarafeynden icab ve kabulü havi ve şürut-ı müfsideden ari bey‘-i batt-ı sahih-i şer‘ ile mezbur Süleyman Çelebi’ye elli beş guruşa bey‘ ve teslim ve temlik idüb ol dahi vech-i meşruh üzere iştirâ ve tessellüm ve temellük ve kabz ve kabul eyledikten sonra...¹⁰⁹

Bu ikinci metinde arazinin bey‘ ile devredilmiş olması, arsa ve çayır üzerinde mülkiyet hakkının bulunduğunu düşündürebilir. Öte yandan, Vidin’de mülk statüsünde olan bağ ve bahçelerin bey‘ akdiyle devredilmesi sırasında sahib-i arz izninin devreye girdiği tespit edilmemiştir. Bu olayda ise devrin sahib-i arzın izni ve bilgisi çerçevesinde gerçekleştiği görülebilir. Satın alınan araziler için “...emlak-ı mezkur, mezbur Süleyman Çelebi’nin mülk-i müşterasıdır keyfe ma yeşa ve yahtar mutasarrıf olsun” ifadesi kullanılmıştır. Vidin’de, yukarıda zikredilen ve ferağ ve tefviz işlemiyle devredilen araziler için mülk-i müfevvez terimi kullanılmaktadır. Mülk-i müfevvez terimi kullanılan arazilerin devri sırasında sahib-i arzın rolü, Vidin’de sicillere genel olarak yansımıştır. Yukarıda örnek verilen Süleyman Çelebi’nin gerçekleştirdiği sözleşmede de sahib-i arzın rolünden bahsedilmiştir. Bu bakımdan yukarıda ayırt edici unsurun sahib-i arz izni olduğunu ve devredilen malın tasarruf hakkının devredilmiş olabileceğini hesaba katmak gerekir.

23 Temmuz-1 Ağustos 1705 (H. Evail-i Rebiyülahir 1117) tarihli bir kayıta, Belogradçık’ta yer alan yirmi beş dönüm miktarı çayırılık toprağın, bey‘-i batt-ı sahih ile devredildiği kayda geçmiştir.¹¹⁰ Bu işlemde yukarıdaki işlemden farklı olarak, sahib-i arz izninden bahsedilmez. Araziden yine mülk-i müşteri olarak bahsedilir. Bu durum sicile geçirilirken yapılan bir eksiklik de olabilir, yani sicilde sahib-i arzın rolünden bahsedilmemiş olması o vakada mutlaka izinsiz, hukuka aykırı bir devir olduğunu göstermez. İkinci bir olasılık ise, bu ikinci olayda çayırın niteliğinin mülk statüsünde olmasıdır. Bunun gibi örnekler haricinde, kural olarak, mîrî arazi statüsünde kabul edilen çayır, ferağ ve tefvizle devredilmektedir.

¹⁰⁹ VŞS 305, vr. 36, metin 1.

¹¹⁰ VŞS 38, vr. 43, metin 1.

Antakya şer‘iye sicilinde buna benzer bir durum yer almaz. Bu bölgede ferağ ve tefviz işlemine konu olan arazilerin içinde en büyük grup, mîrî statüdeki tarlalardır. Örneğin 13-23 Aralık 1709 tarihinde Zeniyakiye Köyü’nde yer aldığı belirtilen bir tarlanın hakk-ı tasarrufu, aynı köyde ikamet eden Yusuf ibn Ali’ye sahib-i arz izniyle tefviz edilmiştir.¹¹¹ 28 Haziran 1736 (H. 18 Safer 1149) tarihli bir metinde aslen Diyarbekir’de yaşamakta olan fakat Halep’de mütevattın ve Antakya’da misafirren sakin Hadavandyan Beşe, Dut Mahallesi sakini Şerife binti Mustafa’ya Antakya’daki bazı mülklerini ve tasarruf ettiği bir tarlayı devreder. Burada mülklerin bey‘ ile, tarlanın ise sahib-i arz izniyle el değiştirdiği açıklanmıştır:

... sahib-i arz izniyle tarafından icab ve kabulü havi, şurut-u müfsideden ari, bey‘-i batt-ı şer‘ ile merkume Şerife’ye üç yüz seksen guruş semen-i safka-i vahide bey‘ ve temlik ve teslim ol dahi ber vech-i muharrer iştira ve temellük ve tesellüm ve kabz ve kabul edüp...¹¹²

Bu metinde yine sahib-i arzın rolü açık bir biçimde belirtilmektedir. 11 Aralık 1749 (H. Gurre-i Muharrem 1163) tarihinde, Kusayr Nahiyesi’nde Kanbelit Mezrasında yer alan bir kıta beş şenik tohum ihtiva eder tarlanın sahib-i arz izni ve bedel-i ferağ karşılığında hakk-ı tasarrufu tefviz edilmiş, tarlayı devralan Mehmed Efendi ibn El-Hac Abdullah Efendi için “taht-ı tasarrufunda olup mutasarrıf olsun” ifadesi kullanılmıştır.¹¹³ 3 Eylül 1753 (H. 5 Zilkade 1166) tarihinde ise, Süveyde Nahiyesi’nin Mahduyine Mezrasında yer alan iki kıta tarlanın yüzde elli tasarruf hakkı (nısf hakk-ı tasarrufu) sahib-i arz izniyle ferağ edilmiştir.¹¹⁴

Gerek Vidin’de gerek Antakya’da malın üzerindeki tasarruf ve mülkiyet haklarının bedel karşılığı devredildiği vakalar çoğunluktadır. İki farklı malın tasarruf ve mülkiyet hakkının karşılıklı devredildiği, ferağdan ziyade takas niteliği taşıyan bir örnek, 12 Eylül 1733 (H. 2 Rebiyülahir 1146) tarihinde Vidin sicilinde yer almaktadır. Süleyman Çavuş Mahallesi’nde sakin olan Südre binti Halil isimli kadının kocası ve vekili Hüseyin Beşe ibn Mehmed, Südre’nin bazı mülklerini, yine Vidin’de cebecibaşı

¹¹¹ AŞS 1, vr. 39.

¹¹² AŞS2, MŞH.ŞSC.d..1095, vr. 21b, metin 2.

¹¹³ AŞS 4, vr. 18.

¹¹⁴ AŞS 5, vr. 37.

olan El-Hac Mehmed Ağa ile takas eder, kullanılan terim “mukayaza ve temlik”tir.¹¹⁵ Buna göre: “Südre'nin silk-i mülkü sahihinde münselik olup lonca çarşısında vaki tarafeyni Tokatlı Mehmed Beşe ve Rabia Hatun mülkleri ve tarafeyni tarik-i amm ile mahdud bir bab simitçi dükkanını ve karyesinde bir bab kasab dükkanını ve Renkofça Bayırı'nda vaki tarafeyni El-Hac Mehmed ve Ali Beşe bağları ve tarafeyni tarik-i amm ile mahdud üç çaryek bağ” karşılığında “Mehmed Ağa'nın vilayet-i Anadolu'da vaki medine-i Kastamonu nevahisinden Koruga nahiyesine tabi Kavacık nam karyede vaki tahdid ve tavsiften müstagni inde'l-ahali malumu'l-müştemilat çiftliği” devralınacaktır.

Bu metinle ilgili olarak üzerinde durulması gereken birkaç husus vardır. İlk olarak, hali hazırda Vidin'de bulunan bir asker olan Mehmed Ağa, Kastamonu'da bir çiftlik tasarruf etmektedir. Askeri gruba ait kişilerin, görev yaptıkları yere uzak bir bölgedeki bir araziye tasarruf etmelerine dair çeşitli örnekler sicillerde ve diğer arşiv belgelerinde görülmektedir. Mehmed Ağa cebecibaşı unvanını haizdir. Cebeci ocağı, Osmanlı Devleti'nde kapıkulu ocaklarından biridir ve merkez kuvvete dahildir. “Yeniçeri ocağı neferlerine ok, yay, kılıç, tüfek, barut, kurşun, kazma, kürek gibi silah ve savaş malzemesi temini, bunların yapımı, tamiri, korunması ile uğraşan ocağın adıdır.”¹¹⁶ Cebecibaşı da bu ocağın en büyük zabitidir. Cebeci ocağı yeniçeri ocağına bağlı bir ocaktır, dolayısıyla Vidin'deki yeniçeri bölüğüne bağlı olarak bir ocağın yerleşmiş olması mümkündür. Nitekim bazı serhad kalelerinde bulunan cebecilerin başındaki amirlerin cebecibaşı olarak adlandırıldığı bilinmektedir.¹¹⁷ Vakanın arka planında Mehmed Ağa'nın Vidin'de yerleşmeyi amaçlaması, buna karşın, Südre Hatun ve kocası Hüseyin Beşe'nin Kastamonu'ya yerleşmeyi düşünmesi bulunabilir ancak bu iddia bir tür aşırı yorum olma riskini taşımaktadır. Südre Hatun ve Hüseyin Beşe de muhtemelen Mehmed Ağa'nın Vidin'de geçirdiği süre boyunca yaptığı gibi, çiftliği ve tarlaları aracı vasıtasıyla işletmeyi tercih edebilirler.

İkinci olarak Kastamonu'da devredilen çiftliğe bağlı olan bazı tarlalar mevcuttur ve metne göre bunlar da sahib-i arz aracılığıyla Südre Hatun'a

¹¹⁵ VŞS S42, vr. 68, metin 3. Mukayazanın sözlük anlamı değiş tokuş, yedekleme, yerine koyma olarak açıklanabilir.

¹¹⁶ Yasemin Kılıçarslan, “Cebeci”, **DiA**, C. VII, 1993, s. 182. (çevrimiçi): <http://www.islamansiklopedisi.info/dia/pdf/c07/c070103.pdf>, 10.07.2017.

¹¹⁷ **a.e.**, s. 183.

devredilmiştir. Bu noktada metindeki çiftlik kelimesinin hangi anlamda kullanıldığını düşünmek gerekir; kelime bu olayda işletmenin bütünü veya işletmeyi tasarruf edenlerin yaşadığı bina olarak kullanılmış olabilir. Zira metnin devamında “çiftlik ve çiftlik-i merkuma tabi olan tarlalar mezbure Südre Hatun’un mülk-i mahzı ve hakk-ı sırfı olup” ifadesi gemnekdedir. Buna ek olarak, çiftlik ve bağlar karşılıklı devredilirken “mukayaza ve temlik”, çiftliğe bağlı tarlalar devredilirken “marifet-i sahib-i arz ile tefviz” terimi kullanılmış; yani çiftliğin hukuki statüsü ile tarlanın hukuki statüsü arasında bir fark olduğu belirtilmiştir. Çiftlik üzerindeki hak mülk-i mahz olarak, tarla üzerindeki hak ise hakk-ı sırf olarak tanımlanmaktadır.

Ferağ akdinin 1700-1750 yılları arasında Vidin ve Antakya’da mîrî nitelikteki arazinin bedel karşılığı el değiştirmesi sırasında kullanılan bir sözleşme olduğu, bu çalışmada verilen farklı örneklerden de anlaşılmaktadır. Bu bağlamda bey’ u şira ile el değiştirmesine rağmen sahib-i arz izninin kayda geçtiği vakalarda, arazinin mîrî statüde olabileceğış düşündürmektedir.¹¹⁸

3.2.2.2. Devre Konu Olan Mallar

18. yüzyılın ilk yarısında, Vidin’de şer’iye sicillerine konu olmuş mîrî statüdeki arazilerin ağırlıklı kısmı çayırlardır. Bu bölgede tarla tipinde araziler sicilde nadiren işlem konusu olmuştur. Antakya için ise tam tersine, çayır arazisi görülmezken tarlalar mîrî arazi içinde önemli yer kaplar. Üretim biçimi bakımından fark yaratabilecek bu durum iki bölgede mîrî arazi rejiminin uygulanması ve arazi hukukunun uygulanması açısından temel bir fark yaratmamaktadır.

Mülkiyet kazanımında olduğu gibi, tasarruf hakkının kazanımında da sahib-i arzdand alınan tapuya ek olarak mahkemeden hüccet almaya dair talepler görülebilir. 21 Aralık 1713 (H. 3 Zilhicce 1125) tarihinde Vidin’de Sadrettin Mahallesi’nde sakin olan Ahmed Çelebi isimli bir şahıs, Esmerdenaltı isimli bir bölgede yer alan yaklaşık

¹¹⁸ Bu çalışmada yer verilen görüşlerin zıddı kabul edilebilecek bir görüş, İbn Kemal’e atfedilen bir fetvada görülebilir. Buna göre cela-yı vatan eden bir raiyyetin çiftliğinin hakk-ı tasarrufunun bey’ edilmesi caiz görülmüştür: “Zeyd yerinden göçüp ahar yere gidip kadimden tasarrufunda olan çiftliğinin hakk-ı tasarrufunu ahara bey’ etmek şer’an caiz midir? Cevap: Caizdir.” İnanır, **a.g.e.** s. 236. Bu bağlamda İbn Kemal, bey’ yoluyla hakk-ı tasarrufun devredilebilmesini mümkün görmektedir.

iki dönüm çayırın ve Tatarcık bölgesinde on dönüm çayırın “ferâğ ve tefviz” yoluyla elde ettiği tasarruf hakkını kayda geçirmek ister. Çayırları önceden tasarruf eden kişi Melayem binti Abdi isimli bir kadındır, ancak 1708-9 yılında (H. 1120) Ahmed Çelebi’ye çayırlar ferâğ ve tefviz edilmiş ve o zamanlar Melayem yedinde olan tapu temessükünü de Ahmet Çelebi almıştır.¹¹⁹ Görüldüğü üzere mahkeme kaydıyla işlem arasında yaklaşık dört yıllık bir zaman farkı vardır. Bu olayda çayırın devredilmiş olduğuna dair tapuname mevcuttur, ancak yeni mutasarrıf bu konuda şer‘iye siciline kayıt düşmek ve hüccet-i şer‘iye almak istemiştir. Sicil metnindeki “...yedinde olan atik tapunamesin teslim idüp nazar olundukda mucebince li ecl-i-l-istihkam hüccet-i şer‘i talep ederim...” ifadesinden, yine mahkemenin tapunameyi bir tür delil olarak kabul ettiği görülmektedir.

23 Mart 1708 (Gurre-i Muharrem 1120) tarihli bir vakada ise Süleyman Çavuş Mahallesi’nde sakin olan Kara Halil Ağa, Matto, Meto ve Nikolo isimli üç gayrimüslim ortaktan, Banofçe’de yer alan bir çiftliği devralmıştır. Bu çiftlik devrinde bahçe, saman damlar, tarla ve çayır birlikte sahib-i arz marifetiyle safka-i vahide ile bey‘ ve teslim edilmiştir.¹²⁰ Devralınan eşya için “mülk-i müşterâ ve hakk-ı müfevvez” terimlerinin kullanıldığı görülmektedir. Bu bağlamda tarla gibi, çayır gibi mîrî statüde mallar ile mülk statüsünde olan bahçe ve damlar gibi mallar için ayrı terimler kullanılmaktadır. Sicillerde çiftlik devirlerinde buna benzer ayrımlar yer almaktadır; çiftlik içinde farklı hukuki statüye tâbi birimler farklı işlemlerle el değiştirmektedir. Yine Vidin’de sık rastlanan bir yapılanma, çayır ve değirmenin birlikte olduğu bir üretim birimidir. Bu tip malların devrinde de değirmen, mülk olduğu için bey‘ ile, çayır ise ferâğ ile devredilmiştir.¹²¹ Bunun gibi örneklerde devralınan mallar için “mülk-i müşterâsı ve hakk-ı sırfıdır” terimleri kullanılmıştır.

12 Kasım 1734 (H. 15 Cemaziyülahir 1147) tarihinde verilen bir hükümde, Antakya’nın merkez mahallelerinden Kestal Mahallesi’nde sakin İshak bin Ebubekir Efendi, kardeşleri ile birlikte tasarruf etmekte olduğu Barbaron Köyü’ndeki tarlayı, yine merkez mahallelerinden Kantara Mahallesi’nde sakin olan Abdülkadir Ağa ibn

¹¹⁹ VŞS 161a, vr. 39, metin 2.

¹²⁰ VŞS 38, vr. 122, metin 1.

¹²¹ VŞS 43, vr. 24.

Kasım Ağa'ya sahib-i arz izniyle tefviz eder.¹²² Tarla merkezde değil, Süveyde Nahiyesinin köylerinde yer almaktadır. İshak, kardeşleri İsmail ve Süleyman'ın vekili olarak da işlem yapmaktadır.¹²³ Bu metinde dikkate alınması gereken diğer bir husus, bir mahallede “sakin” olarak kayd edilen bir kişinin, bir başka mahallede toprak tasarruf etmesidir. Farklı mahalleler arası toprak sahipliği hem Antakya'da hem de Vidin'de, mülk ve mîrî statüde araziler arasında fark olmaksızın, yaygın biçimde görülmektedir. Esasen sicillere yansımış terekeler içinde, nispeten zengin konumda olan kişilerin de genelde tek bir büyük çiftlik değil, farklı yerlerde küçük küçük arazilere sahip oldukları veya bu arazileri tasarruf ettikleri görülebilir. Bu tip ortaklıkların farklı bir yöne doğru evrilmesiyle, belli bir dönemde köylüyü toprak üzerindeki tasarruf haklarından mahrum kalması mümkündür. Bu tez çalışması için Antakya'da incelenen toplam seksen yedi vakadan sadece yirmisinde, olaya karışan taraflardan sadece birinin, olaya konu olan mülkün yer aldığı mahallede yaşadığı tespit edilmiştir. Vidin'de ise bu sayı altmış iki vaka içinde on vaka oranındadır. İnalçık Vidin'de ağaların mülk sahibi gibi hareket ettiklerini, bu süreçte reayanın onların kiracısı haline geldiğini ve toprağı işlediklerini belirtir.¹²⁴ Ağalar şehirde otururken köyleri onların aracı veya kahyası olan subaşılar yönetmektedir. Bu sürecin daha önceki dönemlerde başlayıp devam etmiş olması kuvvetle muhtemeldir. Vidin'de mevcut olduğu söylenen bu durumun Antakya için de geçerli olduğu düşünülebilir; arazi üzerinde hak sahibi olan kimseler, her zaman bu araziyi işleyen kişiler olmayabilirler.

¹²² AŞS2, MŞH.ŞSC.d..1095, vr. 32b, metin 1.

¹²³ Gün'ün 18. yüzyılda Antakya şer'îye sicillerinden yola çıkarak hazırladığı tezde, şeyhlerin Antakya'da nahiye, mezra ve köy ölçeğinde vekil tayin edildiği, bu vekalet karşılığı yıllık ücret aldıkları ifade edilmektedir. Antakya sicillerinde “Seyyid”, “Şeyh” gibi unvanlara sahip kişiler toprak ile ilgili alım-satım işlemlerinde aktif rol almaktadır; Vidin'de bu kişilerin alışverişe katılmadıkları dikkati çekmektedir. Şeyh unvanına sahip kişilerin sosyal statüsünün toplum ve devlet tarafından nasıl algılandığını gösteren bir kayıt, Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndeki belgeler arasında bulunmuştur. 23 Haziran 1732 (H. 29 Zilhicce 1144) tarihli bir buyuruldu metninde, Antakya'da reayadan haksız yere “mesarif” adı altında vergi toplayan bazı kişiler şikâyet edilmiştir. Şikâyette belirtilen eylemin mağdurları için kullanılan terim “fukara-yı raiyyet”tir. Fakat şikâyeti yetkililere iletenler, farklı mahallelerden yaşayan, şeyh unvanına sahip kimselerdir. Bu olaydan yola çıkarak denebilir ki şeyh gibi unvanları haiz kişiler bir bakıma halkın sözcüsü gibi bir işlev görebilmektedirler. Belli bir unvanın sicilde zikredilmemiş olması, bu çalışma açısından, o unvana sahip kişinin sadece o dönemde toprak sorunlarıyla alakalı olarak kadı önüne çıkmaması anlamına gelir, örneğin Vidin'de 27 Ocak 1741 (H. 10 Zilkade 1153) tarihli bir buyurulududa, dilekçe yazarak cizye toplanma biçimi hakkında arzuhal gönderen kişinin adı Es-Seyyid Mehmed'dir ve kendisi Vidin Defterdarı olarak geçmektedir. bkz. Gün, a.g.e., s. 58; C.DH 100 4968; AE.SMHD.I 88 6022.

¹²⁴ İnalçık, **Devlet-i Aliye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar**, C. IV, s. 170.

Netice itibariyle, Vidin ve Antakya’da mîrî arazinin de tıpkı mülk arazi gibi, sıklıkla el değıştirdiği görülebilir. Bu bağlamda iki şehrin sicil kayıtları arasında dikkati çeken teknik bir fark, hukuken farklı statüdeki arazilerin üzerindeki köylünün sahip olduğu haklar tanımlanırken kullanılan terimler ile ilgilidir.

3.2.3. Devir Sırasında Kullanılan Hukuki Terimler

Şer’iye sicillerinde yer alan bedel karşılığı el değıştirme sözleşmelerinin son kısmında el değıştiren araziye tanımlayan ve yeni hak sahibinin haklarını içeren bazı kalıp cümlelere yer verildiği görülmektedir. Bu tip ifadeler sadece 18. yüzyılda Vidin ve Antakya’da kullanılmamıştır, farklı dönemlerde ve bölgelerde benzer kullanımlar mevcuttur. Bu terimlerin hangi kural ve kriterlere bağlı olarak kullanıldığı konusunda kesin bir iddiada bulunmak mümkün değildir. Aynı iddia sözleşmeyi anlatan terim için de söylenebilir; örneğin 16. yüzyılda Üsküdar sicillerinde bey’den ziyade “aldım”, “sattım” ifadeleri geçebilmektedir. Bu tip nüansların genelde kadının tercih ettiği kullanım biçiminden kaynaklandığı, malın üzerindeki hakları anlatan kalıbın belli bir şekilde aktarılmasının her zaman hukuki olarak bir fark yaratmadığı söylenebilir. Ancak hukuk dili bakımından, kelime ve terimlerin kullanımı arasındaki fark nüans düzeyinde olsa bile bu farkın önem taşıyabileceği dikkate alınarak bu terimlerden kısaca bahsetmekte yarar vardır.

Arazinin devrinde kullanılan terimlerin arasında bölgesel olarak bazı farkların bulunduğu sicil kayıtlarından tespit edilebilir. Örneğin, Antakya’da 14 Aralık 1744 (H. 9 Zilkade 1157) tarihinde yapılan bir satım işleminde, Kürd Mezrası’nda sakin olan Ali bin Mahmud Hacı, Mustafa Çelebi ibn Abdullah Efendi huzurunda Büyükburç isimli köyde otuzu Mustafa’ya, on beşi kendine, on beşi ise Yusuf ve Fatma isimli kardeşlere ait olan altmış adet zeytin ağacının, kendi payına düşen kısmını Mustafa Çelebi’ye bey’-i batt-ı sahih ile devretmiştir.¹²⁵ Devirle ilgili olarak sicilde kullanılan ifade şu şekildedir: “...mezkur on beş aded zeytin eşcarlarında benim asla ve kat’a medhalim kalmadı, merkum Hacı Mustafa’nın mülk-i müşterası ve hakk-ı sırfıdır keyfe ma yeşa ve yahtar mülkiyet üzere mutasarrıf olsun...” Vidin’de

¹²⁵ Kara, *Antakya’nın Üç Numaralı Şer’iye Sicili*, s. 78-79, belge 49.

ise 1743 yılında bey'-i batt-ı sahih ile el değiştiren bir bahçeyi devralan kişi için "... mülk-i müştera ve hakk-ı sırfıdır keyfe ma yeşa ve yahtar üzere mutasarrıf olsun..."¹²⁶ ifadesi kullanılmaktadır. Görüldüğü üzere, birbirine yakın iki farklı yılda geçen, ikisi de mülk statüsünde olan malların devrini konu alan bu iki olayda, Vidin'den farklı olarak Antakya'da kadı "mülkiyet üzere" ifadesini kullanmıştır. İki şehir arasında bu iki olayda belirgin bir şekilde ortaya çıkan bu farkın tek bir vakaya özgü olmadığını belirtmek gerekir. Antakya'da incelenen beş farklı sicilde görüldüğü kadarıyla mülk bahçe, bağ, ağaçların satım yoluyla devri sırasında alıcı için "mülkiyet üzere mutasarrıf olsun" ifadesinin sık sık kullanıldığı dikkati çeker. Buna karşın Vidin sicilinde mülk bağlar ve bahçeler için kullanılan ifade sadece "mutasarrıf olsun" şeklindedir. Bu farklılığın malın iki farklı şehirde tâbi olduğu hukuki statüden ziyade, kadının tercih etmiş olduğu kullanımdan kaynaklanmış olması mümkündür. Öte yandan farklı şehirlere ait şer'ıye sicillerinde yer alan terimsel çeşitlilik, hukuk dilinin özellikleri bakımından daha kesin bir bilgi verebilir. Bu bağlamda, sicillere ek olarak sakk mecmualarında tercih edilen kullanım biçimlerinin de dikkate alınması gerekmektedir.

Sakk mecmuası kadının hüküm verdiği meseleyi yazıya geçirirken uyması gereken belli başlı hususları ve yazı dilini gösteren bir tür yardımcı kaynaktır. Farklı meselelere dair belgeleri bir araya getiren bu mecmuaların içindeki örnek hükümlerin genelde şer'ıye sicillerinden seçildiği bilinmektedir.¹²⁷ Süleyman Kaya, sakk mecmualarında ev için kullanılan mülk teriminin farklı dönemlerde farklı şekillerde ifade edilmiş olduğuna dair bazı örnekler vermiştir. Buna göre 16. yüzyılda "mülk menzil" şeklinde bir ifade kullanılırken, 17. yüzyılda buna "cem'ı tevabi' ve levahıkıyla" ifadesinin eklendiği, veya "silk-i mülk-i sahihamda olup (...) mülk menzilimi kaffe-i hukukıyla" denildiğini, 18. yüzyıla gelindiğinde "yedimde mülk ve hakkım olup (...) mülk menzilimi" veya sadece "mülk menzilimi" veya "silk-i mülk-i sahihamda münselik olup (...) mülk menzilimi" ifadelerinin yer aldığını belirtmiştir.¹²⁸ 18. yüzyılın ilk yarısında Antakya sicillerinde mülk bahçeler için "silk-i mülküm", "silk-i mülke münselik", "silk-i mülkümde münselik ve hıfz-ı

¹²⁶ VŞS, 25a, vr. 57.

¹²⁷ Kaya, a.g.e., s. 380.

¹²⁸ Kaya, a.g.e., s. 390.

tasarrufumda dahil” ifadelerinin kullanıldığı görülebilir. Aynı dönemde Vidin şer‘iye sicilinde de arsa, bağ, çayır, mülk yurt için “silk-i mülküne münselik”; bağ için ise “silk-i mülk-i sahihinde münselik” ifadeleri kullanılmıştır. Bu terimler sicil kaydının başında, genelde kadı huzuruna çıkan veya devreden kişi için kullanılmaktadır. Ancak her mülk bahçe için bu ifadelerin kullanılmadığını belirtmek gerekir, bu bağlamda ifadenin kullanılmamış olması emtianın hukuki statüsü açısından belirleyici sayılmayabilir, bazen bahçe veya bağın mülk olduğu başka bir şekilde, örtülü olarak ifade edilebilir.

Tokat’a ait olan bir sakk mecmuasında, tefviz yoluyla ve sahib-i arz marifetiyle el değiştiren bir tarla için “...hakk-ı örfisi ve mülk-i müfevvezdir keyfe ma yurid ve yahtar ve mutasarrıf olsun” ifadesinin yer aldığı görülebilir.¹²⁹ Alıntının yapıldığı bu metin tarihsizdir ancak söz konusu mecmua, ağırlıklı olarak 17. yüzyıl sonuna ait belgelerden oluşmaktadır.¹³⁰ **Hakk-ı örfi** teriminin Vidin ve Antakya’da incelenen belgelerde mîrî arazi için kullanılmamış olduğunu belirtmek gerekir. Vidin’de bu tip mallar için mülk-i müfevvez terimi kullanılır iken Antakya’da bu terimin kullanımı da göze çarpmaz; fakat Antakya’da mîrî arazi için hakk-ı sırfıdır ifadesi tek başına kullanılmaktadır.

18. yüzyılda terimler arasındaki nüansları daha açık bir biçimde anlatabilmek için bu çalışmanın doğrudan konusuna girmeyen birkaç bölgeden çeşitli örneklerin verilmesi yerinde olur. Antep şer‘iye sicilinde yer alan 1720 yılında kaydedilmiş olan birinci örnekte, bağ, ağaç, bahçe ve tarla devrini içeren bir hüccet içinde ilk üç malın bey’-i batt-ı sahih-i şer‘i ile el değiştirdiği, haklarında mülk-i müşterası ve hakk-ı sırfıdır ifadesinin kullanıldığı; tarlaların ise sahib-i arz izni ve “niza‘ ve tefviz” ile el değiştirdiği; haklarında “havza-i tasarrufunda dahil olup haysüma yeşa ve yahtar mutasarrıf olsun”¹³¹ ifadesinin kullanıldığı görülebilir. Aynı defterde yer alan bir

¹²⁹ Ümit Ekin, **Kadı Buyurdu Katip Yazdı Tokat’a Ait Bir Sakk Mecmuası**, İstanbul, Bilge Yayıncılık, 2010, s. 291.

¹³⁰ Yazar Ümit Ekin, iki adet açıkça 19. yüzyılda yazılmış olan belgenin şekil açısından diğer belgelerden farklı olduğunu ve muhtemelen mecmuaya sonradan eklendiğini belirtir. Öte yandan defterde pek çok tarihsiz belge bulunmaktadır. **a.e.**, s. 22.

¹³¹ Ahmet Külek, **71 Numaralı Gaziantep Şer‘iye Sicili Transkripsiyonu (1-101. Sayfalar- H.1132 / M.1720)**, Basılmamış yüksek lisans tezi, Van, 100. Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010, s. 199-201. Alıntının yapıldığı tezde niza‘ olarak okunan kelimenin ferağ olması mümkündür, ancak orijinal metni görme fırsatı bu çalışmada mevcut olmamıştır. Alıntılanan kısım şu şekildedir: “...tarlalar dahi sahib-i arz marifetiyle üç yüz elli guraşa yedlerine mezbur El-Hac Mustafa’ya müvekkilelerim

vakada tarlanın sahib-i arz izni ile ferağ ve tefviz edildiği; tarla için “havza-i tasarrufunda olsun” ifadesinin kullanıldığı göze çarpar.¹³²

Diyarbakır şer‘iye sicilinde 24 Eylül 1723 (H. 23 Zilhicce 1135) tarihinde düşülmüş bir kayda göre bağ, bey‘-i batt-ı sahih-i şer‘ ile el değiştirmiş, satın alan kişi için “mülk-i müşterasıdır, ... mutasarrıf olsun” ifadesi kullanılmıştır.¹³³ Aynı sicil defterinde 5 Ekim 1723 (H. 5 Muharrem 1136) tarihli bir diğer olayda Fatih Mehmed Paşa Cami-i şerifi evkafına ait beş kuruş icaresi olan “bir kıta bahçe ve bir eyvan ve bir oda ve kenif ve havuz ve karye-i mezbur suyundan ma-i cari ve dahilinde olan eşcar-ı müsmire ve gayr-i müsmireyi ve karye-i mezbur suyundan on beş günde iki gün gecesiyle nevbet suyunu ve avluyu müstemil ve muttasılinda bir kıta bağın beş sehminden dört sehmi bey‘-i batt-ı sahih-i şer‘ ile” devredilmiştir.¹³⁴ Bu devir için de “dört sehim hissem sahib-i arz marifetiyle merkum Mustafa Çelebi’nin mülküdür keyfe ma yeşa yahtar mülkiyet üzere tasarruf eylesin” ibaresi kullanılmıştır. Yine Diyarbakır’da bey‘-i batt-ı sahih-i şer‘ ile el değiştirmiş bağ için “Mehmet Çelebi’nin mülk-i müşterasıdır ma yeşa yahtar malikane zabt eylesin” ibaresi geçmektedir; benzer bir ifade ev satımı sırasında da kullanılmıştır.¹³⁵ 28 Nisan 1752 (H. 13 Cemaziyülahir 1165) tarihinde ise köyde bulunan bağın hissesi bey‘ ve temlik ile el değiştirmiş, hisse için “mülk-i müştera ve hakk-ı sırfıdır” ibaresi kullanılmıştır.¹³⁶ Diyarbakır’da tarla hissesinin devrine bir olayda 10 Nisan 1752 (H. 25 Cemaziyülevvel 1165), “bâ berat-ı âli ve ber mucceb-i temlikname-i hümayun ... irsen ve şıraen” Şerife Ayşe Hanım binti Mehmed’in mülkü olan tarlanın hisseleri bey‘-i batt-ı sahih-i şer‘ ile devredilmiştir. Devirle ilgili olarak: “Fîmâ bad karye-i mezkurda olan bir sehim ve bir sehmin dahi üç rub hisselerini mahsulat-ı şer‘iye ve rüsumat-ı örfiye ve beytülmal-i hassa ve amme min külli’l-vücuuh serbestiyet üzere merkum İsa Efendi temellük ve

mezbûretân Sabiha ve Kalba nizâ’ ve tefviz ol dahi kabul ve tefevvüz eyledikten sonra bedel-i niza‘ olan üç yüz elli guruş mezbur El-Hac Mustafa yedinden müvekkiletân-ı mezbûretân Sabiha ve Kalba tamâmen ahz ü kabz eylediler...”

¹³² a.e., s. 246-247. Yazarın cevze olarak çevirdiği terimin havza olduğunu tahmin ediyorum.

¹³³ **Diyarbakır Şeriye Sicilleri Amid Mahkemesi, (3789 Numaralı Sicil)**, C. I, haz. Ahmet Zeki İzgöer, Diyarbakır, Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2013, s. 166.

¹³⁴ a.e., 201.

¹³⁵ **Diyarbakır Şeriye Sicilleri Amid Mahkemesi, (3709 Numaralı Sicil)**, C. II, haz. Ahmet Zeki İzgöer, Diyarbakır, Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2013, a. 62-63.

¹³⁶ a.e., 3712 Numaralı Sicil s. 284.

zabt ve tasarruf eylesin” ifadesi kullanılmıştır.¹³⁷ Buna karşın 23 Kasım 1749 (H. 9 Zilkade 1159) tarihli bir olayda çeşitli tarlalardan müteşekkil iki çiftliğin hakk-ı tasarrufu üzerindeki hissenin devrinde sahib-i arz izniyle ferağ ve tefviz yoluna başvurulmuştur. Bu olayda çiftlik için mülk-i müfevvez terimi geçerken tarlalar için mülk-i müştera ifadesinin geçmesi ilgi çekicidir; “malikane zabt ve mutasarrıf olsun” ibaresiyle devir işlemi tamamlanmıştır.¹³⁸

1742 yılında Kayseri’de bağ, bahçe ve tarlanın bir arada devredildiği bir sözleşme hüccetinde, bağ ve bahçeler bey’-i batt-ı sahih ile el değiştirirken tarlaların tasarruf hakkı sahib-i arz bilgisi dahilinde ferağ ve kasr-i yed edildiği kayda geçmiştir. Bahçeler için “mülk-i müşterasıdır keyfema yeşa ve yahtar mutasarrıf olunsun”¹³⁹ ifadesi kullanılmıştır. Aynı sicilde yine tarlanın el değiştirmesi sırasında “bey’-i kat’i ile bey’-i temlik eyledi” ifadesi kullanılmıştır. Bu ikinci hüccet talebi sırasında talep sahibinin temessük göstermiş olmasından elinde tapunamenin olduğunu düşünmek mümkündür.¹⁴⁰ Yine Kayseri’de diğer bir vakada bağ ve tarlanın el değiştirmesi için bey’-i kat’i terimi kullanılmış, devralan kişi için “mülk-i müşterası ve hakk-ı sırfı olmustur keyfemâ yeşa ve yahtar mutasarrıf olunsun” ifadesi yer almaktadır.¹⁴¹

18. yüzyılın ikinci yarısında Konya’da tarlanın el değiştirmesi ile ilgili bey’-i batt-ı sahih-i şer’ ifadesi kullanılmış; söz konusu tarlanın devriyle ilgili haklar ifade edilirken “...Ahmed’in mülk-i müşterası ve hakk-ı sarîhi olmuştur keyfemâ yeşâ ve yahtar mutasarrıf olsun”¹⁴² Sicil metninde “tarla mülklerimi” şeklinde bahsi geçen bu arazinin açık bir biçimde mülk statüde olduğu söylenebilir. Aynı sicil kaydında yer alan bir diğer hükümde yine bey’-i batt-ı sahih ile el değiştiren bir tarla için “müteveffâ-i mezbûr İbrahîm’den müntekil” ifadesi yer almıştır. Bu ikinci olayda

¹³⁷ a.e., 3712 Numaralı Sicil s. 288.

¹³⁸ a.e., 3712 Numaralı Sicil s. 333. “...mahdud-ı mezkur çiftlik merkum el-Hac Mehmed’in mülk-i müfevvezi ve mahdud-ı mezkur tarlalar dahi mülk-i müşterasıdır, keyfe ma yeşa ve yahtar malikane zabt ve mutasarrıf olsun...”

¹³⁹ Abdullah Danacı, **133/2 Numaralı Kayseri Şer’iye Sicili (H.1155/M.1742) Transkripsiyon ve Değerlendirme**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010, s. 107.

¹⁴⁰ a.e., s. 155-156. Aynı sicilin ilerleyen sayfalarında yine bir tarla devri için bey’-i kat’i terimi kullanılmıştır.

¹⁴¹ a.e., s. 323.

¹⁴² M. Faruk Karacaoğlu, **1765–1768 yılları arasında Konya’da sosyal ve ekonomik hayat (59 Numaralı Konya Şer’iye Siciline Göre**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008, 200-201.

tarlayı miras olarak devralan kişilerin Safiye ve Emine isimli iki kadın olduğunu belirtmek gerekir.¹⁴³ Konya’da aynı sicilde bağ devri için “mülk-i müşterası ve hakk-ı (...) olmuştur keyfema yeşaaani ve yahtaran zabt ve mutasarrıf olsun”¹⁴⁴ ifade geçerken bağ ve tarlanın birlikte devredildiği diğer bir işlemde “mülk-i müşterası ve hakk-ı sarîhi olmuştur keyfe ma yeşa ve yahtar zabt ve mutasarrıf olsunlar”¹⁴⁵ ifadesi geçmektedir. Burada terim açısından fark yaratan unsur, bağ devri sırasında kullanılan “zabt”tır. Nitekim sicildeki diğer vakalarda tarla üzerinde ağaç, kürum, bağ yer alıyorsa zabt kelimesinin kullanıldığı tespit edilebilmektedir. Olayın geçtiği tarihte sicildeki kayıttan anlaşıldığı kadarıyla Konya’da en azından bu vakalarda bahsi geçen tarlaların özel mülk statüsünde kabul edildiği söylenebilir. Bu statü dışında mîrî kabul edilen arazilerin mevcut olduğunu gösteren vakalar da aynı defterde mevcuttur.¹⁴⁶ Defterde yer alan diğer tarla el değiştirmelerinin de bey’-i batt-ı sahih yoluyla ve sahib-i arz izni aranmadan yapıldığı görülmektedir.

Bu tip örnekler çoğaltılabilir. Terim çeşitliliği konusunda Kaya, aynı döneme ait sakk mecmualarında dahi kavramlarda ve terkiplerde farklılık bulunduğunu ifade etmektedir.¹⁴⁷ Hukuk dilinin zaman içinde ne şekilde değişmiş olduğunu anlamak için bu konuda daha geniş bir döneme ve sahaya yayılan bir araştırmanın yapılmasının gerekli olduğu anlaşılmaktadır. Bu noktada yapılabilecek bir tespit, her defterin içindeki terimlerin bağımsız olarak değerlendirilmesi ve her defterin kendi içindeki tutarlılığın aranmasının, defterler arasında bir tutarlılık aramaktan daha makul olacağıdır. Hangi tip mal için nerede hangi terimin kullanılmış olduğu çözülebilirse bu konuda sadece belirli bir kelimenin kullanımına dayanan hatalı ve genelleyici yorum yapmaktan uzaklaşılacaktır.

3.3. Arazi Üzerindeki Uyuşmazlıklar ve Çözümleri

18. yüzyılın ilk yarısında Vidin ve Antakya’da mîrî ve mülk arazi üzerinde toprağın işgali, arazinin toprak üzerindeki pay sahiplerinin bilgisi dışında devredilmiş

¹⁴³ a.e., s. 203-204.

¹⁴⁴ a.e., s. 213.

¹⁴⁵ a.e., s. 214.

¹⁴⁶ a.e., s. 347-348, 417-418

¹⁴⁷ Kaya, a.g.e., s. 391.

olması, sözleşme gereği devredilmesi gereken malın devredilmemesi gibi sebeplerle çeşitli uyuşmazlıkların ortaya çıktığı görülebilir. Vidin şer‘iye sicilinde bir malın “fuzulî zabt edilmiş” olduğu iddiasıyla açılmış, o mal üzerindeki mülkiyet veya tasarruf hakkının kime ait olduğuna dair pek çok dava bulunmaktadır. Bu davaların bir kısmının arka planında Vidin’de 1689 yılında yaşanan on aylık işgal ve göç süreci bulunmaktadır. Vidin geri alındığında, çekilme sırasında boşalan arazilerin üretime geri kazandırılması sırasında ortaya çıkan problemlerin uzun bir müddet devam ettiği görülmektedir. “Fuzuli zabt” ithamlarının Antakya’da da eksik olmadığı sicil kayıtlarından tespit edilebilen bir husustur.

Sicilde yer alan bazı uyuşmazlıklar sulh veya ibra yoluyla çözülebilmüş iken bazı durumlarda bu tip bir anlaşmanın yer almadığı ve bir davanın söz konusu olduğu görülebilir. Genelde sulh ve ibra nin kayda geçtiği vakalarda, olayın öncesinde yer alan husumetten bahsedilir. Buna karşın, tarafları sulh ve/veya ibraya yönelten koşullar ve gerekçe hakkında sicilde her zaman açık bir bilgi yer almamaktadır.

Fıkıh çerçevesinde ibra “bir kimsenin başkasının zimmetinde veya nezdinde olan hakkından karşılıksız olarak vazgeçmesini ifade eden hukuki işlem”¹⁴⁸ olarak tanımlanabilir. Sulh ise “görülmekte olan bir davanın anlaşma yoluyla sona ermesi”¹⁴⁹ olarak açıklanabilir. İbra ile sulhün bazı kesişme noktaları olduğu dile getirilmektedir:

Borçluyu ödeyeceği borçtan bedel karşılığı ibra etme veya kısmî ibra, sulh ile ibranın kesişme noktası olduğu gibi peşin alacağın vadeli olması için yapılan sulh da bir hakkın ıskatı ve ibrâsı niteliğinde görülebilir (Mecelle, md. 1553). Ancak ibranın yapılış amacının, kural olarak bir bedel karşılığında gerçekleşmesi (muavaza) ihtimalinden ve borcun ertelenmesi kastından uzak olması şarttır. Çünkü, “Bana şunu vermen şartıyla seni ibra ettim” şeklindeki bir beyan ibra değil mal karşılığında sulh olarak gerçekleşir.¹⁵⁰

¹⁴⁸ H. Yunus Apaydın, “İbra”, **DİA**, C. XXI, 2000, s. 263.

(çevrimiçi:) <http://www.islamansiklopedisi.info/dia/pdf/c21/c210220.pdf>, 16 Mart 2018.

¹⁴⁹ Fahrettin Atar, “Sulh”, **DİA**, C. XXXVII, 2009, s. 482.

(çevrimiçi:) <http://www.islamansiklopedisi.info/dia/pdf/c21/c210220.pdf> 16 Mart 2018.

¹⁵⁰ Apaydın, **a.g.e.**, s. 264.

Bu bağlamda sulh anlaşması ile ibra arasındaki en temel farkın, ibranın bedelsiz, sulhün ise bedel karşılığı yapılması olduğu söylenebilir.¹⁵¹

3.3.1. Uyuşmazlığın Anlaşma Yoluyla Çözümlendiği Haller

13 Nisan 1709 tarihli bir hükümde (H. 2 Safer 1121) müşterek olarak tasarruf edilen bir arazinin bölünmesine dair bir anlaşmazlığın sulh yoluyla çözümlendiği görülmektedir. Antakya'nın Kusayr nahiyesinde Sum'da Osman Beşe ve İvaz Beşe ibn Abdullah isimli iki kişi arasındaki çekişme konusu, Osman Beşe ve İvaz Beşe'nin "müşterek iken" taksim ettikleri bağ, elmalık ve tarlalardır. İki ortağın bölüştüğü eşya üzerinde anlaşmazlığa düştükleri, ancak sonrasında aracılar vasıtasıyla sulh akd ettikleri görülmektedir. Osman Beşe sulh karşılığı İvaz Beşe'den yedi buçuk kuruş almıştır.¹⁵² Bu metin sadece sulh akdinin kurulduğu ve çekişmenin sona erdiği bilgisini içeren bir metindir, dolayısıyla arazinin ne şekilde paylaşılmış olduğu konusunda bir şey söylemek mümkün değildir.

Antakya'da yine 1709 tarihli (H. Evahir-i Rebiyülevvel 1121) bir ibra vakası, akrabaların arasında gerçekleşen bir çekişmenin sonucunda yaşanmıştır. Vefat eden Es-Seyyid el-Hac Ahmed Çelebi ibn Es-Seyyid Ahmed'in kızı Havva Hatun, erkek kardeşleri Es-Seyyid Halil Çelebi ve Es-Seyyid İbrahim Çelebi hakkında şikâyetle bulunmuştur. Havva Hatun, vekili aracılığıyla babasının terekesinden kendine düşen payı alamadığını, kardeşlerinin tereke içinde yer alan bir evin %50 hissesini amcalarına bey' ettiklerini, kalanı Halil Çelebi'nin kullandığını, yine terekede yer alan ve Amik çiftliği ve Bakrakiye çiftliğinin de bey' edildiğini iddia etmiştir. Davalıların bu konudaki cevaplarında, söz konusu terekenin paylaşılmış olduğu, Havva Hatun'un vasisi aracılığıyla kendine düşen payı almış olduğu, Havva bülüğa ulaştıktan itibaren dört yıldır pay çerçevesinde elde etmiş olduğu emtiayı tasarruf ettiği iddiası yer alır; bu bakımdan Havva'nın durumdan haberdar olduğu anlaşılmaktadır. Bu cevabın karşılığında davacı taraf, Amik ve Bakrakiye çiftliklerinin satımı ile ilgili gabn-i fahiş iddiasında bulunur. Ancak davalı tarafın mahkemeye ibraz ettiği fetva da dikkate

¹⁵¹ Karş. Atar, **a.g.e.**, s. 483, "Sulh bu yönüyle, "bir haktan meccanen vazgeçme" anlamına gelen af ile "bir hakkın tamamından feragat" anlamına gelen ibrâ işleminden ayrılır."

¹⁵² AŞS1, MŞH.ŞSC.d..1094, vr. 8a, metin 3.

alınarak gabn-i fahiş iddiası kabul edilmemiştir. Söz konusu fetva, miras hukukuna ilişkindir:

...zimetindeki terekesin oğulları Ömer ve Ebubekir ve kızı Hind-i sagirenin vasisi Beşir ile iktisam ettikten sonra, Beşir Hind'in hissesin kabz edüp Hind baliga oldukda Beşir Hind'e hissesin teslim edüp Hind hisse-i mezburi iki üç sene mutasarrıf olsa kıymet-i mezburede gabn-ı fahiş olmuş deyu tekrar kıymet etdirmek kadir olur mu cevab ba sevabına Allahu Te'alâ alem olmaz deyu tasrih buyurulmağla...¹⁵³

Fetva birkaç yıldır devam eden tasarruf eylemini dikkate alan, yani davacı tarafın mevcut durumdan haberdar olması koşulunu içeren bir hüküm içermektedir. Bu son gelişme üzerine Havva aleyhine karar çıkmıştır. Bu davanın ibraya etkisi, diğer kızkardeş Zeyneb'in Seyyid Halil Çelebi ve Seyyid İbrahim Çelebi'yi ibra etmesi olmuştur. Bu bağlamda mahkeme kararının davalılar lehine olması, Zeyneb'in kararını etkilemiştir denebilir. Bu davada Zeyneb'in adı en başta varis olarak geçmiş, ancak davayı Havva açmıştır. Metinde dava sürecinin herhangi bir aşamasında Zeyneb'in dahilini gösteren başka bir ifade yer almamaktadır.

Vidin şer'ie sicillerinde görülebilen bir olay, tarafları sulhe götüren süreci daha iyi anlatmakta ve olayların arka planını göstermektedir. Üç farklı tarihte aynı değirmen ve çayırın üzerindeki haklar için kadı huzuruna çıkan Mümine Hatun isimli bir kadının, dava açtığı Ömer Ağa'dan yirmi beş kuruş sulh bedeli almasıyla uyuşmazlık sona ermiştir. Mümine'nin iddiasına göre, büyük dedesi Hacı Ömer'in mülkü olan Topolofça Nehri'ne yakın değirmen ve on dönüm çayır, Hacı Ömer'in oğullarına ve onlardan kendisine intikâl etmiştir. Hacı Ömer'in torunlarından, söz konusu arazi üzerinde hak sahibi olan diğer bir akraba Ayşe Hatun, istila nedeniyle değirmen ve çayırın yıkılmasından sonra hissesini İsmail Ağa isimli birine "bey' ve tefviz ve kabz-ı semen" etmiştir. Mümine de kendi hissesini vekil aracılığı ile İsmail Ağa'ya bey' ve kabz-ı semen etmiş, ancak para bir şekilde vekilin elinde telef olduğu için satım bedelini İsmail Ağa'dan alamamıştır. İsmail Ağa'nın bir tür aracı

¹⁵³ AŞS1, MŞH.ŞSC.d..1094, vr. 12b, metin 1. Aynı defterin ilerleyen sayfalarında Amik köylerinde bunun haricinde bir diğer çiftliğe ilişkin bir hüküm daha geçmektedir, ovanın tarıma uygun olması muhtemeldir, ama içinde zikredilen inek, camus, öküz vb gibi hayvanlardan sadece tarıma yönelik bir birim olmadığını tahmin etmek mümkündür. AŞS1, MŞH.ŞSC.d..1094, vr. 13a, metin 2.

olduğu düşünülebilir; kendisi bu tip hisseleri ele geçirdikten sonra söz konusu araziyi ihya etmiş ve elindeki hisseyi de bedeli karşılığında Ömer Ağa'ya “bey’ ve teslim ve kabz-ı semen ve tefviz” etmiştir. Mümine hisse bedelini Ömer Ağa'dan talep etmektedir. Bu şekilde özetlenebilecek olayın çözümlendiği kayda göre yirmi beş kuruş karşılığında sulh teklif edilmiş, bu teklifi kabul eden Mümine hisse bedeline dair talebinden vazgeçmiştir. Sulh akdinin kayda geçmesi ile 26 Ağustos 1714 (H. 15 Şaban 1126) tarihindeki kayıtlarla bu olay kapanacaktır.¹⁵⁴ Ancak bu iki kayıt arasında, 12 Mayıs 1714 (H. 27 Rebiyülahir 1126) tarihinde verilmiş bir hükümde, Mümine'nin söz konusu arazi üzerinde vakıf iddiasında bulunduğu, iddianın sultan temliki olmadan vakf edilen “arazi-i mîrîyenin vakfiyetinin sahih olmayacağı”, ikinci olarak “istila-yı kefere” sebebiyle bütün vakıfların dağılmış olduğu ve bu tip güzeşte davaların dinlenmeyeceğine dair fermanın çıkartılmış olması gerekçesiyle reddedilmiş olduğu ifade edilir.¹⁵⁵

30 Eylül 1744 (H. 22 Şaban 1157) tarihinde Vidin'de bu sefer iki gayrimüslimin arasındaki ibra kayda geçmiştir. Yaşı küçük olan bir Yovan veled-i İstan'a, babasından irsen intikâl eden yarım dönüm bağın, vasi izni olmadan Konstantin veled-i Andri'ye bey' ve temlik edildiği anlaşılmaktadır.¹⁵⁶ İbra akdinde arazinin Yovan'da kalması, buna karşın Konstantin'e masrafları karşılığı on sekiz kuruş ödenmesi kararlaştırılmıştır. Bu olayda, metinde açıkça sulh ibaresi geçmez, metnin sonunda tarafların karşılıklı iradelerini anlatır şekilde “ibra ve ıskat eyledik” ifadesi yer almaktadır. İki gayrimüslimin de Başçavuş Çiftliği adı verilen yerde sakin olarak kayıtlı olmaları da ayrıca dikkat çekicidir.

Antakya'da 27 Şubat 1736 (H. 14 Şevval 1148) tarihinde **ikale**¹⁵⁷ ile sonuçlanan bir olayda bu sefer alım-satım sözleşmesinin yükümlülükleri nedeniyle çıkmış olay söz konusudur.¹⁵⁸ Dörtayak Mahallesi'nde yaşamakta olan Elvanzade Yusuf Beşe, Ali bin Hüseyin isimli kişiye, on yıl önce bir kıta üzüm bağını “beş sene

¹⁵⁴ VŞS 161a, vr. 99-100, metin 2.

¹⁵⁵ Tam ifade şu şekildedir: “İstila-yı kefere vaki olmağla bi'l-külliyeye vakfiyet muzmahil olup...” Bkz. yuk.

¹⁵⁶ VŞS 25a, vr. 94, metin 1.

¹⁵⁷ İkalenin sözlük anlamı bir şeyi gidermek, kaldırmak olarak özetlenebilir. İslam hukuku çerçevesinde ise bağlayıcı ve feshi mümkün bir sözleşmeyi sona erdiren sözleşme olarak tanımlanabilir. Fesihden farklı olarak ikale, iki taraflı karşılıklı iradeye dayanmaktadır. Bkz. Bilal Aybakan, “İkale”, **DİA**, C. XXII, 2000, s. 15.

¹⁵⁸ AŞS 2, vr. 15a

hitamina değin tecil ile nesneten bey‘ ve temlik ve teslim” etmiş olduğunu ifade etmektedir. Ali başlangıçta söz konusu bağı, huzurda bulunmayan Ahmed Efendi isimli birinin, dut bahçesine ortaklık karşılığı kendisine teslim ettiğini, kendisinin de bahçeye dut ektiğine dair bir cevap verir. Ancak neticede Yusuf Beşe ile arasında bey‘ akdinin gerçekteştiğini kabul etmiş ve bahçenin Yusuf Beşe’ye iade edilmesi sağlanmıştır. Metinden ikale talebinin davalıdan geldiği, davacının da talebi kabul ettiği anlaşılmaktadır.¹⁵⁹

Bu olaydan yedi yıl sonra Antakya’da 12 Aralık 1743 (H. 25 Şevval 1156) Habibünneccar Mahallesi’nde yaşayan Hadice binti Hasan Beşe, anne bir erkek kardeşi (ve Dut Mahallesi sakini) Mehmed Beşe ibn Mehmed’i dava eder. Dava konusu, Altınözü Nahiyesi’nde yer alan elli adet zeytin ağacı üzerinde sekiz sümün hisse-i şayia-yı şer‘iyedir. Hadice’nin iddiasına göre Mehmed Beşe bu hisseyi haksız olarak zabt etmektedir. Mehmed Beşe bu iddiaya hissenin annesinden miras kaldığı şeklinde bir cevap vermiştir.¹⁶⁰ Ağaçların dört sümün hisse-i şayiası da hali hazırda Hadice tarafından tasarruf edilmektedir. Ancak otuz beş adet ağacın babası Hasan Beşe’den kendisine kaldığını iddia eden Hadice sonunda iki sümün hisse-i şayia üzerinde sulh akdinin kurulmasına razı olacaktır.

Antakya’da son olarak kayda geçmiş sulh vakası 1 Ocak 1750 (H. 22 Muharrem 1163) tarihlidir. Olayda Karsu Köyü’nde El-Hac Osman ile aynı köyün sakinlerinden Şeyh Hüseyin arasında, Büyükburç Mezrasında bir kıta bağa dikilmiş fidanlardan doğan bir anlaşmazlık söz konusudur. Davacı Osman’ın iddiasına göre hükmün verildiği tarihten yirmi yıl önce, babası Ahmed, Musa’nın babası Şeyh Hüseyin hayattayken ve söz konusu bağ harap iken o araziye zeytin ağacı dikmiştir. Şeyh Hüseyin durumu öğrendikten sonra ortak olmayı kabul etmiştir.¹⁶¹ Ancak Musa, Osman’a payını vermemektedir. Musa cevabında, kendi babası ve Ahmed arasındaki ilişkiyi kabul etmekle beraber, Ahmed’in vefat ettiğini, bu nedenle dikilmiş olan ağaçlarla üçüncü bir kişinin ilgilendiğini, kendisinin de söz konusu araziye yaklaşık

¹⁵⁹ “...bağçe-i merkumeyi gerü merkum Yusuf Beşe’ye ikale murad ettikde merkum Yusuf Beşe dahi ikale-yi mezbureye razı olup meclis-i mezkurda ikale-i şer‘iye eyledikde merkum Yusuf Beşe nakl kabul itmeğın...”

¹⁶⁰ Kara, **Antakya’nın Üç Numaralı Şerhiye Sicili**, s. 70, belge 39.

¹⁶¹ “...müşterekimdir deyu emir ve tenbih etmekle...”

yirmi yıldır tasarruf ettiğini belirtir.¹⁶² Neticede şikâyetçi olan El-Hac Osman'ın "ibra-yı âm ile ibra eyledim" demesiyle mesele kapanmış, ibra sözleşmesi kurulmuştur. Olayda tarafların neden ibraya yönelmiş olduğunu çözebilecek kadar veri yoktur; şahit vb. delillerin bahsi geçmez. Metne yansıdığı kadarıyla ağaçların bakımının üçüncü bir kişi tarafından gerçekleştirilmiş olması; bu nedenle Musa, Osman'ın iddialarını def' edebilmiş olduğu düşünülebilir. Buna göre ağaçlar ve emek aynı kişi tarafından temin edilecek iken, Ahmed'in ölümünden sonra emek unsuru üçüncü bir kişi tarafından gerçekleştirilmiştir. Karşı taraf ise arazi temin etmektedir.¹⁶³ Ancak kadının dikkate aldığı asıl nokta emeğin gerçekleşmemiş olmasıdır.

Yukarıda verilen örnekler çerçevesinde Vidin ve Antakya'da yüzyılın ilk yarısında görülen sulh ve ibra akitleri hakkında birkaç şey söylenebilir. Öncelikle bu akitler, aralarında farklı hukuki ilişki tipleri mevcut kişiler tarafından gerçekleştirilmiştir. İkinci olarak, sulh akitlerinin çoğunda nakit üzerinden gerçekleşen anlaşma bedeli, iki vakada nakit dışı meta üzerinden gerçekleşmiştir. Bu durum, fıkıh kurallarına uygundur: "Bey' akdinde mebî' veya semen, icâre akdinde me'cûr veya

¹⁶² AŞS4, MŞH.ŞSC.d..1097, vr. 16a-b, metin 3.

¹⁶³ Ahmed ile Şeyh Hüseyin arasında bir sözleşme olduğunu iki taraf da kabul etmektedir. Bu sözleşme icare-i âdemi (adam çalıştırma) veya musakat tipi bir sözleşme olabilir. Musakat kelimesi hayvana veya bitkiye su vermek anlamına gelen saky kökünden türetilmiştir, ancak fıkıh çerçevesinde kullanıldığında meyve bahçesi ve üzüm bağının sahibiyle, bu yerlerden çıkabilecek ürünü belli oranda paylaşmak amacıyla kurulan sözleşmeyi belirtir. Teorik açıdan, musakat karşılığı gerçekleşmiş bir emek var ise, emeğin karşılığı terekeden talep edilebiliyordu, Feyzullah Efendi'nin fetvasına göre: "Zeyd bağını Amr'a verip hasıl olan üzüm beynlerinde beraber olmak üzere vech-i şeri üzere akd-i musakat ettiklerinden sonra Amr bağı timar edip üzüm hasıl oldukda üzümün cümlesini Amr ahz ve istihlak edip badehu Amr Zeyd'in hissesini damin (zamin) olmadan fevt olsa Zeyd hissesini Amr'ın terekesinden tazmine kadir olur mu? El-cevab: Olur." Bu sözleşme temelde muzaraa ne kıyasen açıklanmaktadır. Terim olarak muzaraa karşılıklı veya birlikte ziraat yapmak anlamındadır. Toprağa tohum ekmek için yapılan bir sözleşmedir. Günümüzde muzaraanın "yarıcılık", "ortakçılık", "marabacılık" adları altında çeşitlenmelerini bulmak mümkündür. Bilmen'e göre "Muzaraa bir nevi şirkettir ki, bir taraftan arazi verilir, diğer taraftan da amel, yani: Ziraat yapılır." Görüldüğü üzere, Bilmen muzaraayı şirket olarak tanımlar. Johansen ise muzaraayı sözleşme olarak tanımlamaktadır. Yazara göre, muzaraa öyle bir sözleşmedir ki onun hükümleri altında kira ayrı bir yatırım değil tarımsal üretim yükünün bir parçasıdır. Bu sebeple "kira" borcu, tohumlar meyve verip de mısır olgunlaşmadan evvel doğmaz. "Kiracı" yarıcının ürünü teslim etmekten başka herhangi bir ödeme yükümlülüğü mevcut değildir. Muzaraa şirketinde de emek unsurunun ön plana çıktığı literatürde dile getirilmiştir. Zia Ul-Haque İslam hukukunun teorik kısmında, kiracı-köylü ve ortakçının asıl yerini bulduğundan bahseder; hak ve borçları bir sözleşme çerçevesinde belirlenmiştir ve emekleri mâlikin sahip olduğu toprak kadar "kutsal" ve dokunulmaz sayılır. Bkz. Hamdi Döndüren, "Musakat", **DİA**, C. XXXII, 2006, s. 70; Şeyhülislam Feyzullah Efendi, **Fetava-yı Feyziye**, Haz. Süleyman Kaya, İstanbul, Klasik Yayınevi, 2009, s. 412; Ul-Haque, **a.g.e.**, s. VI; Hüseyin Kayapınar, "Muzaraa", **DİA**, C. XXXII, 2006, s. 234. (Çevrimiçi) <http://www.islamansiklopedisi.info/dia/pdf/c32/c320175.pdf>, 11 Mayıs 2017; Bilmen, **Hukuk-ı İslamiyye ve Istılahatı Fıkhiyye Kamusu**, C. VII, s. 123; Johansen, **a.g.e.**, s. 52.

ücret olması câiz görülen ve sulh yapan kişinin sahip olduğu her türlü mal, menfaat ve hak sulh bedeli olabilir.”¹⁶⁴

Uzlaşma yoluyla çözümlenen bu olayların arasında ortak nokta tespit etmek zordur. Akrabalar arasındaki çekişmelerin her zaman uzlaşma ile çözülmemiş olduğu dikkati çeker, bu nedenle aile bağları, kişileri hukuki bir sorunun uzlaşma yoluyla sonuçlandırılmasına yöneltten bir etken olarak kabul edilemez. Yine tarafların ekonomik ve sosyal aidiyetleri de belirleyici bir unsur olarak görülmemektedir, davalar sosyal tabaka açısından birbirine denk sayılabilecek kişiler arasında gerçekleşmiş gibidir. Bu çıkarımı yapabilmenin ardındaki etken, yukarıda yer verilen sekiz vaka içinde üç vakanın aynı aile mensupları arasında, bir vakanın ikisi de unvan sahibi olmayan iki gayrimüslim arasında, birinin beşe unvanına sahip iki kişi arasında, birinin de şeyh ve hacı¹⁶⁵ unvanlarını haiz iki kişi arasında geçmiş olmasıdır.

¹⁶⁴ Atar, a.g.e., s. 483.

¹⁶⁵ Genelde mahkeme huzuruna çıkan kişiler arasında, ağa gibi, beşe gibi askeri gruba ait unvanlar veya hacı gibi, seyyid gibi unvanlar sıklıkla görülmektedir. Hacı unvanını taşıyan kişilerin, Hac yolculuğunun gerektirdiği masrafi yapmış oldukları dolayısıyla belli bir maddi güce sahip oldukları düşünülebilir. Bu yolculukta esasen her hacı adayı kendi ihtiyacını kendi karşılamakla yükümlüydü. Ancak istisnai olarak durumu yeterli olmayanların mali yükü devlet tarafından karşılanabiliyordu. Abdülkadir Özcan, Osmanlı İmparatorluğu'nda “Kiler-i Hass-ı Hacc-ı Şerif” adıyla bu işe tahsis edilmiş bir birimin varlığından bahseder. Bu nedenle bir kişinin hacı unvanına sahip olması, tek başına o kişinin maddi durumunun ortalamanın üzerinde olduğuna dair bir gösterge olarak kabul edilmemelidir. Seyyidler ise Hz. Muhammed soyundan gelen ve Osmanlı şehir yaşamında rol oynayan kişilerdir. İnalçık bu gibi kişilerin arabuluculuk rolünü üstlendiklerini ifade eder. Ulema sınıfının şehirlerde sosyal ve ekonomik bakımdan yüksek bir seviyede olduğunu da biliyoruz. “Ağa” unvanının reaya statüsü ile bağdaşmadığı söylenebilir. Osmanlı Devleti'nde bu unvan aslen askeri gruba mensup kişilere verilen unvanlardan biridir. Valiler, paşalar ve beyler, yeniçeriler ağa unvanına sahip olabilirler. 17. ve 18. yüzyılda taşrada ayanlara da elde ettikleri güç ve nüfuza bağlı olarak ağa unvanının verildiği görülmektedir. Musul örneğinden yola çıkmak gerekirse Rızk Khoury burada, “ağa” unvanıyla tüccar, mültezim veya alimlerin kast edilebildiğini belirtir. Bir bakıma bu unvanın güç kazanan bu kişilerin devlet tarafından tanınması ve bir tür taltif olduğunu çıkarmamız mümkündür. 17. yüzyıldan itibaren kapıkulu sınıfına dahil kişilerin, şehir ve kasabalarda güçlenmeye başladıklarını ve ticaret ile tarım gibi askerlik dışı faaliyetlerde bulduklarını biliyoruz. Yine bu dönemden itibaren ama özellikle 18. yüzyılda, bu gibi unvanlara sahip olan kişilerin kapıkulu geçmişi olmadığını, reaya kökenli kişilerin de yeniçeri, sipahi, ağa gibi rütbelere yükseldikleri bilgisine de sahibiz. Osmanlı Devleti özelinde klasik olduğu söylenen dönemlerde dahi, “Etrak ve Ekraddan” askeri gruba giren kişilerin görüldüğüne dair şikâyetler dikkati çeker. Yeniçerilerin meslek edinme ve sivil ticaretle uğraşmalarının arkasında yatan sebeplerden biri elbette ekonomik durumun kötüye gitmesi ya da devletin ödeme gücünün azalması ile açıklamak da mümkündür. 18. yüzyıla gelindiğinde, evlenmeye, başka bir işle meşgul olmaya dair yasaklar artık anlamını yitirmiş vaziyetteydi.

Abdülkadir Özcan, “Hac”, *DİA*, C.XIV, 1996, s. 401. (çevrimiçi:) <http://www.islamansiklopedisi.info>, 03.04.2017; İnalçık, *Devlet-i Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar*, C. IV, s. 29, 81; Faruk Sümer, “Ağa”, *DİA*, C. I, 1988, s. 452. (Çevrimiçi): [islamansiklopedisi.info](http://www.islamansiklopedisi.info), 01.04.2017; Rızk Khoury, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Taşra Toplumu 1540-1834*, s. 148-149; Ali Çakı, “On Sekizinci Yüzyıl Sonu İstanbul Yeniçeri Kahvehaneleri”, *Osmanlı Laleleri Osmanlı Kahvehaneleri, 18 Yüzyılda Hayat Tarzı ve Boş Vakit Eğlenceleri*, İstanbul, Koç Üniversitesi Yayınları, 2014, s. 154.

Taraflardan birinin unvanı haiz olmadığı, dolayısıyla sosyal anlamda eşitler arasında gerçekleşmemiş olarak değerlendirilebilecek iki vaka mevcuttur fakat bu iki vakada da temel sorun iddia sahibinin mahkemeye yeterli delil getirememiş olmasıdır. Bu bağlamda delil yetersizliği nedeniyle iddianın hukuken zayıf kalmasıyla, sonucun aleyhine dönebileceğini algılayan tarafın, bu tip bir teklife açık olduğu düşünülebilir.

Tarafların hangi koşullarda uzlaşmayı tercih ettikleri hem hukuk tarihi açısından hem de ekonomik ve sosyal tarih açısından önemli veriler ortaya koyabilir. Ancak bu konuda sicillerde bilgi yer almadığı ve Mümine Hatun ile Ömer Ağa'nın davasında olduğu gibi, olayın öncesini gösteren vakalara her kayıta rastlamak mümkün olmadığı için bu konuda ancak tahmin yürüterek hareket etmek mümkün olacaktır. Sadece yukarıdaki olaylarda verili bilgiden yola çıkarak, mahkemece haklı bulunan tarafı sulh veya ibraya yöneltten etkenlerin ne olduğunu tespit etmek daha zordur. Ömer Ağa ve Mümine'nin davası gibi çözümü -görece- uzun bir sürece yayılan bir olayın sulh ile kapanması, daha önce mahkeme tarafından haklı bulunan, bu sonucu ikinci davada delil olarak öne süren Ömer Ağa'nın sulh bedelini ödemeye razı olması, sicil metninde zikredilmemiş bazı meselelerin ortaya çıkmasından veya Ömer Ağa'nın meseleyi bu şekilde sona erdirmeyi uygun bulmasından kaynaklanmış olabilir. Bazı durumlarda, tarafları belli bir hukuki yola yönlendiren sebep tahmin edilenden çok daha basit bir gerekçeden kaynaklanacaktır.

3.3.2. Mahkeme Kararı ile Çözüm

1700-1750 yılları arasında mahkemeye hak iddiasıyla gelen kişilerin sorunlarının uzlaşmayla çözüldüğü durumlardan ziyade hem Vidin'de hem de Antakya'da kadı hükmüyle sonuçlanan vakalar daha yaygındır. Erken tarihli vakalardan birinde, Vidin'de boş kalan bir arazinin “şen ve abadan” edilmesinden sonra ortaya çıkan bir talep söz konusudur. 7 Temmuz 1700 (H. 20 Muharrem 1112) tarihinde düşülen bir kayıta, Dimitri isimli bir zimmi, Hüseyin oğlu Mehmed Ağa'yı dava eder.¹⁶⁶ Dava konusu olan beş dönüm miktarı çayırın, babası Durul'un mülk çayırını olduğunu iddia eden Dimitri, babasının ölümünden sonra bu arazinin kendisine

¹⁶⁶ VŞS 14, vr. 25, metin 2.

ait olması gerektiğini ancak Mehmed Ağa'nın çayırı zapt ettiğini belirtir. Mehmed Ağa ise, çayırın Durul'un çayırı olduğunu kabul etmekle birlikte, bahsi geçen Durul'un haydutlar tarafından esir alındığı zaman çayırın (...) Yovan'a kırk kuruşa bey' ve kabz-ı semen edildiği¹⁶⁷ ancak Yovan'ın da "harbi kefereye mülhik olup hayatı ve memarı"nın bilinmediğini, bu nedenle söz konusu çayırın tapuya müstehak olduğunu anlatır. Mehmed Ağa bu aşamalardan sonra çayırı sahib-i arz izni dahilinde tapu bedelini ödeyerek almıştır. Mehmed Ağa'dan delil talep edilmiş, o da Durul ve Yovan arasındaki satım akdine şahit olmuş iki kişiyi mahkemeye getirmiştir. Bu şahitlikler kabul görmüş ve Dimitri'nin muarazadan menine karar verilmiştir. Bu olayda, Dimitri'nin babasının "mülk" olarak sahip olduğu bir çayır, satım yoluyla el değiştirmiştir. Dimitri olayın gerçekleşmiş olup olmadığını bilerek veya bilmeyerek mahkemeye gelmiş olabilir, ancak netice itibarıyla Mehmed Ağa'nın yaptığı savunmayı, yani araziye meşru bir şekilde kullanan birinden devraldığını, destekleyecek şahitleri vardır ve hüküm onun lehine sonuçlanmıştır.¹⁶⁸

Aynı yıl içinde (5 Ekim 1700/H. 21 Rebiyülahir 1112) kadı huzuruna çıkan Yovan veled-i Nikolo isimli zimminin Berber Ömer ibn Ali'ye açtığı davada Vidin'de işgal sürecinin etkisi daha net bir biçimde görülmektedir. Davaya konu olan üç çeyrek bağın mülkiyetini on beş yıl önce iştirâ suretiyle elde ettiğini belirten Yovan, bu arada esir düşmüştür ve kurtulduktan sonra bağı geri almak istediğini istemektedir, ancak Ömer buna engel olmaktadır. Ömer ise cevabında bağın mahlul durumda olduğunu ve kendisinin bağı beytülmalden aldığını iddia eder.¹⁶⁹ Ancak Yovan lehine ifade veren

¹⁶⁷ "...bundan akdem mezbur Durul'u haydud eşkıyası esir ettiği vakitte zikr olunan çayır-ı mahdud-ı mezkurunu ... Yovan'a kırk guruşa bey' ve kabz-ı semen edip mezbur ... Yovan'ın mülk-i müşterası oldukdan sonra..."

¹⁶⁸ Osmanlı (ve İslam) hukukunda, kadı önünde olayın detayı hakkında sözlü beyan verebilecek şahitler, yazılı delilden daha kuvvetli kabul edilmektedir. Bu tercihin sebebi yazılı delilin daha kolay tahrip edileceğinin düşünülmesidir. Şeyhülislam Yenişehirli Abdullah Efendi'nin bir fetvası, bu tip bir vakıf davasında delille ispat kurallarını açıklamaktadır: "Zeyd'in vakfı olan karye ile Amr'ın timarı karyesi arasında olan arazi için Zeyd'in vakfı mütevellisi Bekir "Zeyd'in vakfidir" deyu dava ve ikamet-i beyyine edip Amr dahi "Timarın arazisindedir" deyu dava ve ikamet-i beyyine eylese hangisinin beyyinesi evladır? El-cevab: Şöhret-i şayia hangi tarafda ise ol tarafın beyyinesi evladır.

Bu surette Bekir ol arazi Amr'ın timarı arazisinden olmayıp Zeyd'in vakfı olduğunu şöhret-i şayia ile isbat etmekle murafaa oldukları kadı ol araziye Zeyd'in vakfı olmak üzere hükmedip hüccet verse halen Amr makdi-aleyh olmuşken "Ben dahi ol araziye timarım arazisinden olduğunu şöhret-i şayia ile isbat ederim" dese kelimasına iltifat olunur mu? El-cevab: Olunmaz."

Bkz. Şeyhülislam Yenişehirli Abdullah Efendi, **Behçetü'l-Fetava**, Haz. Süleyman Kaya, Betül Algın, Zeynep Trabzonlu, Asuman Erkan, İstanbul, Klasik Yayınevi, 2011, s. 422.

¹⁶⁹ "...bağ-ı mahluldür deyu beytülmal emini bağ-ı mezkuru bana on beş guruşa bey' ben dahi iştirâ edip müddei mezburun vech-i muharrer üzere mülk-i müşterası olduğu malum değildir"

şahitlerin sunduğu delil sayesinde Ömer'in kasr-i yeddine karar verilmiştir.¹⁷⁰ Bu olay, 1700 tarihinde istila sonrasında talepte bulunan bir kişinin talebinin mahkemece kabul edildiğini göstermek bakımından da ilgi çekici bir örnektir, zira yukarıda yer verilen sicil kaydında değinildiği gibi bu tarihten evvel şen ve abadan edilen toprakların eski sahipleri tarafından talep edilemeyeceğine dair 1690'lı yıllarda iki adet ferman çıkarılmıştır.

Vidin'de mülk binanın tahrip olması sonucu arazinin tapu tezkeresi karşılığı üçüncü şahsa verilmesini gerektiren bir olay, yine istilaya bağlı olarak yaşanmıştır. 15 Mart 1714 (H. 28 Safer 1126) tarihinde, Belgradcık/Belogradcık Palankası'nda¹⁷¹ ikamet eden Murad Çelebi İbn Ömer, Koço ve Miko isimli iki Gayrimüslim kardeşin kendi tasarruf hakkına engel olduklarını mahkeme önünde ileri sürer. Dava konusu olan değirmen yeri, Yile Nehri yanındadır. Değirmen otuz yıldan beri "hâli ve muattal" olduğu için 1711-1712 (H. 1123) yılında Murad Çelebi, İbrahim Ağa'dan tapu tezkeresi karşılığı değirmeni ve bağlı olduğu araziyi devralmıştır; ancak Koço ve Niko Murad Çelebi'nin araziyi kullanmasına engel olmaktadır. Fakat bu hükümden altı gün önce Koço ve Niko, mahkemedan bahsi geçen arazi için hüccet talep etmişler, bu talepleri mahkeme tarafından onaylanmıştır.¹⁷² Kardeşler tapu talebinde bulunurken binanın istila nedeniyle yıkıldığını, ancak kendilerinin ekonomik olarak binayı tamir ettirmeye yetecek kaynakları olmadığını belirtmektedirler:

... istila sebebiyle harap olup yaptırmaya kudretimiz olmayıp zaman mürur edüp dedemiz ve babamız mülkü olduğuna Belogradcık sükkanından Recep ve Hüseyin nam kimesneler şehadet etmeleriyle Vidin nazırı olan saadetlü İbrahim Ağa hazretlerinden ihtimamen tapunama alup nazar olup mucebince li ecli'l-ihtimam hüccet talep ederiz...¹⁷³

15 Mart tarihli hükümden Murad Çelebi'nin iddialarını Koço ve Miko, değirmenin babalarından kendilerine ırsen intikâl ettiğini, mülk-i mevrus olarak bu değirmeni

¹⁷⁰ VŞS 14, vr. 29, metin 1.

¹⁷¹ Belogradcık Vidin'in güneybatısında yer almakta ve Vidin Aklamı olarak anılan bir savunma zincirinin parçası olan kalelerden birini barındırmaktadır. 1705 yılından itibaren mukataalardan biridir. Bkz. Aydın, **Vidin Kalesi, Tuna Boyundaki İnci**, s. 60, 75. Modern haritalardan bakıldığında Vidin ile arasında yaklaşık 50-60 km'nin bulunduğu görülmektedir.

¹⁷² VŞS 161a, vr. 59, metin 3.

¹⁷³ VŞS 161a, vr. 59, metin 2.

yaptıracıklarını ifade ederler. Mahkeme kaydında, Koço ve Miko'dan sözlerinin doğruluğuna dair delil talep edildiği anlaşılmaktadır, bu delil bulunamayınca Koço ve Miko'nun def'i olarak ileri sürdükleri iddialar reddedilerek kasr-i yedlerine karar verilmiştir.¹⁷⁴

Bu olayda da görüldüğü üzere mülk bina, babadan miras şeklinde intikâl etse dahi, harap olduğu takdirde, üzerinde bulunduğu arazi nedeniyle resm-i tapu ödenmesi yoluyla devredilmektedir. Bu durum kanunnamelerle çizilen çerçeveye uygundur; mîrî arazi üzerindeki mülk bina, yıkıldığı ve boş kaldığı takdirde, belli bir süre sonucunda üçüncü bir şahıs, bu araziyi (ve dolayısıyla yıkıntı mülkü) bedel karşılığı iktisap edebilmektedir. Daha geç tarihli metinde değirmenin otuz yıldan beri harap olduğu iddia edilmekte, ilk metinde ise Koço ve Miko istila sebebiyle zarar gören binayı zamanında yaptıracak güçleri olmadığını iddia etmektedirler. Her halükârda otuz yıldır boş duran ve kimsenin ilgilenmediği bir arazinin şen ve abadan edilmesi Osmanlı arazi hukukunun ve toprak sisteminin prensipleri gereğidir.

Yüzyıl başında Antakya'da görülen çekişmeli vakaların bir kısmı yine malikin veya mutasarrıfın haklarını kullanamamasından kaynaklanmaktadır ancak genelde bu duruma yol açan olaylar daha basit niteliklidir. 29 Haziran-8 Temmuz 1709 (H. Evâhir-i Rebiyülahir 1121) tarihinde düşülen bir kayıta bir arazinin işgal edildiği iddiası yer almaktadır. Hammare Mahallesi'nde sakin Osman Çavuş ibn Hacı Ahmed'in, Şenbek Mahallesi sakini olan Hacı Mehmed ibn Hacı İsmail'i şikâyet ettiği bu davada, olayın kayda geçtiği tarihten belli bir süre önce satımı gerçekleştiği ifade edilen malların üzerinde bir anlaşmazlık görülmektedir. Osman Çavuş olaydan beş yıl önce Kırkiyye Köyü'nde bağı, Abdi Köyü'nde bir diğer bağı, aynı köyde bir dut bahçesinin yüzde elli hissesini, yine aynı köyde bir kıta dut bahçesini, sekiz baş öküz ve iki baş kısrağı İbrahim isimli birinden baten bey' ve teslim-i mebi ve kabz-ı semen etmiştir.¹⁷⁵ Osman Çavuş'un iddiasına göre Hacı Mehmed, söz konusu mallar için "Benim dahi müşteramdı" diyerek kullanımına engel olmaktadır. Hacı Mehmed'in cevabı ise, bahsi geçen mülkü İbrahim'den kendisinin üç yıl önce "şıra etmiş" olduğu yönündedir, ayrıca bey' akdini "Osman Çavuş'un mukaddem tarihle mülk-i müşterası

¹⁷⁴ "sudaka-yı makallerine beyyine talep olundukda..." (sözlerinin doğruluğuna dair delil talep edildiği zaman)

¹⁷⁵ AŞS1, MŞH.ŞSC.d..1094, vr. 14b, metin 1.

olduğu malum değildir” diye inkâr etmektedir. Fakat Osman Çavuş’un iddialarını doğrulayan şahitlerin ifadeleri üzerine dava onun lehine sonuçlanmıştır.

Antakya’da 15-25 Ekim 1709 (H. Evâsıt-ı Şaban 1121) tarihinde görülen bir çekişmenin konusu yine temelde bir bağın kime ait olduğudur. Davacı Ayşe binti Mehmed ibn Şerifeddin, vekili aracılığı ile Kefere-i Abel Köyü’nde “mülk-i mevrusu” olduğunu iddia ettiği bağın, Abdülaziz ve Mehmed ibn Hüseyin tarafından zabtedildiğini iddia etmektedir. Ancak bağın yirmi yıl boyunca “boz ve hâli” kaldığı, sahib-i arz tarafından tapuya verildiği, toprağı devralan Hacı Mustafa’nın da toprağı ziraat ve hırsaset ettiği kayda geçmiştir.¹⁷⁶ Abdülaziz ve Mehmed bin Hüseyin, toprağın hakk-ı tasarrufunu Hacı Mustafa’dan devralmış ve tekrar bağ ekmişler. Davalı tarafın iddiası şahitlerle desteklenmiş, bu nedenle hüküm de onların lehine çıkmıştır.

Vidin’de toprağı zabt ederek tasarrufa engel olma iddialarının sadece işgal sebebiyle ortaya çıktığını düşünmek hata olur. Örneğin 6 Kasım 1704 (H. 8 Receb 1116) tarihinde Vidin şer’iye sicilindeki bir kayıta tam da böyle bir durum söz konusudur. Bu sefer yaklaşık yedi dönümlük çayır arazisinin davası görülmüştür.¹⁷⁷ Vidin şehrinde kale kethüdası olan Osman Sipahi, Murad Alaybeyi’nin kızı Ayşe Hatun’u dava etmiştir. Osman Sipahi’nin iddiasına göre, davaya konu olan çayır arazisini Abdullah Ağa isimli bir “yerli topçubaşı”ndan yirmi kuruş karşılığı iştira etmiştir. Ancak Ayşe Hatun ise söz konusu çayırları “tapulayıp” zabt etmiştir ve Osman Ağa Ayşe Hatun’un kasr-i yedini talep etmektedir. Ayşe Hatun’un vekili ise, müvekkilesinin erkek kardeşi Ahmed Ağa’nın Osman Ağa’dan kırk kuruş alacağı olduğunu ve bu borç karşılığı söz konusu arazinin ferağ ve tefviz ve temlik edildiğini, Ahmed Ağa ölünce Ayşe Hatun’un söz konusu araziye sahib-i arzdan tapu tezkeresi karşılığı “tefevvüz ve temellük” ettiğini belirtir. Şahitlerin de olayı doğrulayan ifadeleri üzerine karar Ayşe Hatun lehine çıkar. Bu olayda çayır arazisi öncelikle Ahmed Ağa’ya borç karşılığı ferağ edilmiştir. Ahmed Ağa’nın ölümünden sonra geride varis olabilecek erkek veya kız evlat bırakmamış olabileceğini, Ayşe Hatun’un sahib-i arzdan tapu ile araziye devralmasına dayanarak söylemek mümkündür. Netice

¹⁷⁶ AŞS1, MŞH.ŞSC.d..1094, vr. 36a, metin 2.

¹⁷⁷ VŞS 38, vr. 18 metin 2.

itibariyle bu vakada da kanunnamede yer alan çerçeveye uygun bir devir işlemi bulunmaktadır.

Vidin sicilinde işgalle ilgisi olmayan diğer bir çekişme 7 Haziran 1729 (H. 10 Zilkade 1141) tarihinde, Topoloğça Nehri'ne yakın bir mevkide bir değirmen ve hemen yakınındaki çayır ile ilgili olarak kayda geçer. Bu sefer mesele, vefat eden Kara Halilzade Mehmed Ağa'nın terekesindeki borçların, çayır ve değirmenin satılması yoluyla karşılanmasından kaynaklanmaktadır. Davacı Süleyman Çavuş Mahallesi'nde sakin olan, Yetmiş Bir Cemaatinden Mustafa Beşe ibn Ömer'dir. Mustafa Beşe, açık arttırma ile doksan kuruş karşılığında satın aldığı değirmen ve çayırını tasarruf ettiğini fakat tasarrufuna Ümmühan tarafından mâni olunduğunu iddia eder. Ümmühan, Mehmed Ağa'nın kızı ve varisi Fatma'nın annesidir; bu olay sırasında asıl hak sahibi olan Fatma'nın yaşı küçüktür. Ümmühan çayırın otlarını Fatma için biçirmiş ve zabt etmiştir, şikâyet konusu olan mesele de budur. Ümmühan'ın vekili Küçük Mehmed Beşe, olayın bir kısmının doğruluğunu teyit eder, yani ortada bir borç vardır, bu borç için değirmen ve ona bağlı olan çayırın müzayedesini düşünölmüştür. Ancak Vekil Küçük Mehmed Beşe tarla ve çayırın arazi-i emiriyeden olduğunu bu nedenle de “bey’ ve şirasının caiz olmadığını”¹⁷⁸ cevabında gerekçe olarak ileri sürer. Ek olarak Ümmühan'ın 1725-26 tarihinde (H. 1138) Fatma için sahib-i arz olan Mustafa Ağa'dan resm-i tapu karşılığı söz konusu yerleri aldığını gösteren tapu temessükünü mahkemeye ibraz eder. Metnin karar kısmında bu temessükün ibrazı dikkate alınmış ve “Çayır miras makulesinden olmayup müteveffanın evladı zükuruna meccanen ve evlad-ı inasına tapu-yı misli ile intikâl eder” kuralına gerekçe olarak hükümde yer verilmiştir, dolayısıyla olay Ümmühan ve Fatma lehine sonuçlanır.¹⁷⁹

Vidin'de son olarak üzerinde durulacak fuzuli zabt iddiası aynı zamanda kadının dava konusu bölgeye gittiği bir “akd-i meclis-i şer” vakasıdır. 1752 yılına (H. 15 Ramazan 1165) ait olan bu kayıta, Seyyid Lütfullah bin Hüseyin, Arçar Kasabası'nda¹⁸⁰ Rayiç Toprağı diye bilinen bir yere gidip olayı çözmüş ve karar

¹⁷⁸ “...müteveffa-yı mezburun duyun-ı kesiresi olmağla terekesi zaruret-i deyn için olduğuna vasi-yi mansubu olan Abdullah Çelebi bey’ edüp değirmene muttasıl olan çayırlarıyla müzayede edip 130 guruşa balığ ve müddei-ı mezbur üzerine murad edip lakin tarla ve çayır arazi-i emiriyeden olup bey’ u şirası caiz olmamağla...”

¹⁷⁹ VŞS S19, vr. 110-111, metin 3.

¹⁸⁰ Arçar, Vidin Aklamı'ndan biridir. Bkz. yuk. 1701 yılından itibaren palanga niteliğini haizdir. Aydın, **Vidin Kalesi, Tuna Boyundaki İnci**, s. 75.

vermiştir. Kayda göre, Arçar Nehri yakınında dört dönüm çayır ve altı dönüm tarlanın iştirak halinde mutasarrıfları olan Halil Beşe ve İsmail Beşe isimli kişiler, arazilerine dahl ve taarruz eden Mahmud Ağa'dan şikâyetçi olmuşlardır. Mahmud Ağa ise savunmasında söz konusu araziye tapu temessüküne dayanarak kullandığını belirtir. Ancak Halil ve İsmail Beşe'nin sözlerini doğrulayan şahitleri vardır, bu nedenle dava lehlerine sonuçlanır.¹⁸¹

Antakya şer'îye sicilinde yer alan bir sonraki vaka, aynı zamanda sosyo-ekonomik bir konuya işaret etmektedir; şer'îye sicillerinde nadiren gözüke de, 18. yüzyılda bazı kişiler, kendi tasarruf ettikleri veya maliki oldukları arazinin etrafından toprak alarak bir bakıma servetlerini genişletmektedirler. 14 Mart 1709 (H. 2 Muharrem 1121) tarihinde kayda geçen bu olayda Saha Mahallesi¹⁸² sakini olan Mustafa Bey bin Çerkes Hacı Hüseyin'in vefatından sonra mirasçıları arasında görülen bir paylaşım ve alım satım sorunu vardır. Çekişmeye konu olan arazi ise Süveyde'deki Amudiye Mezrası'nda yer alan "bir tarafı mezbure Saniye'nin dut bağçesi ve bir tarafı nehir ve bir tarafı tarık ve bir tarafı Hanbelas ile müntehi ve mahdud olan incirlik ve bağın arsası"dır.¹⁸³ Saniye de Sarı Mahmud Mahallesi'nde ikamet etmektedir ve Mustafa Bey'in kız kardeşidir. Saniye'den şikâyetçi olan kişi ise, Mustafa Bey'in mirasçılarından olan eşi Safiye binti Ali isimli kadındır. Safiye Hatun'un iddiasına göre, söz konusu arsayı kocasının erkek kardeşi olan ve bu kaydın düştüğü tarihte hayatta olmayan Solak Mehmed, zamanında Kuloğlu diye anılan birinden "şira etmiş"; arsaya incir ve bağ dikilmiş, müştereken tasarruf edilmiştir. Solak Mehmed'in ölümünden sonra hissesi Saniye ve Mustafa'ya kalmış, Mustafa'nın ölümünden sonra da onun payı Safiye'ye ve çocukları Mehmed ve Merve Han'a geçmiştir. Fakat Saniye buna rağmen arazinin tamamını zabt etmektedir. Bu iddialara verilen cevaptan, Kuloğlu'nun adının Hasan Ağa olduğunu, Saniye'nin eşi olduğunu, Solak Mehmed'in ise subaşı olduğunu öğreniyoruz. Kuloğlu Hasan'ın oğulları, babalarının ölümünden sonra bir bölüm hisseyi mehr-i muahhar olarak Saniye'ye devretmişlerdir. Yine Saniye'nin verdiği bilgiye göre, Mustafa hayattayken üçte bir hissesini Saniye'ye

¹⁸¹ VŞS 41, vr. 50-51, metin 2.

¹⁸² Saha Mahallesi'nin Antakya merkez mahallelerinden biri olduğunu Halil Sahillioğlu belirtmektedir. Bkz. Halil Sahillioğlu, "Antakya", **DİA**, C. III, 1991, s. 231.

¹⁸³ AŞS1, MŞH.ŞSC.d..1094, vr. 6a-6b.

satmıştır.¹⁸⁴ Saniye bu iddialarını kanıtlayan şahitler getirmiş, bu nedenle de dava onun lehine sonuçlanmıştır.

Bu vakadan yola çıkarak birkaç husus üzerinde durmak gerekir. Mezra üzerinde yer alan arsa ortak tasarruf edilmektedir. Bu arsanın bütün paydaşlarının arsanın başında durmadıkları tahmin edilebilir, bu durum Mustafa Bey için de kız kardeşi Saniye Hatun için de geçerlidir, iki kardeş de merkez mahallelerde ikamet ederken arsa nahiyelerden birinde yer almaktadır. Sarı Mahmud Mahallesi de Saha Mahallesi gibi, Antakya'nın merkez mahallelerindedir, bu bölümde daha önce görece “zengin” olabilecek kişilerin tercih ettiği bir mahalle olduğu üzerinde durulmuştu. Merkezde ikamet eden kişiler, Süveyde Nahiyesi'nde bir mezradaki arsayı tasarruf edebilmektedirler, bu bağlamda bağ arsası üzerinde üretimin nasıl devam ettirildiği, arazinin boz ve hali kalmasının nasıl engellendiği konusu dikkate alınmalıdır.

İkinci olarak araziye satın alan ve fiilen kullandığı düşünülen Solak Mehmed, subaşı unvanını haizdir. Subaşı Osmanlılardan önceki Türk devletlerinde de görülen bir görevlidir, esasen şehir ve köylerin güvenliğini sağlamaktan sorumludur. Osmanlıların ilk dönemlerinde şehir muhafızı görevini sürdüren subaşının pek çok sorumluluğu vardı, bunlar içinde şehrin iâşesini sağlamak, meyhane, tütün kontrolü, teftiş vb. sayılabilir.¹⁸⁵ Subaşı ehl-i örf taifesinden sayılırdı. Bu metinde ise, açıkça toprak işlemek gibi bir işe dahil olduğu dikkati çekmektedir, bu durum 18. yüzyılda görülen uygulamaların bir yansımasıdır. Tasarruf ettikleri toprağı vekil vasıtasıyla yöneten sipahilerin çoğu bu işi subaşı gibi kişilerin yardımıyla yürütmektedirler. Bu olayda ise Saniye Hatun, bu işi erkek kardeşine yaptırmaktadır; nitekim şahitler de aradaki ilişkiyi müştereklik olarak açıklamışlardır.¹⁸⁶

¹⁸⁴ “...Saniye Hatun cevabında mahdud-ı mezkur incir arsasını bundan akdem fevt olan zevcim Kuloğlu Hasan Ağa ve oğulları Ahmed Ağa ve Mustafa Ağa alâ tarıkı't-teharuc sümün hissem ve mehr mukabelesinde hüccet-i şeriye ile verdikleri bağçenin hududu ve sınırı dahilinden olmakla bağçem subaşı olan karındaşım mezbur Solak Mehmed kendi çiftim ile sürüp ve malım ile incir ve bağ gars edip fevt oldukda mezbur Mustafa'yı ber minval-i meşruh nasb etdiğimde incirlik ve bağda benim bir sülüs hissem vardı deyu sülüs hisse-i mezbureyi hal-i hayatında bana otuz kuruşa bâten bey' ve teslim-i mebî' ve kabz-ı semen-i mezkur ve cemî'-i deâviden zimmetini ibra ve iskat eyledi deyu def'le mukabele etmeğın...”

¹⁸⁵ Mücteba İlgürel, “Subaşı”, **DİA**, C. XXXVII, 2009, s. 447-448, (Çevrimiçi:) www.islamansiklopedisi.info, 04.05.2017.

¹⁸⁶ “... bağçe subaşı olan merkum Solak Mehmed iştiraken gars edip...”

Bu vakada önem arzeden üçüncü nokta, arsanın hali hazırda Saniye'ye ait olan bir dut bahçesine komşu olmasıdır. Bu olayda ölçü belirtilmediği için Saniye'nin bu alışveriş sonucunda toplamda ne boyutta bir araziye tasarruf edebildiğini tahmin etmek zordur. Öte yandan, birbirine komşu olan arazilerin bu şekilde tek elde toplanması servet birikimi fenomeni açısından ilginçtir. Bir diğer dikkat çekici husus ise, metinde “incirlik ve bağın arsasını” tabirinin kullanılmış olmasıdır. Ancak malın “baten bey’ ve teslim-i mebî’ ve kabz-ı semen” ile devredildiği dikkate alınacak olursa, mülk arazinin söz konusu olması gerekir. Aynı Saniye Hatun olduğu tahmin edilebilecek bir diğer çekişmede olay bu sefer davalı aleyhine sonuçlanmıştır. 28 Temmuz-7 Ağustos 1709 (H. Evâhir-i Cemadiyülevvel 1121) tarihinde Saniye Hatun, Amudiye Mezrası'nda Asi Nehri, Kastal Nehri, yol ve bir diğer bahçe ile sınırlı dut ve diğer ağaçlardan müteşekkil bir bahçeyi fuzuli zabt ile itham edilmiştir. İddia sahibi El-Hac Mustafa Çelebi ibn Ahmed Çelebi, söz konusu bahçeyi beş yıl önce Saniye Hatun'dan devraldığını iddia eder ve iddiasını iki şahit ile ispatlar.¹⁸⁷

İki şehirde de akrabalar arasında çıkan uyuşmazlıkların arka planında arazinin nasıl kullanılacağı veya kime devredileceği (ya da devredilmiş olduğu) soruları yer almaktadır. Bir tarafın diğer tarafa araziye devretmesi, bu devre açıkça rıza vermeyen veya rıza vermemiş olduğunu iddia eden kişilerin şikâyetleri nedeniyle kadı huzurunda çözümlenmesi gereken bir vaka ortaya çıkmaktadır; bu şikâyetlerin bir kısmının hukuken meşru bir gerekçeye dayanmadığı görülebilir. Örneğin, 19 Temmuz 1736 (H. 10 Rebiyülevvel 1149) tarihinde Hammare Mahallesi'nde ikamet eden Fatma binti Küçük Osman Ağa, Mustafa Çavuş Ağa ibn Mehmed Ağa'yı, babasından kalma çeşitli mülkleri fuzuli zabt etmekle itham eder. Söz konusu mallar arasında iki evin yanı sıra, “...medine-i mezbur kazasına tabi Büyükburç köyünde malumu'l-hudud çiftlik ve dahilinde altı res öküz, iki res inek, beş res keçi, iki res merkeb, bir doru kısarak ve çeşitli alet ve çift, aynı köy toprağında iki yüz on aded zeytin, beş aded ceviz, yirmi aded badem, yirmi aded armud ağacı”¹⁸⁸ gibi çeşitli mallar bulunmaktadır. Mustafa'nın söylediği kadarıyla Fatma, kocası Hamamcı Mehmed Ağa'ya yaklaşık on yıl önce çiftliği ve içindekileri ve ağaçları satmıştır. Mehmed öldükten sonra terekesi

¹⁸⁷ AŞS1, MŞH.ŞSC.d..1094, vr. 20a, metin 2.

¹⁸⁸ AŞS2, MŞH.ŞSC.d..1095, vr. 29b.

mirasçılar arasında dağılmış, Mustafa Çavuş dağılan hisseleri mirasçılardan toplamıştır. Burada Mustafa Çavuş “Fatma dahi hisselerini bana bey‘ etmişti” diyerek karşı tarafın durumdan habersiz olmadığını ve satıma rızası olduğunu belirtir. Mustafa’nın sözlerini kanıtlayan şahitlerin ifadeleri sonrasında, Fatma karşı tarafın haklılığını kabul eder. Bundan yaklaşık yedi yıl sonra, yine Antakya’da bir diğer paylaşım vakası görülmüştür. 22 Eylül 1743 (H. 3 Şaban 1156) Bakto Mezrası sakini Ali bin Diyah’ın terekesi sicilde yer alır.¹⁸⁹ Defterde bu hükmün hemen arkasından Ali bin Diyah’ın ölümünden sonra arkasında bıraktıkları ile ilgili diğer bir hüküm yer alır.¹⁹⁰ Görünüşe göre terekenin açıklanmasından sonra yaklaşık iki hafta içinde, terekede bir uyuşmazlık ortaya çıkmıştır. 3 Ekim 1743 tarihinde (H. 14 Şaban 1156) verilen hükme göre, Ali’nin mirasçıları üç kızı Meryas, Urci ve Fatma, iki oğlu Mehmed ve Halil ve eşi Galibe binti Abdullah’tır. Meryas, Mehmed ve Halil’e karşı dava açmıştır. Meryas “Harbiye nam mezra toprağında üç kıt’a tut hakuresi¹⁹¹”nin iştirak halinde miras aldığı mülkü olduğunu ancak Halil ve Mehmed’in bahçeyi fuzulen zabt ve tasarruf ettiklerini iddia eder. Halil ve Mehmed kardeşler iddiaya cevaben, bu olaydan on yıl önce, Ali bin Diyah’ın Hacı Bayezid’e borcu karşılığında bahçesini bey‘ ve temlik ettiğini, kendilerinin de bahçeyi Hacı Bayezid’den satın aldıklarını ifade ederek şahit gösterirler. Neticede Meryas muarazadan men edilir. Bu olayda Meryas’ın üzerinde hak iddia ettiği bahçe, bir önceki hükümde yer alan terekenin içine dahil edilmemiştir; terekede Harbiye köyünde yer alan nisf hisse bahçe bulunmaktadır; dava konusu arazi ise Harbiye mezrası toprağında üç kıta dut hakuresi olarak geçmektedir. İki bahçenin de aynı yer olduğunu düşünsek bile, erkek kardeşlerin hak iddiası, şahitlerle de desteklendiği için kuvvetli olacaktır.

17-27 Nisan 1750 (H. Evâsıt-ı Cemaziyülevvel 1163) tarihinde yine tereke üzerinde bir anlaşmazlık çıkar. Hammare Mahallesi’nde sakin olan Halil Efendi İbn Şaban’ın ölümünden sonra, kızı Emine mirastan kendine düşen payı istemektedir. Paya konu olan mallar içinde Barbaron Köyü’nde bir kıta dut bahçesi, mezrada bir kıta dut bahçesi, aynı mezrada üç kıta dut bahçesi zikredilir. Emine babasının kendisi

¹⁸⁹ Kara, *Antakya’nın Üç Numaralı Şerhiye Sicili*, s. 55-56, belge 25.

¹⁹⁰ a.e., s. 56-57, belge 26.

¹⁹¹ “Hakure” kelimesi sözlükte “etrafi çevrili tarla veya hemen şehrin dışında yer alan sebze bahçesi” olarak geçmektedir. Tanımın orijinali İngilizcedir. Bkz. James Redhouse, *Turkish and English Lexicon*, 3. Bs. İstanbul, Çağrı Yayınları, 2006, s. 755.

küçükken vefat etmiş olduğunu, erkek kardeşlerinden Abdullah Efendi'nin zikredilen mülkü yirmi seneden beri fuzuli zabt ettiğini belirtir, hali hazırda mirastan kendine düşen hisseyi devralmak istemektedir.¹⁹² Abdullah Efendi ise cevabında, bahçenin Emine'nin babası Halil Efendi ve amcaları El-Hac Mehmed ve Molla Abdülkadir'in “ale'l-iştirak mülkleri” olduğunu söyler. Kardeşler hayattayken mülkü “bi't-terâzi” bölüşmüşler ve her bahçeden her birine üçte bir hisse düşmüştür. Abdullah, Emine'nin payına düştüğünü iddia ettiği üçte bir hisseyi Halil Efendi fevt olduktan sonra, Emine'nin vasisi de olan diğer kardeşi İbrahim Efendi'den almıştır, burada borca karşılık bir satım söz konusudur. Kardeş olan Emine ve Abdullah'ın anneleri bir babaları ayrıdır. Burada bir kardeşin aynı babadan kalan malları tek tek nezdinde toplaması olaylarından bir diğerini görmek mümkündür, Abdullah amcalarından paylarını devralmıştır. Emine'nin olay esnasında küçük olmasının sonuç açısından pek de bir fark yaratmadığı görülmektedir.

Sonuç olarak, 1700-1750 yılları arasında Vidin ve Antakya'da mîrî ve mülk arazi üzerindeki uyuşmazlıkların kadı sicillerinde yer alabilen ağırlıklı kısmının mahkeme kararıyla çözülmüş olduğu anlaşılmaktadır, sulh ve ibra yoluyla çözülen uyuşmazlıklar sayı olarak daha azdır. Kadı huzuruna çıkan ve şikâyetle bulunan kişilerin gerekli yazılı delillere ve şahitlere her zaman sahip olmadıkları görülebilir. Buna ek olarak bazı vakalarda haksız olduğunu bilerek (veya bunu sonradan kabul ederek) mahkemeye gelen kişiler de mevcuttur. Ancak Osmanlı İmparatorluğu'nda toprağı mülkiyet veya tasarruf yoluyla kullanan kişilerin sahip oldukları haklar konusunda yavaş yavaş bir bilinç sahibi oldukları, özellikle devir ve aslen kazanımlar için hüccet talep edilmesinden de anlaşılmaktadır.

¹⁹² ASS4, MŞH.ŞSC.d..1097, vr. 25b, metin 1.

SONUÇ

18. yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu için uzun süre boyunca geri kalma literatürünün bir aşaması olarak değerlendirilmiştir. Bozulma ve çöküş anlatısı hukuk tarihi araştırmalarını, toprak düzeninin bozulması ve hukuk tarafından öngörülen kuralların dışına çıkılması yönüne doğru çekmektedir. Çöküş literatürü çerçevesinde 18. yüzyıl, merkezi devletin taşra üzerindeki kontrolünün kaybedilme dönemi olarak değerlendirilmiştir. Aynı dönemde “Batı Avrupa”da yükselen değer merkezi devlet kavramına tezat olarak Osmanlı İmparatorluğu’nda ayanların yükselişinin bir tür feodal sisteme geri dönüş olduğu tartışılmıştır. Bu fikir, II. Mahmud döneminden sonra ayanların devre dışı bırakılmaları sürecini de bazı ayanların doğrudan merkezin reform ajanı olma süreçlerini de açıklamak bakımından yetersiz kalmaktadır.

17. yüzyılda Dünya’nın geneline sirayet etmiş bir fenomen olarak algılanan kriz süreci, Osmanlı Devleti’ni de etkilemiş, bu bakımdan bazı idari tedbirlerin alınması söz konusu olmuştur. Toprak rejiminde bozulmadan söz eden literatür, bu süreci 17. yüzyıldan başlatır; 18. yüzyıl bir bakıma önceki dönemin birikimlerinden kaynaklanan bir dönem olarak görülür. Toprağın göç, isyan, doğal afetler ve savaş nedeniyle boşalması, bazı kişilerin aleyhine sonuç doğururken bazı kişiler bu kriz döneminden yararlanabilmiştir.

Devletin bu süreçte temel olarak arazi rejimini yeni baştan düzenleyen veya ortaya çıkan farklı grupların arasındaki ilişkileri tanımlayan bir kanun yapmaktan ziyade, temel üretim biçimi olan mîrî arazi sistemini sürdürmeyi deneyen kanunları yaptığı ve buna dair fermanlar çıkardığı görülmektedir. Mîrî arazinin tabi olduğu intikâl rejiminin 17. yüzyıl başında genişletildiği ve bu genişlemeyi düzenleyen metinlerin 18. yüzyılda da yürürlükte olduğu anlaşılmaktadır. Bu çalışma için örnek olarak alınan Vidin ve Antakya’da uygulanan arazi hukuku da özünde bu rejime aykırı bir örnek teşkil etmemektedir.

Vidin uzun yıllar boyunca imparatorluğun sınır bölgesinde yer almıştır. 17. yüzyılın sonunda yaşanan Habsburg-Osmanlı çekişmesi, 1700’lü yıllarda uzun bir süre Vidin kadınlarını meşgul edecek toprak hukuku sorunlarına sebep olacaktır. İşgal sebebiyle esir düşenler ve toprağını bırakıp kaçmak zorunda kalanların da komşu topraklardan gelip kendilerine yer ve iş arayanların hikâyeleri de sicillere yansımıştır.

18. yüzyıl başındaki ilk yirmi yıllık süreçte, bölgede boşalan arazilerin üreticiler tarafından devralınması, eski sahiplerin arazi üzerinde hak iddia etmeleri sonucu çıkan çekişmeler dikkati çekmektedir. Arazinin işgal edilmesinden kaynaklanan sorunlar, Vidin’de olduğu gibi Antakya’da da şikâyet konusu olmaktadır. Her iki şehirde de işgal sorununun azımsanmayacak bir kısmı, yabancılar arasında değil tereke üzerinde anlaşmazlığa düşen akrabalar arasında yaşanmaktadır. Bu tip uzlaşma veya kadı kararı ile çözülen vakalarda şikayetçi tarafın ağırlıklı olarak kadın olduğu dikkati çekebilir. Genel olarak Vidin’de de Antakya’da da, kadınlar aktif bir biçimde mahkeme önünde hak talebinde bulunmuştur; Vidin’de 62 vakadan 23’ünde kadınlar taraf olmuştur, Antakya’da ise bu oran 87 vaka içinde 33 vakadır. Bu rakamlara akrabalar arası çekişmeler, satım, ferağ, zabt gibi çeşitli vakalar dahildir. Oransal olarak iki kent arasındaki benzerlik dikkat çeker. Sicillere yansımış olan uyuşmazlıklardan anlaşılan bir diğer husus, arazi üzerindeki hakların “sınıfsal” açıdan birbirine denk kişiler arasında yarışmakta olduğudur. İddia edilen hak, köylünün veya şehirlinin devlete veya sahib-i arza karşı talep ettiği haklar değildir, ağırlıklı olarak benzer statüdeki kişiler arasında yaşanan çekişme söz konusudur. Buna ek olarak Antakya ve Vidin’de işlemlerin niteliğini etkileyen en önemli unsurun coğrafi konumdan kaynaklanan sorunlar olduğu dikkati çeker, bu durum özellikle Vidin’de kendisini göstermektedir.

1700-1750 yılları arasında kadı huzurunda hüccet talep edenlerin varlığı, hak sahibinin bu hakkı hukuken garantiye almak konusunda bilinçli bir şekilde hareket ettiğini göstermektedir. Vidin’de terk edilmiş topraklarla ilgili olarak incelenen vakalarda, tapunameye ek olarak hüccet talep edildiğini, dolayısıyla kadı huzurunda işlemin teyit edildiğini ve toprağın tasarruf hakkını elde eden kişilerin bu haklarını resmi ve hukuken tanınan bir şekilde kayda geçirmek istediklerini anlatmaktadır. Aynı şekilde, toprak üzerindeki mülkiyet ve tasarruf hakkının çeşitli yollarla devri sırasında, temessük veya tapunameye ek olarak hüccet talep edilmiş olması bu yargıyı güçlendirmektedir. Ancak bu bilince sahip kişilerin yanı sıra, yine Vidin’de vergi kaçırmak için toprağı resmi olmayan yollarla devredenler de mevcuttur. Antakya’da hüccet talebi yaygın olmakla birlikte, bu talep genelde arazi üzerindeki hakların bedel karşılığı devrini kayıt altına yapmak içindir; bu bağlamda boş kalan arazinin şenlendirilmesine dair vakalar Antakya sicilinde nadirdir. Gerek Vidin’de gerek ise Antakya’da, şer’iye sicillerine yansıyan örnekler arasında toprağı kullanabilen

kişilerin yapabildiği ve yapamadığı işlemlerde hukuki çerçevenin dışına çıkmış olduğunu bariz bir şekilde gösteren bir örnek yoktur. Ancak bu durum herkesin kurallara uygun hareket ettiği anlamına gelmez. Nitekim Vidin sicillerinde yer alan ve hüccet almaktan kaçınan kişilerin varlığını dile getiren ferman da buna işaret eder.

Osmanlı İmparatorluğu'nda mîrî arazi sistemi, kira ile verginin iç içe geçtiği ve köylü ile sipahi arasındaki dengenin merkez lehine korunduğu bir çerçeveye oturtulmuştur. Bu bağlamda üretimi yapan köylünün asıl derdi devlet değil sipahi ile veya diğer yerel güç sahipleriyle olmuştur, en azından hukuki belgelere yansıyan olaylardan anlaşılan budur. 18. yüzyılın ilk yarısında büyük çiftliklere sahip ayanların boş kalan toprağın kazanımı, toprak üzerindeki hakların devri ve uyuşmazlıkların çözümü konusundaki rolleri, sicillere yansımamıştır. Sicillerde toprağın belirli haklarını ellerinde bulunduran, beşe, efendi, seyyid, el-hac vb. unvanlara sahip olan kimselerin tam anlamıyla köylü olmadıkları tahmin edilebilir. Ancak bugün anladığımız biçimiyle “şehirli kapitalist” olmayabilecekleri ihtimalini de dikkate almak gerekir. Yine de üzerinde ister kuru tarım ister bağ bahçe tarımı yapılıyor olsun, mîrî ve mülk toprağın tasarruf/mülkiyet hakkının veya hisselerinin el değiştirmesi, tarımın ticarileşmesi sürecinin bir parçası olarak görülebilir. Sicillerdeki örnekler, küçük ve orta ölçekte yapılan üretimin yaygın olduğuna dair önemli bir ipucu vermektedir. Büyük ölçekte üretime dair fazla bir emareye, en azından bu çalışmada incelenen örneklerde rastlanmamıştır. Bu süreçte incelenen vakalarda, nispeten büyük miktarda servete sahip olan kişilerin de büyük miktarda bir araziden ziyade parça parça küçük ve orta ölçekte arazileri işledikleri ve işlettikleri dikkati çekmiştir.

19. yüzyılda imparatorluğun toprak ile ilgili sorunları devam ediyor, Rumeli'de boş kalan toprakların varlığı tespit edilebiliyordu. 1839 tarihli Gülhane Hatt-ı Hümayunu'nun ilanından sonra, Anadolu ve Rumeli'de vergi tahsili, emlak ve nüfus sayımı gibi meselelerin halledilmesi için bazı emirler gönderilmiş, ancak verimli sonuç alınamayınca, taşrada olan bitenin kontrol edilmesi bakımından bir kişi Rumeli'ye, bir kişi de Anadolu'ya müfettiş olarak gönderilmiştir. Bu dönemde Rumeli müfettişi olan Ahmed Arif Hikmet Beyefendi, bazı kasaba ve köylerde geniş araziye

az insanın düştüğünü tespit edecektir.¹ 19. yüzyılda Bulgaristan’da bir yandan topraksız köylü oranı %40 iken bir yandan da gezginlerin doğru bir şekilde tespit etmiş oldukları üzere, işçi eksikliği bulunmaktadır. McGowan bu durumu verimli toprakların sahipli olduğu ama bu toprakları işleyecek işçi bulunamadığı iddiası ile açıklar. Verimsiz topraklar boş kalmıştır; işçi-köylüler de bu nedenle topraksız ve çalışmaya mecburdur.² 1850 yılında Vidin, Sahra, Belogradçik ve Lom kazalarında on bine yakın Bulgar köylüsü ayaklandı ve Müslümanlara saldırdı. Bu süreçte Vidin-İstanbul yolu kesilmiştir. Hükümet olayı yatıştırmak için müfettiş gönderecektir. Müfettiş Vidin’e ulaşmadan önce, şehirdeki ağalar ve başıbozuklar birlikte hareket ederek isyanı dağıtmayı başarırlar. İnalçık bu isyanın temel sebebini Gayrimüslim reaya ile Müslüman toprak sahibi arasındaki gerilimde bulur.³ Halep ve ona bağlı olarak Antakya çevresi ise 19. yüzyılda yabancı tacirler için bir çekim alanıydı. İngilizlerin bu bölgede aktif oldukları anlaşılmaktadır. Türkhan, 1799-1825 yılları arasında İngiltere’nin Halep konsolosu olan ve 1833 yılında Antakya’da Süveyde’ye yerleşen John Barker’ın, Asi Nehri ağzına yakın bir yerde bir konak yaptırdığını, bölgedeki tarımla ilgilendiğini, İtalya’dan iyi kalite ipek böceği yumurtaları getirterek bunları halka dağıttığını ifade eder. Yazar aynı dönemde bu bölgede bulunan Albay Chesney’in de Asi Nehri üzerinde ulaşımı geliştirecek bazı projeler üzerinde çalıştığını belirtir.⁴ Toprak rejiminin ilerleyen dönemde bu iki bölgede aldığı şekil ve hukuki düzen, bu bakımdan da ilgiyi hak etmektedir. 18. yüzyılın bütününe yayılmış değişimler, farklı unsurlarla birlikte 1858 tarihli Arazi Kanunnamesi’ne giden yolu açmıştır. Ancak bu kanunnamenin bütün sorunları bir anda çözdüğünü düşünmek hata olur; Kenanoğlu, kanunnamenin uygulanması açısından devletin gerekli özeni gösterdiğini belirtir. Yine de yazar kanunnamenin kabulünden sonraki bir iki yıl içinde Vidin gibi, Niş gibi sorunlu yerlerde isyan ve diğer sorunların devam ettiğini de ifade etmektedir.⁵

¹ Mahir Aydın, “Ahmed Arif Hikmet Beyefendi’nin Rumeli Tanzimat Müfettişliği ve Teftiş Defteri (19 resim ile birlikte)”, **Belleten**, C. LVI, No: 215, 1992s. 84.

² McGowan, **Economic Life in Ottoman Europe**, s. 71-72.

³ İnalçık, **Devlet-i Aliyye**, C. IV, s. 169.

⁴ Türkhan, **a.g.e.**, s. 68.

⁵ Kenanoğlu, **a.g.e.**, s. 197-198.

1858 Arazi Kanunnamesi'nin ortaya çıkışı ve uygulanması sürecinde yaşanan sorunları anlayabilmek için, meseleye geniş bir çerçeveden yaklaşmak ve uzun süreli değişimleri incelemek gerekmektedir. 19. yüzyıl öncesinde Osmanlı İmparatorluğu'nda arazi sisteminin nasıl bir değişim geçirdiği, hukukun bu süreçten nasıl etkilendiğini anlamak için yapılması gereken farklı şeyler vardır. 18. yüzyıl boyunca arazi hukukunun imparatorluğun farklı yerlerinde nasıl uygulandığı, yerel anlamda ne gibi farklılıkların devreye girdiği, üretim ağlarının hukuki ilişkiyi ne şekilde etkilediği üzerinde mahkeme kayıtları dışında kaynakların farklı bir bilgi ortaya koyması mümkündür.

KAYNAKÇA

Arşiv Kaynakları

Başbakanlık Osmanlı Arşivi

Ali Emiri

AE SAMD III 11 1027

AE SAMD III 50 5047

AE.SAMD.III 202 19503

AE.SAMD.III 201 19435

AE SAMD III 203 19607

AE SMHD I 88 6022

Cevdet

-Dahiliye

C.DH 221 11027

C.DH 100 4968

- Timar

C..TZ 30 1458

Divan-ı Hümayun Defterleri Katalogu

-Tahvil (Nişan) Kalemî Defterleri

A.DVNS.NŞT.d. 84

İbnülemin

-Timar ve Zeamet

İE.TZ. 9 930

Meşihat

-Şer'îye sicilleri

AŞS MŞH.ŞSC.d 1094

AŞS MŞH.ŞSC.d..1095

AŞS MŞH.ŞSC.d..1097

AŞS MŞH.ŞSC.d..1098

Süleymaniye Kütüphanesi

Esad Efendi 854-1 Kanunname-i Cedid

Çelebi Abdullah, 159, Kanunname

Esad Efendi 855-1, Kanunname.

Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi

Y-358 Kanunname-i Sultan Süleyman Han,

Serkis Karakoç Külliyesi

6108 Araziye Dair Sultan Ahmed Han-ı Salis Kanunnamesi

Bulgaristan Cyril & Methodius Kütüphanesi Çevrimiçi Arşiv

Kaynakları

-Şer'ıye Sicilleri

VŞS, S8

VŞS, S9

VŞS, S10

VŞS, S14

VŞS, S19

VŞS, S25a

VŞS, S38

VŞS, S41

VŞS, S42

VŞS, S43

VŞS, S60

VŞS, S67

VŞS, S81

VŞS, S161a

Basılmış belgeler, kaynaklar ve seyahatnameler:

397 Numaralı Halep Livâsı Mufassal Tahrîr Defteri (943/1536) Dizin ve Transkripsiyon, Haz. Ahmet Özkılınç, Ali Coşkun, Abdullah Sivridağ, Murat Yüzbaşıoğlu, Ankara, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, 2010.

Diyarbakir Şeriye Sicilleri Amid Mahkemesi, (3789 Numaralı Sicil) C. I, C. II, haz. Ahmet Zeki İzgöer, Diyarbakır, Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2013.

“Kanunname-i Arazi”, **Tanzimat Sonrası Arazi ve Tapu**, İstanbul, Başbakanlık Osmanlı Arşivi Yayınları, 2014, s. 101-129.

Mecelle-i Ahkam-i Adliye, İstanbul, Matbaa-yı Osmaniye, 1300.

“Osmanlı Kanunnameleri”, **Milli Tettebbular Mecmuası**, C. I, No: 1, s. 49-112, C I, No: 2, s. 305-348, İstanbul: Matbaa-yı Amire, 1331.

Akgündüz, Ahmet:

Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri, C. II, İstanbul, Fey Vakfı Yayınları, 1990.

Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri, C. IV, İstanbul, Fey Vakfı Yayınları, 1992

Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri, C. V, İstanbul, Fey Vakfı Yayınları, 1992.

Ahmet Akgündüz, **Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri**, C. X, İstanbul, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 2015.

Ahmet Akgündüz, **Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri**, C. XI, İstanbul, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 2016.

Atıf Bey:

Arazi Kanunname-i Hümayunu Şerhi, Mahmud Bey Matbaası, H. 1319.

Bıyık, Ömer:

124 Numaralı Mühimme Defteri (1128-1130) Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2001.

Bilmen, Ömer Nasuhi:

Hukuk-ı İslamiyye ve Istılahat-ı Fıkhiyye Kamusu, C. IV-VI-VII, Sarmaşık Yayınevi, yyy., yty.

Çağatay, Ömer:

10 Numaralı Vidin Şer‘iye Sicil Defterinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Bitlis Eren/Mardin Artuklu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2015.

- Çelik, Reşat: **99 Numaralı Mühimme Defteri Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi (1-90)**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Bitlis Eren Üniversitesi-Mardin Artuklu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2015.
- Danacı, Abdullah: **133/2 Numaralı Kayseri Şer'iyе Sicili (H.1155/M.1742) Transkripsiyon ve Değerlendirme**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010.
- Demirsoy, Muhammet H.: **109 Numaralı Mühimme Defterinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi**, İzmir, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2001.
- Ebu Yusuf: **Kitabu'l-Harac**, çev. Ali Özek, İstanbul, Fakülteler Matbaası, 1970.
- Ergene, Oğuz: **III. Ahmet Dönemi Osmanlı Kanunnamesi (İnceleme, Metin, Dizin)**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, 1997.
- Evliya Çelebi: **Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi 3. Kitap, 1. Cilt**, Haz. Seyit Ali Kahraman ve Yücel Dağlı, Yapı Kredi Yayınları İstanbul 2006.

- Feyzullah Efendi: **Fetâvâ-yı Feyziye**, Haz. Süleyman Kaya, İstanbul, Klasik Yayınevi, 2009.
- Gökbunar, Bekir: **105 Numaralı Mühimme Defteri**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1996.
- Kara, Adem: **Antakya'nın Üç Numaralı Şer'iye Sicili**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, 2000.
- Karacaoğlu, M. Faruk: **1765–1768 yılları arasında Konya'da sosyal ve ekonomik hayat (59 Numaralı Konya Şer'iyeye Siciline Göre**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008.
- Külbilge, İlker: **141 Numaralı Mühimme Defteri (H. 1148)**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2002.
- Külek, Ahmet: **71 Numaralı Gaziantep Şer'iyeye Sicili Transkripsiyonu (1-101. Sayfalar- H.1132 / M.1720)**, Basılmamış yüksek lisans tezi, Van, 100. Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010.
- Muhammed Mevkufati: **Mülteka Tercümesi**, C. III-IV, Haz. Ahmed Davudoğlu, İstanbul, Sağlam Yayınevi, 2007.

- Plaisted, Bartholomew: “Narrative of a Journey from Basra to Aleppo in 1750”, **Desert Route to India, Being the Journals of Four Travellers by the Great Desert Caravan Route between Aleppo and Basra, 1745-1751**, Farnham, Surrey, GBR: Hakluyt Society, 2010, (Çevrimiçi) ProQuest 18 May 2015.
- Pulaha Selami ve Yaşar Yücel: **I. Selim Kanunnamesi (1512-1520) Ve XVI. Yüzyılın İkinci Yarısının Kimi Kanunnameleri**, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1988.
- Şakar, Muzaffer Fehmi: **1101/1102 (1690/91) Tarihli 100 Numaralı Mühimme Defteri Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi (1-145)**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 2007.
- Toraman, Leyla: **128 Numaralı Ve 1717-1718 Tarihli Mühimme Defteri (Değerlendirme-Transkripsiyon-Dizin)**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2005.
- Yeniçeri Katibi Hasan: **Prut Seferi Beyanımdır**, Haz. Hakan Yıldız, İstanbul, İş Bankası Kültür Yayınları, 2008.
- Yenişehirli Abdullah Efendi: **Behçetü'l-Fetava**, Haz. Süleyman Kaya, Betül Algın, Zeynep Trabzonlu, Asuman Erkan, İstanbul, Klasik Yayınevi, 2011.

Eserler:

Abou El-Haj, Rıfaat:

“The Formal Closure of the Ottoman Frontier in Europe: 1699-1703”, **Journal of the American Oriental Society**, C. LXXXIX, No: 3, 1969, s. 467-475

(Çevrimiçi) <http://www.jstor.org/stable/596616>, 15 Aralık 2014.

Akarlı, Engin Deniz:

“The Ruler and Law Making in the Ottoman Empire”, **Law and empire: ideas, practices, actors**, ed. Jeroen Duindam, Jill Harries, Caroline Humfress, Nimrod Hurvitz, Leiden, Brill, 2013, s. 87-109.

Akdağ, Mustafa:

“Osmanlı Müesseseleri Hakkında Notlar”, **AÜDTCFD**, C. XIII, No: 1-2, 1955, s. 28-51.

Türk Halkının Dirlik Düzenlik Kavgası “Celali İsyancıları”, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2009.

Türkiye'nin İktisadi ve İctimai Tarihi, C. II, Ankara, Barış Yayınevi, 1999.

Akgündüz, Ahmet:

“İntikâl”, **DİA**, C. XXII, 2000, s. 353-356.

Aksan, Virginia:

“Feeding The Ottoman Troups on The Danube, 1768-1774”, **Ottomans and Europeans Contacts and Conflicts**, İstanbul, İsis Press, 2004, s. 209-222.

Kuşatılmış Bir İmparatorluk Osmanlı Harpleri 1700-1870, Çev. Gül Çağalı Güven, 2. bs., İstanbul, İş Bankası Kültür Yayınları, 2011.

“Locating the Ottomans Among Early Modern Empires”, **Ottomans and Europeans Contacts and Conflicts**, İstanbul, İsis Press, 2004, s. 81-110.

“Ottoman Political Writing 1768-1808”, **Ottomans and Europeans Contacts and Conflicts**, İstanbul, İsis Press, 2004, s. 24-43.

“The One-Eyed Fighting The Blind: Mobilization, Supply, and Command in Russo-Turkish War of 1768-1774”, **Ottomans and Europeans Contacts and Conflicts**, İstanbul, İsis Press, 2004, s. 173-190.

Al-Qattan, Najwa:

“Across the Courtyard: Residential Space and Sectarian Boundaries in Ottoman Damascus”, **Minorities in the Ottoman Empire**, Haz. Molly Greene, Princeton, Marcus Wiener Publishers, 2005, s. 13-33.

Anastasopoulos, Antonis:

“Crisis and State intervention in Late 18th Century Karaferye (mod. Veroia)”, **The Ottoman Balkans 1750-1830**, Haz. Frederick F. Anscombe, Marcus Wiener Publishers, Princeton, 2006. s.11-34.

- Apaydın, H. Yunus: “İbra”, **DİA**, C. XXI, 2000, s. 263-266.
(çevrimiçi:
<http://www.islamansiklopedisi.info/dia/pdf/c21/c210220.pdf>), 16 Mart 2018.
- Atar, Fahrettin: “Sulh”, **DİA**, C. XXXVII, 2009, s. 482.
(Çevrimiçi) 16
<http://www.islamansiklopedisi.info/>, Mart 2018.
- Avcı, Mustafa: **Türk Hukuk Tarihi Dersleri**, Konya, Mimoza Yayınevi, 2012.
- Avcıoğlu, Nebahat: **Turcherie ve Temsil Politikası, 1728-1876**, Çev. Renan Akman, İstanbul, Koç Üniversitesi Yayınları, 2014.
- Aybakan, Bilal: “İkale”, **DİA**, C. XXII, 2000, s. 14-16.
- Aydın, Mahir: Ahmed Arif Hikmet Beyefendi'nin Rumeli Tanzimat Müfettişliği ve Teftiş Defteri (19 resim ile birlikte)”, **Bellekten**, C. LVI, No: 215, 1992, s. 70-199.
Vidin Kalesi, Tuna Boyundaki İnci, İstanbul, Ötüken Yayınevi, 2015.
- Aydın, Mehmet Akif: “Arazi Kanunnamesi”, **DİA**, C. III, 1991, s. 346-347, (Çevrimiçi)
<http://www.islamansiklopedisi.info>,<http://www.islamansiklopedisi.info/> 11 Nisan 2017.

“Colin Imber’in Ebussuud İsimli Eserine Dair”,
Osmanlı Devleti’nde Hukuk ve Adalet, 2.bs.
İstanbul, Klasik Yayınları, 2017, s. 189-196.

Türk Hukuk Tarihi, 9. bs., İstanbul, Beta
Yayınevi, 2011.

Bardakoğlu, Ali:

“Ferağ”, **DİA**, C. XII, 1995, s. 351-354,
(Çevrimiçi)

[http://www.islamansiklopedisi.info/dia/pdf/c12/
c120199.pdf](http://www.islamansiklopedisi.info/dia/pdf/c12/c120199.pdf), 27 Ağustos 2016.

Barkan, Ömer Lütfü:

“XV. Ve XVI. Asırlarda Osmanlı
İmparatorluğu’nda Toprak İşçiliğinin
Organizasyonu Şekilleri: Kulluklar ve Ortakçı
Kullar”, **Osmanlı Devleti’nin Sosyal ve
Ekonomik Tarihi: Tetkikler Makaleler C. I**,
Haz. Hüseyin Özdeğer, İstanbul, İstanbul
Üniversitesi Rektörlük Yayınları, s. 56-118.

**XV ve XVI. Asırlarda Osmanlı
İmparatorluğu’nda Zirai Ekonominin
Hukuki ve Mali Esasları, C. I Kanunlar**,
İstanbul, Burhaneddin Matbaası,

“Çiftlik”, **Türkiye’de Toprak Meselesi**,
İstanbul, Gözlem Yayınları, 1980, s. 789-797.

“Harp Sonu Tarımsal Reform Hareketleri”,
Türkiye’de Toprak Meselesi, İstanbul, Gözlem
Yayınevi, 1980, s. 23-105.

“Osmanlı İmparatorluğu’nda Çiftçi Sınıfların Hukuki Statüsü”, **Türkiye’de Toprak Meselesi**, İstanbul, Gözlem Yayınları, 1980, s. 725-788.

“Osmanlı İmparatorluğu’nda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler” II, **Osmanlı Devleti’nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi: Tetkikler Makaleler C. I**, Haz. Hüseyin Özdeğer, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Rektörlük Yayınları, s. 555-577.

“Türk-İslam Toprak Hukuku Tatbikatının Osmanlı İmparatorluğu’nda Aldığı Şekiller: I. Malikane-Divani Sistemi”, **Türkiye’de Toprak Meselesi: Toplu Eserler I**, İstanbul, Gözlem Yay., 1980, s.151-208.

“Türk-İslam Toprak Hukuku Tatbikatının Osmanlı İmparatorluğu’nda Aldığı Şekiller: Mîrî Toprak ve Sultanların Temlik Hakkı”, **Türkiye’de Toprak Meselesi**, İstanbul, Gözlem Yayınları, 1980.

“Türkiye’de Toprak Meselesinin Tarihi Esasları” **Türkiye’de Toprak Meselesi**, İstanbul, Gözlem Yayınları, 1980, s. 125-147.

Barkey, Karen:

Bandits and Bureaucrats The Ottoman Route to State Centralization, New York, Cornell University Press, 1997

Empire of Differences The Ottomans in Comparative Perspective, New York, Cambridge University Press, 2008.

Başar, Fahameddin:

Osmanlı Eyalet Tevcihatı 1717-1730, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1997.

Bayındır, Abdülaziz:

“Bey‘ bi’l-vefa”, **DİA**, C. VI, 1992, s. 20-22.

Beldiceanu, Nicoara:

XIV. Yüzyıldan XVI. Yüzyıla Osmanlı Devleti’nde Timar, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Teori Yayınları.

Brenner, Robert:

“Agrarian Class Structure and Economic Development in Pre-Industrial Europe”, **Past & Present**, No. 70, 1976, s. 30-75, (Çevrimiçi) <http://www.jstor.org/stable/650345>, 20 Ağustos 2014.

Budak, Hüseyin Fatih:

Osmanlı Aile Araştırmaları Bakımından Amasya ve Antakya Şer’iyye Sicillerinin Karşılaştırmalı İncelenmesi (1710–1780), Yüksek Lisans Tezi, Sivas, 2008.

Canbolat, Atilla:

Hatay Türkmen Aşiretleri ve Bu Aşiretlerin İskânı (18. ve 19. Yüzyıllar), Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006.

Castellan, Georges:

Balkanların Tarihi, Çev. Ayşegül Yaraman-Başbuğu, İstanbul, Milliyet Yayınları, 1993.

Cin, Halil:

“Arazi”, **DİA**, C. III, 1991, s. 342-346.
(Çevrimiçi) <http://www.islamansiklopedisi.info>,
1 Nisan 2017.

Eski ve Yeni Türk Hukukunda Tarım Arazilerinin Miras Yoluyla İntikâli, Ankara, Sevinç Matbaası, 1979.

Osmanlı Toprak Düzeni ve Bu Düzenin Bozulması, 3. bs., Konya, Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1992.

“Osmanlı Toprak Hukukunda Miri Arazinin Hukuki Rejimi ve Bu Arazinin TMK Karşısındaki Durumu”, **AÜHFD**, C. XXII, No: 1, 1966, s. 745-798.

Türk Hukukunda Mera, Yaylak ve Kışlaklar, 2. bs., Ankara, Turhan Kitabevi, 1980.

Cin, Halil ve Ahmet Akgündüz:

Türk Hukuk Tarihi, İstanbul, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 2011.

Cin, Halil ve Gül Akyılmaz:

Türk Hukuk Tarihi, 3. bs., Konya, Sayram Yayınları, 2009.

Çağatay, Neşet:

“Osmanlı İmparatorluğu’nda Reayadan Alınan Vergiler ve Resimler”, **AÜDTCFD**, C. V, No: 1-5, 1947, s. 483-511.

- Çakar, Enver: “17. Yüzyılın İkinci Yarısında Antakya Kazasında İskân ve Nüfus (1678/1089 Tarihli Avârız-Hâne Defterine Göre)”, **Belleten**, C. LXVIII, No. 252, 2004, s. 431-459.
- Çaksu, Ali: “On Sekizinci Yüzyıl Sonu İstanbul Yeniçeri Kahvehaneleri”, **Osmanlı Laleleri Osmanlı Kahvehaneleri, 18 Yüzyılda Hayat Tarzı ve Boş Vakit Eğlenceleri**, Haz. Dana Sajdi, İstanbul, Koç Üniversitesi Yayınları, 2014, s. 151-173.
- Darling, Linda T.: “Another Look at Periodization in Ottoman History”, **Turkish Association Journal**, XXVI, No: 2, 2002, s. 19-28.
- Demirci, Mustafa: **İslamın İlk Üç Asrında Toprak Sistemi**, İstanbul, Kitabevi Yayınları, 2003.
- Döndüren, Hamdi: “Musakat”, **DİA**, C. XXXII, 2006, s. 70-71
- Ebu'l-Ula Mardin: **Toprak Hukuku Dersleri**, İstanbul, Cumhuriyet Matbaası, 1947.
- Ekin, Ümit: **Kadı Buyurdu Katip Yazdı Tokat'a Ait Bir Sakk Mecmuası**, İstanbul, Bilge Yayıncılık, 2010.
- Ekinci, Ekrem Buğra: **Osmanlı Hukuku, Adalet ve Mülk**, 2. Bs., İstanbul, Arı Sanat Yayınevi, 2012.

Eldem, Edhem:

“Osmanlı Devleti ve Fransa 17. ve 18. Yüzyıllarda Devlet-Ekonomi İlişkilerine Karşılaştırmalı Bir Bakış”, **Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Problemler, Araştırmalar, Tartışmalar**, (I. Uluslararası Tarih Kongresi Bildirileri) 2. Bs., Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1998, s. 14-32.

Emiroğlu, Kudret:

Kısa Osmanlı-Türkiye Tarihi Padişahlık Kültürü ve Demokrasi Ülküsü, 2. bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2015.

Ergenç, Özer:

“XVIII. Yüzyılda Osmanlı Taşra Yönetiminin Mali Nitelikleri”, **Şehir, Toplum Devlet Osmanlı Tarihi Yazıları**, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2013, s. 367-382.

“Ayan ve Eşraf Diye Anılan Seçkinlerin Grubunun XVIII. Yüzyılda Osmanlı Toplumundaki Rolü Üzerine”, **Şehir, Toplum, Devlet Osmanlı Tarihi Yazıları**, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2013, s. 396-416.

Ergenç, Özer ve Hülya Taş:

“Assessments on Land Usufruct and Ownership in Anatolia during the 17th and 18th Century”, **Annals of Japan Association for Middle East Studies** no: 23-2 2007) (Ayrı basım)

Tercümesi: “XVII. Ve XVIII. Yüzyıl Anadolu’sunda Toprak Tasarrufu ve Mülkiyeti Üzerine Değerlendirmeler”, **Şehir Toplum Devlet: Osmanlı Tarihi Yazıları**, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2013, s. 215-245.)

Erimtan, Can:

“Sadabad Algısı, Lale Devri ve Osmanlı-Safevi Rekabeti”, **Osmanlı Laleleri Osmanlı Kahvehaneleri, 18 Yüzyılda Hayat Tarzı ve Boş Vakit Eğlenceleri**, Haz. Dana Sajdi, İstanbul, Koç Üniversitesi Yayınları, 2014, s. 61-88.

Faroqhi, Suraiya:

“Coping with The Central State, Coping with Local Power: Ottoman Regions and Notables From the Sixteenth to the Early Nineteenth Century”, **The Ottomans and The Balkans A Discussion Historiography**, Haz. Fikret Adanır ve Suraiya Faroqhi, Leiden, Brill Publishing, 2002, s. 351-381.

Devletle Başa Çıkmak Osmanlı İmparatorluğu’nda Siyasal Çatışmalar ve Suç 1550-1720, Çev. Hamide Koyukan Bejsovec, İstanbul, Alfa Yayınları, 2016.

“Krizler ve Değişim 1590-1699”, **Osmanlı İmparatorluğunun Ekonomik ve Sosyal Tarihi**, C. II, Haz. Halil İncik ve Donald Quataert, İstanbul, Eren Yayıncılık, 2004, s. 543-759.

“Zeytin Diyarında Güç ve Servet: Edremit Ayanından Müridzade Hacı Mehmed Ağa’nın Siyasi ve Ekonomik Faaliyetleri”, **Osmanlı’da Toprak Mülkiyeti ve Ticari Tarım**, Haz. Çağlar Keyder ve Faruk Tabak, Çev. Zeynep

Altok, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1998, s. 81-100.

Faroqhi, Suraiya ve Fikret Adanır: “Introduction”, **The Ottomans and The Balkans A Discussion Historiography**, Leiden, Brill Publishing, 2002, s. 1-55.

Fendoğlu, Hasan Tahsin: **Türk Hukuk Tarihi**, İstanbul, Filiz Kitabevi, 2000.

Findley, Carter V.: “Siyasi Kültür ve Büyük Haneler”, **Türkiye Tarihi 1603-1839 Geç Osmanlı İmparatorluğu**, Haz. Suraiya Faroqhi, Çev. Fethi Aytuna, İstanbul, Kitap Yayınevi, 2011, s. 89-107.

Finkel, Caroline: **Rüyadan İmparatorluğa Osmanlı: Osmanlı İmparatorluğunun Öyküsü**, Çev. Zülal Kılıç, İstanbul, Timaş Yayınları, 2007.

Fleet, Kate: “Tax Farming in the Early Ottoman State”, **The Medieval History Journal**, VI, 2, 2003, s. 249-258.

Gandev, Hristo: “L’apparition des rapports capitalistes dans l’économie rurale de la Bulgarie du Nord-Ouest au cours du XVIIIe siècle,” **Etudes Historiques** No: 1, s. 207-220.

Garthwaite, Gene R.: **İran Tarihi Pers İmparatorluğu’ndan Günümüze**, Çev. Fethi Aytuna, İstanbul, İnkılap Kitabevi, 2011.

Genç, Mehmet:

“Malikane”, **DİA**, C. XXVII, 2003, s. 516-518.

“Osmanlı İktisadi Dünya Görünüşünün İlkeleri”,
Osmanlı İmparatorluğu’nda Devlet ve Ekonomi, İstanbul, Ötüken Yayınları, 2010, s. 45-54.

Gerber, Haim:

“Osmanlı Mahkeme Kayıtlarında İslam Ortaklık Hukuku”, çev Fethi Gedikli, **Argumentum**, C. I, No: 11, 1991, s. 165-168.

The Social Origins of the Modern Middle East, Colorado, Lynne Rienner Publishers, 1987.

Goldstone, Jack A.:

Revolution and Rebellion in the Early Modern World, Kaliforniya, University of California Press, 1991.

Gradeva, Rossitsa:

“Between Hinterland and Frontier: Ottoman Vidin, Fifteenth to Eighteenth Centuries”, **The Frontiers of Ottoman World**, Haz. A.C.S. Peacock, British Academy, 2009, s. 331-351.

“Osman Pazvantoğlu of Vidin, Between Old and New” **The Ottoman Balkans 1750-1830**, Haz. Frederick F. Anscombe, Marcus Wiener Publishers, Princeton, 2006, s. 115-162.

“War and Peace Along The Danube: Vidin at The End of The Seventeenth Century”, **Oriente**

Moderno, The Ottomans and The Sea, 2001,
No: 20-1, s. 149-175.

(Çevrimiçi)

<http://www.jstor.org/stable/25817750>, 16 Nisan
2014.

Griswold, William J.:

Anadolu'da Büyük İsyân 1591-1611, Çev.
Ülkün Tansel, İstanbul, Kırmızı Yayınları, 2011

Gül, Abdülkadir:

**Antakya Kazasının Sosyal ve Ekonomik
Yapısı 1709-1806**, Basılmamış Doktora Tezi,
Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,
2008.

Gün, Doğan:

**18. Yüzyılda Antakya'nın Ekonomik ve
Sosyal Yapısı (1708-1777)**, Basılmamış Doktora
Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler
Enstitüsü, 2006.

Gündüz, Ahmet:

XVI. Yüzyılda Antakya Kazası (1550-1584),
Antakya, Mustafa Kemal Üniversitesi Yayınları,
2009.

Harter, Karl:

“The Early Modern Holy Roman Empire of The
German Nation (1495-1806), **Law and empire:
ideas, practices, actors**, ed. Jeroen Duindam,
Jill Harries, Caroline Humfress, Nimrod Hurvitz,
Leiden, Brill, 2013, s. 111-131.

Haykıran, Aysun Sarıbey:

Aydın Vilayetinde Çiftlikler (1839-1918),
Basılmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2013.

Heyd, Uriel:

“Some Aspects of Ottoman Fetva”, **Bulletin of The School of Oriental and African Studies**, C. XXXII, No: 1, 1969, s. 35-56.

Tercüme: Osmanlı’da Fetva Müessesesinin Bazı Tezahürleri (III Levha ile Birlikte)”, Çev. Fethi Gedikli, **Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi**, C. IX, No: 1-3, 1995, s. 287-317.

Hütteroth, Wolf-Dieter:

“Osmanlı Topraklarının Ekolojisi”, **Türkiye Tarihi 1603-1839 Geç Osmanlı İmparatorluğu**, Haz. Suraiya Faroqhi, Çev. Fethi Aytuna, İstanbul, Kitap Yayınevi, 2011, s. 35-61.

Hütteroth, Wolf-Dieter ve Kamal

Abdulfattah:

Historical Geography of Palestine, Transjordan and Southern Syria in the Late 16th Century, Erlanger Geographische Arbeiten, Erlangen, 1977.

İlgürel, Mücteba:

“Subaşı”, **DİA**, C. XXXVII, 2009, s. 447-448, (Çevrimiçi)
<http://www.islamansiklopedisi.info/dia/pdf/c37/c370274.pdf>, 4 Mayıs 2017.

Imber, Colin:

“The Status of Orchards and Fruit-Trees in Ottoman Law”, **Studies in Ottoman History and Law**, İstanbul, Isis Press, 1996, s. 207-216.

İnalçık, Halil:

"Centralization and Decentralization in Ottoman Administration", **Studies in Eighteenth Century Islamic History**, Haz. Thomas Naff ve Roger Owen, Carbondale, Southern Illinois University Press.

"Çiftliklerin Doğuşu: Devlet, Toprak Sahipleri ve Kiracılar", **Osmanlı'da Toprak Mülkiyeti ve Ticari Tarım**, Haz. Çağlar Keyder ve Faruk Tabak, Çev. Zeynep Altok, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1998, s. 15-34.

Devlet-i Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar, C. IV, İstanbul, İş Bankası Kültür Yayınları, 2015.

Kanunname", **DİA**, C. XXIV, 2001, 333-337.

"Köy, Köylü ve İmparatorluk", **Osmanlı İmparatorluğu, Toplum ve Ekonomi**, İstanbul, Eren Yayınevi, İkinci Baskı, 1996, s. 1-14.

"Kutadgu Bilig'de Türk ve İran Siyaset Nazariye ve Gelenekleri", **Osmanlı'da Devlet, Hukuk, Adalet**, 2. Bs., İstanbul, Eren Yayınevi, 2005, s. 11-23.

"Mazraa", **EI²**, C. VI, 1991, s. 959-961.

"Military and Fiscal Transformation in The Ottoman Empire 1600-1700", **Studies in**

Ottoman Social and Economic History,
Londra, Variorum Reprints, 1985, s. 283-337.

“Osmanlılarda Raiyyet Rüsümü” **Osmanlı İmparatorluğu, Toplum ve Ekonomi**, 2. Bs., İstanbul, Eren Yayınevi, 1996, s. 31-65.

The Ottoman Empire Classical Age 1300-1600, Londra, Phoenix, 1988.

“Periods in Ottoman History”, **Essays in Ottoman History**, İstanbul, Eren Yayınevi, 1998, s. 17-28.

“Political Modernization in Turkey”, **Turkey and Europe in History**, 2. bs., İstanbul, Eren Yayınevi, 2008, s. 63-82.

“Timar”, **DİA**, C. XLI, 2012, s. 168-173.

“Vidin Gospodarlık Rejimi ve İlgası”, **Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi**, 2. bs., İstanbul, Eren Yayınevi, 1996, s. 115-138.

İnanır, Ahmet:

İbn kemal’in fetvaları Işığında Osmanlı’da İslam Hukuku, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008.

Issawi, Charles:

The Fertile Crescent 1800-1914 A Documentary Economic History, New York, Oxford University Press, 1988.

- Itzkowitz, Norman: “Algılamalar Sorunu”, **İmparatorluk Mirası Balkanlar’da ve Ortadoğu’da Osmanlı Damgası**, Çev. Gül Çağalı Güven, 2. bs., İstanbul, İletişim Yayınları, s. 50-61.
- Ivanova, Svetlana: “Widin”, **EI²**, C. XI, 2002, 205-208.
- Jelavich, Barbara: **The History of Balkans 18th and 19th Centuries** C. I, New York, Cambridge University Press, 1984.
- Jennings, Ronald C.: “Loans and Credit in Early 17th Century Ottoman Judicial Records: The Sharia Court of Anatolian Kayseri”, **JESHO**, C. XVI, No: 1, 1973, s. 168-216.
- Johansen, Baber: **The Islamic Law on Land Tax and Rent, The Peasants’ Loss of Property Rights as Interpreted in the Hanafite Legal Literature of the Memluk and Ottoman Periods**, Londra, Croom Helm, 1988.
- Jorga, Nicolae: **Osmanlı İmparatorluğu Tarihi** C. IV, Çev. Nilüfer Epçeli, İstanbul, Yeditepe Yayınevi, 2005.
- Kafadar, Cemal: “The Question of Ottoman Decline”, **Harvard Middle Eastern and Islamic Review**, C. IV, No. 1-2, 1997-1998, s. 30-75.

Kalıpçı, Mahmud Esad:

“Müsadere Kurumunda İslaha Dair Bir Teklif: III. Selim Dönemine Ait Bir Vesika”, **Mehmet Akif Aydın’a Armağan, Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi**, C. XXI, No: 2, 2015, s. 254-284.

Karademir, Zafer:

İmparatorluğun Açıkla İmtihani Osmanlı Toplumunda Kısıtlılar (1560-1660), İstanbul, Kitap Yayınevi, 2014.

Kara, Adem:

19. Yüzyılın İlk Yarısında Antakya (1800-1850), Basılmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2004.

Karagöz, Hakan:

“Venedik (1716) ve Habsburg (1716-1717) Seferlerinde Vidin Şehrinin Askeri ve Lojistik Önemi”, **Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**, C. XXX, No: 2, 2013, s. 83-116.

Karpat, Kemal:

“Eflak”, **DİA**, C. X, 1994, s. 466-469, (Çevrimiçi)

<http://www.islamansiklopedisi.info/dia/pdf/c10/c100418.pdf>, 20 Nisan 2017.

“Erdel”, **DİA**, C. XI, 1995, s. 280-283, (Çevrimiçi)

<http://www.islamansiklopedisi.info/dia/pdf/c11/c110166.pdf>, 21 Nisan 2017.

Kasaba, Reşat:

A Moveable Empire, Ottoman Nomads, Migrants and Refugees, University of Washington Press, Washington, 2009.

“Batı Anadolu’da Göçer İşçiler”, **Dünya, İmparatorluk ve Toplum**, Çev. Banu Büyükkal, İstanbul Kitap Yayınevi, 2005, s. 24-32.

“Devletler Daima Yerleşik Düzendeki Yana mıdır? Osmanlı İmparatorluğu’nda Aşiretlerin Değişen Statüsü”, **Dünya, İmparatorluk ve Toplum**, Çev. Banu Büyükkal, İstanbul, Kitap Yayınevi, 2005, s. 154-176.

Kaya, Süleyman:

“Mahkeme Kayıtlarının Kılavuzu: Sakk Mecmuaları”, **TALİD**, C. III, No: 5, 2005, s. 379-416.

Osmanlı Hukukunda İcareteyn, İstanbul, Klasik Yayınevi, 2014.

Kayapınar, Ayşe:

Le Sancak Ottoman de Vidin, İstanbul, İsis Press, 2011.

Kayapınar, Hüseyin:

“Muzaraa”, **DİA**, C. XXXII, 2006, s. 234-236. (Çevrimiçi)
<http://www.islamansiklopedisi.info/dia/pdf/c32/c320175.pdf>, 11 Mayıs 2017.

Kenanoğlu, Mustafa Macit:

1858 Arazi Kanunnamesinin Osmanlı Siyasal ve Toplumsal Yapısı Üzerine Etkileri,

Basılmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2002.

“Mîrî arazi”, **DİA**, C. XXX, 2005, s. 157-160.

Kermeli, Eugenia:

“Caught Between Faith and Cash: The Ottoman Land System of Crete 1645-1670,” **The Eastern Mediterranean under Ottoman Rule: Crete, 1645-1840**, Haz. Antonis Anastasopoulos, Rethymnon, Crete University Press, 2009, s. 17-48.

Kerslake, Celia J.:

“Celalzade Mustafa Çelebi”, **DİA**, C. VII, 1993, s. 260-262.

Keyder, Çağlar:

“Osmanlı İmparatorluğunda Büyük Ölçekli Ticari Tarım Var mıydı?” **Osmanlıda Toprak Mülkiyeti ve Ticari Tarım**”, Haz. Çağlar Keyder ve Faruk Tabak, Çev. Zeynep Altok, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1998, s. 1-14.

Kılıç, Orhan:

“Ocaklık”, **DİA**, C. XXXIII, 2007, s. 317-318.

Kılıçarslan, Yasemin:

“Cebeci”, **DİA**, C. VII, 1993, s. 182-183.

(Çevrimiçi)

<http://www.islamansiklopedisi.info/dia/pdf/c07/c070103.pdf>, 10.07.2017.

Kiel, Machiel:

“Vidin”, **DİA**, C. XLIII, 2013, s.103-106.

- Laiou, Sophia: “Some Considerations Regarding Çiftlik Formation in the Western Thessaly”, **The Ottoman Empire, The Balkans, The Greek Lands: Towards a Social and Economic History (Studies in Honor of John C. Alexander)**, Haz. Elias Kolovos, Phokion Kotzageorgis, Sophia Laiou ve Marinos Sariyannis, İstanbul, The Isis Press, 2007, s. 255-277.
- Lapidus, Ira: **A History of Islamic States**, 2. bs., Cambridge, Cambridge University Press, 2002.
- Lokkegaard, Frede: **Islamic Taxation in The Classical Period With Special Reference to Circumstances in Iraq**, Copenhagen, Branner Og Korch, 1950.
- Marcus, Abraham: **Modernliğin Eşiğinde Bir Osmanlı Şehri**, Çev. Mehmet Emin Baş, İstanbul, Küre Yayınları, 2013.
- Masters, Bruce: “Arap Vilayetlerinde Yarı Özerk Güçler”, **Türkiye Tarihi 1603-1839 Geç Osmanlı İmparatorluğu**, Haz. Suraiya Faroqhi, Çev. Fethi Aytuna, İstanbul, Kitap Yayınevi, 2011, 229-251.
- Osmanlı İmparatorluğu’nun Arapları 1516-1918**, Çev. Feray Coşkun, İstanbul, Doğan Kitap, 2017.
- Mazower, Mark: **Bizans’ın Çöküşünden Günümüze Balkanlar**,

Çev. Ayşe Özil, İstanbul, Alfa Yayınları, 2014.

McGowan, Bruce:

“Ayanlar Çağı 1699-1812”, **Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi C. II 1600-1914**, Haz. Halil İnalçık ve Donald Quataert, Çev. Ayşe Berktaş, İstanbul, Eren Yayınevi, 2004, s. 759-884.

Economic Life In Ottoman Europe: Taxation, Trade And The Struggle For Land 1600-1800, Cambridge, Cambridge University Press, 1981.

McKay, Derek ve H.M. Scott:

Büyük Devletlerin Yükselişi 1648-1815, Çev. Eşref Bengi Özbilen, İstanbul, Dergah Yayınları, 2011.

Meriwether, Margaret L.:

The Notable Families of Aleppo 1770-1830: Networks and Social Structure, Basılmamış Doktora Tezi, Pennsylvania Üniversitesi, 1981.

Minkov, Anton:

Conversion to Islam in the Balkans : Kısve Bahasi Petitions and Ottoman Social Life, 1670-1730, Leiden, NLD, Brill Academic Publishers, 2004.

Moore Jr, Barrington:

Diktatörlüğün ve Demokrasinin Toplumsal Kökenleri, Çev. Şirin Tekeli ve Alaeddin Şenel, 3. bs. Ankara, İmge Yayınevi, 2011.

Moutafchieva, Vera P.:

Agrarian Relations in the Ottoman Empire in the 15th and 16th Centuries, New York, Columbia University Press, 1988.

Murphey, Rhoads:

“Westernisation in The Eighteenth-Century Ottoman Empire: how far, how fast?”, **Byzantine and Modern Greek Studies**, C. XXIII, No: 1, 1999, s. 116-139.

Nagata, Yuzo:

“Notes on the Managerial System of a Big Farm (Çiftlik) in the mid 18th Century Turkey”, **Studies on the Social and Economic History of the Ottoman Empire**, İzmir, Akademi Kitabevi, 1995.

“Some Documents on the Big Farms (Çiftlik) of The Notables in Western Anatolia”, Ayrı basım, Institute for The Study of Languages and Cultures of Asia and Africa, 1976.

Neumann, Christoph K.:

“Savaş ve Diplomatik Gelişmeler”, **Türkiye Tarihi 1603-1839 Geç Osmanlı İmparatorluğu**, Haz. Suraiya Faroqhi, Çev. Fethi Aytuna, İstanbul, Kitap Yayınevi, 2011, s. 65-85.

Ocaklı, Nuray:

Demografic Structure and Settlement Patterns of Bulgaria: A Case Study of Niğbolu Sandjack 1479-1483, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Bilkent Üniversitesi Ekonomik ve Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006.

Oğuz, Mustafa
ve Ahmet Akgündüz:

“Hüccet”, **DİA**, C. XVIII, 1998, s. 448, (çevrimiçi:)

<http://www.islamansiklopedisi.info>, 28 Mart 2018.

Olson, Robert W.:

“The Ottoman Empire in The Middle of the Eighteenth Century and The Fragmentation of Traditions: Relation of Nationalities (Milletts), Guilds (Esnaf) and The Sultan 1740-1768”, **Die Welt des Islams New Series**, C. XVII, No: 1-4, 1976, s. 72-77.

Orbay, Kayhan:

“Osmanlı Topraklarında Küçük Buz Çağı'nın Etkileri”, **Kebikeç**, No: 23, 2007, s. 85-93.

Ortaylı, İlber:

“Gospodarlık”, **DİA**, C. XIV, 1996, s. 115-116.

Öz, Mehmet:

“Reaya”, **DİA**, C. XXXIV, 2007, s. 490-493.

“Tahrir”, **DİA**, C. XXXIX, 2010, s. 425-429.

Özcan, Abdülkadir:

“Hac”, **DİA**, C. XIV, 1996, s. 400-408, (Çevrimiçi), <http://www.islamansiklopedisi.info>, 3 Nisan 2017.

“Karlofça Antlaşması”, **DİA**, C. XXIV, 2001, s. 504-507. (Çevrimiçi)

<http://www.islamansiklopedisi.info/dia/pdf/c24/c240321.pdf>, 25 Ocak 2017.

Özen, Şükrü:

“Pir Mehmed”, **DİA**, C. XXXIV, 2007, s. 276-277.

Özel, Oktay:

“The Question of Abandoned Settlement in Ottoman Anatolia”, **Ottoman Rural Societies and Economies, Halcyon Days in Crete VIII, A Symposium Held in Rethymno, 13-15 January 2012**, Rethymno, Crete University Press, 2015, s. 95-130.

Özkaya, Yücel:

Yücel Özkaya, “XVI-XVII. Yüzyıllarda Osmanlı İdari Yapısında Taşra Ümerasının Yerine Dair Düşünceler”, **Belleten**, C. XLI, No: 163, 1977, s. 495-506.

“XVIII. Yüzyılda Çıkarılan Adaletnamelere Göre Türkiye'nin İç Durumu”, **Belleten**, C. XXXVIII, No: 151, 1974, s. 445-491.

18. Yüzyılda Osmanlı Toplumu, 2. Bs., İstanbul, YKY Yayınları, 2010.

“Osmanlı İmparatorluğunda 18. Yüzyılda Göç Sorunu” **Tarih Araştırmaları Dergisi**, Ankara, 1982, No: 25, s. 171-203.

Palmer, Alan:

Osmanlı İmparatorluğu'nun Gerileyiş ve Çöküş Tarihi, Çev. Belkıs Çorakçı Dişbudak, İstanbul, Alfa Yayınevi, 2014.

Parker, Charles H.:

Global Interactions in the Early Modern Age, 1400-1800, Cambridge, Cambridge University Press, 2010.

Parker, Geoffrey:

Global Crisis: war, climate change and catastrophe in the seventeenth century, New Haven, Yale University Press, 2013.

(Çevrimiçi)

<http://ebookcentral.proquest.com/auth/lib/gsutr/login.action?returnURL=http%3A%2F%2Febookcentral.proquest.com%2Flib%2Fgsutr%2Fdetail.action%3FdocID%3D3421144>, 6 Şubat 2017.

Pitcher, Donald Edgar:

Osmanlı İmparatorluğu'nun Tarihsel Coğrafyası, Çev. Bahar Tırnakçı, 3. bs., İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2007.

Ponting, Clive:

Yeni bir bakış açısıyla Dünya Tarihi, Çev. Eşref Bengi Özbilgen, 4. bs., İstanbul, Alfa Yayınları, 2015.

Rafeq, Abdul-Karim:

“Farklı Bir Güç Dengesi 18. ve 19. Yüzyılda Avrupa ve Ortadoğu”, **Ortadoğu Tarihi**, Haz. Youssef M. Choueiri, Çev. Fethi Aytuna, İstanbul, İnkılap Yayınevi, 2015, s. 273-294.

Raymond, André:

Osmanlı Döneminde Arap Kentleri, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1995.

Reindl-Kiel, Hedda:

“A Woman Timar-holder in Ankara Province during the Second Half of the 16th Century”, **JESHO**, C. XL, No: 2, 1997, s. 207-238.

Reyhan, Cenk:

Osmanlı'da Kapitalizmin Kökenleri Kent-Kapitalizm İlişkisi Üzerine Tarihsel-

Sosyolojik Bir Çözümleme, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2008.

Rızık Khoury, Dina:

Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Taşra Toplumunu Musul 1540-1834, Çev. Ülkün Tansel, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999.

“Ticari Tarımın Musul Eyaletine Girişi ve Köylülük Üzerindeki Etkileri”, **Osmanlı'da Toprak Mülkiyeti ve Ticari Tarım**, Haz. Çağlar Keyder ve Faruk Tabak, Çev. Zeynep Altok, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1998, s. 165-185.

Roberts, J. M.:

Dünya Tarihi II. Cilt 18. Yüzyıl ve Sonrası, Çev. İdem Erman, Tansu Akgün, İstanbul, İnkılap Yayınevi, 2011.

Sadat, Deena R.:

“Rumeli Ayanları: The Eighteenth Century”, **The Journal of Modern History**, C. XLIV, 1987, s. 346-363,

(Çevrimiçi)

<http://www.jstor.org/stable/1876416>, 14 Mayıs 2015.

Sahillioğlu, Halil:

“Antakya”, **DİA**, C. III, 1991, s. 228-232.

Sajdi, Dana:

“Gerileme Hoşnutsuzlukları ve Osmanlı Kültürel Tarihi: Giriş Yerine”, **Osmanlı Laleleri Osmanlı Kahvehaneleri, 18 Yüzyılda Hayat Tarzı ve Boş Vakit Eğlenceleri**, Haz. Dana

- Sajdi, İstanbul, Koç Üniversitesi Yayınları, 2014, s. 13-59.
- Selçuk, Hava: “Vidin’de Toplumsal Hayat: 13 Numaralı Şerhiye Siciline Göre (1698-99)”, **Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi** C. IV, No: 14, s. 27-46.
- Sert, Özlem: “Kelemen Mikes’in Mektuplarına Göre 1716-1758 Mevsim Takvimi”, **Kebikeç**, No: 23, 2007, s. 79-83.
- Sezer, Hamiyet: “Tepedelenli Ali Paşa’nın Çiftlikleri Üzerine bir Araştırma”, **Bellekten**, C. LXII, No: 233, 1988, s. 75-106.
- Sghevill, Ferdinand: **The History of Balkans From The Earliest Times to The Present Day**, New York, Dorset Press, 1991.
- Soyudoğan, Muhsin: **Reassessing the Timar System: The Case Study of Vidin (1455-1693)**, Basılmamış Doktora Tezi, İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi, Ekonomik ve Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2012.
- Sümer, Faruk: “Ağa”, **DİA**, C. I, 1988, s. 451-452, (Çevrimiçi) <http://islamansiklopedisi.info>, 1 Nisan 2017.
- Şahin, İlhan: “Mezra”, **DİA**, C. XXIX, 2004, s. 546-548. (Çevrimiçi) <http://www.islamansiklopedisi.info/>, 6 Mayıs 2015.

Tabak, Faruk: “Bereketli Hilalin Batısında Tarımsal Dalgalanmalar ve Emegın Kontrolü,” **Osmanlıda Toprak Mülkiyeti ve Ticari Tarım**, Haz. Çağlar Keyder ve Faruk Tabak, Çev. Zeynep Altok, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1998, s. 143-165.

Solan Akdeniz 1550-1870 Coğrafi-Tarihsel Bir Yaklaşım, Çev. Nurettin ElHüseyni, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2010.

Taş, Hülya: “19. Yüzyıl Öncesinde Osmanlı Kayıtlarında Tarla Sınırı Büyüklüğü için Kullanılan Ölçüler Ne kadar Muğlaktı?”, **Kebikeç**, No: 24, 2007, s. 61-76.

Tecimen, Ülkü: **Antakya Ayanı Hacı Fethullah Ağa ve Ailesi**, Basılmamış Doktora Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2013.

Todorov, Nikolai: **The Balkan City 1400-1900**, Washington, University of Washington Press, 1983.

Türkhan, M. Sait: **18. Yüzyılda Doğu Akdeniz’de Ticaret ve Halep**, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014.

Tyan, Emil: “İdjar İdjara”, **EI²**, C III, tekrar baskı, 1978, s. 1078.

Ul-Haque, Zia:

Landlord and Peasant in Early Islam A Study of the Legal Doctrine of Muzaraa or Sharecropping, Islamabad, Islamic Research Institute Press, 1984.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı:

Osmanlı Tarihi IV. Cilt I. Kısım Karlofça Antlaşmasından XVIII. Yüzyılın Sonuna Kadar, 6. bs., Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2007.

Veinstein, Gilles:

“Çiftlik Tartışması Üzerine”, **Osmanlı’da Toprak Mülkiyeti ve Ticari Tarım**”, Haz. Çağlar Keyder ve Faruk Tabak, Çev. Zeynep Altok, 2. bs., İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2009, s. 35-56.

“Some Remarks on Provincial Organization of the Arab Lands in the Time of Süleyman the Magnificent”, **The Ottoman Response to European Expansion**, Haz. Salih Özbaran, İstanbul, Isis Press, 1994, 27-32.

Venzke, Margaret L.:

“Aleppo’s Mâlikane-Divani System”, **Journal of The American Oriental Study**, C. CVI, No: 3, 1986, s. 451-469, (Çevrimiçi), http://www.jstor.org/stable/602105?seq=1&cid=pdf-reference#references_tab_contents, 18 Mayıs 2015.

Wallerstein, Immanuel:

The Modern World-System II: Mercantilism and The Consolidation of the European

World Economy 1600-1750, New York, Academic Press, 1980.

White, Sam:

Osmanlı'da İsyân İklimi Erken Modern Dönemde Celali İsyânları, Çev. Nurettin ElHüseyni, İstanbul, Alfa Yayınları, 2013.

Wiesner-Hanks, Merry E.:

Erken Modern Dönemde Avrupa 1450-1789, Çev. Hamit Çalışkan, İstanbul Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2009.

Yılmaz, Mehmet Şakir:

Koca Nişancı of Kanuni: Celalzade Mustafa Çelebi, Bureaucracy and Kanun in The Reign of Süleyman The Magnificent (1520-1566), Basılmamış doktora tezi, İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi, 2006.

Yücel, Yaşar:

“Osmanlı İmparatorluğu’nda Desantralizasyona Dair Genel Gözlemler,” **Bellekten**, C. XXXVIII, No:152, 1974, s. 657-708.

Zhelyazkova, Antonina:

“Islamization in the Balkans as an Historiographical Problem: The Southeast-European Perspective”, **The Ottomans and The Balkans A Discussion Historiography** Haz. Fikret Adanır ve Suraiya Faroqhi, Leiden, Brill Publishing, 2002, s. 223-266.

Zens, Robert:

The Ayanlık and Pazvantoğlu Osman Paşa of Vidin in the Age of Ottoman Social Change 1791-1815, yayınlanmamış doktora tezi, Wisconsin Üniversitesi.

Zeydan, Abdülkerim:

İslam Hukukuna Giriş, Çev. Ali Şafak,
İstanbul, Kayihan Yayınları, 2012.

Sözlükler

Redhouse, James:

Turkish and English Lexicon, 3. Bs. İstanbul,
Çağrı Yayınları, 2006.

EK⁶

Şeyhülislam merhum Yahya Efendi'nin talebiyle Divân-ı Humâyun'dan Okçuzade Efendi'nin ihrâc eylediği kanundur ki hâlâ muteberdir.

Müteveffanın mahlûl olan yerleri tapu ile kızına, yok ise li-eb er karındaşına yok ise ol mahalde sakin kız karındaşına, yok ise babasına, yok ise validesine tapu ile virilür. Bunlardan gayri ekaribe hakk-ı tapu yokdur. Yaylak ve kışlağın dahi hükmü sair arazi gibidir.

Mer'i müteveffanın mahlul olan yeri tapusuz ancak oğluna virilür.

Müteveffa zimminin yeri Müslim oğluna intikâl etmez.

Müşterek yer tasarruf idenlerden biri fevt oldukda yahud haricden bir kimesneye tefvîz etdikde şerik-i ahâr, kimesneye verdirmeyüb resm-i misli ile alır. Beş seneye dek hakk-ı talep vardır.

Tatil ile tapuya müstehak olan yeri yine tapu ile mutasarrıf-ı sabık alır.

Bir tarla mutasarrıfı olan ahâr diyara gidüp üç sene tatil etmekle tapuya müstehak olur. Sahib-i arz muhayyerdir, isterse hakk-ı tapusu olanlara virür, isterse ahara virür, vefata göre değildir.

Sıgarın yeri muattal kalmağla tapuya müstehak olmaz. Sıgarın yeri ahara virilse bade'l-bülüğ on seneye dek alır.

Müşterek orman tasarruf idenlerden biri baltasıyla açup tarla etdikde şerîki ol tarlada müşterek olur.

Sahib-i arz izinsiz tarla tefvîzi muteber olmaz. Birkaç sene mürûr ve öşr ve resmin dahi alsa izn olmaz. Sarfhan izn lazımdır.

Tarla tefvîzinde timarda şerîk olanlardan birinin izni kifâyet eder.

Arz tasarruf idenlerden hususunda sahib-i arz izinsiz fâriğ oldukda sahib-i arz isterse izn virir, isterse yine eski mutasarrıfa red eder.

Tarla kurbunda değirmen ihdas iden sahib-i arz ve mutasarrıf olanın izni olmadın ol tarla üzerinde hark hafr edemez.

Tarla tasarruf idenler ziraaların kaldırdıktan sonra ahârın koyunların ray için bir miktar akçelerin alsalar sahib-i arz mezburaları rayden men'e kadir değildir.

Bir karye halkının tasarruflarında olan yerlerden boz ve kır kalup ziraat olunmayan yerler üzerinde bazı kimesneler davarların kadimden yürüdegeldik deyu cebran yürütmeğe kadir olmazlar. Sahib-i arz dahi birkaç akçelerin alup yürütmeğe kadir olmaz.

Ziraat olunur, hâsıl virür alâ yerden yetmiş seksen dönüm evsatü'l-hal olan yerden yüz dönüm, edna yerden yüz otuz dönüm bir çiftlik itibar olunmuşdur.

Ve dönüm hutuvat-ı mütevassıt ile kırk hatve yerdir. Resm-i çift hassa penbe biter yerden iki dönüme bir akçe, vasatü'l-hal olan yerden üç dönüme bir akçe, edna yerden beş dönüme bir akçe resm-i dönüm aliviresiz deyu emr-i şerif varid olmuşdur.

⁶ Milli Tetebbular Mecmuası, s. 59-60.

Bir zımme mürd olup müslim oğlun yahud müslim karındaşın terk eylese tasarrufunda olan arazi-i emîrîyesi oğluna tapusuz ve karındaşına tapu ile zabt etmek kanundur. Tapuda hilâf vardır diyenin kavline itibar olunmaz.

Müteveffa zımminin yerleri müslim oğluna intikâl itmez ve tapu hususunda li-ebeveyn karındaş ile li-eb karındaş müsavidir. Li ebeveyn zeviyü'l-karabeteyndur deyu tercih olunmaz, miras gibi değildir, gaflet olunmaya. Bu husus diyar-ı Rum'da kesirü'l-vuku'dur.

Toprak babadan intikâl etdiği gibi anadan da intikâl etmek kıyas idi. Amma intikâl eylememek babında emr-i şerif vârid olmuşdur. Hükkam hükme eylemekden mahcurlardır. Müteveffiye ananın yeri ancak oğluna tapu ile virilür böyle hükme olunur. Allahü Te'ala a'lem bi's-sevab.

ÖZGEÇMİŞ

1981 yılında İstanbul'da doğan Fatma Gül Karagöz, ilk ve orta öğrenimini bu şehirde tamamladı. 2000 yılında Kadıköy Saint Joseph Lisesi'nden mezun olan Karagöz, aynı yıl Galatasaray Üniversitesi'nde lisans eğitimine başladı. 2005 yılında Galatasaray Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nden mezun olduktan sonra avukatlık stajına devam etti, stajı 2006 yılında bitirdi. 2006 yılının eylül ayında başladığı Bilkent Üniversitesi Ekonomik ve Sosyal Bilimler Enstitüsü tarafından yürütülen Tarih Yüksek Lisans programından 2010 yılında Prof. Dr. Halil İnalçık danışmanlığında kaleme aldığı "The Evolution of Kanunname Writing in The 16th and 17th Century-Ottoman Empire: A Comparison of Kanun-i Osmani Of Bayezid II and Kanunname-i Cedid" başlıklı teziyle mezun oldu. 2011 yılında İstanbul Üniversitesi Kamu Hukuku Doktora programına başladı.

2009-2013 yılları arasında Bahçeşehir Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde araştırma görevlisi olarak çalışan Fatma Gül Karagöz, 2013 yılının aralık ayından itibaren göreve başladığı Galatasaray Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde araştırma ve çalışmalarına devam etmektedir.